

การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท
สำหรับบริหารจัดการวัด

A DEVELOPMENT OF THE THERAVADA BUDDHIST GOOD GOVERNANCE
INDICATORS FOR MONASTERY ADMINISTRATION

พระมหาวสันต์ ญาณสิทธิ (ยังพิมาย)

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎฐิบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท
สำหรับบริหารจัดการวัด

พระมหาวรณันต์ ญาณสิทธิ (ยังพิมาย)

คุณูปการนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Development of the Theravada Buddhist Good Governance
Indicators for Monastery Administration

Phramaha Wasan Nānasiddhi (Yangphimai)

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง "การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด" เป็นส่วนหนึ่ง ของการศึกษา ตามหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบูรณ์ วุฑฒิกร, รศ. ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบคุณสมบัติ

(ศ. ดร. ประยงค์ แสนบูรณ)

ประธานกรรมการ

(ผศ. ดร. หอมหวล บัวระภา)

กรรมการ

(ผศ. ดร. ประพันธ์ สุขสร)

กรรมการ

(พระมหามิตร อุตปLOY, รศ. ดร.)

กรรมการ

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ. ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมคุณสมบัติ

พระมหามิตร อุตปLOY, รศ. ดร.

ประธานกรรมการ

พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ. ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาวสันต์ ญาณสิทธิ)

- ชื่อคุณูปนิพนธ์** : การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด
- ผู้วิจัย** : พระมหาหรรษา ธาณวาสิน (ยังพินาย)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมคุณูปนิพนธ์**
- : พระมหามิตร ฐิตปณฺโญ, รศ. ดร., ป.ธ. ๔, พธ.บ. (รัฐศาสตร์), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), Ph.D. (Buddhist Studies)
 - : พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ. ดร., พธ.บ. (ศาสนา), ศษ.บ. (ประถมศึกษา), ศศ.ม. (ปรัชญา), Ph.D. (Buddhist Studies)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๑๑ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

การศึกษา “การพัฒนาตัวชี้วัดหลักธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด” มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาการบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน ๒) เพื่อศึกษาองค์ประกอบตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด และ ๓) เพื่อพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด การศึกษาเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มตัวอย่างในพื้นที่ปกครองคณะสงฆ์จังหวัดนครราชสีมา กลุ่ม ๔

ผลการศึกษา พบว่า

๑) การบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน นอกจากจะยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นหลักแล้ว ยังต้องอยู่ในกรอบของกฎหมาย และขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมไทย โดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้บริหารวัดตามกฎหมาย และมีคณะกรรมการวัดช่วยในการบริหารงาน ภาระกิจของวัดต่างจากอดีตที่มีเฉพาะงานด้านการปกครองและการศาสนศึกษา ปัจจุบันวัดต้องดำเนินภารกิจทั้ง ๖ ด้าน ได้แก่ งานปกครอง งานเผยแผ่ งานศาสนศึกษา งานสาธารณูปการ งานศึกษาสงเคราะห์ และงานสาธารณสงเคราะห์

๒) ผลการศึกษาองค์ประกอบธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด พบว่า งานปกครอง มีองค์ประกอบ ๑๘ ข้อ, งานเผยแผ่มีองค์ประกอบ ๑๒ ข้อ, งานศาสนศึกษา มีองค์ประกอบ ๑๓ ข้อ, งานสาธารณูปการมีองค์ประกอบ ๑๓ ข้อ, งานศึกษาสงเคราะห์ มีองค์ประกอบ ๑๒ ข้อ, และงานสาธารณสงเคราะห์ มีองค์ประกอบ ๑๓ ข้อ

๓) ผลการพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด พบว่า งานปกครอง มีตัวชี้วัด ๓๐ ข้อ, งานเผยแผ่มีตัวชี้วัด ๓๐ ข้อ, งานศาสนศึกษา มีตัวชี้วัด ๓๐ ข้อ, งานสาธารณูปการมีตัวชี้วัด ๓๐ ข้อ, งานศึกษาสงเคราะห์ มีตัวชี้วัด ๓๐ ข้อ, และงานสาธารณสงเคราะห์ มีตัวชี้วัด ๓๐ ข้อ

Dissertation Title : A Development of the Theravada Buddhist Good Governance Indicator for Monastery Administration

Researcher : Phramaha Wasan Nanasiddhi (Yangphimai)

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Dissertation Supervisory Committee

: Phramaha Mit Thitapanyo, Assoc. Prof. Dr., Pali IV, B.A. (Political Science), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Phra Soponphattanabundit, Assoc. Prof. Dr., B.A. (Religion), B.A. (Primary Education), M.A. (Philosophy), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : January 11, 2019

Abstract

The aims of this research were: 1) to study the monastery management in the current time; 2) to study the components of the good governance indicators in Theravada Buddhism for the monastery management; 3) to develop the good governance indicators in Theravada Buddhism for the monastery management. This study was the qualitative research conducted through the interview of the samples under the governance of Nakhonratchasima Province Sangha Administrative Region ๔.

The research results were as follows:

1) The current monastery management, besides relying on the principles of the dhamma discipline, must be remained within the legal framework and traditions of Thai society with the abbot as the legal monastery administrator and a monastery committee as the assistance in the administration. The mission of the monastery is different from the past as there was has only administrative and religious affairs. At present, the temple has to carry out six missions including administrative work, propagation work, religious education, public utilities work, welfare education and public welfare work.

2) According to the results of the study of good governance components in Theravada Buddhism for monastery management, it was found that the administrative work consists of 18 elements, the propagation work has 12 elements, the religious education has 13 elements, the public utility work has 13 elements, the welfare work consists of 12 elements, and the public welfare work has 13 elements.

3) As the results of the development of good governance indicators in Theravada Buddhism for monastery management, 30 indicators of the administrative work, 30 indicators of the propagation work, 30 indicators of the religious education, 30 indicators of the public utility work, 30 indicators of welfare work, and 30 indicators of public welfare work have been developed.

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษานี้ ขอกราบขอบพระคุณในความเมตตาของ พระอาจารย์มหามิตร ฐิต-
ปญโญ รศ.ดร. ประธานที่ปรึกษาคณะนิพนธ์ พระโสภณพัฒนบัณฑิต รศ. ดร. กรรมการที่ปรึกษาคณะ
นิพนธ์ ผศ. ดร. สุวินทร์ ทองปั้น ที่กรุณาช่วยชี้แนะ รวมทั้งคณาจารย์ทุกท่านที่ได้แนะนำในการ
ปรับปรุงแก้ไขงานฉบับนี้จนสำเร็จลุล่วงด้วยดี รวมทั้งขอบคุณในการอำนวยความสะดวกในการ
สนับสนุนการศึกษาด้วยดีจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ขออนุโมทนาแก่ ศ. ดร. ประยงค์ แสนบุราณ ประธานกรรมตรวจสอบคณะนิพนธ์ ผศ.
ดร.ประพันธ์ ศุภษร, ผศ. ดร. หอมหวล บัระภา ซึ่งเป็นคณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์ และให้
ข้อเสนอแนะทางวิชาการ ซึ่งเป็นแนวทางให้ผู้วิจัยได้ดำเนินการปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์

ขอขอบคุณและขอใจทุกท่านที่มีส่วนในการสนับสนุนการศึกษาของผู้วิจัยให้สามารถ
ดำเนินการได้อย่างราบรื่นบรรลุวัตถุประสงค์ เป็นความงดงามแห่งน้ำใจของกัลยาณมิตรที่ผู้วิจัยขอ
แสดงความคารวะด้วยใจจริง ณ โอกาสนี้

ขอน้อมถวายงานอันเกิดจากการศึกษาค้นคว้านี้ถวายไว้เป็นพุทธบูชา เพื่อเชิดชูธรรมะที่
ทรงแสดงไว้ดีแล้วให้แก่ผู้ใคร่ในการศึกษาต่อไป

พระมหาวิมลคุณากร ญาณสิทธิ

๑๑ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญภาพ	ญ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๕ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๖
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๒
บทที่ ๒ การบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน	๑๓
๒.๑ วัดในประเทศไทยปัจจุบัน	๑๓
๒.๑.๑ ความหมายของวัด	๑๓
๒.๑.๒ ความเป็นมาในการสร้างวัด	๑๕
๒.๑.๓ แนวคิดในการสร้างวัด	๑๗
๒.๑.๔ บทบาทของวัด	๑๘
๒.๑.๕ ประเภทของวัด	๒๑
๒.๑.๖ เจ้าอาวาส	๒๓
๒.๑.๗ อำนาจหน้าที่และบทบาทของเจ้าอาวาส	๒๖
๒.๒ การบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน	๒๖
๒.๒.๑ ความหมายของการบริหารจัดการวัด	๒๖
๒.๒.๒ ความสำคัญของการบริหารจัดการวัด	๒๗
๒.๒.๓ โครงสร้างการบริหารวัดในปัจจุบัน	๒๗
๒.๒.๔ ภารกิจในการบริหารจัดการวัด	๒๘

๒.๓ พระธรรมวินัยและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการวัด	๕๐
๒.๓.๑ ด้านพระธรรมวินัย	๕๐
๒.๓.๒ ด้านกฎหมาย	๕๔
๒.๔ วัฒนธรรมองค์กรในการบริหารจัดการวัด	๕๖
๒.๔.๑ ความหมายของวัฒนธรรมองค์กร	๕๖
๒.๔.๒ ความสำคัญของวัฒนธรรมองค์กร	๕๖
๒.๔.๓ วัฒนธรรมองค์กรของคณะสงฆ์	๕๖
๒.๔.๒ วัฒนธรรมเชิงระบบ	๕๗
๒.๔.๓ วัฒนธรรมองค์กรเชิงความเชื่อทางศาสนาและค่านิยม	๕๘
๒.๕ สภาพการณ์การบริหารจัดการวัดในปัจจุบันของจังหวัดนครราชสีมา	๕๙
๒.๕.๑ สภาพการณ์ทั่วไปของคณะสงฆ์จังหวัดนครราชสีมา	๕๙
๒.๕.๒ ผู้ปกครองคณะสงฆ์ในระดับจังหวัด	๕๙
๒.๕.๓ จำนวนวัดและจำนวนพระสงฆ์	๖๐
๒.๕.๔ การบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครราชสีมาปัจจุบัน	๖๑
บทที่ ๓ องค์ประกอบตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท	
สำหรับการบริหารจัดการวัด	๖๕
๓.๑ การพัฒนาตัวชี้วัด	๖๕
๓.๑.๑ ความหมายของตัวชี้วัด	๖๕
๓.๑.๒ ลักษณะและคุณสมบัติที่สำคัญของตัวชี้วัด	๖๖
๓.๑.๔ การสร้างและพัฒนาตัวชี้วัด	๖๗
๓.๒ ธรรมาภิบาล	๗๐
๓.๒.๑ ความเป็นมาของธรรมาภิบาล	๗๐
๓.๒.๒ ความหมายของธรรมาภิบาล	๗๑
๓.๒.๓ ความสำคัญของธรรมาภิบาล	๗๒
๓.๒.๔ หลักธรรมาภิบาล	๗๓
๓.๒.๕ หลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธ	๗๔
๓.๓ องค์ประกอบธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๘๒
๓.๓.๑ ความหมายขององค์ประกอบ	๘๓
๓.๓.๒ องค์ประกอบหลักของหลักธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๘๓
๓.๓.๓ องค์ประกอบย่อยของธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๘๗
บทที่ ๔ การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๓๓
สำหรับการบริหารจัดการวัด	๑๓๓
๔.๑ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการปกครอง	๑๓๕
๔.๑.๑ ด้านการมีส่วนร่วม	๑๓๕
๔.๑.๒ ด้านความโปร่งใส	๑๓๘

๔.๑.๓ ด้านความรับผิดชอบ	๑๔๐
๔.๑.๔ ด้านหลักนิติธรรม	๑๔๒
๔.๑.๕ ด้านประสิทธิภาพ	๑๔๕
๔.๑.๖ ด้านประสิทธิผล	๑๔๗
๔.๒ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการเผยแผ่	๑๕๑
๔.๒.๑ ด้านการมีส่วนร่วม	๑๕๒
๔.๒.๒ ด้านความโปร่งใส	๑๕๓
๔.๒.๓ ด้านความรับผิดชอบ	๑๕๔
๔.๒.๔ ด้านความนิติธรรม	๑๕๕
๔.๒.๕ ด้านประสิทธิภาพ	๑๕๖
๔.๒.๖ ด้านประสิทธิผล	๑๕๘
๔.๓ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการศึกษา	๑๖๑
๔.๓.๑ ด้านการมีส่วนร่วม	๑๖๑
๔.๓.๒ ด้านความโปร่งใส	๑๖๓
๔.๓.๓ ด้านความรับผิดชอบ	๑๖๔
๔.๓.๔ ด้านความนิติธรรม	๑๖๕
๔.๓.๕ ด้านประสิทธิภาพ	๑๖๗
๔.๓.๖ ด้านประสิทธิผล	๑๖๘
๔.๔ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านสาธารณูปการ	๑๗๑
๔.๔.๑ ด้านการมีส่วนร่วม	๑๗๒
๔.๔.๒ ด้านความโปร่งใส	๑๗๓
๔.๔.๓ ด้านความรับผิดชอบ	๑๗๔
๔.๔.๔ ด้านนิติธรรม	๑๗๕
๔.๔.๕ ด้านประสิทธิภาพ	๑๗๖
๔.๔.๕ ด้านประสิทธิผล	๑๗๘
๔.๕ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการศึกษาสงเคราะห์	๑๘๑
๔.๕.๑ ด้านการมีส่วนร่วม	๑๘๑
๔.๕.๒ ด้านความโปร่งใส	๑๘๒
๔.๕.๓ ด้านความรับผิดชอบ	๑๘๓
๔.๕.๔ ด้านนิติธรรม	๑๘๔
๔.๕.๕ ด้านประสิทธิภาพ	๑๘๖
๔.๕.๖ ด้านประสิทธิผล	๑๘๖
๔.๖ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านสาธารณสงเคราะห์	๑๘๙
๔.๖.๑ ด้านการมีส่วนร่วม	๑๙๐
๔.๖.๒ ด้านความโปร่งใส	๑๙๑
๔.๖.๓ ด้านความรับผิดชอบ	๑๙๒

๔.๖.๔ ด้านนิติธรรม	๑๙๓
๔.๖.๕ ด้านความประสิทธิภาพ	๑๙๔
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๑๙๙
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๙๙
๕.๑.๑ ผลการศึกษาการบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน	๑๙๙
๕.๑.๒ ผลการศึกษาองค์ประกอบตัวชี้วัดธรรมาภิบาล ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อการบริหารจัดการวัด	๒๐๑
๕.๑.๓ การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท สำหรับบริหารจัดการวัด	๒๐๕
๕.๓.๒ งานเผยแผ่	๒๐๖
๕.๓.๓ งานการศึกษา	๒๐๗
๕.๓.๔ งานสาธารณูปการ	๒๐๗
๕.๓.๕ งานศึกษาสงเคราะห์	๒๐๘
๕.๓.๖ งานศึกษาสงเคราะห์	๒๐๙
๕.๔ อภิปรายผล	๒๑๐
๕.๔.๑ ธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด	๒๑๐
๕.๔.๒ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด	๒๑๒
๕.๕ ข้อเสนอแนะ	๒๑๓
บรรณานุกรม	๒๑๔
ภาคผนวก	๒๒๒
ภาคผนวก ก หนังสือขอความอนุเคราะห์	๒๒๓
ภาคผนวก ข แบบสอบถามเพื่อการวิจัย	๒๓๑
ภาคผนวก ค ภาพการสัมภาษณ์	๒๓๖
ประวัติผู้วิจัย	๒๕๐

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๔.๑ ตารางแสดงองค์ประกอบและสังเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมภิบาล ในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ในด้านงานการปกครอง	๑๔๙
๔.๒ ตารางแสดงองค์ประกอบและสังเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมภิบาล ในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ในด้านการเผยแผ่	๑๕๙
๔.๓ ตารางแสดงองค์ประกอบและสังเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมภิบาล ในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ในด้านงานศาสนศึกษา	๑๖๙
๔.๔ ตารางแสดงองค์ประกอบและสังเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมภิบาล ในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ในด้านงานสาธารณูปการ	๑๗๙
๔.๕ ตารางแสดงองค์ประกอบและสังเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมภิบาล ในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ในด้านงานศึกษาสงเคราะห์	๑๘๘
๔.๖ ตารางแสดงองค์ประกอบและสังเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมภิบาล ในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ในด้านงานสาธารณสงเคราะห์	๑๙๖

สารบัญภาพ

ภาพที่

หน้า

๑ ภาพกรอบแนวคิดการวิจัย

๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

คำย่อ		พระวินัยปิฎก		ภาษา
			ชื่อคัมภีร์	
วิ.มหา. (บาลี)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาฬิ		(ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังค์		(ภาษาไทย)
วิ.ม. (บาลี)	= วินัยปิฎก	มหาวคคปาฬิ		(ภาษาบาลี)
วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวรรค		(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	= วินัยปิฎก	จุฬวรรค		(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์		ภาษา
ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปิ่นณาสกั	(ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิ่นณาสกั	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อสีตินิบาตชาดก	(ภาษาไทย)

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.ม.อ. (ไทย)	= วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
วิ.จ.อ. (ไทย)	= วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	จุฬวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
วิ.ป.อ. (ไทย)	= วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	ปริวารวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์		ภาษา
ที.สี.อ. (ไทย)	= ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ. (ไทย)	= ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	ปาฎีกวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (ไทย)	= มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	มัชฌิมปัณณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	= ขุททนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.อ.อ. (ไทย)	= ขุททนิกาย	ปรหมัตถทีปนี	อุทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ. (ไทย)	= ขุททนิกาย	ปรหมัตถโชติกา	สุตตนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ. (ไทย)	= ขุททนิกาย	สัทธรรมปกาสินี	ปฏิสัมภิทามรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วัด (Monastery) มีพัฒนาการมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยก่อนสมัยที่พระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติพระวินัยให้พระสงฆ์อยู่ในอารามได้ พระสงฆ์โดยมากก็จะอยู่ตามโคนไม้ เรือนว่าง หลับถ้ำหรือที่ว่าง ต่อมาพระเจ้าพิมพิสารได้ถวายสวนเวฬุวันให้เป็นอารามสำหรับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์อยู่ประจำทำศาสนกิจ พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้พระสงฆ์อยู่ในอารามได้ ต่อมาก็มีเศรษฐี คฤหบดี และทนายบติ ได้ถวายอารามบ้าง จนเป็นแบบแผนการสร้างวัดถวายพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สำหรับพักปฏิบัติศาสนกิจ แม้หลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าจนปัจจุบัน การสร้างวัดก็เป็นคติที่ได้รับสืบทอดมาในสังคมของชาวพุทธ

กล่าวโดยเฉพาะสังคมไทย วัดเป็นสถาบันทางสังคมสถาบันหนึ่งที่อยู่กับสังคมไทยมาอย่างยาวนาน ควบคู่ไปกับสถาบันชาติและสถาบันพระมหากษัตริย์ สังคมไทยส่วนใหญ่ผูกพันกับวัดอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้ว่า ทุกชุมชนจะมีการสร้างวัดไว้ประจำชุมชนอย่างน้อย ๑ แห่ง แม้กระทั่งชุมชนคนไทยในต่างประเทศ เมื่อสามารถรวมตัวกันได้ก็จะสร้างวัดไว้สำหรับชุมชนคนไทย ในอดีตการสร้างวัดมักเกิดจากพระราชามหากษัตริย์ โดยทรงสร้างวัดไว้ประจำพระมหาราชวังหรือสร้างวัดไว้ประจำรัชกาล ต่อมาแนวคิดการสร้างวัดนี้ก็แพร่หลายไปสู่ชนชั้นต่างๆ เช่น เสนาบดี คหบดีและบุคคลทั่วไป จนกระทั่งชุมชนแต่ละชุมชนก็ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างวัดขึ้น^๑

วัตถุประสงค์ในการสร้างวัดมีมูลเหตุมาจากความเคารพศรัทธาในตัวพระพุทธเจ้าและพระสาวก อยากรให้พระองค์และพระสาวกเป็นบุญเขตของตน จึงสร้างวัดไว้ให้พระพุทธเจ้าและพระสาวกพำนัก เพื่อที่ตนจะได้อุปถัมภ์บำรุงและได้รับฟังธรรมเป็นนิตย ซึ่งเป็นการสร้างวัดเพื่อใช้วัดเป็นที่พัฒนาตนและเหล่าบริวารหรือศรัทธาชนทั่วไป เพราะเมื่อได้ฟังธรรมเป็นนิตย ย่อมยกระดับจิตใจให้สูงขึ้นในภูมิธรรมต่างๆ ในส่วนของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีพุทธาอนุญาตให้พระสงฆ์อยู่ในอารามหรือวัดนั้น ทรงมีพุทธประสงค์เพื่ออนุเคราะห์แก่สังคมสงฆ์ หลังจากที่พระองค์ทรงตั้งสังคัมสงฆ์ (sankha) ขึ้นมาแล้ว ทรงมีพระประสงค์ที่จะให้สงฆ์เป็นใหญ่โดยทำการปกครองกันเอง การที่ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์อยู่ในอารามได้ จึงเป็นโอกาสให้สังคัมสงฆ์ได้พัฒนาตัวเอง กล่าวในอีกแง่หนึ่ง สังคัมสงฆ์ก็ได้ใช้พื้นที่ของวัดในการพัฒนาตนด้วย เพราะเมื่อมีพระสงฆ์มาอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมาก ก็ย่อมเกิดรูปแบบ

^๑ ข้าหลวง วุฒิจันทร์ และไพโรจน์ กิตติโฆษณ์, ระเบียบ คำสั่ง และประกาศเกี่ยวกับการทำนุบำรุง ส่งเสริมและอุปถัมภ์การคณะสงฆ์และการพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๖๓.

ในการปกครองไปในตัว เช่น รูปแบบในการแสดงความเคารพ ในการทำสังฆกรรม การปฏิสัมพันธ์ต่อกัน เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการอยู่ร่วมกัน

ต่อมา การสร้างวัดได้พัฒนาการจนเป็นอุดมคติ (Attitude) คือ เชื่อว่าการสร้างวัดนั้นเป็นการสร้างมหาบารมี เป็นการสร้างบุญอันมหาศาล วัตถุประสงค์ในการสร้างวัดจึงเปลี่ยนไปเป็นการสร้างวัดเพื่อบำเพ็ญบารมีมากกว่าใช้เป็นสถานที่พัฒนาตนหรือพัฒนาสังคมสงฆ์ นอกจากนี้ บทบาทของวัดก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย คือ ในอดีตวัดเป็นเพียงสถานที่บำเพ็ญสมณธรรมของพระสงฆ์ เป็นสถานที่พึงธรรมพัฒนาตนของฆราวาสผู้ใฝ่ธรรม ก็ได้พัฒนาบทบาทขึ้นมาอย่างหลากหลาย กล่าวโดยเฉพาะในสังคมไทย วัดได้พัฒนาการจนมีบทบาทหลายด้าน เช่น เป็นสถานที่ศึกษา, เป็นที่รักษาโรค, เป็นต้น^๒

การที่วัดมีวัตถุประสงค์ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมและได้พัฒนาบทบาทของตนอย่างหลากหลายนี้เอง จึงทำให้พระสงฆ์ที่ทำหน้าที่ภายในวัดต้องทำหน้าที่บริหารจัดการวัดในด้านต่างๆ จากเดิมที่พระสงฆ์รับภาระธุระในการบริหารจัดการวัดเพียง ๒ ด้าน ได้แก่ ด้านการปกครองและด้านศึกษา^๓ แต่ภายหลังการมีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นต้นมา คณะสงฆ์ได้มอบหมายภาระธุระไว้ ๖ ด้าน ได้แก่ ด้านการปกครอง, ด้านการศึกษา, ด้านการเผยแผ่, ด้านการสาธารณูปการ, ด้านการศึกษาสงเคราะห์, และด้านสาธารณสงเคราะห์^๔

การบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน รัฐไทยได้แยกอำนาจระหว่างอาณาจักรและศาสนจักร โดยมอบอำนาจให้ศาสนจักรปกครองกันเองผ่านการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ซึ่งตามพระราชบัญญัตินี้ การบริหารจัดการวัดได้มอบอำนาจให้พระภิกษุรูปหนึ่งเป็นเจ้าอาวาส มีหน้าที่ในการปกครองดูแลวัดและคณะสงฆ์ โดยมีเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์กำกับดูแลอยู่ห่างๆตามลำดับชั้น จากเจ้าคณะตำบลจนถึงมหาเถรสมาคม การบริหารจัดการวัดไม่มีรูปแบบตายตัว ขึ้นอยู่กับวิธีการดำเนินการของเจ้าอาวาส มีเพียงบางเรื่องที่ต้องเป็นไปตามมติมหาเถรสมาคมหรือการบังคับบัญชาของเจ้าคณะผู้ปกครอง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคำสั่งทางปกครองเท่านั้น เช่น การแต่งตั้งไวยาวัจกร, การแต่งตั้งคณะกรรมการวัด, การดำเนินการตามมติมหาเถรสมาคม เป็นต้น แต่งานส่วนใหญ่ของการบริหารจัดการวัด เช่น การเงิน การก่อสร้าง การจัดการบุคลากร การวางแผนนโยบาย เป็นต้น ล้วนขึ้นอยู่กับเจ้าอาวาสทั้งสิ้น

การมอบอำนาจให้เจ้าอาวาสบริหารจัดการวัด บางวัดก็มีพัฒนาที่ดี เกิดการพัฒนาในหลายด้าน แต่บางวัดกลับประสบปัญหาจากการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาส ดังที่มีข่าวปรากฏตามสื่อมวลชนอยู่เสมอ นับตั้งแต่การสร้างวัดละเมียดกฎหมายบ้านเมือง เช่น รุกป่าอุทยาน รุกป่า

^๒ ประเวศ วะสี, “พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม”, ใน *หลักการบริหารและจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์*, (กรุงเทพมหานคร: สภาสถาบันราชภัฏ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒๕.

^๓ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑” ใน *คู่มือพระสังฆาธิการ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๔), หน้า ๖-๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘-๑๙.

ชุมชน ถือครองที่สาธารณะ เป็นต้น ปัญหาเจ้าอาวาสหรือบุคคลผู้ใกล้ชิดยกยอกเงินของวัด บัญชีของวัดไม่โปร่งใส เจ้าอาวาสปล่อยให้บุคคลใกล้ชิดเข้ามาหาประโยชน์จากวัด วัดไม่จัดทำบัญชีการใช้จ่ายเงินให้ชัดเจน การใช้ที่ดินของวัดในเชิงพาณิชย์ มีอาคารบ้านเรือนเกิดขึ้นมากมาย ทำให้ที่ดินของวัดขาดความสวยงาม หรือ วัดต่าง ๆ แข่งกันหารายได้ บางครั้งก็ขัดกับพระธรรมวินัย เป็นต้น^๕ นอกจากนี้ปัญหาในเชิงประจักษ์แล้ว วัดยังมีปัญหาเชิงโครงสร้างด้วย เช่น ความขัดแย้งแบ่งฝักแบ่งฝ่าย , การรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง, ความไม่โปร่งใสและตรวจสอบไม่ได้ของคณะสงฆ์, การวิ่งเต้นแก่งแย่งอำนาจ, การเห็นผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม เป็นต้น^๖ ซึ่งปัญหาที่กล่าวมา ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพการบริหารจัดการวัดทั้งสิ้น เพราะหากการบริหารจัดการวัดมีปัญหา ก็แสดงออกถึงการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในพื้นที่นั้นๆ มีปัญหาด้วย และในทางกลับกัน หากการบริหารกิจการคณะสงฆ์มีปัญหา ก็ส่งผลกระทบต่อการบริหารจัดการวัดด้วย เช่น หากเจ้าคณะผู้กำกับดูแลเจ้าอาวาสไม่ดูแลกวาดขันต่อเจ้าอาวาส เจ้าอาวาสก็อาจปล่อยปละละเลยต่อปัญหาของวัดได้ เช่น ปัญหาพระสงฆ์สามเณรไม่ยอมเล่าเรียนพระธรรมวินัย ปัญหาพระแสดงพฤติกรรมไม่เหมาะสม เป็นต้น

จากการที่การบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาสก่อให้เกิดปัญหาต่างๆดังที่ยกตัวอย่างมา กระแสของสังคมในปัจจุบันรวมทั้งสภาพปฏิรูปแห่งชาติซึ่งแต่งตั้งขึ้นโดยรัฐบาลของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ(คสช.) ต่างแสดงท่าทีและเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการพระศาสนาอย่างจริงจัง เพื่อขจัดปัญหาที่บั่นทอนศรัทธาของพุทธศาสนิกชน มหาเถรสมาคมจึงได้แต่งตั้งคณะทำงานเพื่อศึกษาแนวทางปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง โดยเน้นหนักไปที่หลักธรรมาภิบาล (Good Governance) เพื่อที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนาในสังคมไทย^๗

สิ่งหนึ่งผู้วิจัยเห็นว่ามีความสำคัญก็คือ ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ส่วนหนึ่งเกิดจากการบริหารจัดการวัดเป็นจุดเริ่มต้น เช่น ปัญหาความประพฤติของพระภิกษุสามเณร ก็มักเกิดจากการปล่อยปละละเลยของเจ้าอาวาสผู้ปกครอง เป็นต้น ดังนั้น จึงควรให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการวัดเป็นอย่างมาก โดยในการปกครองดูแลวัดของเจ้าอาวาสก็ดี ของเจ้าคณะผู้ปกครองก็ดี ควรจะดำเนินการให้สอดคล้องกับพุทธประสงค์ที่ทรงอนุญาตให้เกิดวัดขึ้น และมีเครื่องมือชี้วัดว่าแต่ละวัดนั้นสอดคล้องกับหลักการดังกล่าวเพียงไร มีอะไรที่จะต้องปรับปรุงแก้ไข มีอะไรที่จะต้องดำเนินการ หากมีเครื่องมือชี้วัดดังกล่าว วัดแต่ละวัดน่าจะถือเป็นแนวทางปฏิบัติในการบริหารจัดการวัดและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้

^๕ ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวัฒน์, (๒๕๔๕), *สภาพปัญหาของวัด*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.thaimonklaw.com/sol.htm#๒๒> [๑๐ เมษายน ๒๕๕๙].

^๖ พระไพศาล วิสาโล, *การปฏิรูปและฟื้นฟูพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์*, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.skyd.org/html/life-social/reform-LPT.html#๑๑> [๑๐ เมษายน ๒๕๕๙].

^๗ พระพรหมบัณฑิต(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา*, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๓๙-๔๐.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาการบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาองค์ประกอบตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด
- ๑.๒.๓ เพื่อพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาตัวชี้วัดแนวพุทธสำหรับการบริหารจัดการวัด” ครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality research) โดยการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

๑. เอกสารปฐมภูมิ (Primary sources) ได้แก่ พระไตรปิฎก (ภาษาไทย) ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙, พระไตรปิฎก (ภาษาไทย) อรรถกถา ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕

๒. เอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ หนังสือ ตำรา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาสภาพการบริหารจัดการวัดของคณะสงฆ์จากกลุ่มตัวอย่าง เพื่อสังเคราะห์หลักการบริหารทั้งด้านพระธรรมวินัย กฎหมายบ้านเมือง และจารีตประเพณี จัดทำเป็นตัวชี้วัดแนวพุทธสำหรับการบริหารจัดการวัด

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะลงพื้นที่ศึกษาการบริหารจัดการวัดจากวัดที่มีการบริหารจัดการที่มีจุดเด่นในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดนครราชสีมา กลุ่ม ๔ ซึ่งประกอบด้วยเขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอ จำนวน ๗ อำเภอ ได้แก่ อำเภอพิมาย อำเภอจักราช อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอห้วยแถลง อำเภอชุมพวง อำเภอเมืองยาง และอำเภอลำทะเมนชัย โดยกำหนดเลือกพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอพิมายเป็นพื้นที่ในการศึกษา

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ศึกษา ในภาคสนาม (Field research) ของงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มประชากรสำหรับการศึกษาโดยการเลือกแบบหลายชั้น ได้แก่

ขั้นตอนที่ ๑ กำหนดกลุ่มประชากรทั้งหมด ได้แก่ วัดในเขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดนครราชสีมา กลุ่ม ๔ ซึ่งประกอบด้วยเขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอ จำนวน ๗ อำเภอ ได้แก่

อำเภอพิมาย อำเภอจักราช อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอห้วยแถลง อำเภอชุมพวง อำเภอเมืองยาง และอำเภอลำทะเมนชัย จำนวน ๓๕๐ วัด

ขั้นตอนที่ ๒ เลือกพื้นที่การศึกษาโดยสุ่มจากจำนวนประชากร สุ่มเลือกได้วัดในเขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอพิมาย จำนวน ๑๐๘ วัด

ขั้นตอนที่ ๓ เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling)^๘ โดยเกณฑ์ที่ใช้คัดเลือกได้แก่ ๑) เป็นวัดที่มีผลงานเป็นที่ยอมรับในระดับอำเภอหรือจังหวัดหรือระดับประเทศ ๒) เป็นวัดที่เป็นตัวแทนของคณะสงฆ์ในการจัดกิจกรรมต่างๆอยู่เสมอ ๓) เป็นวัดที่มีจุดเด่นเฉพาะด้าน เช่น เป็นวัดจัดการศึกษาสงเคราะห์ เป็นวัดจัดทำสาธารณสงเคราะห์ เป็นวัดรักษาจารีตด้านพระธรรมวินัย และ ๔) ข้อมูลเชิงประจักษ์โดยดูจากสถานที่จริง

กลุ่มตัวอย่าง จากการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ได้กลุ่มตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

- ๑) วัดศาลา ตำบลดงใหญ่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๒) วัดดงใหญ่ ตำบลดงใหญ่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๓) วัดท่าหลวง ตำบลท่าหลวง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๔) วัดหนองระเวียง ตำบลหนองระเวียง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๕) วัดป่าพิทักษ์ธรรม ตำบลนิคมสร้างตนเอง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๖) วัดใหม่ประชาราม ตำบลโบสถ์ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๗) วัดพุทรา ตำบลโบสถ์ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๘) วัดตะป็น ตำบลรังกาใหญ่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๙) วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก ตำบลธารละหลอด อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๑๐) วัดสระเพลง ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๑๑) วัดตำแย ตำบลกระเบื้องใหญ่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๑๒) ผู้ให้ข้อมูลในแต่ละวัดได้แก่ เจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส หรือผู้ที่เจ้าอาวาส

มอบหมาย

^๘ บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์, ศาสตราจารย์เกียรติคุณ, ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: จามจุรีโปรดักท์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑๒.

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ตัวชี้วัด หมายถึง เครื่องมือบ่งชี้การดำเนินการ

พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง พระพุทธศาสนาที่มีวัฒนธรรม จารีต ประเพณี ความเชื่อและวิถีปฏิบัติในบริบทของสังคมไทย

ธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง การบริหารจัดการวัดที่มีความเป็นธรรม มีความโปร่งใส มีการมีส่วนร่วม มีความรับผิดชอบ มีความประสิทธิภาพ มีประสิทธิผล ตามครรลองแห่งพระธรรมวินัยและวัฒนธรรม จารีตประเพณี ของคณะสงฆ์ในประเทศไทย ซึ่งไม่ขัดแย้งกับกฎหมายบ้านเมือง

การพัฒนาตัวชี้วัด หมายถึง การศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวกับธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการวัดในพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และการสัมภาษณ์เชิงลึกจากกลุ่มตัวอย่างมาวิเคราะห์ ปรับปรุง และสังเคราะห์เป็นเครื่องมือบ่งชี้การดำเนินการ

การบริหารจัดการวัด หมายถึง การดำเนินการของเจ้าอาวาสหรือผู้แทนของวัดในการปกครองดูแลภารกิจ ๖ ด้านของวัด ได้แก่ ด้านการปกครอง ด้านการศึกษา ด้านการเผยแผ่ ด้านการสาธารณูปการ ด้านการศึกษาสงเคราะห์ และด้านสาธารณสงเคราะห์ ให้เป็นไปโดยเรียบร้อย

จารีตประเพณีคณะสงฆ์ หมายถึง ขนบธรรมเนียม ค่านิยม เกี่ยวกับการบริหารวัดของคณะสงฆ์ และข้อปฏิบัติเกี่ยวกับพระสงฆ์ของสังคมไทย

หลักการมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มได้เข้ามามีส่วนร่วมในการรับรู้ ร่วมคิดร่วมตัดสินใจ ร่วมการทำงาน ร่วมกันแก้ไขปัญหา และร่วมกันพัฒนากิจการพระพุทธศาสนา

หลักความโปร่งใส หมายถึง การตัดสินใจและการปฏิบัติการใดๆเป็นไปตามขั้นตอนที่ตกลงกันไว้ หรือมีกฎหมายและระเบียบรองรับ ไม่ทำงานแบบมีนอกรีต เมื่อประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียขอตรวจสอบก็มีหลักฐานชี้แจงได้โดยเฉพาะเรื่องการจัดการทรัพย์สินของวัด

หลักความรับผิดชอบ หมายถึง การที่บุคคลภายในวัดทำตามหน้าที่ของตนหรือตามที่ได้รับมอบหมาย การสนองนโยบายผู้บังคับบัญชา และการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อปัญหาและการพัฒนาสังคม

หลักนิติธรรม หมายถึง การดำเนินการบริหารจัดการวัดอย่างเป็นธรรม เป็นไปตามพระธรรมวินัย จารีตประเพณีคณะสงฆ์ สอดคล้องกับกฎหมายบ้านเมืองและนโยบายคณะสงฆ์

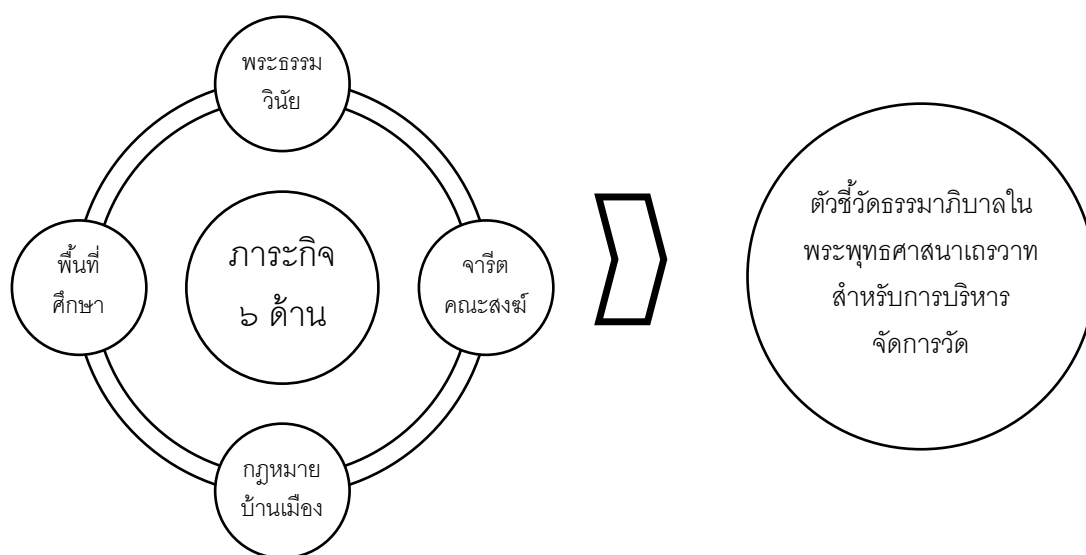
หลักประสิทธิภาพ หมายถึง การดำเนินการบริหารจัดการวัดที่คุ้มค่า มีความประหยัด ใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า

หลักประสิทธิผล หมายถึง การดำเนินการบริหารจัดการวัดบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ สอดคล้องกับหลักไตรสิกขา ส่งเสริมพระธรรมวินัย และหลักความพอเพียง

๑.๕ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในงานวิจัยนี้ “การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด” นี้ จะศึกษาพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารวัด โดยใช้งานทั้ง ๖ งานตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๕๐๕ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้แก่ การปกครอง การศึกษา การเผยแผ่ การสาธารณูปการ การศึกษาสงเคราะห์ และการสาธารณสงเคราะห์ ที่มีความสอดคล้องกับพุทธประสงค์หรือพุทธอุดมการณ์ในการสร้างวัด โดยในการพัฒนาตัวชี้วัด จะพิจารณาถึงองค์ประกอบ ๓ ส่วน^๙ ได้แก่ ๑) กฎหมายแผ่นดิน คือ กฎหมายคณะสงฆ์และกฎหมายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารวัด ๒) พระวินัย ซึ่งถือเป็นกรอบสำคัญในการพิจารณาต่อการดำเนินการใดๆของคณะสงฆ์ และ ๓) จารีต ได้แก่ วัฒนธรรมองค์การของคณะสงฆ์ ซึ่งมีทั้งขนบธรรมเนียมและประเพณีอันดีงามที่สืบทอดมาแต่โบราณ

ภาพที่ ๑ กรอบแนวคิดในการทำวิจัย

^๙ พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๓๙-๔๐.

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาสุภา อุทโท^{๑๐} ได้กล่าวไว้ในเรื่อง “พระสงฆ์ไทยใน ๒ ทศวรรษหน้า พ.ศ.๒๕๔๑-๒๕๖๐” สรุปความว่า บทบาทของพระสงฆ์ไทยในทศวรรษหน้านั้น จะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เพราะพระสงฆ์นั้นต้องอยู่ร่วมกับสังคมและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสังคม แต่ก็ยังต้องยึดหลักพระธรรมวินัยไว้มิให้สั่นคลอน กล่าวโดยรวมแล้วพระสงฆ์ในทศวรรษหน้า (พ.ศ.๒๕๔๑-๒๕๖๐) จะมีบทบาทของการเป็นผู้ศึกษาหาความรู้ เป็นนักวิจัย เป็นผู้สอนศีลธรรม เป็นผู้ให้การศึกษาแก่สังคม เป็นผู้ให้คำปรึกษา เป็นผู้ปลูกจิตสำนึก เป็นผู้อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นผู้ส่งเสริมชุมชน เป็นผู้ประสานงาน เป็นผู้รวมกลุ่มชุมชน และเป็นผู้ส่งเสริมและพัฒนาภูมิปัญญาพื้นบ้าน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๑๑} ได้กล่าวไว้ในเรื่อง “วินัย : เรื่องใหญ่กว่าที่คิด” สรุปความว่า วินัยนั้นเป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนของมนุษย์ เพราะมนุษย์นั้นมีทัมมะ คือ เป็นผู้ฝึกตนได้ การที่จะฝึกตนได้ก็ด้วยวินัยนี้เอง และวินัยนั้นยังเป็นรากฐานของประชาธิปไตยด้วย เพราะวินัยจะทำให้ทุกคนสามารถปกครองตนเองได้ เมื่อปกครองตนเองได้ ก็สามารถเข้าใจถึงการอยู่ร่วมกันได้ ในระบบของสงฆ์ก็ต้องอาศัยวินัยนี้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตน และวินัยนี้ยังเชื่อมโยงไปถึงระดับโลกบาลด้วย ถ้าทุกคนมีวินัยในตนเอง โลกก็จะสงบสุข

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๑๒} ได้กล่าวไว้ใน “ตอบ ดร.มาร์ติน : พุทธวินัยถึงภิกษุณี” สรุปได้ว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งระบบสังฆะขึ้นมานั้น ก็เพื่อให้เอื้ออำนวยต่อการศึกษา ไตรสิกขาแก่นักบวช โดยใช้วินัยเป็นเครื่องมือในการจัดการการเรียนรู้ การฝึกฝนกลุ่มเถลา เพื่อให้ นักบวชในพระพุทธศาสนาเจริญงอกงามในไตรสิกขา ดังนั้น ระบบสังฆะจึงต้องเป็นไปเพื่อส่งเสริมให้นักบวชได้พัฒนาตนให้เจริญในไตรสิกขา

บุษบง ชัยเจริญวัฒน์ และบุญมี ลี^{๑๓} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ตัวชี้วัดธรรมาภิบาล” สรุปผลการวิจัยว่า มีการใช้คำว่า Good Governance ต่างกันในหลายประเทศและหลายองค์กร แต่มีเป้าหมายเหมือนกัน คือต่างต้องการนำหลักธรรมาภิบาลมาใช้ในองค์กรเพื่อให้เกิดการบริหารงานที่มีประสิทธิภาพ และในการสร้างตัวชี้วัดธรรมาภิบาลนั้น ผู้วิจัยเสนอว่าควรจะนำเทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาช่วยในการจัดเก็บข้อมูลในการดำเนินการขององค์กรต่างๆ เพื่อที่จะแยกแยะประเภทหมวดหมู่

^{๑๐} พระมหาสุภา อุทโท, พระสงฆ์ไทยใน ๒ ทศวรรษหน้า พ.ศ.๒๕๔๑-๒๕๖๐, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ) ๒๕๔๒.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), วินัย : เรื่องใหญ่กว่าที่คิด, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ พิมพ์สวย, ๒๕๕๐).

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ตอบ ดร.มาร์ติน : พุทธวินัยถึงภิกษุณี, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๔).

^{๑๓} บุษบง ชัยเจริญวัฒน์ และบุญมี ลี, ตัวชี้วัดธรรมาภิบาล, (นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๔).

ของกิจกรรมและทบทวนเพื่อการพัฒนาได้ในโอกาสต่อไป รวมทั้งคณะทำงานด้านธรรมาภิบาล ก็จำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจเรื่องธรรมาภิบาลด้วยเช่นกัน เพื่อประโยชน์ในการประสานนโยบาย และนำไปปฏิบัติได้จริง นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้พัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลสำหรับองค์กรภาครัฐด้วย

พระไพศาล วิสาโล^{๑๔} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต” สรุปใจความว่า พุทธศาสนาในประเทศไทยในยุคปัจจุบัน มีปัญหามากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาที่มาจากระบบที่รวมศูนย์อำนาจอยู่ที่ส่วนกลางและระบบการศึกษาที่ล้มเหลว ทำให้การบริหารงานขาดอิสระ ไร้ประสิทธิภาพ และบุคลากรไม่ได้เรียนรู้ไตรสิกขาอย่างแท้จริง ทางออกจากวิกฤตของปัญหาก็คือต้องปฏิรูประบบองค์กรสงฆ์ให้มีอิสระมากขึ้น ไม่รวมศูนย์อยู่ที่ส่วนกลาง เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารวัดให้มากขึ้น และทุกระบบของการบริหารงานต้องมีการตรวจสอบได้ ส่งเสริมให้วัดเป็นที่ศึกษาไตรสิกขาอย่างแท้จริง

พระอธิการผจญ อจาโร^{๑๕} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการบริหารวัดโดยใช้หลักธรรมาภิบาล : ศึกษากรณีเฉพาะอำเภอบ้านไธสง จังหวัดลำพูน” ผลการศึกษาพบว่า พระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาส มีบทบาทในการใช้หลักธรรมาภิบาลในการบริหารอยู่ในระดับปานกลาง-มาก อันแสดงให้เห็นว่า พระสงฆ์นั้นใช้พระธรรมวินัยเป็นหลักในการบริหาร ซึ่งหลักพระธรรมวินัยนั้นก็สอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาล บทบาทในการใช้หลักธรรมาภิบาลดังกล่าว มีผลต่อการจัดระเบียบและความสามัคคีของชุมชน นอกจากนี้ ทั้งพระสงฆ์และชุมชนยังมีบทบาทในการส่งเสริมธรรมาภิบาลให้เกิดขึ้นด้วย

นवल ทรัพย์คง^{๑๖} ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารตามหลักธรรมาภิบาลของวัดโสธรวราราม จังหวัดฉะเชิงเทรา” ผลการศึกษาพบว่า การบริหารงานของวัดโสธรวราราม จังหวัดฉะเชิงเทรา มีภาพรวมความเป็นธรรมาภิบาลอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อแยกเป็นรายด้าน ก็มีความเป็นธรรมาภิบาลอยู่ในระดับปานกลางเช่นกัน ในเนื้อหางานวิจัย แม้ผลการวิจัยจะพบว่ามีความเป็นธรรมาภิบาลในระดับปานกลาง แต่ผู้วิจัยก็ได้กล่าวถึงสภาพปัญหาที่ดำรงอยู่เช่นกัน เช่น การขาดการมีส่วนร่วมที่ดีพอ การไม่สามารถตรวจสอบได้เท่าที่ควร รวมถึงความรับผิดชอบที่พึงมีของบุคลากร ผู้วิจัยได้เสนอแนะในงานวิจัยชิ้นนี้ว่า พระสงฆ์ควรจะต้องจัดให้มีการบริหารจัดการที่ดี เพื่อผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับพระศาสนา กับทั้งต้องมีความรู้ความสามารถในการบริหารงานให้มีประสิทธิภาพด้วย

^{๑๔} พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖).

^{๑๕} พระอธิการผจญ อจาโร, **การศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการบริหารวัดโดยใช้หลักธรรมาภิบาล, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

^{๑๖} นवल ทรัพย์คง, **การบริหารตามหลักธรรมาภิบาลของวัดโสธรวราราม จังหวัดฉะเชิงเทรา, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

โชติ บดีรัฐ^{๑๗} ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่าพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ ในด้านการบริหารคนมีการสร้างบุคลากรในการทำงานและพัฒนาอยู่เสมอ และบุคลากรก็มีประสิทธิภาพในการสนองงานที่ได้รับมอบหมาย ในด้านการบริหารงาน มุ่งเน้นการบริหารที่ประหยัด คุ่มค่า และสร้างความพึงพอใจต่อผู้ที่มาติดต่อ ในส่วนศักยภาพนั้นพบว่ามีการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการบริหารของคณะสงฆ์ด้วย

ณดา จันทร์สม^{๑๘} ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การบริหารการเงินของวัดในประเทศไทย” พบว่าจำนวนเงินรายรับของวัดในประเทศไทยนั้นมีมากกว่าหนึ่งแสนล้านบาทในแต่ละปี แต่ข้อมูลด้านการเงินของวัดในประเทศไทยยังไม่เคยมีการจัดเก็บที่เป็นระบบ การบริหารการเงินของวัดยังไม่มีระบบที่ดีพอ การจัดทำบัญชีของวัดไม่ได้มาตรฐานของการบัญชีทั่วไป ขาดการรับรู้รับทราบของสาธารณะ การตัดสินใจลงทุนด้านการเงินของวัดยังไม่มีกระบวนการตัดสินใจที่ดี โดยให้ข้อเสนอแนะว่า ในการบริหารการเงินของวัดควรมีหลักธรรมาภิบาล สำนักพุทธศาสนาแห่งชาติควรมีระเบียบที่เป็นแบบแผนชัดเจน ตลอดจนต้องมีการอบรมไวยาวัจกรให้มีความรู้เกี่ยวกับการบริหารการเงินของวัด

พระครูวิสุทธธานันท์คุณ (สุรศักดิ์ วิสุทธาจาโร)^{๑๙} ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการวัดเพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา” ผลการศึกษาพบว่า การบริหารจัดการวัดในปัจจุบันของเปลี่ยนแปลงไปมาก มีพัฒนาการทั้งด้านรูปแบบและวิธีการบริหาร รวมถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องต่อระบบการบริหาร เช่น มีระบบกฎหมายคณะสงฆ์ กฎหมายแผ่นดิน มีข้อบังคับและระเบียบต่างๆ ดังนั้น ผู้ที่จะมาบริหารวัดต้องมีคุณสมบัติที่พึงประสงค์ เช่น ความรู้ความสามารถ มีวิสัยทัศน์ มีความเสียสละเป็นต้น และการบริหารจัดการวัดให้มีประสิทธิภาพนั้นก็ขึ้นอยู่กับตัวเจ้าอาวาสด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มตัวอย่างในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕ พบประเด็นสำคัญที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการวัดคือ ระบบและรูปแบบการบริหารจัดการ งบประมาณ บุคลากร เทคโนโลยีสภาพแวดล้อม และความสัมพันธ์ต่อชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ

^{๑๗} โชติ บดีรัฐ. การบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา, *วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๕).

^{๑๘} ณดา จันทร์สม, *การบริหารการเงินของวัดในประเทศไทย*, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๕.

^{๑๙} พระครูวิสุทธธานันท์คุณ (สุรศักดิ์ วิสุทธาจาโร), *การบริหารจัดการวัดเพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา*, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘).

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๒๐} ได้กล่าวไว้ใน “การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา” ใจความว่า ในการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา ต้องยึดองค์ประกอบในการพิจารณา ๓ อย่าง ได้แก่ ด้านกฎหมายบ้านเมือง ด้านพระธรรมวินัย และด้านจารีต การดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับกิจการคณะสงฆ์จึงต้องยึดองค์ประกอบทั้ง ๓ อย่างนั้น และได้กล่าวถึงการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้วยหลักธรรมาภิบาล

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยผู้วิจัยจะทำการศึกษาวิจัยตามขั้นตอน ดังนี้

๑.๗.๑ ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนที่ ๑ ทำการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary research) รวบรวมข้อมูลจากข้อมูลปฐมภูมิ ทฤษฎี และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ ๒ นำผลการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร เรียบเรียงเป็นเนื้อหา

ขั้นตอนที่ ๓ สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑) นำแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องตามขั้นตอนที่ ๒ มาตั้งเป็นประเด็นคำถามสำหรับสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) แล้วนำเสนอประเด็นคำถามต่ออาจารย์ที่ปรึกษาดุษฎีนิพนธ์เพื่อพิจารณาและเสนอแนะ

๒) ปรับปรุงข้อคำถามตามข้อเสนอแนะของที่ปรึกษาดุษฎีนิพนธ์

๓) นำเสนอข้อคำถามต่อผู้เชี่ยวชาญจำนวน ๓ ท่าน เพื่อพิจารณาความสอดคล้องของเนื้อหา

๔) ปรับปรุงแก้ไขข้อคำถาม แล้วเสนอต่อที่ปรึกษาดุษฎีนิพนธ์เพื่อพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง

๕) นำข้อคำถามไปสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูลเชิงลึกต่อไป

ขั้นตอนที่ ๔ ขอนหนังสือจากบัณฑิตวิทยาลัย สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น เพื่อขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลตามพื้นที่ที่จะใช้เป็นกรณีศึกษา ดังนี้

๑) วัดศาลา ตำบลดงใหญ่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

๒) วัดดงใหญ่ ตำบลดงใหญ่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

๓) วัดท่าหลวง ตำบลท่าหลวง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

๔) วัดหนองระเวียง ตำบลหนองระเวียง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

^{๒๐} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา, (พระนครศรีอยุธยา: เทียนวัฒนาพรินท์ติ้ง, ๒๕๕๘).

- ๕) วัดป่าพิทักษ์ธรรม ตำบลนิคมสร้างตนเอง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๖) วัดใหม่ประชาราม ตำบลโบสถ์ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๗) วัดพุทรา ตำบลโบสถ์ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๘) วัดตะป็น ตำบลรังกาใหญ่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๙) วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก ตำบลธารละหลอด อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๑๐) วัดสระเพลง ตำบลในเมือง อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
- ๑๑) วัดตำแย ตำบลกระเบื้องใหญ่ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา

โดยในขั้นตอนการลงพื้นที่ศึกษาในภาคสนาม จะทำการศึกษา ดังนี้

- ๑) สัมภาษณ์เจ้าอาวาส/ประธานสงฆ์ พระสงฆ์ที่ได้รับมอบหมาย โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interview)
- ๒) ใช้การสังเกตการณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured observation)

ขั้นตอนที่ ๕ นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์และเรียบเรียงเป็นเนื้อหา

ขั้นตอนที่ ๖ นำเนื้อหาที่ได้จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์มาพัฒนาเป็นตัวชี้วัดธรรมภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อไป

๑.๗.๒ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก(In-depth Interview) อุปกรณ์ที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ กล้องถ่ายรูป เครื่องบันทึกเสียง สมุดบันทึก

๑.๗.๓ การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยจะทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis)

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ได้รับทราบการบริหารจัดการวัดในสภาพปัจจุบัน

๑.๘.๒ ทำให้ได้รับทราบองค์ประกอบตัวชี้วัดธรรมภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด

๑.๘.๓ ได้พัฒนาตัวชี้วัดธรรมภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด

บทที่ ๒

การบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาตัวชี้วัดแนวพุทธสำหรับการบริหารจัดการวัด” สำหรับบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงการบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน โดยแบ่งเป็นหัวข้อสำหรับการศึกษา ดังต่อไปนี้

หัวข้อที่ ๑ ศึกษาเกี่ยวกับวัดในประเทศไทยปัจจุบัน

หัวข้อที่ ๒ ศึกษาเกี่ยวกับการบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน

หัวข้อที่ ๓ ศึกษาเกี่ยวกับพระธรรมวินัยและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการวัด

หัวข้อที่ ๔ ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมองค์กรในการบริหารจัดการวัด

หัวข้อที่ ๕ ศึกษาเกี่ยวกับสภาพการณ์การบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครราชสีมา

๒.๑ วัดในประเทศไทยปัจจุบัน

๒.๑.๑ ความหมายของวัด

แต่เดิมใช้คำเรียกวัดว่าอาราม ดังชื่ออารามสำคัญๆในสมัยพุทธกาลมักมีคำว่า อาราม สมาสต่อท้ายด้วย เช่น เขตวนาราม (เขตวน อาราม) บุพพาราม (บุพพาราเม อาราม) เวฬุวนาราม (เวฬุเวเน อาราม) ซึ่งคำว่าอารามมีความหมายดังนี้

สัตว์ทั้งหลายโดยเฉพาบรรพชิตย่อมยินดีในสวนนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาราม. อธิบายว่าสัตว์ทั้งหลายมาแต่ที่ต่าง ๆ กัน ย่อมยินดี เพลิดเพลิน อยู่อย่างสบาย เพราะสวนนี้งามไปด้วยไม้ดอกไม้ผล เป็นต้น สมบูรณ์ไปด้วยองค์ประกอบแห่งเสนาสนะ ๕ ประการมีไม้ไกลไม้ใกล้ (โคจรคาม) เกินไปนัก อีกประการหนึ่ง ชื่อว่า อาราม เพราะดึงดูสัตว์ผู้ไปถึงสถานที่นั้นไว้ภายในบริเวณของตนนั่นเอง แล้วให้เพลิดเพลินไปด้วยสมบัติมีประการดังกล่าวแล้ว^๑

อีกคำหนึ่งที่ใช้เรียกวัดได้แก่คำว่า อาวาส ดังในคำอธิษฐานอยู่จำพรรษาของพระภิกษุ มีคำกล่าวว่ “อิมสมิ อาวาเส อิมิ เตมาส วสสึ อูเปมิ” แปลว่า ข้าพเจ้าจักอยู่จำพรรษาถ้วนไตรมาสในอาวาสนี้^๒ ซึ่งพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า (๑) [-वाद] น. วัด เช่น เจ้า

^๑ ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๙/๔๖๘/๒๘๓.

^๒ วิมहा. (ไทย) ๖/๒๐๙/๕๑๕.

อาวาส ที่อยู่ เช่น พุทธาวาส (พุทธ + อาวาส) คือ ที่ประดิษฐานพระพุทธรูป^๓ หมายถึง โบสถ์ วิหาร
สังฆาวาส (สังฆ + อาวาส) คือ ที่อยู่ของพระสงฆ์ (ป.,ส.).^๔

คนไทยเรียกที่อยู่ของพระสงฆ์ว่า “วัด” ตั้งแต่โบราณแล้ว ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ความว่า
“กลางเมืองสุโขทัยนี้พิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐารส...” ซึ่งพิหารในที่นี้หมายถึงวัดนั่นเอง ดัง
ประโยคในศิลาจารึกว่า “เมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีปูครุ มีทะเลหลวง มีป่าหมากป่าพลู มีไร่มี
นา มีถีน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีปาม่วง มีป่าขาม...” ซึ่งหมายถึงในเมืองสุโขทัยนี้มีวัด มีพระสงฆ์ มี
ทะเลสาบ เป็นต้น^๕

ในจดหมายเหตุลา ลูแบร์^๖ กล่าวว่า ชาวสยามเรียกสังฆาวาสว่าวัด (Vat) และเรียกอุโบสถ
ว่า วิหาร (Pihar) มีพื้นที่กว้างใหญ่ล้อมรอบด้วยรั้วไม้ไผ่ ตรงกลางเป็นที่ประดิษฐานพระวิหาร ส่วน
พระภิกษุแยกย้ายกันอยู่ตามกุฏิ มีศาลาการเปรียญสำหรับเรียนหนังสือ หอระฆัง และกุฏิสำหรับนางชี

มีการสันนิษฐานว่า คำว่า วัด ที่ใช้เรียกที่อยู่ของพระสงฆ์นี้ มีที่มาจากคำภาษาบาลี เช่น
มาจากคำว่า วตวา ที่แปลว่า เป็นที่สนทนารธรรม มาจากคำว่า วัดร ซึ่งหมายถึง ข้อปฏิบัติของพระสงฆ์
หรือมาจากคำว่า วัดนสถาน โดยระบุว่า มาจากไบลานอักษรขอมที่เขียนเกี่ยวกับพุทธทำนาย และ
ระบุให้กระจายไบลานนี้ออกไปทุก “วัดนสถาน”

ผู้วิจัยขอสันนิษฐานว่า คำว่า “วัด” ที่ใช้เรียกที่อยู่ของพระสงฆ์นี้ น่าจะมาจากคำในภาษา
ขอม ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้กันแพร่หลายในสมัยนั้น เนื่องจากขอมมีอิทธิพลในแถบนี้ก่อนยุคสมัยสุโขทัย
คำว่า “วัด” ในภาษาขอมหมายถึงศาสนสถานที่เคารพบูชา ดังจะเห็นได้จากชื่อ “นครวัด” ที่หมายถึง
นครที่เป็นที่เคารพบูชาต่อเทพเจ้า ในสมัยนั้นจึงเรียกที่อยู่ของพระสงฆ์ซึ่งเป็นบุคคลที่ตนเคารพบูชาว่า
“วัด” ดังที่จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ระบุว่า ภายในวัดมีวิหารตั้งอยู่ซึ่งถือเป็นสิ่งที่พึงเคารพนับถือที่สุดใน
วัดนั้น^๗

มาจากคำภาษาบาลีว่า “วัดร” เนื่องจากมีการใช้คำสำหรับพระสงฆ์โดยเฉพาะหลายคำ
เช่น เวจ ที่หมายถึงส้วม อาสนะ หมายถึงที่นั่ง เป็นต้น อาจเป็นไปได้ที่ในสมัยเริ่มแรก พระสงฆ์ได้
กำหนดเขตขึ้นเขตหนึ่ง และเรียกเขตนั้นว่า “เขตวัดร” หมายถึง เขตแดนสำหรับการปฏิบัติธรรม ซึ่ง
ในสมัยปัจจุบันยังใช้คำนี้เมื่อจัดภูมิลานวิธีหรืออยู่ปริวาสสำหรับพระสงฆ์ เมื่อชาวบ้านจะเข้าไปหา
พระสงฆ์ จึงเรียกชื่อแดนนั้นว่า “เขตวัดร” แต่ด้วยอักษรวิธีในสมัยโบราณ จึงเขียนว่า “วัด” ดังเช่น

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นาน
มีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๕๙.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖๙.

^๕ โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว,
สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ ๑๔. พิมพ์ครั้งที่ ๓. (ม.ป.ช., ๒๕๒๘), หน้า ๒๐๓.

^๖ มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมล
บุตร, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๓), หน้า ๓๔๐-๓๔๑.

^๗ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔๐.

อักษรวิธีที่ใช้ในอักษรธรรมของลาว เช่น คำว่า ประเทศ แม้จะมีที่มาจากภาษาบาลี-สันสกฤตว่า ประเทศ แต่อักษรวิธีโบราณไม่ได้เขียนตามพยัญชนะเดิม

โดยส่วนใหญ่ มีผู้ให้ความหมายคำว่าวัดสอดคล้องกับความหมายในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ที่ให้ความหมายคำว่าวัดไว้ว่า สถานที่ทางศาสนา โดยปรกติมีโบสถ์ วิหาร และที่อยู่ของสงฆ์หรือนักบวชเป็นต้น และมีคำอื่นๆที่มีความหมายเหมือนกันได้แก่ วิหาร อาวาส และอาราม

กล่าวโดยสรุป วัดหมายถึงสถานที่อาศัยของพระสงฆ์ รวมทั้งเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจของพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน

๒.๑.๒ ความเป็นมาในการสร้างวัด

ในสมัยพุทธกาล หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงมีพระสงฆ์สาวกจำนวนหนึ่ง พระสงฆ์อาศัยอยู่ตามเรือนว่าง โคนไม้ หรือถ้ำ ไม่มีการจัดตั้งหรือก่อสร้างวัดอย่างเป็นทางการจะลักษณะ ต่อมา เมื่อมีผู้ศรัทธาจึงมีการก่อสร้างเสนาสนะหรือถวายเป็นเสนาสนะเพื่อให้พระพุทธรูปและพระสงฆ์อาศัย วัดจึงเกิดขึ้นนับจากนั้นมา ซึ่งการสร้างวัดถวายให้กับนักบวชหรือการที่นักบวชมีที่อาศัยที่เป็นกิจจะลักษณะ เช่นนี้ เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนพระพุทธเจ้าจะทรงประกาศพระศาสนา ดังจะเห็นได้ว่า ในสมัยนั้น ครุฑทั้งหกซึ่งก็เป็นนักบวชประเภทหนึ่งต่างก็มีสำนักที่อยู่ของตนเอง และมีสาวกอาศัยอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก

พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้มีการถวายเป็นเสนาสนะที่ใช้อาศัยเป็นหลักแหล่งได้ โดยอารามแห่งแรกที่ทรงรับถวายคือสวนเวฬุวันของพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาแห่งแคว้นมคธ สวนแห่งนี้เดิมที่เป็นพระราชอุทยานหลวง ต่อมาเมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงพบกับพระพุทธเจ้าและได้ฟังธรรมจากพระองค์ ก็มีพระราชศรัทธาถวายพระราชอุทยานหลวงแห่งนี้เป็นอาราม ดังปรากฏในพิสารสมาคมกถา

“ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐ ครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวายพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ขณะนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐ ทรงนำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยพระองค์เอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว ทรงห้ามภัตตาคารแล้ว ละพระหัตถ์จากบาตร จึงประทับนั่ง ณ ที่สมควร ท้าวเธอทรงดำริว่า “พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนหนอ ที่แห่งใดอยู่ไม่ไกลและไม่ใกล้จากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะตวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น” จึงมีพระราชดำริว่า “อุทยานเวฬุวันของเรานี้ไม่ไกลและไม่ใกล้จากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะตวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น อย่างกระนั้นเลย เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข” แล้วทรงจับพระสุวรรณภิงคารหลั่งน้ำน้อมถวาย แต่พระผู้มีพระภาคด้วยพระราชดำรัสว่า “หม่อมฉันขอถวายอุทยานเวฬุวันนั้นแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคทรงรับอารามแล้ว ทรงชี้แจงให้

พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐเห็นชัด ชวนให้อายกรับไปปฏิบัติ เราใจให้อาณาญาติแก่กล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา แล้วเสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับเสด็จกลับ ต่อมา พระพุทธองค์ ได้ทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนั้นเป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม”^๘

นอกจากสวนเวฬุวันที่ทรงรับเป็นอารามแห่งแรกแล้ว ยังมีผู้ถวายอารามอีกหลายแห่ง เช่น ชิวกัมพวัน ซึ่งถวายโดยหมอชิวโกมารภัจจ, บุพพาราม ซึ่งถวายโดยนางวิสาขา, เซตวัน ซึ่งถวายโดย อนาถปิณฑิกเศรษฐี, นิโครธาราม ซึ่งถวายโดยพระเจ้าสุทโธทนะ เป็นต้น นอกจากนี้ในสมัยนั้นยังมีผู้ที่ ศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าและสาวกได้ถวายที่ดินหรือสวนของตนให้เป็นอารามของพระภิกษุในหลายๆ ด้วย ในบางเมืองอันเป็นเมืองมหานครในสมัยนั้น มีพระอารามจำนวนมากถึง ๗,๗๐๗ พระอาราม ดัง ความที่ระว่า

สมัยนั้นแล กรุงเวสาลีมั่นคงเจริญ มีคนมาก มีคนเกลื่อนกล่น มีอาหารหาได้ง่าย มี ปราสาท ๗,๗๐๗ หลัง มีเรือนยอด ๗,๗๐๗ หลัง มีอาราม ๗,๗๐๗ อาราม มีสระโบกขรณี ๗,๗๐๗ สระ^๙

ในสมัยหลังพุทธกาล มีการสร้างวัดมากมาย เช่น ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช มีการ สร้างวัดมากมายถึง ๘๔,๐๐๐ วัดตามจำนวนข้อธรรมะในพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ ไปยังดินแดนต่างๆ คติการสร้างวัดก็ได้รับการเผยแผ่ไปด้วย เช่น ในลังกา, สุวรรณภูมิ, หรือหากถือเอา ตามแผนที่ในปัจจุบัน ประเทศที่คนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา(นิกายต่างๆ) เช่น เนปาล ภูฏาน พม่า ไทย ลาว กัมพูชา ญี่ปุ่น ล้วนแต่มีการสร้างวัดสำหรับพระสงฆ์และทำกิจกรรมทางศาสนาทั้งสิ้น

ในประเทศไทย ภายหลังจากการรับเอาพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเข้ามาเป็นศาสนา ประจำชาติตั้งแต่สมัยสุโขทัย คติการสร้างวัดก็ได้รับการสืบทอดมาด้วย พระราชามหากษัตริย์และชน ชี้นำมีธรรมเนียมในการสร้างวัด ทั้งสร้างเป็นวัดประจำตระกูลหรือเป็นการถวายสำหรับพระสงฆ์ที่ ตนศรัทธา ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลายไปสู่ชุมชนต่างๆ ชุมชนนั้นก็สร้างวัดประจำชุมชนของตนขึ้น^{๑๐}

แม้ว่าผู้ที่ศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าจะได้บวระณถวายพื้นที่ของตนให้เป็นวัดก็ตาม แต่ก็มิ หลีกสำหรับพิจารณาสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับถวายเป็นวัด ดังที่พระเจ้าพิมพิสารและอนาถปิณฑิก เศรษฐีได้พิจารณาถึงสถานที่สำหรับถวาย ว่า “ไม่ไกลและไม่ใกล้จากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวก ผู้ ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงบ เสียงไม่อึกทัก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการลับของหม่อมมนุษย์ ควรแก่การหลีกเลี่ยง”^{๑๑} วัดในสมัยนั้นจึงมักเป็นพื้นที่ที่แยกออก

^๘ วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

^๙ ชุ.ช.อ. (ไทย) ๓๙/๗/๒๒๓.

^{๑๐} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, **ชุมนุมพระนิพนธ์ในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ** (บางเรื่อง). (กรุงเทพมหานคร: ศุภสภา, ๒๕๐๓), หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

^{๑๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๒.

ห่างจากเขตชุมชน แต่ก็ไม่ได้ไกลจากชุมชนมากนัก ดังเช่น เวฬุวัน ที่ตั้งอยู่นอกเมืองราชคฤห์ แต่ก็ไม่ได้ไกลจากตัวเมืองราชคฤห์ ไม่มีเสียงอึกที่กรบกรวน ผู้คนสามารถไปมาสะดวกได้ ส่วนในสมัยปัจจุบันเนื่องจากคติการสร้างวัดได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม วัดจึงมักถูกสร้างอยู่ใกล้ชุมชน หรือชุมชนขยายตัวจนเข้ามาใกล้เขตวัด

กล่าวโดยสรุป วัดมีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เพื่อเป็นที่พักอาศัยทำศาสนกิจของพระสงฆ์และเป็นที่สำหรับทำกิจกรรมทางศาสนา ในอดีตวัดมักถูกสร้างในพื้นที่ที่เน้นความสงบ การไปมาสะดวก แต่ในสมัยปัจจุบัน สภาพทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป วัดส่วนใหญ่จึงอยู่ในเขตชุมชน

๒.๑.๓ แนวคิดในการสร้างวัด

แนวคิดในการสร้างวัดหรือถวายวัดตั้งแต่สมัยพุทธกาล มีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนวิถีชีวิตของพระสงฆ์และกิจกรรมทางศาสนา ดังที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างวัดเชตวัน นอกจากสร้างวิหารหรือกุฏิสำหรับเป็นที่พักของพระสงฆ์แล้ว ยังมีการสร้างบริเวณ สร้างซุ้มประตู สร้างศาลาหอนั่ง สร้างโรงไฟ สร้างกบปียุกุฏิ สร้างวัจกุฏิ สร้างสถานที่จงกรม สร้างศาลาจงกรม ขุดบ่อน้ำ สร้างศาลาบ่อน้ำ สร้างเรือนไฟ สร้างศาลาเรือนไฟ ขุดสระโบกขรณี สร้างมณฑป^{๑๒} ซึ่งสิ่งก่อสร้างดังกล่าวก็เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับพระภิกษุสงฆ์ที่ดำเนินชีวิตอยู่ในอาราม

การที่พระพุทธเจ้าทรงรับถวายอารามจากผู้มีจิตศรัทธา ก็มีพุทธประสงค์เพื่อให้เป็นที่พักอาศัยสำหรับพระภิกษุสงฆ์ อันเนื่องมาจากพระองค์ทรงอนุญาตให้พระภิกษุอยู่จำพรรษาตลอดฤดูฝนในสถานที่ใดสถานที่หนึ่งให้เป็นหลักแหล่ง ส่วนนอกฤดูฝนนั้นพระสงฆ์ส่วนใหญ่มักออกจาริกไปตามที่ต่างๆ เมื่อถึงกาลเข้าพรรษาจึงจะหาที่จำพรรษาอีกครั้งหนึ่ง วัดที่สร้างส่วนใหญ่จึงมีเพียงเสนาสนะที่จำเป็นต่อการอยู่อาศัยชั่วคราวเท่านั้น บางแห่งพระสงฆ์ต้องสร้างที่อยู่เอง ดังปรากฏว่าพระสงฆ์ในสมัยออกปากขออุปกรณ์เกี่ยวกับการทำกุฏิกับฆราวาส จนพระพุทธเจ้าต้องทรงบัญญัติมิให้สร้างกุฏิที่ใหญ่โตเกินความจำเป็นเพื่อลดภาระของผู้ที่บวรณาดนไว้

มองซิเออร์ เดอ ลา ลูแบร์ กล่าวไว้ในจดหมายเหตุว่า เจตนารมณ์ของสถาบันสงฆ์ก็คือการบวชเข้ามาฝึกตน^{๑๓} ดังนั้น วัดก็คือที่สำหรับฝึกฝนตน แสดงว่าตั้งแต่สมัยที่ไทยรับพุทธศาสนาเข้ามาก็มีการสร้างวัดด้วยแนวคิดที่ใช้เป็นที่สำหรับพระสงฆ์อยู่ฝึกฝนตนเอง รวมถึงใช้เป็นสถานที่ศึกษาสำหรับกุลบุตร ดังที่ลา ลูแบร์ ระบุว่า “พวกพระภิกษุสอนหนังสือให้แก่เด็กๆ ถ้าไล่หนังสือตกก็ถูกขับออกจากวัด”^{๑๔}

^{๑๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๗/๑๑๙.

^{๑๓} มองซิเออร์ เดอ ลา ลูแบร์, *จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม*, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๗), หน้า ๓๔๔.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔๕-๓๔๖.

แนวคิดการสร้างวัดเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยสำหรับพระสงฆ์ได้เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคม โดยเฉพาะสังคมที่มีความหลากหลายทางศาสนาซึ่งทำให้แนวคิดผสมผสานกัน ภายหลังจากที่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปยังดินแดนต่างๆ แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างวัดนี้ก็เปลี่ยนแปลงไปได้แก่

๑) สร้างวัดเพื่อเป็นพุทธเจดีย์ ได้แก่ การสร้างวัดเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาโดยเฉพาะ เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม(วัดพระแก้ว)

๒) สร้างวัดเพื่อเป็นอนุสรณ์ ได้แก่ การสร้างวัดเพื่อเป็นที่ระลึกถึงบุคคลหรือเหตุการณ์เป็นหลัก แม้จะมุ่งหวังให้เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ด้วยก็ตาม เช่น วัดศาลาลอย ที่สร้างเพื่อระลึกถึงเหตุการณ์การเอาชนะข้าศึกได้ เป็นต้น

๓) สร้างวัดเพื่อสวดหรือเพื่อสร้างบารมี แต่เดิมการสร้างวัดไม่ได้มุ่งหมายในเรื่องบุญกุศลในแง่ที่จะเป็นการสร้างบารมี มีวัตถุประสงค์หลักเพียงการสนับสนุนพระสงฆ์ให้ได้ทำศาสนกิจเท่านั้น แต่เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่มายังดินแดนที่นับถือผีเช่นในอุษาคเนย์ อาจมีการรวมเอาความเชื่อเดิมของชนท้องถิ่นเข้าด้วย โดยถือหลักว่าการสร้างวัดเป็นบารมีอันยิ่งใหญ่ และยังเป็นการอุทิศส่วนมหากุศลให้กับผีบรรพบุรุษอีกด้วย

๔) สร้างวัดเพื่อสนองนโยบายของรัฐ ได้แก่ การสร้างวัดเพื่อสนองนโยบายของรัฐหรือชนชั้นปกครองเอง เช่น ผู้ปกครองรัฐต้องการสร้างวัดที่อลังการใหญ่โตเพื่อแสดงถึงอำนาจบารมีหรือด้วยเหตุผลทางการเมือง เช่น วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพมหานคร ที่แต่เดิมสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวมพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายและธรรมยุตให้เป็นนิกายเดียว แต่ไม่สำเร็จ, วัดชลธาราสิงเห ที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงการครอบครองเขตแดนของประเทศไทย, วัดแก้วสิกขาคีรีสวาระ(ของกัมพูชา) ที่ถูกสร้างขึ้นในพื้นที่พิพาทกรณีเขาพระวิหาร ก็เชื่อกันว่าเป็นการสร้างวัดด้วยเหตุผลทางการเมืองเพื่อผลประโยชน์ด้านเขตแดน เป็นต้น นอกจากนี้ การสร้างวัดในบางยุคสมัยยังมีนัยยะทางการเมือง เช่น การสร้างวัดวออารามในสมัย ร.๑ ก็เพื่อปลอบขวัญราษฎรที่ผจญภัยสงครามอย่างต่อเนื่องและสร้างความชอบธรรมในการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์^{๑๕}

๒.๑.๔ บทบาทของวัด

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้นิยามของคำว่า บทบาท หมายถึง น. การทำตามตามบท, การร่ำตามบท, โดยปริยายหมายความว่า การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู^{๑๖} ดังนั้น บทบาทของวัด จึงหมายถึง การทำตามหน้าที่หรือหน้าที่ที่วัดได้แสดงออกต่อสังคม

^{๑๕} ศันสนีย์ วีรศิลป์ชัย, “คอลัมน์วาทะประวัติศาสตร์”, ศิลปวัฒนธรรม ฉบับเดือนเมษายน ๒๕๔๖, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : https://www.silpa-mag.com/quotes-in-history/article_๖๗๒๒ (๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๑).

^{๑๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๐๒.

ในสมัยแรกที่มีวัดเกิดขึ้น ส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์ในการเป็นที่พักอาศัยสำหรับพระภิกษุเพียงอย่างเดียว เพราะในสมัยนั้นชีวิตนักบวชตามคติความเชื่อของสังคมเป็นผู้ที่ไม่ยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมทางโลก ไม่ว่าจะทางการเมือง เศรษฐกิจหรือสังคม เช่น พระไม่มีหน้าที่ในการสงเคราะห์ชาวบ้านผู้ยากจน ไม่มีหน้าที่สงเคราะห์ยามทุกข์ภัย เป็นต้น วัดจึงถูกสร้างขึ้นเพื่ออยู่อาศัยสำหรับปฏิบัติศาสนกิจเป็นด้านหลัก นอกจากเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์แล้ว วัดยังเป็นสถานที่ในการฟังธรรมของผู้ที่ศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าหรือสาวก ดังจะเห็นว่าพุทธกิจของพระพุทธเจ้าคือการแสดงธรรมในช่วงเย็น (สายฝน ธรรมเทศนา) ซึ่งนับว่าเป็นบทบาทเริ่มแรกที่วัดมีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคม

การที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นที่ปรึกษาทางจิตใจให้กับผู้คนที่เลื่อมใสศรัทธา ผู้ใดมีปัญหา คลางแคลงสงสัยเกี่ยวกับความเชื่อต่างๆก็มาที่วัดเพื่อสอบถามกับพระพุทธเจ้า แม้กระทั่งการพูดคุยในเรื่องทางการเมือง เช่นการที่วัสสการพราหมณ์ทูลเรื่องจะไปปราบแคว้นวัชชี^{๑๗}นอกจากนี้วัดยังเป็นสถานที่ในการแสวงหาปัญญาของผู้คนในสมัยนั้น เนื่องจากสังคมอินเดียมีความเชื่อที่หลากหลาย มีลัทธิอยู่มากมายถึง ๖๒ ลัทธิ^{๑๘} แต่ละลัทธิก็มีวัตรปฏิบัติที่แตกต่างกัน พุทธศาสนาก็เป็นอีกหนึ่งลัทธิในสมัยนั้น ผู้คนจึงต้องมีการถกเถียงโต้แย้งเพื่อยืนยันความเชื่อของตน ท่ามกลางความหลากหลายนี้ พระพุทธเจ้าก็ทรงทำหน้าที่ในการโต้ตอบกับลัทธิอื่นๆอยู่เสมอ ถ้ามองในแง่นี้ เท่ากับว่า วัดมีบทบาทเป็นแหล่งแสวงหาปัญญาของผู้คน

อย่างไรก็ดี บทบาทของวัดย่อมผูกพันอยู่กับตัวบุคคล เพราะวัดนั้นเป็นเพียงสถานที่ แต่บุคคลเป็นผู้สร้างบทบาทให้เกิดขึ้นกับสถานที่นั้นๆ เช่น การที่เซตวันจะเป็นแหล่งแสวงหาปัญญาของผู้คนในสมัยนั้นได้ ก็ด้วยพระพุทธเจ้าทรงแสดงบทบาทเป็นพระบรมครูนั่นเอง ดังนั้น วัดจะมีบทบาทอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่บริหารวัดหรืออยู่ภายในวัดนั้นๆ ซึ่งในปัจจุบัน วัดมีบทบาทต่อสังคมอย่างหลากหลาย พอจะสรุปได้ดังนี้

๑) เป็นสถานที่พึ่งทางใจ

วัดเป็นบุญสถานสำหรับพุทธศาสนิกชนใช้แสวงบุญ ด้วยคติความเชื่อของชาวพุทธที่เชื่อว่าชีวิตมีการเวียนว่ายตายเกิด ต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏจนกว่าจะบรรลุอรหัตต์หรือหมดกิเลส การเวียนว่ายตายเกิดนี้ หากอยากมีชีวิตที่ดีในภพชาติต่อไปก็ต้องทำบุญ ชาวพุทธจึงนิยมทำบุญ โดยเฉพาะการทำบุญกับพระสงฆ์ เพราะความเชื่อที่ว่า “อนุตตร ปุณฺณุกเขตต์ โลกสส” พระสงฆ์เป็นเนื้อนาบุญยิ่งกว่านาบุญอื่น การทำบุญนี้ถือเป็นการแสวงหาที่พึ่งทางใจสำหรับพุทธศาสนิกชน

นอกจากการทำบุญแล้ว วัดยังเป็นที่สำคัญสำหรับพุทธศาสนิกชนเข้ามาแสวงหาความสงบทางใจอีกด้วย ซึ่งวัดมีวิธีสำหรับสร้างความสงบทางใจ แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้

^{๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๓/๗๘.

^{๑๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๔๖/๔๕-๔๖.

ก. สร้างความสงบทางใจจากภายนอก

การสร้างความสงบทางใจจากภายนอก เป็นพุทธวิธีการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า โดยการที่พระองค์ทรงเน้นย้ำให้พระสงฆ์ทำตนให้เป็นที่น่าศรัทธาสำหรับผู้พบเห็น ซึ่งทำให้ผู้พบเห็นเกิดความสงบใจได้ ตัวอย่างที่ชัดเจนได้แก่ เหตุการณ์เมื่อครั้งที่อุปติสสะปริพาชกพบเห็นพระอัสสชิเถระเกิดความศรัทธาเลื่อมใสในความสงบเสงี่ยมของอากัปกิริยา เมื่อได้สนทนาธรรมยิ่งเกิดความศรัทธา ยิ่งขึ้นจนได้ออกบวช^{๑๙}

นอกจากนี้ วิธีการสร้างความสงบทางใจที่วัดส่วนใหญ่ทำอยู่ได้แก่ งานศิลปะ คือการสร้าง ความงดงามให้ผู้พบเห็นผ่อนคลาย เกิดความสบายใจหรือพอใจ ในแง่นี้คือการใช้สุนทรียภาพในการ เข้าถึงจิตใจ เพราะมนุษย์ชอบสิ่งสวยงามโดยธรรมชาติ วัดส่วนใหญ่จึงสร้างวัดให้สวยงาม นับตั้งแต่ พระพุทธรูปจนถึงอาคารสถานที่และการจัดบรรยากาศภายในวัด สิ่งเหล่านี้เป็นวิธีการให้ผู้พบเห็นเกิด ความสงบใจเมื่อเข้าสู่วัดนั่นเอง

ข. สร้างความสงบทางใจจากภายใน

การสร้างความสงบทางใจจากภายใน เป็นเหตุปัจจัยจากตัวผู้ที่เข้าสู่วัดต้องลงมือ ปฏิบัติด้วยตนเอง วัดเป็นเพียงอำนวยความสะดวก เช่น การสวดมนต์ การทำสมาธิ การปฏิบัติธรรม ด้วยวิธีการต่างๆ การสนทนาธรรม เป็นต้น วัดอาจสนับสนุนกิจกรรมเหล่านี้ เช่น จัดปฏิบัติธรรม หรือ พบปะสนทนาธรรม เป็นต้น เพื่อให้ผู้เข้าวัดสงบใจ บางคนมีความทุกข์ในชีวิต เมื่อได้เข้าวัดปฏิบัติ ธรรมหรือปรึกษากับพระสงฆ์ก็สบายใจ วัดจึงเป็นที่พึ่งทางใจได้

๒) เป็นศูนย์กลางชุมชน

วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนโดยสภาพ เพราะวัดถูกสร้างขึ้นจากความร่วมมือร่วมใจ ของคนในชุมชน พื้นที่ของวัดจึงถูกใช้เป็นสถานที่สาธารณะ เช่น ใช้วัดเป็นพื้นที่จัดงาน เป็นสถานที่ ประชุม เป็นสถานที่พบปะระหว่างรัฐและชุมชนหรือคนในชุมชนเอง เป็นต้น นอกจากนี้ หากพระสงฆ์ ในวัดได้รับการยอมรับนับถือมาก หรือเรียกในภาษาพูดว่า “มีบารมี” สภาพภาพของวัดก็จะ เป็น ศูนย์กลางของชุมชนมากยิ่งขึ้น อันเนื่องมาจากเหตุผล ๒ ประการ ได้แก่ รัฐอาจใช้บารมีทางสังคมของ พระสงฆ์ในการเข้าถึงประชาชน เช่น ขอให้จัดกิจกรรมต่างๆ ที่สนองนโยบายของรัฐ และเหตุผลอีก ประการหนึ่งคือ ชุมชนใช้บารมีของพระสงฆ์ในการสร้างความเป็นปึกแผ่นของชุมชน เพราะชุมชนมี ผู้คนหลากหลาย บางชุมชนหลากหลายทั้งวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ จึงต้องอาศัยความสามัคคีในการ สร้างชุมชน บารมีของพระสงฆ์ที่ได้รับการยอมรับนับถือช่วยในการรวมความหลากหลายนั้นให้เป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน

^{๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๑/๗๔-๗๕.

๓) เป็นสถานที่กลุ่มเกลาศีลธรรม

วัดเป็นสถานที่กลุ่มเกลาศีลธรรมของประชาชนมาตั้งแต่อดีต สมัยพ่อขุนรามคำแหงมีการนิมนต์พระสงฆ์มาแสดงธรรมในวันธรรมสวนะบนแท่นที่ชื่อว่า แท่นมิ่งคศิลาอาสน์ จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ระบุว่า พระสงฆ์ในสมัยอยุธยาเทศนาสั่งสอนประชาชนเป็นประจำในพระอุโบสถ^{๒๐}

๔) เป็นสถานที่สังคมสงเคราะห์

ก. สงเคราะห์ด้านการศึกษา

วัดเป็นสถานที่ให้การศึกษามาตั้งแต่อดีตกาล นอกเหนือจากการให้การศึกษาทางธรรมแก่พระสงฆ์สามเณรแล้ว สมัยอยุธยาอุบลบุตรใช้วัดเป็นที่เล่าเรียนหนังสือด้วย^{๒๑} ในสมัย ร.๕ ที่มีการปฏิรูปการศึกษาของราษฎรโดยการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นนั้น ร.๕ ได้ทรงจัดตั้งโรงเรียนแห่งแรกขึ้นที่วัดมหารัชมงคล และกระจายไปออกไปอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

ปัจจุบัน คณะสงฆ์มีการจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ซึ่งสอนวิชาการทางโลกเช่นเดียวกับที่รัฐบาลจัดการศึกษาอยู่ บางวัดจัดการศึกษาตั้งแต่ชั้นเด็กเล็กก่อนเกณฑ์ บางวัดจัดการศึกษาในระดับอนุบาล และบางวัดจัดการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา ปัจจุบันคณะสงฆ์มีการจัดการศึกษาโดยการจัดตั้งโรงเรียนการกุศลขึ้น เพื่อรองรับผู้เรียนโดยไม่ต้องบวชเรียนเหมือนโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ นับเป็นการสงเคราะห์ด้านการศึกษาที่มีประโยชน์ต่อสังคมอย่างมาก เพื่อรองรับจำนวนผู้เรียนที่มีจำนวนมากจนเกินที่โรงเรียนของรัฐจะรับได้ นอกจากนี้ วัดบางแห่งยังเปิดสอนอาชีพต่างๆให้กับประชาชนอีกด้วย เช่น ศูนย์ฝึกอาชีพวัดธรรมมงคล กรุงเทพมหานคร

ข. สงเคราะห์ด้านสุขภาพ

การรักษาโรคด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่มีความยาวนานในสังคมไทย โดยใช้ตัวยาสมนุไพรหรือวิธีการรักษาที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เช่น กรณีวัดพระเชตุพนฯ(วัดโพธิ์) ที่มืองค์ความรู้เรื่องการนวดแผนโบราณมาแต่อดีต ดังนั้น วัดที่มีพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถในการรักษาจึงใช้วัดเป็นที่รักษาโรคเพื่อช่วยเหลือสังคม บางวัดยังใช้วัดเป็นที่รักษาและแหล่งพักฟื้นผู้ป่วยด้วย เช่น วัดพระบาทน้ำพุ จ.ลพบุรี วัดคำประมง จ.สกลนคร เป็นต้น

๒.๑.๕ ประเภทของวัด

วัดสามารถแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ ดังนี้

๒.๑.๕.๑ แบ่งตามกฎหมายคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๕๓๕ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.๒๕๖๐)

ตามมาตรา ๓๑ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๓๕ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๖๐) แบ่งประเภทของวัดออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

^{๒๐} มอซซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๗), หน้า ๓๔๔.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๔.

ก. วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา หมายถึง วัดที่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้มีเขตแดนสำหรับสงฆ์ทำสังฆกรรมโดยเฉพาะ โดยทั่วไปหมายถึงอุโบสถ

ข. สำนักสงฆ์ หมายถึง วัดที่ยังไม่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้มีเขตแดนสำหรับสงฆ์ทำสังฆกรรมโดยเฉพาะ

๒.๑.๕.๒ แบ่งตามสังกัดนิกายคณะสงฆ์

ก. วัดสังกัดมหานิกาย

ข. วัดสังกัดธรรมยุติกนิกาย

๒.๑.๕.๓ แบ่งตามชั้นยศ

การแบ่งประเภทวัดตามชั้นยศนี้ ถือเอาตามมาตรา ๕ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ได้แก่

ก. พระอารามหลวง มี ๓ ชนิด

๑. พระอารามหลวงชั้นเอก มี ๓ ชนิด

๑) ชนิดราชวรมหาวิหาร

๒) ชนิดราชวรวิหาร

๓) ชนิดวรมหาวิหาร

๒. พระอารามหลวงชั้นโท มี ๔ ชนิด

๑) ชนิดราชวรมหาวิหาร

๒) ชนิดราชวรวิหาร

๓) ชนิดวรมหาวิหาร

๔) ชนิดวรวิหาร

๓. พระอารามหลวงชั้นตรี มี ๓ ชนิด

๑) ชนิดราชวรวิหาร

๒) ชนิดวรวิหาร

๓) ชนิดสามัญ

ข. อารามราษฎร์

๒.๑.๕.๔ แบ่งตามประเภทสีมา

ก. พัทธสีมา หมายถึง แดนที่ผูกแล้ว โดยทั่วไปหมายถึงมีโรงอุโบสถที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาจากพระมหากษัตริย์แล้ว

ข. อพัทธสีมา หมายถึง แดนที่ยังไม่ได้ผูก โดยทั่วไปหมายถึงยังไม่มีโรงอุโบสถที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาจากพระมหากษัตริย์

๒.๑.๕.๕ แบ่งตามขนาด

วัด สามารถแบ่งขนาดได้ ดังนี้

ก. ขนาดใหญ่ หมายถึง วัดที่โดยปกติมีพระภิกษุอยู่อาศัยตั้งแต่ ๒๑ รูปขึ้นไป

ข. ขนาดกลาง หมายถึง วัดที่โดยปกติมีพระภิกษุอยู่อาศัยตั้งแต่ ๑๑-๒๐ รูป

ค. ขนาดเล็ก หมายถึง วัดที่โดยปกติมีพระภิกษุอยู่อาศัยไม่เกิน ๑๐ รูป

ทั้งนี้ คำว่า โดยปกติ ในงานวิจัยนี้หมายถึง อยู่เป็นประจำในวัดนั้น ๆ ตั้งแต่ ๕ ปีขึ้นไป ถือตามหลักนิสสัยมุตตะกตามพระวินัย

๒.๑.๖ เจ้าอาวาส

วัดเป็นนิติบุคคลตามมาตรา ๓๑ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับที่ ๒ พุทธศักราช ๒๕๓๕ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.๒๕๔๖) โดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้แทนนิติบุคคล ตามวรรคสองแห่งมาตรานี้

เจ้าอาวาส หมายถึง บุคคลผู้ทำหน้าที่ปกครองดูแลวัด มีอำนาจหน้าที่ตามมาตรา ๓๗ และ ๓๘ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ.๒๕๓๕)

นอกจากคำว่าเจ้าอาวาสแล้ว ยังมีคำอื่น ๆ ที่ใช้เรียกแทนเจ้าอาวาสด้วย เช่น พระอธิการ หมายถึง คำนำหน้าชื่อของพระภิกษุที่ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสของวัด, สมภาร หมายถึง พระที่เป็นเจ้าอาวาส, อธิบดีสงฆ์ เป็นคำเรียกตำแหน่งเจ้าอาวาสของวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์โดยเฉพาะ เนื่องจากวัดมหาธาตุเป็นที่ตั้งของวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศ หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จงานในยุโรปและนำวิทยาการทางการศึกษามาปรับใช้ในประเทศ ทรงก่อตั้งมหาธาตุวิทยาลัยขึ้นเพื่อเป็นที่ศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณร คำเรียกของเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์จึงถูกเรียกว่าอธิบดีสงฆ์

เจ้าอาวาสมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยในสมัยนั้นทรงมีพุทธานุญาตให้มีการสมมติพระภิกษุให้ทำหน้าที่ต่างๆ ดังนี้

๑. เจ้าอธิการแห่งจีวร
๒. เจ้าอธิการแห่งอาหาร
๓. เจ้าอธิการแห่งเสนาสนะ
๔. เจ้าอธิการแห่งอาราม
๕. เจ้าอธิการแห่งคลัง

เจ้าอธิการแห่งอาราม คือ พระภิกษุที่สงฆ์สมมติคือแต่งตั้งให้ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจการของวัด มีหน้าที่ในการใช้งานคนวัด(อารามิกเปสก) ใช้งานสามเณร(สามเณรเปสก) และดูแลสิ่งปลูกสร้าง (นวกัมมิก)^{๒๒} ซึ่งในความหมายนี้ก็คล้ายกับหน้าที่ของเจ้าอาวาสในปัจจุบัน แต่หากพิจารณาจากหน้าที่ของเจ้าอธิการอีก ๔ อย่างแล้ว ก็ล้วนอยู่ในความรับผิดชอบของเจ้าอาวาสในความหมายปัจจุบัน ในข้อ ๓๗ และ ๓๘ ทั้งสิ้น นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังทรงตรัสถึงธรรมสำหรับเจ้าอาวาสไว้

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ/เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑/ยุค). พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๗๔.

ด้วย เช่นที่กล่าวในอวาทสิกวรรค^{๒๓}ได้ระบุถึงธรรมของเจ้าอาวาสไว้ประการ จึงอาจกล่าวได้ว่า มีเจ้าอาวาสมาแต่ครั้งพุทธกาล เพียงแต่ในสมัยนั้นเจ้าอาวาสไม่มีหน้าที่กว้างขวางเหมือนสมัยปัจจุบัน

ในแง่ของพระวินัย เจ้าอาวาสต้องได้รับสมมติหรือแต่งตั้งจากสงฆ์ เพื่อให้เป็นที่ยอมรับจากพระสงฆ์ทั้งปวง และยังต้องมีธรรมะสำหรับการทำหน้าที่กำกับอีกด้วย เจ้าอาวาสจึงเป็นตำแหน่งที่เกิดขึ้นตามพระวินัยที่ทรงมีพุทธานุญาตไว้

ตำแหน่งเจ้าอาวาสมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ จดหมายเหตุ หลุยส์ ระบุว่า “วัดแต่ละวัด อยู่ในใต้การปกครองของพระผู้ใหญ่ เรียกว่า เจ้าวัด (Tchaou-Vat) คือเป็นเจ้าหรือนายของวัด”^{๒๔} แสดงให้เห็นว่าการปกครองวัดในสมัยอยุธยามีตำแหน่งเจ้าอาวาสแล้ว

ตามกฎหมายคณะสงฆ์ในปัจจุบัน วัดหนึ่งๆมีเจ้าอาวาสได้เพียงรูปเดียว หากเจ้าอาวาสมรณภาพลงหรือไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้จากปัญหาใดๆก็ตาม เช่น ทุพพลภาพ, หย่อนความสามารถ ไม่อยู่ในวัดชั่วคราว หรือถูกสั่งพักงานจากผู้บังคับบัญชา ต้องแต่งตั้งพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งให้ทำหน้าที่รักษาการแทนเจ้าอาวาส เพื่อให้งานของวัดและของคณะสงฆ์สามารถดำเนินการต่อไปได้ และหากเห็นเป็นการสมควร เช่น มีพระภิกษุสามเณรในวัดจำนวนมาก มีภาระงานของวัดจำนวนมาก จนเจ้าอาวาสผู้เดียวไม่สามารถดูแลได้ทั่วถึง อาจมีการแต่งตั้งรองเจ้าอาวาสหรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสเข้ามาช่วยทำหน้าที่ในการบริหารวัด

ตามข้อ ๖ แห่งกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๔ (พ.ศ.๒๕๕๑) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ กำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นเจ้าอาวาสไว้ ดังนี้

- (๑) มีพรรษาสมควรแก่ตำแหน่ง
- (๒) มีความรู้สมควรแก่ตำแหน่ง
- (๓) มีความประพฤติเรียบร้อยตามพระธรรมวินัย
- (๔) เป็นผู้ฉลาดสามารถในการปกครองคณะสงฆ์
- (๕) ไม่เป็นผู้มีร่างกายทุพพลภาพไร้ความสามารถ หรือมีจิตฟั่นเฟือนไม่สมประกอบ หรือเป็นโรคเรื้อน หรือเป็นวัณโรคในระยะอันตรายจนเป็นที่น่ารังเกียจ
- (๖) ไม่เคยต้องคำวินิจฉัยลงโทษในอธิกรณ์ที่พึงรังเกียจมาก่อน
- (๗) ไม่เคยถูกถอดถอนหรือถูกปลดออกจากตำแหน่งใดเพราะความผิดมาก่อน

นอกจากคุณสมบัติดังกล่าวแล้ว ในข้อ ๒๖ แห่งกฎหมายเถรสมาคมฉบับเดียวกัน ยังระบุว่า ผู้ที่จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสจะต้องมีพรรษาพัน ๕ และเป็นผู้ทรงเกียรติคุณเป็นที่เคารพนับถือของบรรพชิตคฤหัสถ์ในถิ่นนั้น ซึ่งหากจะกล่าวแล้ว ก็คือการสรุปคุณสมบัติในข้อ ๖ ให้เหลือเพียง ๒ ข้อนั้นเอง เพราะตาม (๑) ของข้อ ๖ ที่ระบุว่า มีพรรษาสมควรแก่ตำแหน่ง ก็คือภิกษุที่มีพรรษาตั้งแต่ ๕ พรรษาขึ้นไป มีวุฒิภาวะเพียงพอที่จะรับผิดชอบการคณะสงฆ์ได้ ในทางพระวินัย ภิกษุที่มีพรรษาพัน

^{๒๓} อัง.ปญจ. (ไทย). ๑๔/๒๓๑/๓๗๓๓.

^{๒๔} มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุ หลุยส์ ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๗), หน้า ๓๔๓.

๕ ถือว่ามีนิสัยมุตตะกะ คือไม่จำเป็นต้องถือนิสสัยในสำนักครูบาอาจารย์ต่อไป หรือการบรรลุนิติภาวะ ในทางกฎหมายสมัยปัจจุบัน และหากพระภิกษุที่จะรับตำแหน่งเจ้าอาวาสมีคุณสมบัติตาม (๒) ถึง (๗) ก็ย่อมมี “เกียรติคุณ” สมควรที่จะได้รับการเคารพนับถือจากคฤหัสถ์และบรรพชิตในถิ่นนั้นตาม (๒) ในข้อ ๒๖ นั้นเอง

ในการแต่งตั้งเจ้าอาวาสนั้น แบ่งเป็น ๒ กรณี คือ หากเป็นการแต่งตั้งเจ้าอาวาสวัดราษฎร์ ได้ให้อำนาจเจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล ในท้องถิ่นนั้นๆ ร่วมกันพิจารณาคัดเลือกพระภิกษุที่มีคุณสมบัติตามข้อ ๖ และ ๒๖ เสนอให้เจ้าคณะจังหวัดแต่งตั้ง แต่หากเจ้าคณะจังหวัดนั้นๆ เป็นผู้ถูกเลือกให้ดำรงตำแหน่งเสียเอง ก็ต้องส่งเรื่องให้เจ้าคณะภาคเป็นผู้แต่งตั้ง

หากเป็นการแต่งตั้งเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ได้ให้อำนาจเจ้าคณะจังหวัดเป็นผู้พิจารณาคัดเลือกพระภิกษุที่มีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ พรรษาขึ้นไป และต้องเป็นผู้ทรงเกียรติคุณเป็นที่เคารพนับถือของบรรพชิตและคฤหัสถ์ และยังเพิ่มเติมคุณสมบัติในกรณีเป็นพระอารามหลวงในเขต กรุงเทพมหานคร ผู้ที่จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสพระอารามหลวงชั้นเอกจะต้องดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชอาคันตุกะตั้งแต่ชั้นราชขึ้นไป ถ้าเป็นพระอารามชั้นโท จะต้องดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชอาคันตุกะชั้นสามัญขึ้นไป และหากเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี จะต้องดำรงสมณศักดิ์ตั้งแต่พระครูผู้ช่วยเจ้าอาวาสชั้นเอกขึ้นไป ในกรณีที่เป็นการแต่งตั้งเจ้าอาวาสพระอารามหลวงในจังหวัดอื่นนอกจากเขต กรุงเทพมหานคร หากเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก จะต้องดำรงสมณศักดิ์พระราชอาคันตุกะชั้นสามัญขึ้นไป พระอารามหลวงชั้นโท ต้องดำรงสมณศักดิ์ตั้งแต่พระครูผู้ช่วยเจ้าอาวาสชั้นเอก และพระอารามหลวงชั้นตรี ต้องดำรงสมณศักดิ์ตั้งแต่พระครูผู้ช่วยเจ้าอาวาสชั้นโทขึ้นไป หรือเป็นพระครูสัญญาบัตรที่มีนิตยภัตไม่ต่ำกว่าพระครูผู้ช่วยเจ้าอาวาสชั้นโท ทั้งนี้ อำนาจในการแต่งตั้งเจ้าอาวาสพระอารามหลวง คือสมเด็จพระสังฆราช โดยมติเห็นชอบของมหาเถรสมาคม

มีข้อควรสังเกตว่า กฎมหาเถรสมาคมฉบับที่ ๒๔ ไม่มีบทบัญญัติให้การคัดเลือกพระภิกษุผู้สมควรดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสทั้งวัดราษฎร์และพระอารามหลวงต้องได้รับความเห็นชอบจากชุมชนรอบๆวัด หรือจากผู้ที่ทำบุญประจำในวัดนั้นๆ มีเพียงระบุว่า “เป็นที่เคารพนับถือของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในถิ่นนั้น” โดยให้เป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้าคณะผู้บังคับบัญชาในท้องถิ่นเสนอไปตามลำดับ แต่หากพิจารณาจากรูปแบบเอกสารที่เสนอขอแต่งตั้งเจ้าอาวาส ผู้ที่มีหน้าที่พิจารณากลับต้องเสนอรายงานการประชุมทายกทายิกาของวัดนั้นๆแนบไปด้วย^{๒๕} ซึ่งแสดงว่ามหาเถรสมาคมจะมีได้บัญญัติขึ้นเป็นกฎหรือระเบียบมหาเถรสมาคม แต่มีนโยบายให้การคัดเลือกเจ้าอาวาสจะต้องมีการประชุมชาวบ้านในถิ่นนั้นๆด้วย

กล่าวโดยสรุป เจ้าอาวาส คือ พระภิกษุผู้เป็นหัวหน้าพระสงฆ์ในวัดและมีหน้าที่ในการบริหารจัดการวัด

^{๒๕} พระเทพวิสุทธิเวที (ไสว สุจิตโต), วิชาการเลขานุการ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์, ๒๕๑๘) ๑๔๙.

๒.๑.๗ อำนาจหน้าที่และบทบาทของเจ้าอาวาส

ตามมาตรา ๓๗ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์^{๒๖} ได้ระบุหน้าที่ของเจ้าอาวาสไว้ ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี
- (๒) ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีอยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้น ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งมหาเถรสมาคม
- (๓) เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์
- (๔) ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล

มาตรา ๓๘ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์^{๒๗} ได้ให้อำนาจแก่เจ้าอาวาสไว้ ดังนี้

- (๑) ห้ามบรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งมิได้รับอนุญาตของเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่อาศัยในวัด
- (๒) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสออกไปเสียจากวัด
- (๓) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีอยู่หรือพำนักอาศัยในวัด ทำงานภายในวัดหรือให้ทำทัณฑ์บนหรือให้ขอมาโทษ ในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้นประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาส ซึ่งสั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม

หากพิจารณาจากอำนาจหน้าที่ที่ระบุไว้ในกฎหมายคณะสงฆ์ทั้งสองมาตรา เห็นได้ว่า สอดคล้องกับอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสที่ทำการสงฆ์ทั้ง ๕ ในสมัยพุทธกาลที่มีอำนาจหน้าที่ในการจัดการเรื่องภายในอารามให้เรียบร้อย ทั้งเรื่องอาหาร ที่อยู่อาศัย การก่อสร้างที่อยู่อาศัย การใช้งานบุคคลภายในวัด การจัดการเรือนคฤหัสถ์ เพียงแต่พระพุทธเจ้าไม่ได้ระบุให้อำนาจในการอนุญาตให้คนเข้าไปในวัดหรือไล่คนออกจากวัด แม้จะมีการระบุในหน้าที่ของเจ้าอาวาสแห่งอารามว่าสามารถใช้คนงานในวัดหรือสามเณรได้ แต่ก็ไม่ได้บอกว่าสามารถรับคนเข้ามาอยู่ในวัดหรือไล่คนออกจากวัด ซึ่งอาจเป็นเพราะการปกครองสงฆ์ในสมัยนั้น การบริหารจัดการวัดยังไม่ได้ให้อำนาจบุคคลใดโดยเฉพาะ แต่มีลักษณะของการกระจายหน้าที่ให้พระสงฆ์ทำแต่ละด้าน เช่น ดูแลด้านอาหาร ด้านเสนาสนะ ก็มีหน้าที่ในด้านนั้นๆ ส่วนการอนุญาตให้คนเข้ามาอยู่หรือไล่คนออกจากวัด น่าจะเป็นอำนาจของสงฆ์ทั้งวัดปรึกษาหารือกัน

๒.๒ การบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน

๒.๒.๑ ความหมายของการบริหารจัดการวัด

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ระบุความหมายของคำว่า บริหาร ไว้ดังนี้ (๑) ก. ออกกำลัง เช่น บริหารร่างกาย (ป., ส. บริหาร). (๒) ก. ปกครอง เช่น บริหารส่วนท้องถิ่น (ป., ส. บริหาร) (๓) ก. ดำเนินการ, จัดการ, เช่น บริหารธุรกิจ (ป., ส. บริหาร) (๔) ก. กล่าวแก่. (ป., ส.

^{๒๖} สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือพระสังฆาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒-๒๓.

บริหาร). (๕) น. ดำรัสสั่ง เช่น ราชบริหาร, คำแถลงไข เช่น พระพุทธบริหาร. (ป., ส. บริหาร) ในงานวิจัยนี้ มุ่งหมายเอาตามความหมาย (๒) และ (๓) ได้แก่การปกครองและการดำเนินการ^{๒๘}

และพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า จัดการ ไว้ว่า ก. สั่งงาน, ควบคุมงาน, ดำเนินงาน^{๒๙}

โดยสรุป การบริหารจัดการ หมายถึง การดำเนินการปกครองดูแลกิจการนั้น ๆ ให้เป็นไปโดยเรียบร้อย เมื่อรวมกับความหมายของวัดที่กล่าวไว้ในเบื้องต้น จึงหมายถึง การดำเนินการของเจ้าอาวาสหรือผู้แทนของวัดในการปกครองดูแลภารกิจ ๖ ด้านของวัด ได้แก่ ด้านการปกครอง ด้านการศึกษา ด้านการเผยแผ่ ด้านการสาธารณูปการ ด้านการศึกษาสงเคราะห์ และด้านสาธารณสงเคราะห์ ให้เป็นไปโดยเรียบร้อย

๒.๒.๒ ความสำคัญของการบริหารจัดการวัด

การบริหารจัดการวัดมีมาแต่ครั้งพุทธกาล เห็นได้จากมีการแบ่งหน้าที่พระสงฆ์ให้ดำเนินการด้านต่างๆ เช่น เป็นผู้แจกอาหาร แจกพัสดุ แจกเสนาสนะ เป็นต้น หากไม่มีการบริหารจัดการ ย่อมไม่ทราบว่าจะทำอะไรและอย่างไร คนในองค์กรก็จะสับสน เมื่อมีผู้ทำหน้าที่ในงานนั้นๆ ย่อมมีความชัดเจนในเรื่องของอำนาจหน้าที่

ปัจจุบัน วัดมีภารกิจมากขึ้นอันเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงของสังคม การบริหารจัดการวัดจึงสำคัญในแง่ของการทำให้วัดบรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง รวมถึงความสำคัญในแง่ที่วัดเป็นส่วนหนึ่งของสังคม การดำเนินการต่างๆ ของวัดย่อมกระทบถึงคนในสังคมด้วย หากมีการบริหารจัดการที่ดี สังคมย่อมได้รับผลกระทบในด้านดี และในทางตรงกันข้าม หากไม่มีการบริหารจัดการที่ดี สังคมย่อมได้รับผลกระทบในด้านไม่ดีด้วย ยกตัวอย่างเช่น การจัดการขยะภายในวัด หากวัดมีการบริหารจัดการที่ดี ตั้งแต่มีนโยบายที่ชัดเจนในการลดปริมาณขยะ คัดแยกขยะ นำขยะที่ใช้ได้กลับมาใช้ใหม่ การจัดการเผาทำลายค่านึงถึงสิ่งแวดล้อม ไปจนถึงปลูกฝังค่านิยมเรื่องการจัดการขยะให้แก่คนภายในวัด ถ้าเป็นเช่นนี้สังคมย่อมได้ประโยชน์จากการบริหารจัดการวัดด้วย

๒.๒.๓ โครงสร้างการบริหารวัดในปัจจุบัน

ตามมาตรา ๓๖ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๕๓๕^{๓๐} (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๖๐) สามารถแบ่งโครงสร้างการบริหารวัดได้ดังนี้

- ๑) เจ้าอาวาส
- ๒) รองเจ้าอาวาส

^{๒๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๐๙.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๙๘.

^{๓๐} สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือพระสังฆาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒.

๓) ผู้ช่วยเจ้าอาวาส

ตามกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ ๑๘ (พ.ศ.๒๕๓๖) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนไวยาวัจกร^{๓๑} ระบุให้วัดแต่ละวัดมีไวยาวัจกร ได้แก่ คฤหัสถ์ผู้ทำหน้าที่เบิกจ่ายนิเวศภัตและดูแลรักษาจัดการศาสนสมบัติของวัดตามที่เจ้าอาวาสมอบหมาย แม้ไม่ระบุโดยตรงว่าแต่ละวัดต้องแต่งตั้ง แต่หากพิจารณาจากข้อ ๑๐ ที่ระบุว่าให้ไวยาวัจกรคนเดิมรักษาการในหน้าที่ต่อไปจนกว่าจะมีการแต่งตั้งไวยาวัจกรใหม่ แสดงให้เห็นว่าแต่ละวัดจะต้องแต่งตั้งไวยาวัจกร และตามข้อ ๖ แห่งกฎกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ.๒๕๑๑) ออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้กำหนดให้เจ้าอาวาสแต่งตั้งไวยาวัจกรหรือผู้จัดการผลประโยชน์ของวัด^{๓๒} ดังนั้น แต่ละวัดจึงมีการแต่งตั้งไวยาวัจกร และผู้จัดการผลประโยชน์ของวัดขึ้นคณะหนึ่ง เรียกว่า “คณะกรรมการวัด” เพื่อช่วยในการทำงานของเจ้าอาวาสในการทำหน้าที่ดูแลรักษาจัดการศาสนสมบัติ โครงสร้างการบริหารจัดการวัดจึงมีคณะกรรมการวัดหรือไวยาวัจกรเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

๒.๒.๔ ภารกิจในการบริหารจัดการวัด

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน^{๓๓} ได้นิยามความหมายของ ภารกิจ ว่าหมายถึง งานที่จำต้องทำ ในที่นี้ ภารกิจในการบริหารจัดการวัด ได้แก่ งานที่ต้องทำในการบริหารจัดงานวัด หรือในการบริหารจัดการวัดนั้นมีงานอะไรบ้างที่ต้องทำ

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายฐานะ ๒ ประการแก่พระสาวก^{๓๔} ได้แก่

- ๑) คณิณะฐานะ
- ๒) วิปัสสนาฐานะ

ในนัยยะนี้ ทั้งคณิณะฐานะและวิปัสสนาฐานะก็คือภารกิจของพระสงฆ์ แม้ว่าจะเป็นภาระที่ทรงมอบหมายโดยเน้นที่ตัวบุคคลมากกว่าองค์กร คือทรงเน้นว่าเป็นสิ่งที่พระสงฆ์ทุกรูปจะต้องรับผิดชอบเมื่อบวชเข้ามาในพระธรรมวินัย แต่ภารกิจทั้ง ๒ ประการนี้ก็ถือเป็นภาระกิจที่วัดต่างๆ ในปัจจุบันให้ความสำคัญโดยยึดเป็นแนวทางหลักในการพัฒนาวัด เช่น ถ้าเน้นคณิณะฐานะ ก็จัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมในระดับต่างๆ ถ้าวัดใดเน้นด้านวิปัสสนาฐานะ ก็มักจัดการอบรมวิปัสสนากรรมฐาน เป็นต้น ในสมัยโบราณ เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งพระสงฆ์ให้ดำรงสมณศักดิ์ และมีการพระราชทานใบตราในระดับหิรัญบัฏและสัญญาบัตร ในใบตราตั้งนั้นมีการระบุถึงภาระหน้าที่ที่องค์พระมหากษัตริย์ทรงฝากฝังให้พระสงฆ์รับผิดชอบ ด้วยการระบุว่า “ขอพระคุณจงรับฐานะพระพุทธานุสา เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในอารามโดย

^{๓๑} สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือพระสังฆาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๒-๒๐๓.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑-๑๔๓.

^{๓๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๖๗.

^{๓๔} ชุ.ช.อ. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑๕.

สมควร” โดยนัยยะนี้ คำว่า ฐานะพระพุทธรูปศาสนา ก็หมายถึงฐานะทั้งสองประการ คือ คันถะฐานะและ วิปัสสนาฐานะนั่นเอง

ตามกฎหมายคณะสงฆ์ มาตรา ๑๕ ตรี (๓) ระบุให้มหาเถรสมาคมซึ่งเป็นองค์กรปกครองสูงสุดของคณะสงฆ์ไทยมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษา การศึกษา สงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ ซึ่งในที่นี้ หมายความว่างานทั้งหมดนั้นเป็นภารกิจที่คณะสงฆ์ทุกระดับต้องทำ จึงต้องมีการควบคุมและส่งเสริม และในกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๓ (พ.ศ.๒๕๔๑)^{๓๔} ได้กำหนดให้พระสังฆาธิการทุกระดับ มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองดูแลให้คณะสงฆ์ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความสงบเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ ด้วยเช่นกัน จึงสรุปได้ว่า งานที่คณะสงฆ์ต้องดูแลเอาใจใส่ โดยเฉพาะวัดซึ่งถือเป็นหน่วยบริหารในระดับล่างสุดของโครงสร้างการบริหารคณะสงฆ์จะต้องทำ ได้แก่

- ๑) งานปกครอง
- ๒) งานศาสนศึกษา
- ๓) งานการศึกษาสงเคราะห์
- ๔) งานเผยแผ่
- ๕) งานสาธารณูปการ
- ๖) งานสาธารณสงเคราะห์

ดังนั้น ผู้วิจัยขอยึดเอาภารกิจของคณะสงฆ์ตามกฎหมายคณะสงฆ์นี้ เป็นขอบข่ายในการ กำหนดภารกิจของการบริหารจัดการวัด ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๑) งานปกครอง

งานปกครอง มีขอบข่ายในการศึกษา ดังนี้

- ๑.๑) พัฒนาการของการปกครอง
- ๒.๑) สังคมกรรม : รูปแบบที่พระพุทธเจ้าให้อำนาจสงฆ์
- ๓.๑) รูปแบบการปกครองสงฆ์ในปัจจุบัน
- ๔.๑) รูปแบบการปกครองวัด

๑.๑) พัฒนาการการปกครองคณะสงฆ์

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงปกครองคณะสงฆ์ด้วยพระองค์เอง อันเนื่องมาจากในขณะนั้นพระสาวกยังมีไม่มากนัก และพระสงฆ์ก็ล้วนเป็นพระอรหันต์ชีณาสพ ต่อมาเมื่อมีพระสาวกมากขึ้น พระพุทธเจ้าไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง และสาวกบางส่วนก็ยังเป็นปุถุชนอยู่ จึงทรงมอบอำนาจให้คณะสงฆ์ปกครองกันเอง แต่คณะสงฆ์ก็ยังมีพระพุทธเจ้าเป็นประธานในการปกครองอยู่ เช่น

^{๓๔} สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือพระสังฆาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๑๕-๒๒๑.

เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น ก็นำเรื่องไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงวินิจฉัย^{๓๖} ดังเช่นในคราวหนึ่ง พระภิกษุที่จำพรรษาในพระนครสาวัตถีได้ตั้งกติกาวัวว่าจะไม่ทำการบรรพชาในระหว่างจำพรรษา เมื่อนางวิสาขานำหลานมาขอบวช พระภิกษุได้อ้างกติกานี้และไม่ทำการบรรพชาให้ จะบวชให้ก็ต่อเมื่อออกพรรษาแล้ว เมื่อถึงกาลออกพรรษา พระภิกษุได้แจ้งให้หลานนางวิสาขาน่าสามารถบวชได้แล้ว แต่หลานนางวิสาขาน่าแจ้งว่าไม่ยอมบวชแล้ว ทำให้นางวิสาขาคิเตียนพระสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์ทราบว่ามีปัญหาเกิดขึ้นแล้ว จึงไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงตำหนิพระสงฆ์ว่าตั้งกติกานี้ไม่เป็นธรรม และปรับอาบัติทุกกฏ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า แม้คณะสงฆ์จะมีการปกครองกันเอง จนถึงขนาดตั้งกติการ่วมกันได้ แต่เมื่อเห็นว่าสิ่งที่คณะสงฆ์ดำเนินการนั้น ไม่เป็นธรรมเป็นวินัย พระพุทธเจ้าก็ทรงมีอำนาจในการริ้วมติของคณะสงฆ์ได้ นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นเพื่อเป็นกรอบในการปฏิบัติของพระสงฆ์ด้วย ทำให้พระสงฆ์ที่มีที่มาจากตระกูลหรือวรรณะต่างๆ มีการปฏิบัติที่เสมอภาคกัน

ในการปกครองสงฆ์อยู่ โดยไม่มีการแบ่งระดับชั้นในการปกครอง มีเพียงเจ้าสำนักหรืออาจารย์ปกครองสงฆ์ในกลุ่มของตนเอง ดังปรากฏว่าพระอานนท์เห็นพระภิกษุรูปหนึ่งท่องพุทธวจนะผิดไปจากคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงตักเตือนให้ท่องให้ถูก แต่อาจารย์ที่เป็นเจ้าสำนักที่พระภิกษุรูปนั้นสังกัดอยู่บอกว่าพระอานนท์ชราภาพแล้วอาจมีความจำอะเลอะเลือน สิ่งที่เจ้าสำนักบอกให้ท่องนั้นถูกต้องแล้ว แสดงว่าในสมัยนั้นมีเจ้าสำนักหรืออาจารย์ปกครองคณะสงฆ์ที่เป็นศิษย์ของตนๆ แต่ละสำนักก็มีอิสระในการปกครองตนเอง มีเพียงพระธรรมวินัยที่เชื่อมให้แต่ละสำนักยังเชื่อมโยงกันอยู่ เช่น พระภิกษุต่างสำนักที่ไปมหาสูกันก็ได้รับการต้อนรับกันตามพระวินัย เป็นต้น

แม้จะมีพระธรรมวินัยเป็นหลักยึดเช่นเดียวกันก็ตาม แต่ความมีอิสระที่แต่ละสำนักปกครองกันเอง เมื่อเวลาผ่านไป ก็ทำให้เกิดปัญหาการตีความหลักพระธรรมวินัยไม่เหมือนกันและมีแนวทางปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไปเรื่อยๆ จนทำให้เกิดการแยกออกเป็นนิกายต่างๆ ในที่สุด แต่ระบบการปกครองคณะสงฆ์ก็ยังเป็นแบบเจ้าสำนักเช่นเดิม แม้คณะสงฆ์จะมีการแบ่งออกเป็นฝ่ายเถรวาทและมหายาน แต่เจ้าสำนักแต่ละแห่งก็ปกครองดูแลลูกศิษย์ของตนได้อย่างอิสระ

แต่ถึงแม้คณะสงฆ์จะมีอิสระในการปกครอง ไม่มีสายการบังคับบัญชาแต่ละระดับเหมือนการปกครองของฝ่ายอาณาจักรก็ตาม ในช่วงหลังพุทธปรินิพพานมาจนถึงการสังคายนาครั้งที่ ๒ คณะสงฆ์ก็ไม่ได้พึ่งพาอำนาจจากรัฐหรือชนชั้นปกครองในการแก้ไขปัญหาของคณะสงฆ์ ดังจะเห็นได้ว่าการสังคายนาเพื่อแก้ไขปัญหาคือขัดแย้งเกี่ยวกับพระธรรมวินัย ล้วนเป็นการดำเนินการจากคณะสงฆ์เอง รัฐหรือชนชั้นปกครองในขณะนั้นเป็นเพียงผู้สนับสนุนในฐานะของผู้เลื่อมใสศรัทธาเท่านั้น

ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช รัฐเข้ามามีบทบาทต่อการปกครองคณะสงฆ์อย่างชัดเจน พระเถระในยุคนั้นเห็นว่าปัญหาของคณะสงฆ์เป็นเรื่องใหญ่มาก ไม่อาจจัดการได้ด้วยลำพังอำนาจสงฆ์

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน รัตนธรรม อโศกตระกูล, สังคมแห่งการเรียนรู้ : สังคมสงฆ์ในสมัยพุทธกาล. วารสารพุทธศาสนศึกษา ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๓ ประจำเดือนกันยายน-ตุลาคม ๒๕๔๒, หน้า ๗๖-๘๓.

จำเป็นต้องอาศัยพระราชอำนาจ^{๓๗} โดยพระเจ้าอโศกได้ใช้อำนาจรัฐในการจัดการปัญหาของคณะสงฆ์ ด้วยการดำเนินการให้พระสงฆ์ที่แตกสามัคคีกันร่วมกันลงอุโบสถ รวมถึงสึกพระสงฆ์ที่เชื่อว่าปลอมเข้ามาบวชจำนวนหลายหมื่นรูป แล้วจึงมีการสังคายนาครั้งที่ ๓^{๓๘} หลังจากสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช เป็นต้นมา รัฐก็เข้ามามีบทบาทในการจัดการปัญหาของคณะสงฆ์ และคณะสงฆ์ก็พึ่งพาอำนาจของรัฐมาโดยตลอด แม้เมื่อมีการเผยแผ่พระศาสนาไปยังดินแดนต่างๆ ภายหลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้วก็ตาม เมื่อคณะสงฆ์เผยแผ่เข้าไปยังดินแดนใด ก็มักพึ่งพำนาจรัฐในดินแดนนั้น ทั้งเพื่อการอุปถัมภ์คณะสงฆ์และการจัดการปัญหาของคณะสงฆ์ เพียงแต่คณะสงฆ์ไม่ได้อาศัยอำนาจรัฐในการบังคับให้คนหันมานับถือพุทธศาสนาเท่านั้น

เมื่อพระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับนับถือในประเทศไทย(หรือสยาม) ชนชั้นนำหรือผู้ปกครองรัฐนั่นเองที่ให้ความอุปถัมภ์แก่คณะสงฆ์และยอมรับว่าเป็นศาสนาประจำรัฐ ในระยะเริ่มแรกคณะสงฆ์มีอิสระในการปกครองในลักษณะของสำนักแต่ละสำนัก แม้เจ้าผู้ปกครองรัฐจะสถาปนาตำแหน่งบางตำแหน่งขึ้น เช่น ปุครุ สังฆปาโมกข์ ก็ตาม แต่คณะสงฆ์ก็ยังมีอิสระไม่ได้ถูกบังคับบัญชาตามลำดับชั้นเหมือนระบบราชการ ตำแหน่งที่ตั้งขึ้นเป็นเพียงเกียรติยศที่พระมหากษัตริย์ทรงตั้งตามพระราชศรัทธา

การปกครองคณะสงฆ์มีจุดเปลี่ยนที่สำคัญอย่างมากในสมัยต้นกรุงธนบุรีจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อสถานการณ์ของพระศาสนาเสื่อมโทรมลงอันเนื่องมาจากภัยสงคราม รัชกาลที่ ๑ ได้ออกกฎหมายเกี่ยวกับคณะสงฆ์ขึ้น เรียกว่า กฎพระสงฆ์ เพื่อจัดระเบียบการพระศาสนาให้เรียบร้อย ซึ่งถือว่าอำนาจรัฐเข้ามาจัดระเบียบเกี่ยวกับการคณะสงฆ์อย่างชัดเจนตามคติที่ว่าการพระศาสนาเป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่ต้องดำเนินการ^{๓๙}

การจัดระเบียบพระศาสนาอยู่ภายใต้อำนาจรัฐอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อทรงขึ้นครองราชย์แล้ว ไม่ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชอีกเลยตลอดรัชสมัย การจัดองค์กรคณะสงฆ์อย่างเป็นทางการเป็นรูปแบบจริงจังเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยทรงออกกฎหมายเรียกว่าลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ ที่สำคัญคือรัฐได้สถาปนาอำนาจแบบอาณาจักรให้แก่คณะสงฆ์ มีระบบการปกครองคณะสงฆ์เลียนแบบฝ่ายอาณาจักร ได้แก่ มีสายการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น มีหัวหน้าองค์กรลดหย่อนไล่ระดับลงไป

ภายหลังจากปฏิรูปกิจการพระศาสนาในสมัยรัชกาลที่ ๕ คณะสงฆ์ก็มีความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐมากขึ้น โดยรัฐใช้คณะสงฆ์เป็นเครื่องมือในการจัดการศึกษาสนองนโยบายของรัฐที่จะ

^{๓๗} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ศิวพร, ๒๕๒๙), หน้า ๘๕-๘๖.

^{๓๘} วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๙/๑๐๑.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ชาญณรงค์ บุญหนุน, “กฎพระสงฆ์ในกฎหมายตราสามดวง”, ใน พระพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์กับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙) หน้า ๑-๑๐.

กระจายการศึกษาออกไปสู่ประชาชน คณะสงฆ์ก็ใช้อำนาจของรัฐในการจัดระเบียบการปกครองของคณะสงฆ์เองให้เป็นปึกแผ่นมากขึ้น เพราะแต่เดิมาก่อนหน้านั้น แม้คณะสงฆ์จะมีระบบการปกครองแบบอาณาจักร ได้แก่มิตำแหน่งการปกครองลดหลั่นกันไปก็จริง แต่ก็ไม่มีการบังคับบัญชาอย่างจริงจังนัก แต่ละพื้นที่ต่างก็ยังปกครองดูแลกันเองเป็นส่วนใหญ่ ต่อเมื่อรัฐมีนโยบายที่จะใช้ประโยชน์จากคณะสงฆ์ ก็จำเป็นต้องมีการบังคับบัญชาจากส่วนกลางมากขึ้น รวมทั้งการควบคุมให้เป็นไปตามนโยบายนั้น รวมถึงการที่มีการใช้คำสอนทางพระพุทธศาสนาปรับใช้นโยบายชาตินิยมและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์^{๔๐}

โครงสร้างการปกครองของคณะสงฆ์เป็นรูปแบบเหมือนฝ่ายอาณาจักรมากที่สุดในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๔๘๔ ที่มีการจัดรูปแบบการปกครองเหมือนระบบราชการ ต่อมาเปลี่ยนมาใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๕๐๕ แต่การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังมีรูปแบบเหมือนระบบราชการอยู่ โดยมีการควบคุมการปกครองอย่างใกล้ชิดในแต่ละระดับจนถึงปัจจุบัน

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้ระบุให้วัดเป็นนิติบุคคล มีเจ้าอาวาสเป็นผู้ทำการแทนในกิจการของวัด แต่โดยที่คณะสงฆ์มีการบังคับบัญชาลดหลั่นกันไปตามระดับการปกครองวัดจึงไม่ได้มีอิสระในการดำเนินการใดๆอย่างเด็ดขาดโดยลำพัง หากจะต้องมีการกำกับดูแลจากผู้ปกครองสงฆ์ระดับสูงขึ้นไปด้วย ดังนั้น ในด้านการปกครองคณะสงฆ์ภายในวัด แม้เจ้าอาวาสจะมีสิทธิ์ขาดในการปกครองสงฆ์ภายในวัดตามมาตรา ๓๗ แต่ก็ต้องทำตามนโยบายของผู้ปกครองสงฆ์ในระดับที่สูงขึ้นไปจนกระทั่งถึงระดับมหาเถรสมาคม

กล่าวโดยสรุป การปกครองคณะสงฆ์มีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล หลังสมัยพุทธกาลมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย และได้พัฒนารูปแบบการปกครองให้มีระบบโดยมีรัฐเข้ามาจัดการอันเป็นเหตุให้คณะสงฆ์สัมพันธ์กับอำนาจรัฐและใช้ลักษณะการปกครองแบบอำนาจรัฐในคณะสงฆ์ด้วย วัดซึ่งเป็นหน่วยปกครองสงฆ์ที่เล็กที่สุดก็ต้องอยู่ภายใต้การกำกับของผู้ปกครองสงฆ์ระดับสูงขึ้นไป

๑.๒ สังฆกรรม : รูปแบบที่พระพุทธเจ้าทรงให้อำนาจสงฆ์

พระพุทธเจ้าทรงกำหนดสังฆกรรมขึ้นเพื่อใช้เป็นรูปแบบการใช้อำนาจของคณะสงฆ์ เนื่องจากพระองค์ทรงมอบอำนาจให้คณะสงฆ์ปกครองกันเอง หากไม่มีสังฆกรรม คณะสงฆ์ก็ไม่สามารถใช้อำนาจในการปกครองได้ อันจะเป็นเหตุให้พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งใช้อำนาจของตนปกครองสงฆ์ การมีสังฆกรรมจึงเป็นสิ่งรองรับอำนาจของสงฆ์

สังฆกรรม แยกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

๑. สังฆกรรมตามลักษณะ

ลักษณะของการทำสังฆกรรม มี ๔ แบบ^{๔๑} ได้แก่

^{๔๐} นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ธรรมยุตของธรรมยุต**, มติชนสุดสัปดาห์, ฉบับวันที่ ๒๑-๒๗ ตุลาคม ๒๕๕๙, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://prachatai.com/journal/๒๐๑๖/๑๐/๖๘๔๕๕> (๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๑).

^{๔๑} วิ.จ. (ไทย) ๑/๒๑๖/๓๓๒.

- ๑) อปโลกนกรรม คือ กรรมที่ทำโดยการบอกกล่าว
- ๒) ญัตติกรรม
- ๓) ญัตติหุติกรรม
- ๔) ญัตติจตุตถกรรม
๒. สังฆกรรมตามจำนวนสงฆ์^{๔๒}
 - ๑) สงฆ์จตุวรรค
 - ๒) สงฆ์ปัญจวรรค
 - ๓) สงฆ์ทศวรรค
 - ๔) สงฆ์วิสติวรรค
๓. สังฆกรรมตามการกำหนดสถานที่
 - ๑) สังฆกรรมนอกเขตสีมา
 - ๒) สังฆกรรมภายในเขตสีมา
๔. สังฆกรรมอื่นๆ

หากพิจารณาจากรูปแบบของการทำสังฆกรรมต่างๆ แล้ว จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ที่จะให้สงฆ์ปกครองกันด้วยความพร้อมเพรียงของสงฆ์นั่นเอง แม้แต่อปโลกนกรรม กรรมที่ทำโดยการบอกกล่าวแก่สงฆ์โดยไม่ต้องลงมติ แต่หากมีพระภิกษุรูปหนึ่งรูปใดทักท้วงว่ากรรมที่กำลังทำนั้นไม่สมควร สงฆ์ทั้งปวงก็ย่อมต้องฟังเสียงนั้น ไม่สามารถละเลยได้

สังฆกรรมมีรูปแบบเด่นชัด

๑. การยอมรับฟังเสียงของสงฆ์
๒. การกำหนดองค์ประชุม
๓. การกำหนดสถานที่ประชุม

๑.๓ รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยปัจจุบัน

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕) และตามกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๓ (พ.ศ.๒๕๔๑) ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์^{๔๓} ได้แบ่งการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น ๒ ส่วน ดังนี้

๑. การปกครองคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย
๒. การปกครองคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต

และแต่ละฝ่ายก็แบ่งการปกครองออกเป็น ๒ ส่วนเช่นกัน ได้แก่

๑. การปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง คือการปกครองคณะสงฆ์ที่ให้อำนาจแก่เจ้าคณะใหญ่ เพื่อทำการปกครองดูแลคณะสงฆ์ในภาคต่างๆ ซึ่งเรียกว่า “หน” เจ้าคณะใหญ่หนต่างๆ ก็มี

^{๔๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๘๘/๒๗๖.

^{๔๓} สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, **คู่มือพระสังฆาธิการ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๑๕-๒๒๑.

อำนาจหน้าที่ในการบังคับบัญชาเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ในภาคของตน แบ่งเป็น ๕ เขตปกครองสงฆ์ ได้แก่

๑.๑ เจ้าคณะใหญ่หนกลาง มีอำนาจปกครองสงฆ์ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑ ภาค ๒ ภาค ๓ ภาค ๑๓ ภาค ๑๔ และภาค ๑๕

๑.๒ เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ มีอำนาจปกครองสงฆ์ในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๔ ภาค ๕ ภาค ๖ และภาค ๗

๑.๓ เจ้าคณะใหญ่หนใต้ มีอำนาจปกครองสงฆ์ในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๑๖ ภาค ๑๗ และภาค ๑๘

๑.๔ เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก มีอำนาจปกครองสงฆ์ในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค ๘ ภาค ๙ ภาค ๑๐ ภาค ๑๑ และภาค ๑๒

๑.๕ เจ้าคณะใหญ่ธรรมยุต มีอำนาจปกครองสงฆ์ในเขตปกครองคณะสงฆ์ธรรมยุตทั้งหมด

๒. การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค คือการปกครองคณะสงฆ์ที่ให้อำนาจแก่เจ้าคณะในระดับต่างๆ ทำการปกครองสงฆ์ในเขตของตน ได้แก่

๒.๑ เจ้าคณะภาค มีอำนาจปกครองสงฆ์ในภาคของตน แต่ละภาคแบ่งพื้นที่ตามที่มาตรา ๑๑๖ มาตรา ๑๑๗ และมาตรา ๑๑๘ แห่งรัฐธรรมนูญกำหนดตามกฎหมายมหาชน ฉบับที่ ๑๔ (พ.ศ.๒๕๓๕) ว่าด้วยจำนวนและเขตปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค

๒.๒ เจ้าคณะจังหวัด มีอำนาจปกครองคณะสงฆ์ในเขตจังหวัดที่ตนสังกัด

๒.๓ เจ้าคณะอำเภอ มีอำนาจปกครองคณะสงฆ์ในเขตอำเภอที่ตนสังกัด

๒.๔ เจ้าคณะตำบล มีอำนาจปกครองคณะสงฆ์ในเขตตำบลที่ตนสังกัด

จากพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕) และตามกฎหมายมหาชนที่เกี่ยวกับการจัดการปกครองคณะสงฆ์ฉบับต่างๆ สามารถจัดระดับการปกครองคณะสงฆ์ได้ดังนี้^{๔๔}

๑. สมเด็จพระสังฆราช
๒. มหาเถรสมาคม
๓. เจ้าคณะใหญ่
๔. เจ้าคณะภาค
๕. เจ้าคณะจังหวัด
๖. เจ้าคณะอำเภอ
๗. เจ้าคณะตำบล

^{๔๔} สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือพระสังฆาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔-๑๔๕.

๘. เจ้าอาวาส

๑.๔ รูปแบบการปกครองวัดในปัจจุบัน

ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระสงฆ์รวมกันอยู่ภายในอาราม สงฆ์ได้แบ่งหน้าที่กันเพื่อสงเคราะห์สงฆ์ด้วยกันเอง เช่น หน้าที่ในการจัดเสนาสนะ จัดภัตตาหาร ดูแลคลังสงฆ์ เป็นต้น พระสงฆ์ที่ทำหน้าที่จะต้องได้รับสมมติหรือการยินยอมจากคณะสงฆ์ให้ทำหน้าที่ การปกครองในสมัยนั้นเป็นการปกครองแบบศิษย์กับอาจารย์ มีคำเรียกว่า อุปัชฌาย์-สัทธีวิหาริก และ อาจารย์-อันตวาสิก อุปัชฌาย์อาจารย์ทำหน้าที่สั่งสอนถ่ายทอดความรู้ให้กับลูกศิษย์ ลูกศิษย์มีหน้าที่เรียนรู้คำสั่งสอนและอุปัชฌาย์อุปัชฌาย์อาจารย์ พระพุทธเจ้าจึงทรงกำหนดวัตรสำหรับทำหน้าที่ตอบแทนซึ่งกันและกัน ส่วนงานในอารามด้านอื่นๆ เช่น การก่อสร้างเสนาสนะ มักเป็นหน้าที่ของฆราวาสผู้อุปัชฌาย์ ส่วนใหญ่เป็นอารามที่มีเศรษฐีเป็นผู้อุปถัมภ์ เช่น เขตวัน บุพพาราม เป็นต้น หรือบางครั้งพระภิกษุก็ทำกันเอง ดังเช่นเรื่องที่พระสงฆ์ตัดไม้มาสร้างกุฏิจนเป็นเหตุให้มีการบัญญัติพระวินัยห้ามพระสงฆ์ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของยังไม่ได้ให้

ในสมัยพุทธกาล พระสงฆ์ไม่ต้องรับผิดชอบต่อสังคม อาจเป็นเพราะในสมัยนั้นสังคมไม่มีแนวคิดในการให้พระสงฆ์ต้องรับผิดชอบต่อสังคม เช่น การสงเคราะห์ผู้ยากไร้ การรักษาผู้เจ็บป่วย เป็นต้น แม้ในขณะนั้นสังคมจะมีผู้ยากไร้อยู่เป็นจำนวนมาก แต่สังคมก็ไม่ถือว่าพระสงฆ์จะต้องมีหน้าที่ในการช่วยเหลือ ประกอบกับพระสงฆ์ไม่ได้สะสมทรัพย์สิน จึงไม่อาจช่วยเหลือได้ การกระทำบางอย่างที่เป็นการช่วยเหลือสังคม เช่น รักษาผู้เจ็บป่วยที่ไม่ใช่พระภิกษุด้วยตนเอง ยังอาจเป็นสิ่งที่น่าติเตียนของสังคมยุคนั้นเสียอีก วัดจึงเป็นเพียงที่อยู่พักปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ และเป็นที่ประกอบศาสนกิจของผู้ที่เลื่อมใสเท่านั้น

การปกครองดูแลให้พระสงฆ์สามเณรอยู่ในครล่องแห่งพระธรรมวินัย ก็เป็นหน้าที่ของครูบาอาจารย์ที่เป็นเจ้าสำนักนั่นเอง ที่จะต้องคอยอบรมสั่งสอนลูกศิษย์ของตน ประกอบกับในสมัยนั้นสังคมสงฆ์มีการตรวจสอบกันเอง โดยการชี้โทษหรือปรับอาบัติต่อกัน และสังคมฆราวาสก็ช่วยตรวจสอบพระสงฆ์อีกด้วย เช่น เมื่อเห็นว่าพระสงฆ์ประพฤติไม่ถูกต้องจึงตามธรรมเนียมของการเป็นสมณะ ก็เพ่งโทษ ติเตียน โพนทะนา แล้วนำไปทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงชี้แนะ ตักเตือน หรือบัญญัติพระวินัยให้ปฏิบัติ งานการปกครองจึงไม่จำเป็นต้องใช้อำนาจบังคับบัญชาของเจ้าอาวาสหรือเจ้าสำนักแต่อย่างใด รวมถึงไม่ต้องพึ่งพิงอำนาจรัฐในการจัดการปัญหาภายในวัดด้วย

ในสังคมไทยในอดีต การปกครองสงฆ์ภายในวัดก็คล้ายกันกับสมัยพุทธกาล กล่าวคือภายในวัดมีเจ้าอาวาสหรือครูบาอาจารย์คอยอบรมสั่งสอน พระภิกษุสามเณรก็อยู่ในอาณัติของเจ้าอาวาส แม้แต่พระภิกษุสามเณรเท่านั้น ยังรวมถึงศิษย์วัดและคณงานภายในวัดด้วย การปกครองก็เน้นให้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเป็นหลัก แต่เมื่อการพระศาสนาเสื่อมลงในปลายกรุงศรีอยุธยาและต่อเนื่องมาจนถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ทรงออกกฎหมายสงฆ์โดยมีพระราชประสงค์ที่จะปราบอภิชัยที่ไม่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย แสดงให้เห็นว่าในสมัยนั้น แม้ระบบการปกครองของวัดจะมีเจ้าอาวาสปกครองดูแลสงฆ์อยู่ก็ตาม แต่ปัญหาในการปกครองคงมีอยู่ไม่น้อยจนเจ้าอาวาสและคณะสงฆ์ระดับปกครองไม่สามารถดูแลได้ทั่วถึง จึงต้องใช้อำนาจรัฐในการจัดการ แทนที่จะใช้อำนาจจาก

คณะสงฆ์เพียงอย่างเดียว และอำนาจรัฐก็เข้ามามีส่วนในการจัดการปัญหาพระศาสนาโดยตลอด จนกระทั่งถึงยุคปฏิรูปโครงสร้างการปกครองสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยทรงออกพระราชบัญญัติ ลักษณะปกครองสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือจัดโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ให้มีความ ชัดเจน ทำให้วัดที่มีอยู่เดิมหรือที่จะตั้งใหม่ถูกต้องตามกฎหมายหรือเรียกอย่างง่าย ๆ ว่าวัดต้องมี ทะเบียน ต้องได้รับการรับรองจากทางการ และมีการสถาปนาอำนาจให้กับคณะสงฆ์อย่างเป็นทางการ ลักษณะอักษร

ในปัจจุบัน การปกครองวัดเป็นไปกฎหมายที่ให้อำนาจหน้าที่แก่เจ้าอาวาส ตามมาตรา ๓๗ และ ๓๘ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้ให้อำนาจหน้าที่เจ้าอาวาส ปกครองทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่อยู่อาศัยภายในวัดให้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม ห้ามหรือสั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งมีได้รับอนุญาต ของเจ้าอาวาสเข้าไปอาศัยในวัดหรือให้ออกจากวัด รวมทั้งสั่งให้ทำงานภายในวัด หรือทำทัณฑ์บน หากประพฤติดิฉันคำสั่งที่สั่งโดยชอบ

ตามกฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๓ (พ.ศ.๒๕๔๑)^{๔๕} ได้กำหนดให้พระสังฆาธิการทุกระดับ มีหน้าที่ในการปกครองคณะสงฆ์ โดยสรุปได้ดังนี้

(๑) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถร สมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช คำสั่งของผู้บังคับบัญชา เหนือตน

(๒) ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความสงบเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษา สงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการและการสาธารณสงเคราะห์ให้ดำเนินไปได้ ด้วยดี

(๓) ระวังอธิกรณ์ วินิจฉัยการลงนิคหกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัยของ พระสังฆาธิการใต้บังคับบัญชา

(๔) แก้ไขข้อขัดข้องของพระสังฆาธิการใต้บังคับบัญชาของตนให้เป็นไปโดยชอบ

(๕) ควบคุมบังคับบัญชาพระสังฆาธิการใต้บังคับบัญชาของตนตลอดถึงพระภิกษุ สามเณรผู้อยู่ในบังคับบัญชาหรืออยู่ในเขตปกครองของตน และชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ผู้อยู่ ในบังคับบัญชาให้เป็นไปโดยเรียบร้อย

(๖) ตรวจการและประชุมพระสังฆาธิการในเขตปกครองของตน

แม้ในกฎมหาเถรสมาคมฉบับนี้ จะไม่กล่าวถึงอำนาจหน้าที่ในทางปกครองของเจ้าอาวาส เพราะอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสได้ระบุไว้ในพระราชบัญญัติแล้วก็ตาม แต่หากพิจารณาในแง่ของ การปกครองแล้ว เจ้าคณะระดับต่างๆตั้งแต่เจ้าคณะภาคลงไปจนถึงเจ้าคณะตำบลต้องบังคับบัญชาต่อ เจ้าอาวาสซึ่งเป็นพระสังฆาธิการระดับล่างสุด ดังนั้น งานการปกครองทั้ง ๕ ข้อข้างต้นก็เป็นงานที่เจ้า

^{๔๕} สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, พระสังฆาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงาน พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๓๙๒-๓๙๙.

อวาสาจะต้องดำเนินการ เพราะหากไม่มีการดำเนินการ พระสังฆาธิการระดับสูงขึ้นไปก็คงไม่มีหน้าที่จะต้องบังคับบัญชา ยกเว้นเพียงข้อ ๖ ที่เจ้าอวาสาไม่ต้องตรวจการและประชุมพระสังฆาธิการในเขตปกครองของตนเท่านั้น

ลักษณะการใช้อำนาจหน้าที่ของการปกครองตามกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๓ (พ.ศ. ๒๕๔๑) มีลักษณะสำคัญ ได้แก่

๑. ดูแล หมายถึง การเอาใจใส่ในการเป็นอยู่หรือการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์และฆราวาสภายในวัด ในความหมายนี้หมายถึงการดูแลให้อยู่ในกรอบแห่งพระธรรมวินัย เพราะพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าไม่ใช่การบังคับให้คนปฏิบัติ แต่ผู้ปฏิบัติจะต้องเข้าใจและศึกษาเรียนรู้เอง หากปฏิบัติด้วยความไม่รู้อาจจะทำให้ไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ของพระธรรมวินัยและอาจกลายเป็นความมมง่ายได้

๒. ควบคุม หมายถึง การกำกับให้งานนั้นๆบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ โดยอาจต้องมีการวางระเบียบหรือข้อปฏิบัติ เพื่อให้การทำงานหรือการดำเนินการเป็นไปในทิศทางที่ต้องการ เช่น งานศาสนศึกษา ที่ต้องการให้พระสงฆ์ศึกษาศาสนาธรรม บางครั้งอาศัยการดูแลอย่างเดียวยังไม่ได้ต้องวางระเบียบให้พระสงฆ์มีเวลาเรียนปริยัติหรือท่องบ่นสาธยาย เป็นต้น

๓. ส่งเสริม หมายถึง การช่วยเหลือผลักดันหรือสนับสนุนให้การดำเนินการบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ เช่น งานศาสนศึกษาที่ต้องการให้ผู้เรียนสามารถสอบได้ ก็ต้องมี การสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์การศึกษา หรือการสร้างแรงจูงใจในการศึกษา เป็นต้น

๔. บังคับบัญชา หมายถึง การสั่งการตามอำนาจหน้าที่ที่ตนมีอยู่ ผู้ดำรงตำแหน่งทางการปกครองมีอำนาจหน้าที่โดยตรงที่จะต้องสั่งการเพื่อให้งานบรรลุวัตถุประสงค์

๕. วินิจฉัย หมายถึง การพิจารณาและตัดสินใจให้ชัดเจน ในทางการปกครองที่ต้องทำงานกับคนจำนวนมาก ผู้บังคับบัญชาต้องพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วนและตัดสินใจโดยสร้างผลกระทบต่อคนในปกครองน้อยที่สุด การวินิจฉัยต้องกระทำภายใต้อำนาจหน้าที่ที่ตนมีอยู่

๖. แก้ไข หมายถึง การจัดการปัญหาต่างๆให้งานสามารถดำเนินการต่อไปได้ เมื่อเกิดข้อขัดข้องขึ้นในการทำงาน จะต้องหาวิธีการที่จะแก้ไขปัญหาเหล่านั้นๆ

๗. ตรวจตรา หมายถึง การสำรวจหรือสอบทานการดำเนินการต่างๆให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของงานอยู่เสมอ ในทางการปกครองจะต้องมีการสำรวจว่างานต่างๆนั้นมีการพัฒนาไปมากน้อยขนาดไหน เพื่อที่จะประเมิน วินิจฉัยและบังคับบัญชาให้ถูกต้อง

การปกครองวัดก็อยู่ในลักษณะของการใช้อำนาจหน้าที่ ๗ ข้อดังกล่าวข้างต้นนี้ที่เจ้าอวาสาจะต้องดำเนินการเพื่อให้เกิดความเรียบร้อยดังตามทีระบุไว้ในกฎหมายคณะสงฆ์และกฎหมายเถรสมาคมหลายฉบับ เรียบร้อยนั้นหมายถึงเป็นไปตามกฎหมายและกฎที่คณะสงฆ์กำหนด ส่วนดังมานั้นได้แก่ถูกต้องตามพระธรรมวินัยและธรรมเนียมของคณะสงฆ์

ทั้งนี้ หากพิจารณาจากกฎหมายคณะสงฆ์และกฎหมายเถรสมาคมแล้ว การปกครองวัดเป็นการปกครองแบ่งออกเป็น ๓ ส่วนหลัก คือ

๑. ปกครองคน ได้แก่ ดูแลให้พระสงฆ์และฆราวาสที่อยู่ภายในวัดปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎหมายคณะสงฆ์

๒. ปกครองงาน ได้แก่ การใช้อำนาจหน้าที่ตามกฎหมายและกฎหมายมหาเถรสมาคม บริหารจัดการให้งานบรรลូវัตถุประสงค์ของวัดและของคณะสงฆ์

๓. ปกครองธรรม ได้แก่ การดำเนินการต่างๆจะต้องยึดพระธรรมวินัยและกฎหมายเป็นหลัก

กล่าวโดยสรุป การปกครองวัดมีพัฒนาการมาตามลำดับตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน ในอดีตการปกครองวัดเน้นการศึกษาเป็นหลัก โดยมีการอบรมสั่งสอนจากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์เจ้าสำนักซึ่งทำหน้าที่คล้ายเจ้าอาวาสในปัจจุบัน ต่อมาเมื่อมีกฎหมายเข้ามารองรับสถานะของวัด งานของวัดก็ได้ขยายออกไปสู่การรับเอานโยบายของรัฐเข้ามาดำเนินการด้วย เช่น การจัดการศึกษา สงเคราะห์ เป็นต้น และการปกครองวัดจะต้องเป็นไปตามพระธรรมวินัยและตามกฎหมายด้วย โดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่โดยตรง

๒) งานศาสนศึกษา

งานศาสนศึกษา มีขอบข่ายในการศึกษา ดังนี้

- ๑) พัฒนาการของการศาสนศึกษา
- ๒) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน
- ๓) การจัดการศาสนศึกษาของวัด

๒.๑) พัฒนาการของการศาสนศึกษา

ศาสนศึกษาเป็นธรรมาหรือหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระสงฆ์^{๔๖} เป็นกิจในพระศาสนาที่พระสงฆ์ต้องรับผิดชอบ โดยพระพุทธเจ้าทรงแบ่งธรรมาในพระศาสนาออกเป็น ๒ ประการ ได้แก่

๑. คันถธรรมา หมายถึง ธรรมาฝ่ายคัมภีร์ ธรรมาคือการเรียนพระคัมภีร์ การศึกษาพระปริยัติธรรม

๒. วิปัสสนาธรรมา หมายถึง ธรรมาฝ่ายวิปัสสนา ธรรมาด้านการเจริญวิปัสสนา กิจพระศาสนาในด้านการสอนการฝึกเจริญกรรมฐานซึ่งครบจบที่วิปัสสนา^{๔๗}

ในสมัยพุทธกาล พระสงฆ์มีการศึกษาทั้งคันถธรรมาและวิปัสสนาธรรมาตามความสามารถแห่งตน บางรูปอ้างว่าตนเองไม่มีความสามารถในการทรงจำพุทธพจน์ได้ก็เลือกที่จะเรียนวิปัสสนา บางรูปมีความทรงจำดีก็เรียนคันถะ^{๔๘} หรือบางรูปมีความสามารถทั้งสองอย่างก็เรียนเอาทั้งคันถะและวิปัสสนา

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ/เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑/ยุติ), พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๑๕๔.

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๔.

^{๔๘} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ รฐิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ศิวพร, ๒๕๒๙), หน้า

ก่อนหน้าที่พระพุทธเจ้าจะทรงออกบวชและตรัสรู้ ระบบการศึกษาของสังคมในสมัยนั้นมีความเจริญอยู่ก่อนแล้ว ดังจะเห็นได้จากศาสตร์ที่พระพุทธเจ้าทรงศึกษาก่อนออกบวชนั้นมีถึง ๑๘ ศาสตร์หรือแขนง นับได้ว่าการศึกษาศิลปวิทยาในสมัยนั้นมีพัฒนาการอย่างมาก นอกจากนี้ในด้านศาสนา ได้แก่มิการตั้งเป็นสำนักศึกษาลัทธิต่างๆ ที่มีชื่อเสียงได้แก่สำนักศึกษาของครูทั้ง ๖ สำนักของอาหารดาบส สำนักของอุทกดาบส เป็นต้น การศึกษาคำสอนในสมัยนั้นเป็นการศึกษาจากเจ้าสำนักโดยตรง โดยใช้วิธีฆาปะฐะหรือการท่องจำและการฝึกปฏิบัติจริง เช่น พระพุทธเจ้าทรงศึกษาในสำนักของอุทกดาบสและสำนักของอาหารดาบส จนสามารถเข้าสมาบัติได้ แสดงให้เห็นว่าไม่ได้เรียนโดยการท่องจำอย่างเดียว แต่ยังมีฝึกฝนจนเชี่ยวชาญด้วย

ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนา สาวกในชั้นแรกมีภูมิธรรมมากและอยู่ใกล้ชิดพระองค์ การศึกษาพระธรรมคำสอนคงเป็นไปในที่เฉพาะพระพักตร์ ดังที่ปรากฏในพุทธจริยาว่าในเวลาที่ย่ำค่ำ^{๔๙} พระพุทธเจ้าทรงสอนพวกพระภิกษุ พระสงฆ์ที่บวชเข้ามาแล้วเมื่อได้ฟังพระธรรมจากพระองค์แล้วก็อยากจะปฏิบัติให้พันทุกซ์ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วก็ออกปฏิบัติตามสถานที่ต่างๆ ดังนั้นจึงถือได้ว่าทั้งด้านคันถะและวิปัสสนาได้รับการปฏิบัติควบคู่กันไปในสมัยนั้น แต่ต่อมาเมื่อพระสงฆ์มีจำนวนมาก บางพวกอยู่ไกลไม่ได้อยู่เฉพาะหน้าพระพักตร์ ก็ต้องมีการเรียนพระธรรมวินัยจากครูอาจารย์เจ้าสำนัก แต่พระสงฆ์ในสมัยหลังนี้มีวัตถุประสงค์หลากหลาย ไม่ได้ต้องการบรรลุธรรมอย่างเดียว ดังนั้น เมื่อเรียนคันถะแล้ว บางพวกก็ปฏิบัติวิปัสสนาบ้าง บางพวกก็ละเลยไม่ได้ปฏิบัติวิปัสสนา จนกลายเป็นการแยกการศึกษาทั้งสองอย่างนี้ออกจากกันไป

ภายหลังพุทธปรินิพพาน มีการรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าผ่านการสังคายนาซึ่งจัดว่าเป็นการจัดระบบคำสอนในพระพุทธศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม การศึกษาของพระสงฆ์จึงตั้งอยู่ในกรอบหรือขอบข่ายของพระไตรปิฎกนี้ โดยการศึกษาพระพุทธศาสนาภายหลังพุทธปรินิพพาน อาจแบ่งได้เป็น ๓ ลักษณะ^{๕๐} คือ

๑. การศึกษาแบบเถรวาท มีลักษณะการจัดการศึกษาแบบอิสระในลักษณะของสำนักต่างๆ สำนักใดถนัดในการสอนวิปัสสนาหรือปริยัติก็สอนตามความถนัดของตน
๒. การศึกษาแบบมหายาน มีการจัดการศึกษาที่แบบรวมศูนย์อยู่ภายในที่เดียว ได้แก่การรวมเอาสังฆะหลายๆสำนักเข้ามาอยู่ร่วมกัน จัดระบบการศึกษาแบบมหาวิทยาลัยขึ้นเป็นครั้งแรก และที่สำคัญ การศึกษาแบบมหายานยังได้พัฒนาคำสอนทางพระพุทธศาสนาเข้าสู่ระบบคำสอนแบบปรัชญาด้วย
๓. การศึกษาแบบตันตระ มีการจัดการศึกษาภายใต้แนวความเชื่อที่พัฒนามาจากลัทธิความเชื่ออื่นเข้ามาผสมผสาน

^{๔๙} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๙๐/๑๔๗.

^{๕๐} สมศักดิ์ บุญปู, การพัฒนาการศึกษาคณะสงฆ์ไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.mcu.ac.th/En/articlecontent_desc.php?article_id=๗๓๑&articlegroup_id=๑๕๗ [๒ สิงหาคม ๒๕๖๑].

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์มีการสืบทอดธุระทั้งสองมาทุกยุคสมัย เห็นได้จากการปกครองคณะสงฆ์มีการแบ่งพระสงฆ์ออกเป็นฝ่ายคามวาสีและอรัญญวาสี อันแสดงให้เห็นถึงบทบาทของแต่ละฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายคามวาสีมีบทบาทด้านปริยัติหรือคัมภีร์ธุระ ส่วนฝ่ายอรัญญวาสีมีบทบาทด้านวิปัสณาธุระ

เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามายังประเทศไทย ในยุคแรกสมัยสุโขทัยและอยุธยา การศาสนศึกษาของพระสงฆ์ยังรักษาการศึกษาแบบเถรวาท คือแต่ละสำนักก็สอนในสิ่งที่ตนถนัด ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับนับถืออย่างแพร่หลายโดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นนำ และโดยที่พระสงฆ์เป็นกลุ่มชนที่มีความรู้ ทำให้การศึกษาของชนชั้นนำตกอยู่ในการดูแลของพระสงฆ์ การศึกษาก็เจริญรุ่งเรืองขึ้น การศาสนศึกษาโดยเฉพาะด้านปริยัติก็มีความเจริญรุ่งเรืองไปด้วย เห็นได้จากพระสงฆ์ในสมัยนั้นมีความเชี่ยวชาญด้านภาษาบาลี เห็นได้จากการที่มีการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยของพระเจ้าติโลกราชแห่งอาณาจักรล้านนา แสดงให้เห็นว่าพระสงฆ์มีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับพระไตรปิฎกอย่างดี รวมถึงต้องมีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีด้วย จึงสามารถทำการสังคายนาได้ นอกจากนี้ ในวงการวรรณกรรมก็มักมีพระสงฆ์ขึ้นชื่อในเรื่องการแต่งหนังสือ ซึ่งหนังสือที่แต่งโดยพระสงฆ์ทั้งหลายมักสอดแทรกคติธรรมทางพระพุทธศาสนาด้วย แสดงให้เห็นว่าการศึกษาพระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองอยู่มาก นอกจากนี้ ก็มีการแบ่งพระสงฆ์ออกเป็นฝ่ายอรัญญวาสีด้วย บ่งชี้ว่าการวิปัสณาธุระก็มีการสอนสืบทอดกันมา

จนถึงสมัยสิ้นยุคกรุงศรีอยุธยา แม้จะมีภัยสงครามทำให้การพระศาสนาได้รับความกระทบกระเทือนด้วย แต่เมื่อกรุงรัตนโกสินทร์ได้สำเร็จโดยพระเจ้ากรุงธนบุรี การพระศาสนาก็ได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ การศาสนศึกษาก็คงสืบเนื่องกันมาจากนั้น เห็นได้จากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีพระราชอัธยาศัยในการนึ่งวิปัสณา แสดงให้เห็นว่าการศาสนศึกษาด้านวิปัสณา ยังมีสำนักที่มีการสอนอยู่ หากมิใช่สำนักหรือบุคคลที่มีชื่อเสียงในด้านนี้ คงไม่ได้รับการยอมรับจากราชสำนัก และเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้น แสดงว่ายังมีพระสงฆ์ที่มีความรู้ในสมัยนั้นมาก แม้จะมีภาวการณ์สงครามก็ตาม

การศาสนศึกษาได้รับการปฏิรูปครั้งใหญ่ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปฏิรูปหลักสูตรการศาสนศึกษาของพระสงฆ์โดยเฉพาะด้านปริยัติจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส โดยหลักสูตรนั้นธรรมนั้นเป็นหลักสูตรการศาสนศึกษาของพระสงฆ์มาจนถึงปัจจุบัน ส่วนในด้านวิปัสณานั้นก็มีสำนักของพระสงฆ์หลากหลายรูปที่มีชื่อเสียง การศาสนศึกษาด้านปริยัติได้รับการปฏิรูปที่สำคัญภายหลังจากมีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้น ๒ แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยสงฆ์และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยการจัดตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์นี้ยังเป็นจุดกำเนิดให้กับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญด้วย

กล่าวโดยสรุป การศาสนศึกษาของคณะสงฆ์มีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยแบ่งเป็นฝ่ายคัมภีร์ธุระและวิปัสณาธุระ คณะสงฆ์ยังคงสืบทอดการศึกษาทั้งสองมาจนถึงปัจจุบัน การจัดการศึกษาเป็นอิสระของแต่ละสำนักตามความถนัดของตน

๒.๒) การจัดการศาสนศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

ในปัจจุบัน การศาสนศึกษาของคณะสงฆ์ไทยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ๑) คັນถุระ และ ๒) วิปัสสนาธุระ

๒.๒.๑) ด้านคันถุระ แบ่งเป็น

๒.๒.๑.๑) พระปริยัติธรรมแผนกธรรม

๒.๒.๑.๒) พระปริยัติธรรมแผนกบาลี

๒.๒.๑.๓) พระปริยัติธรรมแผนกสามัญ

๒.๒.๑.๔) พระปริยัติธรรมแผนกอุดมศึกษา

๒.๒.๒) ด้านวิปัสสนาธุระ

ในด้านวิปัสสนาธุระ คณะสงฆ์ไทยได้ให้ความสำคัญมาโดยลำดับ เพราะเหตุที่เป็นงานหลักอีกงานหนึ่งของพระสงฆ์ และเป็นหลักการสำคัญหนึ่งในสามหลักของคำสอนพระพุทธศาสนา ได้แก่ ทาน ศีล และภาวนา หรืออีกหลักได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งปัญญาในที่นี้ได้แก่การภาวนานั่นเอง

การดำเนินการด้านวิปัสสนาธุระของคณะสงฆ์ไทย อาจแบ่งเป็น ๓ ยุคได้แก่

๑. ยุคก่อนปฏิรูป หมายถึง ตั้งแต่ยุคแรกเริ่มที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามายังประเทศไทย นอกจากจะสอนเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ก็ปฏิบัติด้านกรรมฐานด้วย ดังจะเห็นว่าในสมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ราชสำนักได้ตั้งสมณศักดิ์ให้กับพระสงฆ์โดยแยกเป็นฝ่ายอรัญญวาสี ซึ่งหมายถึงพระสงฆ์ที่ชอบการอยู่ป่าหรือมีข้อวัตรอยู่ในป่าหรือเรียกว่าฝ่ายวิปัสสนาธุระนั่นเอง ตำแหน่ง พระพนรัตน์ ก็เป็นตำแหน่งที่สถาปนาให้กับพระฝ่ายอรัญญวาสีมาโดยตลอด

๒. ยุคปฏิรูป หมายถึง ยุคตั้งแต่สมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา จากการที่พระองค์ทรงผนวชอยู่เป็นเวลานานและใช้เวลาในการเดินธุดงค์ไปตามที่ต่างๆ ทำให้เมื่อพระองค์ทรงตั้งคณะธรรมยุตขึ้น การปฏิบัติวิปัสสนาก็ได้รับความนิยมในหมู่พระสงฆ์และชัดเจนอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา คณะสงฆ์ธรรมยุตในภาคอีสานและภาคเหนือได้ฟื้นฟูงานวิปัสสนาจนได้รับความนิยมจากประชาชน ในฝ่ายมหานิกาย งานวิปัสสนาก็ได้รับการฟื้นฟูขึ้นเป็นอย่างสูงเมื่อพระพิมลธรรมได้นำแนวทางปฏิบัติกรรมฐานจากประเทศพม่าเข้ามาสอน จนก่อเกิดเป็นกองการวิปัสสนาธุระแห่งประเทศไทย ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญเพราะเป็นการทำงานในรูปแบบองค์กรเป็นครั้งแรก หลังจากที่ยกก่อนหน้านั้นการสอนวิปัสสนาทำกันอย่างเป็นอิสระ เมื่อก่อตั้งองค์กรขึ้น ทำให้การดำเนินการมีแบบแผนมากขึ้น เช่น ในเรื่องนโยบายการสอน การบริหารบุคลากร เป็นต้น

๓. ยุคหลังปฏิรูป หมายถึง ยุคที่มีการตีความการสอนวิปัสสนาแบบใหม่ซึ่งริเริ่มโดยท่านพุทธทาสภิกขุ โดยใช้แนวคิดแบบพุทธศาสนานิกายเซน คำว่า “การทำงานคือการปฏิบัติธรรม” ทำให้คำว่าปฏิบัติธรรมซึ่งหมายถึงการเจริญวิปัสสนาหรือการทำกรรมฐานแต่เดิมนั้นถูกตีความให้ง่ายขึ้น ไม่ใช่การปลีกวิเวกอยู่แต่ในป่าอีกต่อไป แต่สามารถปฏิบัติได้ทุกสถานที่และทุกอิริยาบถ พระสงฆ์ที่สอนการปฏิบัติวิปัสสนาแบบใหม่ก็ได้รับการยอมรับจากประชาชน เช่น พระมหาวิจิตร วัชรเมธี

หลวงพ่อเทียน เป็นต้น นอกจากการสอนวิปัสสนาจะไม่จำกัดวงอยู่ภายในวัดเช่นเดิมแล้ว ยังมีการตีพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับวิปัสสนาที่สามารถปฏิบัติได้ง่ายขึ้นอีกด้วย ซึ่งส่วนหนึ่งของหนังสือเขียนโดยฉรรวาส

ปัจจุบัน การดำเนินการด้านวิปัสสนาธุระมี ๒ แนวทาง ได้แก่

๑. การดำเนินการอิสระ ได้แก่ การดำเนินการของวัดหรือสำนักต่างๆ ที่สามารถดำเนินการได้โดยอิสระตามแนวทางของครูอาจารย์ที่สืบทอดกันมาหรือสร้างแนวปฏิบัติแบบใหม่ เช่น แนวทางปฏิบัติสายพุทธโธ ของพระกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, แนวทางปฏิบัติสายสัมมาอรหังของวัดปากน้ำ, แนวทางปฏิบัติแบบเคลื่อนไหว ของหลวงพ่อเทียน จิตตสุโภ, แนวทางปฏิบัติสายยุบหนอ-พองหนอ ของวัดมหาธาตุ เป็นต้น

๒. การดำเนินการแบบจัดองค์กร ได้แก่ การดำเนินงานวิปัสสนาธุระในรูปแบบที่มีการบริหารจัดการ โดยมีลักษณะสำคัญคือ ๑) มีเครือข่ายประสานงาน ๒) มีการพัฒนาบุคลากร ๓) มีการพัฒนาหลักสูตรหรือมีหลักสูตรของตน ๔) มีการวัดผลประเมินผลในการบริหาร ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือการจัดการองค์กรของกองการวิปัสสนาธุระแห่งประเทศไทย การดำเนินงานของวัดพระธรรมกาย การดำเนินงานวิปัสสนาธุระของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป งานศาสนศึกษาเป็นงานที่วัดทุกวัดต้องดำเนินการ โดยอาจเลือกแนวทางที่ตนเองถนัดไม่ว่าด้านคันถธุระหรือวิปัสสนาธุระก็ตาม เพราะเป็นงานหลักที่สำคัญของพระสงฆ์ หากขาดงานศาสนศึกษาจะทำให้เจตนาธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงตั้งสังฆะขึ้นมาไม่สมบูรณ์

๒.๓) การจัดการศาสนศึกษาของวัดในปัจจุบัน

การจัดการศาสนศึกษาของวัดในปัจจุบัน สามารถแบ่งออกเป็นประเภทได้ ดังนี้

๒.๓.๑) **โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม** ได้แก่ การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมในชั้นนักธรรม ซึ่งมี ๓ ระดับ ได้แก่ ๑) นักธรรมชั้นตรี ๒) นักธรรมชั้นโท และ ๓) นักธรรมชั้นเอก การจัดการศาสนศึกษาในชั้นนี้ บางแห่งอาจทำอย่างง่ายที่สุดคือไม่มีอาคารสถานที่เรียนเป็นกิจจะลักษณะ ครูผู้สอนก็อาจเป็นเจ้าของอาวาสหรือพระสงฆ์ที่ผ่านการเรียนมาแล้ว หรือทำในลักษณะการบอกหนังสือแบบสมัยโบราณก็มี ส่วนวัดที่ทำเป็นกิจจะลักษณะ ได้แก่ มีอาคารสถานที่เรียนอย่างชัดเจน มีการแต่งตั้งครูสอนพระปริยัติ มีการสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์การศึกษา และมีการรับนักเรียนจากวัดอื่นๆ เข้ามาเรียน เช่นนี้เรียกว่า “สำนักศาสนศึกษา” ซึ่งมีรูปแบบชัดเจนกว่าวัดที่ไม่ได้เป็นสำนักศาสนศึกษา สำนักศาสนศึกษาส่วนใหญ่ก่อตั้งมาเป็นเวลานาน บางแห่งเป็นสำนักกู่ปี่ขยายในอดีตและสืบทอดกันมา บางแห่งเป็นสำนักที่ตั้งขึ้นใหม่เมื่อมีพระสงฆ์ที่มีความรู้เข้ามาพัฒนา

๒.๓.๒) **โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี** ได้แก่ การจัดการเรียนการสอนในชั้นบาลี ซึ่งมีระดับตั้งแต่ชั้นประโยค ๑-๒ จนถึงประโยค ๙ ซึ่งถือเป็นชั้นสูงสุดของการเรียนการสอนภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทย สำนักศาสนศึกษาที่จัดการเรียนการสอนด้านนี้ต้องมีความพร้อมอย่างน้อยต้องมีครูสอนภาษาบาลีที่เชี่ยวชาญ บางสำนักเปิดสอนเพียงแค่ชั้นประโยคต้น คือ ๑-๒-๓ เมื่อนักเรียนเรียนจบและอยากศึกษาในระดับที่สูงขึ้นก็ต้องไปเข้าศึกษาในสำนักศาสนศึกษาที่เปิดสอน

ในระดับสูงขึ้นไป บางสำนักอาจเปิดสอนถึงระดับเปรียญโท คือตั้งประโยค ๔-๕-๖ บางสำนักก็เปิดสอนครบทั้ง ๙ ประโยค ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสำนักศาสนศึกษาที่มีความพร้อมอย่างมาก

๒.๓.๓) **โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ** ได้แก่ การจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ หรือเรียกง่าย ๆ ว่า “การศึกษาทางโลก” ตั้งแต่ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑-๖ ผู้เรียนแม้จะเรียนวิชาเกี่ยวกับทางโลกแต่ก็ต้องบวชเรียน เป็นสามเณรบ้าง เป็นพระภิกษุบ้าง วัดที่จัดการเรียนการสอนในแผนกสามัญต้องมีความพร้อม โดยเฉพาะความพร้อมทางด้านเงินทุนที่จะจัดการเรียนการสอน เนื่องจากการจัดการศึกษาด้านนี้ ต้องใช้งบประมาณสูง ทั้งทางด้านอาคารสถานที่ บุคลากร และงานสนับสนุนอื่นๆ วัดที่จัดการศึกษาด้านนี้ ส่วนใหญ่จึงเป็นวัดประจำอำเภอ เช่น เป็นวัดของเจ้าคณะอำเภอ เป็นวัดสำคัญของอำเภอที่มีผู้เข้าไปทำบุญจำนวนมาก เป็นต้น หรือต้องเป็นพระสงฆ์ที่ผู้คนศรัทธามาก จึงจะสามารถจัดการศึกษาด้านนี้ได้

๓) งานการศึกษาสงเคราะห์

งานการศึกษาสงเคราะห์ มีขอบข่ายในการศึกษา ดังนี้

- ๑) ความหมายของการศึกษาสงเคราะห์
- ๒) พัฒนาการของการศึกษาสงเคราะห์
- ๓) การจัดการศึกษาสงเคราะห์ในปัจจุบัน

๓.๑) ความหมายของการศึกษาสงเคราะห์

การศึกษาสงเคราะห์ หมายถึง การช่วยเหลือหรืออุปถัมภ์ด้วยการศึกษาหรือให้ได้รับการศึกษา การศึกษาในที่นี้ได้แก่การศึกษาในแบบฆราวาสที่จัดการศึกษาทั้งภาครัฐหรือเอกชนในระดับ การศึกษาสงเคราะห์อาจเป็นการดำเนินการด้วยตนเองหรืออำนวยความสะดวกให้ได้รับการศึกษาก็ได้

๓.๒) พัฒนาการของการศึกษาสงเคราะห์

การศึกษาสงเคราะห์ในสมัยพุทธกาล คณะสงฆ์ไม่ได้ดำเนินการด้านนี้ เนื่องจากแนวคิดของสังคมยุคนั้นไม่ยอมรับให้เด็กบวชเรียนวิชาชีพให้แก่ฆราวาส และพระพุทธเจ้ายังบัญญัติห้ามมิให้พระสงฆ์เรียนวิชาอย่างฆราวาสด้วย อันอาจมาจากแนวคิดที่ว่านักบวชจะไม่ทำตนอย่างฆราวาสหรือดำเนินวิถีชีวิตแบบฆราวาส แม้พระสงฆ์จะมีความรู้ประเภทต่างๆ ก่อนเข้ามาบวช เช่น วิชาแพทย์ วิชาปรัญญา เป็นต้น แต่เมื่อบวชแล้วก็ไม่สามารถสอนหรือประกอบวิชาชีพนั้นๆ แก่ผู้อื่นได้

เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามายังประเทศไทย ในระยะแรกพระสงฆ์อาจไม่ได้ดำเนินการด้านนี้เหมือนสมัยพุทธกาล แต่ต่อมาเมื่อผู้คนเห็นว่าพระสงฆ์เป็นผู้มีความรู้ ก็นำลูกหลานเข้ามาฝากให้พระสงฆ์ทำหน้าที่สั่งสอน เช่น การสอนภาษาให้รู้หนังสือ การฝึกหัดคุณธรรมจริยธรรม เป็นต้น จนวัดได้กลายเป็นโรงเรียนให้กับชาวบ้านในที่สุด ดังจะเห็นได้ว่าในอดีตชาวบ้านเรียนหนังสือที่วัด

๓.๓) การศึกษาสงเคราะห์ในปัจจุบัน

ปัจจุบันคณะสงฆ์ไทย ได้ดำเนินการด้านการศึกษาสงเคราะห์ แยกเป็นประเภทได้ ดังนี้

๓.๓.๑) การจัดการศึกษาสงเคราะห์ ได้แก่ การที่พระสงฆ์ได้ดำเนินการจัดการศึกษาสงเคราะห์ด้วยตนเอง เช่น การตั้งศูนย์การเรียนรู้ การจัดตั้งโรงเรียน เป็นต้น โดยแบ่งเป็น ๓ ระดับ ดังนี้

๓.๓.๑.๑) การศึกษาระดับก่อนปฐมวัย ได้แก่การจัดการศึกษาระดับอนุบาล มีการจัดตั้งโรงเรียนอนุบาลหรือศูนย์ดูแลเด็ก เป็นต้น

๓.๓.๑.๒) การศึกษาระดับประถมศึกษา ได้แก่ การจัดการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมศึกษาปีที่ ๑-๖

๓.๓.๑.๓) การศึกษาระดับมัธยมศึกษา ได้แก่ การจัดการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓ หรือ ปีที่ ๓-๖ หรือตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๑-๖

๓.๓.๒) การศึกษาระดับอุดมศึกษา ได้แก่ การจัดการศึกษาในระดับวิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัย ปัจจุบันมีเพียง ๒ แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ส่วนระดับวิทยาลัยนั้น ส่วนใหญ่อยู่ภายใต้กำกับของมหาวิทยาลัย เช่น ศูนย์ภาษา, วิทยาเขต, วิทยาลัยสงฆ์ เป็นต้น

๓.๓.๓) การศึกษาตามอัธยาศัยหรือทางเลือก ได้แก่ การจัดการศึกษาในรูปแบบต่างๆ ตามความถนัด เช่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน, มหาวิทยาลัยพุทธเศรษฐศาสตร์(ไร่เชิญตะวัน) เป็นต้น

๔) งานเผยแผ่

งานเผยแผ่ มีขอบข่ายการศึกษา ดังนี้

- ๑) ความหมายของการเผยแผ่
- ๒) พัฒนาการของการเผยแผ่
- ๓) การจัดการเผยแผ่ในปัจจุบัน

๔.๑) ความหมายของการเผยแผ่

การเผยแผ่ หมายถึง การทำให้ผู้อื่นได้รับสารหรือเข้าใจสารที่ผู้สื่อสารส่งสารไปให้ โดยการใช้วิธีการต่างๆ รวมไปถึงการกระจายสารให้ผู้รับสารสามารถเข้าถึงได้อย่างมีประสิทธิภาพที่สุด

๔.๒) พัฒนาการของการเผยแผ่

การเผยแผ่เริ่มมีขึ้นนับตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดปัญจวัคคีย์ ทั้ง ๕ ที่เมืองพาราณสีเมื่อก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปีแล้ว และตลอดพระชนมชีพของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงทำงานเผยแผ่มาตลอดจนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระสาวกทุกยุคสมัยต่างยึดงานเผยแผ่เป็นงานสำคัญตามพระพุทธพจน์ที่ว่า “จรล ภิกขเว จาริกิ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย

โลกานุกมปาย อตถาย หิตาย สุขาย”^{๕๑} แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุข แก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก”^{๕๒}

ในยุคโบราณ ยังไม่มีเทคโนโลยีการพิมพ์หรือการใช้ตัวอักษร การเผยแพร่หรือการกระจายข่าวสารทำได้โดยการใช้กำลังคนเป็นหลัก การเผยแพร่ของพระพุทธเจ้าทรงใช้การสั่งสอนด้วยพระสุรเสียง การกระจายข่าวสารเป็นการบอกเล่าปากต่อปากในสังคมสมัยนั้น จากคนภายในสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่ง ดังเช่นกรณีของอนาถบิณฑิกเศรษฐีและพระพาหิยะที่ได้ยินเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าจากกลุ่มพ่อค้า^{๕๓}

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในยุคพุทธกาลคงจำกัดอยู่ในเขตชมพูทวีปตอนบนตามสภาพการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น เมื่อสิ้นยุคพุทธกาล การเผยแพร่ได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้าอโศกมหาราชในการส่งสมณทูตไปยังดินแดนต่างๆ^{๕๔} ทำให้พระพุทธศาสนากระจายออกไปกว้างขึ้น แต่การเผยแพร่ก็ยังคงใช้การพูดอยู่ แม้ในสมัยนั้นจะมีการใช้อักษรและมีการสลักอักษรลงบนหินก็ตาม

ภายหลังการสังคายนาครั้งที่ ๔ ที่ประเทศศรีลังกา^{๕๕} มีการจารพระไตรปิฎกเป็นอักษรลงบนใบลานเป็นครั้งแรก แสดงให้เห็นว่าในยุคนั้นมีการใช้ตัวอักษรและมีการเขียนเกิดขึ้นและเจริญจนถึงขั้นเรียบเรียงเป็นหนังสือใบลานแล้ว ในยุคที่มีการจารอักษรใช้แล้วนี้ การเผยแพร่ของพระสงฆ์ก็หันมาใช้วิธีการนี้ด้วย ดังเช่น พระพุทธโฆสะหรือพระพุทธโฆษาจารย์ได้แต่งหนังสือวิสุทธิมรรคที่มีชื่อเสียง การจารอักษรทำให้งานเผยแพร่พระพุทธศาสนาสามารถกระจายออกไปได้มาก เห็นได้จากกรณีของสมณะเหี้ยนจั้ง(พระถังซำจั๋ง)ได้เดินทางจากเมืองจีนไปยังอินเดียเพื่อคัดลอกพระไตรปิฎก หากไม่มีการจารตัวอักษรคงทำการคัดลอกได้ยาก

เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทย การเผยแพร่ในยุคแรกเป็นการใช้มุขปาฐะเช่นในสมัยอินเดียโบราณ เมื่อมีระบบตัวอักษรและการจารลงบนวัสดุต่างๆ เช่น ใบลาน หนังสืตว์ต่างๆ หรือไม้ เป็นต้น การเผยแพร่พระพุทธศาสนาใช้วิธีการจารนี้เช่นเดียวกัน

๔.๓) การจัดการเผยแพร่ในปัจจุบัน

ปัจจุบัน วัดทุกวัดได้ดำเนินการเผยแพร่โดยรูปแบบและวิธีการต่างๆ ดังนี้

๔.๓.๑) **แบบจาริต** ได้แก่ การเผยแพร่ที่อนุรักษ์รูปแบบเดิมไว้ ซึ่งถือปฏิบัติมาเป็นเวลานาน เช่น การนั่งบนธรรมาสน์แสดงธรรม การถือคัมภีร์ใบลาน การจัดพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น การเผยแพร่แบบจาริตมักทำในเวลาที่เป็นพิธีการสำคัญหรือพิธีการทางศาสนา เช่น การจัดงาน

^{๕๑} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๓๙.

^{๕๒} วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๒/๔๐.

^{๕๓} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ วิฑิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ศิวพร, ๒๕๒๙), หน้า ๘๕-๘๖.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๖.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๗.

ทำบุญ การจัดงานศพ การจัดงานของส่วนราชการ เป็นต้น นอกจากนี้ ทุกวัดยังจัดการแสดงธรรมขึ้นทุกวันพระตามนโยบายของมหาเถรสมาคม บางปีหรือบางโอกาสสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติได้จัดพิมพ์สมุดเทศน์(หรือเรียกให้เข้าใจง่ายว่า ไบبلาน แต่สมัยใหม่ทำด้วยกระดาษ)แจกตามวัดต่างๆ เพื่อให้พระสงฆ์แสดงแก่ผู้มาทำบุญในวันพระหรือวันสำคัญ

๔.๓.๒) **แบบปฏิรูป** ได้แก่ การเผยแพร่ที่รูปร่างแบบเดิมและประยุกต์ใหม่ให้เหมาะสมกับสังคม เช่น การแสดงปาฐกถาโดยการยืน การงดพิธีกรรมต่างๆ เช่น การกราบพระหรือการอาราธนาศีล เป็นต้น ผู้นำในการปฏิรูประบบการเผยแผ่ลักษณะนี้ที่รู้จักกันโดยส่วนมากคือ พุทธทาสภิกขุ นอกจากจะเป็นการเผยแพร่โดยรูปแบบใหม่แล้ว การเผยแผ่ยังไม่ต้องใช้คำภีร์ในการแสดงธรรมด้วย ซึ่งมีลักษณะสำคัญของการตีความคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้เข้ากับยุคสมัยมากกว่าการพูดถึงเนื้อหาในพระไตรปิฎก และพระสงฆ์ยังเข้าร่วมการเสวนาต่างๆ ไม่ว่าจะ เป็นลักษณะวิชาการหรือเรื่องทั่วไป ก็นับเป็นการปฏิรูประบบการเผยแผ่ออกไปจากลักษณะเดิม

นอกจากจะปฏิรูประบบการเผยแผ่แล้ว วิธีการเผยแผ่ยังได้รับการปฏิรูปขึ้นด้วย เช่น มีการเผยแผ่ทางวิทยุ โทรทัศน์ การจัดพิมพ์หนังสือ โดยเฉพาะการจัดพิมพ์หนังสือนี้มีลักษณะของการตีความคำสอนให้ทันสมัย ไม่ได้กล่าวถึงเฉพาะเรื่องราวในพระไตรปิฎกเช่นการพิมพ์หนังสือธรรมะในสมัยจารีต แต่ปรับคำสอนให้เข้ากับสังคมปัจจุบัน เช่น เรื่องสวรรค์ เรื่องนิพพาน ก็อาจตีความให้คนในยุคปัจจุบันเข้าใจง่ายขึ้น

๔.๓.๓) **แบบโลกาภิวัตน์** ได้แก่ การเผยแผ่ที่ไม่เน้นทั้งพิธีกรรมและลักษณะที่เป็นทางการ แต่เน้นในการสื่อสารให้เข้าถึงผู้คนให้มากที่สุด การเผยแผ่ลักษณะนี้จึงเป็นการเผยแผ่โดยใช้เทคโนโลยีหรือช่องทางการสื่อสารเป็นสำคัญ ที่เห็นได้ชัดเจน เช่น พระมหาภูติชัย วชิรเมธี, พระศักดา สุนทรโร เป็นต้น ที่ใช้ช่องทางสื่อสังคมออนไลน์ในการเผยแผ่อย่างได้ผล มีผู้ติดตามจำนวนมาก โดยไม่ได้เน้นพิธีกรรม ไม่เน้นความเป็นทางการ แต่เน้นที่การสื่อสาร แม้ว่ารูปแบบเหล่านี้เคยมีตั้งแต่การมีโทรทัศน์ยุคแรกของสังคมไทย แต่การเผยแผ่ทางโทรทัศน์ในสมัยนั้นเน้นพิธีการมากจนเกินไป เช่น สารที่สื่อออกไปมีลักษณะเป็นคำพูดที่เป็นทางการ การจัดองค์ประกอบดูเป็นพิธีกรรมมากเกินไป ทำให้ผู้รับสารเกิดความจำเจ นอกจากนี้ การใช้อินเทอร์เน็ตก็เป็นทางเลือกในการเผยแผ่ที่เข้าถึงผู้คนได้มาก เช่น การพิมพ์หนังสือ จากเมื่อก่อนต้องจัดพิมพ์เป็นเล่ม ต้องผ่านช่องทางจำหน่าย แต่ปัจจุบันหนังสือสามารถอ่านได้จากหน้าจอโทรศัพท์, การจัดรายการวิทยุ ที่เมื่อก่อนต้องใช้คลื่นวิทยุที่มีจำกัด แต่ปัจจุบัน สามารถจัดรายการวิทยุได้ทางสื่อออนไลน์ เป็นต้น

๔.๓.๔) **แบบกิจกรรมกระบวนการ** ได้แก่ การจัดการเผยแผ่ที่ต้องอาศัยกิจกรรมกระบวนการ เช่น การจัดกิจกรรมการปฏิบัติธรรม การจัดกิจกรรมอบรมธรรมะ การจัดกิจกรรมสัมมนา เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้เป็นการจัดกิจกรรมที่มีกลุ่มเป้าหมายและเป้าประสงค์ที่ชัดเจน นอกจากจะจัดกิจกรรมในลักษณะทางศาสนาแล้ว การจัดกิจกรรมในลักษณะเชิงสังคมก็นับเป็นการเผยแผ่อีกด้วย เช่น การเดินรณรงค์ธรรมยาตรา ซึ่งบางครั้งไม่มีเป้าหมายทางศาสนา แต่เป็นการใช้ศาสนาเพื่อรับใช้สังคมให้ตระหนักถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

๕) งานสาธารณูปการ

งานสาธารณูปการ มีขอบข่ายดังนี้

- ๑) ความหมายของงานสาธารณูปการ
- ๒) พัฒนาการของงานสาธารณูปการ
- ๓) งานสาธารณูปการในปัจจุบัน

๕.๑) ความหมายของงานสาธารณูปการ

สาธารณูปการ หมายถึง การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุ วัดเป็นสถานที่สาธารณะ การดำเนินการหรืออำนวยการเพื่อประโยชน์ของสาธารณะถือว่าเป็นการบริการแก่สาธารณชน

๕.๒) พัฒนาการของงานสาธารณูปการ

พระสงฆ์เกี่ยวข้องกับงานสาธารณูปการมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยมากเป็นการก่อสร้างเสนาสนะ เช่นในสมัยหนึ่งพระโมคคัลลาน์ได้อำนวยการให้การก่อสร้างบุพพารามสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีด้วยอำนาจฤทธิ์ มีหลากหลายกรณีที่พระภิกษุได้ทำการก่อสร้างเสนาสนะต่างๆเพื่ออยู่จำพรรษา ถือเป็นงานสาธารณูปการในยุคแรกเริ่ม ในระยะนั้นพระสงฆ์ทำการก่อสร้างหรือปฏิสังขรณ์เท่าที่จำเป็นแก่การอยู่จำพรรษา ไม่มีวัตถุประสงค์ในการบริการประโยชน์แก่สังคมเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะสังคมในยุคนั้น ยังไม่มีแนวคิดให้วัดต้องรับผิดชอบต่อสังคมในด้านต่างๆ และการก่อสร้างวัดก็เพื่อประโยชน์ในการอยู่จำพรรษาของพระสงฆ์เท่านั้น

ต่อมา เมื่อแนวคิดของคนในสังคมเปลี่ยนแปลง และบทบาทของวัดมีมากขึ้น วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน การสร้างวัดจึงมีแนวคิดให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ด้วย การก่อสร้างเสนาสนะหรืออาคารต่างๆภายในวัด จึงมีแนวคิดให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกับพระสงฆ์ เช่น การก่อสร้างศาลาการเปรียญ แต่เดิมใช้เฉพาะกิจกรรมทางศาสนา ก็ประยุกต์ใช้เป็นโรงเรียน สถานที่ประชุมของชาวบ้าน หรือสถานที่จัดกิจกรรมของคนในชุมชน

กล่าวโดยสรุป งานสาธารณูปการ นอกจากจะเป็นการสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะภายในวัดแล้ว การก่อสร้างหรือบูรณะยังปรับเปลี่ยนวิธีคิดจากเดิมเพื่อประโยชน์ของพระสงฆ์อย่างเดียว ปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงแนวคิดให้ชุมชนใช้ประโยชน์จากสิ่งก่อสร้างภายในวัดด้วย

๕.๓) งานสาธารณูปการในปัจจุบัน

งานสาธารณูปการ แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๕.๓.๑) การก่อสร้าง ได้แก่ การทำขึ้นใหม่ ภาษาบาลีใช้คำว่า นวกรรม หมายถึง สิ่งที่ทำขึ้นใหม่ เป็นงานสำคัญที่แต่ละวัดมีการดำเนินการแทบทุกวัด

ตามมาตรา ๓๗(๔) ระบุหน้าที่ของเจ้าอาวาสไว้ว่า อำนวยการความสะดวกแก่ผู้มาทำบุญที่วัด ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสที่จะต้องอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ที่มาวัดตามสมควรแก่กำลังและ

ความเหมาะสม เช่น หากฝนตกก็ควรมีสถานที่ในการหลบฝน ต้องมีห้องน้ำห้องสุขาสำหรับพลตฤกษ์ เป็นต้น ความจำเป็นในการก่อสร้างขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของเจ้าอาวาส หากเห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็นก็ควรทำ หรือหากมีความจำเป็นน้อยก็ทำหลังจากทำสิ่งที่จำเป็นกว่า

ความสำคัญของการก่อสร้างมีมากขึ้นเพราะมีการตีความว่าวัดคือสถานที่สาธารณะ ที่จะต้องจัดให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับสาธารณชนที่เข้ามาที่วัด เช่น ห้องน้ำ ต้องมีห้องสำหรับผู้ทุพพลภาพหรือวัสดุอุปกรณ์สำหรับผู้ทุพพลภาพ เป็นต้น ดังนั้น การก่อสร้างวัดในปัจจุบันจึงมีกฎหมายที่เกี่ยวข้องและต้องปฏิบัติตามกฎหมาย

๕.๓.๒) การบูรณะปฏิสังขรณ์ ได้แก่ การปรับปรุงจากของเดิมให้ดีขึ้นหรือใช้การได้ โดยส่วนใหญ่วัดมีการบูรณปฏิสังขรณ์อยู่เป็นประจำ เป็นความรับผิดชอบของเจ้าอาวาสหรือของวัดโดยตรง เพราะหากมีการชำรุดทรุดโทรม ผู้มาพบเห็นก็อาจตำหนิได้ว่าเจ้าอาวาสไม่รับผิดชอบ เพราะฉะนั้น หากเห็นสิ่งใดชำรุดเสียหายก็ต้องซ่อมแซม เช่น กลอนประตูห้องน้ำ อย่าปล่อยให้ชำรุดเวลามีคนเข้าห้องน้ำต้องเอาเชือกผูกไว้ เป็นต้น^{๕๖}

๖) งานสาธารณสงเคราะห์

งานสาธารณสงเคราะห์ มีขอบข่าย ดังนี้

- ๑) ความหมายของงานสาธารณสงเคราะห์
- ๒) พัฒนาการของงานสาธารณสงเคราะห์
- ๓) งานสาธารณสงเคราะห์ในปัจจุบัน

๖.๑) ความหมายของสาธารณสงเคราะห์

งานสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง การช่วยเหลือที่มีต่อสาธารณะทั้งในแบบวัตถุหรือที่มีใช้วัตถุเพื่อประโยชน์ทั้งต่อตัวบุคคลหรือสังคม

๖.๒) พัฒนาการของงานสาธารณสงเคราะห์

ในสมัยพุทธกาล พระสงฆ์มีความเกี่ยวข้องกับงานสังคมเคราะห์หรือไม่ ยังเป็นข้อถกเถียงที่ต้องตีความในวงวิชาการ ระหว่างผู้ที่เห็นว่าเป็นสิ่งที่ผิดวินัย ไม่เหมาะกับชีวิตสมณะที่สละบ้านเรือนออกบวชแล้ว กับผู้ที่เห็นว่าพระสงฆ์สามารถทำการช่วยเหลือสังคมได้ในสิ่งที่สมควร

^{๕๖} พระธรรมเจดีย์ (สมคิด เขมจารี), บรรยายในการประชุมทบทวนนโยบายคณะสงฆ์แก่พระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล และเลขาธุการ, วัดกลางดง ตำบลกลางดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา, วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๖๐.

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร^{๕๗} ให้ความเห็นว่า อาจตีความว่าพระสงฆ์เกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือสังคม ในกรณีที่พระพุทธเจ้าทรงสงเคราะห์ญาติไม่ให้ทำสงครามกันด้วยการใกล้เคียง อาจถือเป็นการช่วยเหลือสังคมหรือสาธารณะสงเคราะห์ก็ได้

กรณีที่เกิดทุพภิกขภัยในกรุงเวสาลี^{๕๘} ดังความในอรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ว่าชาวกรุงเวสาลีถูกภัย ๓ อย่างคือ ทุพภิกขภัย อมносภัย และโรคภัยเบียดเบียน เมื่อมีคนตายจำนวนมาก เชื้อโรคก็ระบาดไปทั่วจนเกิดเป็นเชื้ออหิวาตกโรคขึ้น ชาวเมืองต้องไปพูลนิมนต์พระพุทธเจ้ามาช่วยระงับภัย เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จสู่เมืองเวสาลี เหตุการณ์ร้ายทั้งหลายก็ระงับ การขอพึ่งบารมีของพระพุทธเจ้าและพระองค์ทรงเสด็จไปโปรด หากมองในแง่โลกทัศน์หรือการทรงอนุเคราะห์ต่อโลก ก็คือการสาธารณะสงเคราะห์นั่นเอง

เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามายังดินแดนสยามนับจากสมัยสุโขทัยเป็นต้นมา พระสงฆ์มีความผูกพันกับคนในชุมชน งานการสาธารณะสงเคราะห์จึงเกิดขึ้นตามลำดับ เช่น ในสมัยแรกพระสงฆ์อาจไม่ได้สงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ มีเพียงการสอนธรรมะชี้แนะคุณธรรมจริยธรรม ต่อมาได้พัฒนาเป็นการสอนหนังสือแก่บุตรหลานของเจ้าขุนมูลนายและขยายออกไปสู่บุตรหลานของคนทั่วไป

หากพิจารณาจากบทบาทของวัดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน บทบาทของวัดก็เป็นตัวบ่งชี้ถึงการสาธารณะสงเคราะห์ได้เป็นอย่างดี เช่น วัดเป็นโรงเรียนของชุมชนก็แสดงว่าวัดได้ทำการสาธารณะสงเคราะห์ด้านการศึกษา วัดเป็นโรงพยาบาลของชุมชนก็แสดงว่าวัดทำการสาธารณะสงเคราะห์ด้านการรักษาพยาบาล เป็นต้น ดังนั้น สิ่งเหล่านี้บ่งชี้ว่าวัดมีการสาธารณะสงเคราะห์มาตั้งแต่อดีตกาล

นอกจากทำการสาธารณะสงเคราะห์ภายในวัดแล้ว ในสมัยต่อมาพระสงฆ์ยังได้ทำการสาธารณะสงเคราะห์ภายนอกวัดด้วย เช่น สร้างสะพาน สร้างโรงเรียน สร้างถนนหนทาง เป็นต้น สืบเนื่องจากพระสงฆ์อยู่ในฐานะผู้นำชุมชนโดยธรรมชาติของสังคมไทย พระสงฆ์เป็นที่เคารพนับถือของผู้คนในชุมชน เมื่อพระสงฆ์ชี้แนะหรือนำทำการสิ่งใด คนในชุมชนย่อมคล้อยตามหรือช่วยเหลือให้กิจการนั้นๆสำเร็จ สถานะนี้ส่งผลให้พระสงฆ์หลายรูปมีกำลังในการทำการสาธารณะสงเคราะห์จนมีผลงานโดดเด่น เช่น ครูบาศรีวิชัย เป็นต้น

ปัจจุบัน แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมกับสังคมมีพลังต่อสถาบันสงฆ์ หรือเรียกว่ากระแสพุทธเพื่อสังคม (Socially Engaged Buddhism)^{๕๙} ทำให้พระสงฆ์และวัดต่างๆหันมาใส่ใจกับสังคม

^{๕๗} อ่านเพิ่มเติมใน พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, เอกสารประกอบการเสวนาวิชาการเรื่อง “พระสงฆ์กับงานสังเคราะห์: หน้าที่หรือมิใช่”, จัดโดยศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ณ ห้องประชุม ๗๐๗ อาคารบรมราชกุมารี วันจันทร์ที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๔.

^{๕๘} ขุ.ขุ.อ.(ไทย) ๓๙/๗/๒๒๓.

^{๕๙} อ่านเพิ่มเติมใน พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม(ตอน ๑).

มากขึ้น โดยดำเนินการด้านสาธารณสุขสงเคราะห์อย่างหลากหลายทั้งด้านวัตถุและที่มีชีวิต^{๖๐} มากกว่าการสอนธรรมะเพียงอย่างเดียวเช่นในอดีต

๖.๓) งานสาธารณสุขสงเคราะห์ในปัจจุบัน

๖.๓.๑) การสาธารณสุขสงเคราะห์ด้วยวัตถุ ได้แก่ การก่อสร้างสิ่งต่างๆให้เป็นประโยชน์แก่สาธารณะ เช่น โรงพยาบาล โรงเรียน

๖.๓.๒) การสาธารณสุขสงเคราะห์ด้วยการบริการสังคม ได้แก่ จัดโครงการต่างๆที่เกิดการมีส่วนร่วมจากสังคม เช่น โครงการปลูกต้นไม้ โครงการกำจัดขยะ โครงการลดมลพิษ โครงการบำบัดยาเสพติด เป็นต้น

๖.๓.๓) การสาธารณสุขสงเคราะห์ด้วยหลักธรรม ได้แก่ การนำหลักพุทธธรรมเข้าไปสงเคราะห์สังคมโดยตรง เช่น การเข้าเยี่ยมคนป่วยในโรงพยาบาลให้คนป่วยได้รับฟังธรรมะหรือรับศีล การจัดโครงการปฏิบัติธรรมต่างๆ โดยลักษณะเช่นว่านี้ไม่ได้มีจุดประสงค์เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือการให้การศึกษาศาสนาโดยตรง แต่มุ่งให้สังคมได้รับประโยชน์จากพุทธธรรมเป็นหลัก

๒.๓ พระธรรมวินัยและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการวัด

วัดเป็นสถานที่ที่เกิดขึ้นทั้งตามพระธรรมวินัยและกฎหมาย การบริหารจัดการวัดจึงอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยและกฎหมาย ซึ่งมีพระธรรมวินัยและกฎหมายที่ใช้เป็นหลักในการบริหารจัดการวัด ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ ด้านพระธรรมวินัย

ในด้านพระธรรมวินัยซึ่งถือเป็นหลักใหญ่ในการบริหารจัดการวัด แม้จะมีพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ในการบริหารจัดการวัดพอจะสรุปเป็นหลักใหญ่ได้ดังนี้

๒.๓.๑.๑ วัดเป็นสถานที่ส่วนรวม

พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธประสงค์ให้วัดที่ทายกทายิกาสร้างถวายเป็นสถานที่ส่วนรวมเป็นที่สำหรับพระสงฆ์ผู้จรมาทั้งสี่ทิศ เช่น

พระองค์ตรัสไว้ในกฎทนต์สูตร เมื่อพราหมณ์ทูลถามว่า “ท่านพระโคตม ยัญญ์นั้นเป็นอย่างไร” พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ยัญญ์ของบุคคลผู้สร้างวิหารอุทิศพระสงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔

^{๖๐} พระครูใบฎีกาสุรพล อาสโภ(แยมชุ่ม), “การพัฒนาารูปแบบงานสาธารณสุขสงเคราะห์ตามกระบวนทัศน์วิถีพุทธ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๘-๑๙๕.

นี้เป็นยัญซึ่งใช้ทุนทรัพย์และมีการตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลานิสงส์ มากกว่ายัญสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ และกว่านิตยทานที่ทาสีบกันมานี้”^{๖๑}

พระองค์ตรัสไว้ในเวฬุสสูตร ความว่า การที่บุคคลสร้างวิหารอุทิศถวายสงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔ มีผลมากกว่าการที่บุคคลเชื่อเชิญภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานให้บริโภคน้ำ^{๖๒} แม้เนื้อความในพระสูตรนี้จะเป็นการเปรียบเทียบบุคคลที่บุคคลทำในเรื่องต่างๆได้รับผลต่างกันก็ตาม แต่พระองค์ทรงระบุถึงการสร้างวิหารนั้นก็เพื่อประโยชน์แก่พระสงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔

พระองค์ตรัสในเสนาสนะชั้นธกะ เมื่อเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ปรารถนาที่จะถวายวิหาร เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตแล้ว ได้สร้างวิหารถึง ๖๐ หลังภายในวันเดียว แล้วกราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “ข้าพระพุทธเจ้าต้องการบุญ ต้องการสวรรค์จึงให้สร้างวิหาร ๖๐ หลังนี้ไว้ ข้าพระพุทธเจ้าจะปฏิบัติในวิหารเหล่านี้อย่างไรเล่า พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดี ถ้าเช่นนั้น ท่านจงถวายวิหารเหล่านั้นแก่สงฆ์ในทิศทั้ง ๔ ผู้มาแล้วและยังไม่มา”^{๖๓}

ดังนั้น วัดจึงเป็นสถานที่ส่วนรวมสำหรับพระสงฆ์ที่มาจากทิศทั้ง ๔ ไม่ได้ยกให้เป็นสมบัติของพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เป็นสถานที่พักสำหรับพระสงฆ์ผู้จรมาได้เข้าพักอาศัย

๒.๓.๑.๒ อำนาจเป็นของสงฆ์

ในด้านพระธรรมวินัย พระพุทธเจ้าทรงประสงค์จะยกอำนาจการบริหารจัดการให้เป็นของสงฆ์ แล้วสงฆ์จึงยกอำนาจมอบให้กับพระภิกษุทำหน้าที่ใดหน้าที่หนึ่ง เช่น ทำหน้าที่แจกเสนาสนะ ทำหน้าที่แจกพัสดุ เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าหน้าที่ที่พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งจะกระทำและมีผลกระทบต่อบุคคลหลายคนต้องได้รับการยินยอมจากสงฆ์ก่อน ซึ่งเรียกวิธีการนั้นว่า “การสวดสมมุติ” หากไม่ได้รับการยินยอมจากสงฆ์ให้ทำหน้าที่นั้นๆ ย่อมไม่มีความชอบธรรมในการทำหน้าที่

ในการบริหารจัดการวัด ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ได้มอบอำนาจให้กับเจ้าอาวาสเพียงรูปเดียวอันเนื่องมาจากบริบทของสังคมและศาสนาเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม แต่หลักการแห่งพระธรรมวินัยยังคงอยู่ โดยกฎหมายก็ยังให้เจ้าอาวาสปกครองสอดส่องดูแลพระสงฆ์ตามกฎหมายและพระธรรมวินัยตามมาตรา ๓๗(๓) และในการใช้อำนาจก็ต้องชอบธรรมตามหลักพระธรรมวินัยตามมาตรา ๓๘(๓) ที่การสั่งให้ทำการใดๆต้องสั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย นอกจากนี้ การดำเนินการภายในวัดก็ต้องยึดหลักอำนาจของสงฆ์อันชอบด้วยพระธรรมวินัยเป็นหลัก เช่น หากจะสร้างกุฏิต้องให้สงฆ์แสดงที่ให้ก่อน การลงนิกหกรรมต้องทำตามกระบวนการสงฆ์ เป็นต้น ดังนั้น แม้จะมีเจ้าอาวาสเป็นผู้ใช้อำนาจในการบริหารจัดการวัด แต่อำนาจของสงฆ์ก็ต้องคอยกำกับใช้อำนาจของเจ้าอาวาสด้วย^{๖๔}

^{๖๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๕๑-๓๕๒/๑๔๗.

^{๖๒} อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๐/๔๗๓.

^{๖๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๕/๙๑.

^{๖๔} พระราชรัตนรังษี (ว.ป.วีรยุทธ), **บริหารแบบธรรมทูตอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๙), หน้า ๗๐.

๒.๒.๑.๓ รักษาศรัทธาของชุมชน

มีบทกลอนบทหนึ่งกล่าวถึงเรื่องวัดกับชาวบ้านว่า

“วัดจะดีมีหลักฐานเพราะบ้านช่วย
บ้านจะสวยเพราะมีวัดตัดนิสัย
ทั้งบ้านวัดผลัดกันช่วยก็อวยชัย
ถ้าบ้านวัดขัดกันก็บรลัยทั้งสองทาง”

จากบทกลอนนี้เป็นการกล่าวถึงความสัมพันธ์ของวัดและชาวบ้านว่าต่างเอื้ออาศัยกันและกัน ซึ่งการที่วัดจะสัมพันธ์กับชาวบ้านด้วยดีก็ด้วยการรักษาศรัทธาของชาวบ้าน หากชาวบ้านมีศรัทธาต่อวัด ก็ย่อมอุปถัมภ์วัดให้เจริญรุ่งเรือง

ตามหลักพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ทรงเน้นในเรื่องของการรักษาศรัทธาของชาวบ้านเป็นหลัก เนื่องด้วยพระสงฆ์มีความเป็นอยู่เนื่องด้วยชาวบ้าน ต้องอาศัยชาวบ้านในการเลี้ยงชีพ พระองค์จึงทรงตรัสถึงประโยชน์ของพระวินัยไว้ ๑๐ ประการ ซึ่งมี ๒ ข้อที่ตรัสถึงว่าเพื่อรักษาศรัทธาของชาวบ้านที่ยังไม่เลื่อมใสให้เกิดความเลื่อมใส และผู้ที่เลื่อมใสแล้วก็จะศรัทธายิ่งขึ้นไป นอกจากนี้ ในมูลเหตุแห่งการบัญญัติพระวินัยโดยส่วนมาก มักเป็นเรื่องที่ชาวบ้านเพ่งโทษ โพนทะนา ตีเตียน พระภิกษุ จนเป็นเหตุให้เกิดการบัญญัติพระวินัย แสดงถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อรักษาศรัทธาของชาวบ้านมิให้ชาวบ้านเสื่อมศรัทธา คำกล่าวที่ว่า “พระวินัยคือรากแก้วของพระศาสนา” นั้น แท้จริงก็คือถ้าพระสงฆ์ทรงพระวินัยไว้ได้ ก็รักษาศรัทธาของชาวบ้านไว้ได้นั่นเอง

ดังนั้น การบริหารจัดการวัดจึงควรมุ่งในสิ่งที่รักษาศรัทธาของชาวบ้านมิให้เสื่อมถอย คำสั่งของเจ้าคณะใหญ่หนต่างๆ ที่มีคำสั่งให้พระสังฆาธิการแต่ละระดับดูแลปกครองพระภิกษุสามเณรในสังกัดของตนให้ตั้งอยู่ในอาการพระธรรมวินัย โดยหลักก็คือเพื่อรักษาของชาวบ้าน การบริหารจัดการวัดที่อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยก็ย่อมส่งเสริมศรัทธาของชาวบ้านให้ยิ่งขึ้นไป

๒.๒.๑.๔ เอื้อประโยชน์ต่อการศึกษา

ชุมชน “สังฆะ” กำเนิดขึ้นจากการที่มีพระสาวกต้องการศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้า ปัญจวัคคีย์ที่ติดตามพระพุทธเจ้าออกบวชก็มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาความรู้แจ้งของพระพุทธเจ้า ในสมัยพุทธกาลมีผู้ออกบวชในพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศนี้เพื่อศึกษาคำสอนของพระองค์ ดังนั้น วัตถุประสงค์ของการมีชุมชนสังฆะเกิดขึ้นก็เพื่อศึกษานี้เอง

เมื่อมีพระสาวกออกบวชติดตามพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงมอบหมายงาน ๒ ประการ ได้แก่ คันถะธูระและวิปัสสนาธูระ ให้แก่พระสาวกได้ศึกษาเรียนรู้ เมื่อศึกษาจนสำเร็จความเป็นพระอรหันต์แล้วเรียกว่า “อเสขะ” คือผู้ไม่ต้องศึกษาอีกต่อไป ส่วนผู้ที่ยังต้องศึกษาอยู่ เรียกว่า “เสขะ” ได้แก่ผู้ที่ยังไม่บรรลุพระอรหันต์ เห็นได้ว่าความประสงค์แห่งชุมชนสังฆะนี้เป็นไปเพื่อการศึกษา การบริหารจัดการวัดตามหลักพระธรรมวินัยจึงไม่สามารถออกไปจากกรอบนี้ได้ เพราะเป็นวัตถุประสงค์ในการก่อตั้งคณะสงฆ์หรือชุมชนสังฆะขึ้นมา

๒.๓.๑.๕ มุ่งประโยชน์สังคม

พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายนโยบายในการออกเผยแผ่ธรรมะตั้งแต่วันแรกที่พระองค์ทรงส่งพระสาวกออกไป ความว่า

“จรถ ภิกขเว จาริกิ พุชชนหิตาย พุชชนสุขาย โลกานุกมปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสสานันฺมา เอเกน เทว อคมิตถ, เทเสถ ฌมฺมิ อาทิกถยานํ มชฺฌกถยานํ ปรีโย-
สสานกถยานํ, สาตถํ สพฺพญชนํ เกวลปรีปฺพณฺณํ ปรีสุทฺธํ พุทฺทมจริยํ ปกาเสถ, สนฺติ สตฺตา
อปฺพรชฺกข ชาติกา อสฺสวณฺตา ฌมฺมสฺส ปรีหายนฺติ, ภวีสฺสนฺติ ฌมฺมสฺส อญฺญาตาโร, อหฺมปิ ภิกข
เว, เยน อรุเวลา เสนานิกโม เตนฺอุปสงฺกมฺมิสฺสามิ ฌมฺมเทสนายาติ.”^{๖๕}

"ภิกษุทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่กกุลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ ขอจงอย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะ ครบ บริสุทฺธบริบูรณ์ สัตว์ทั้งหลายจำพวกที่มีธุลีคือกิเลสในจักขุน้อยมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอรุเวลา เสนานิกม เพื่อแสดงธรรม”^{๖๖}

โดยเนื้อความนี้ แสดงถึงพุทธประสงค์ในการประกาศพระศาสนาของพระองค์ นั่นคือ ต้องการให้พระสงฆ์ทำประโยชน์แก่สังคม อนุเคราะห์และเกื้อกูลแก่สังคม แม้เนื้อความนี้จะตรงกับพระสาวกที่บรรลอรหัตต์ซึ่งทำประโยชน์ส่วนตนสำเร็จแล้วก็ตาม แต่หลักการนี้ก็ใช้ได้สำหรับพระภิกษุสงฆ์ทั่วไปที่ยังไม่ได้บรรลุพระอรหัตต์ด้วย เพราะสอดคล้องกับแนวทางของคำสอนของพระองค์ในหลักของประโยชน์ ๓ ประการได้แก่

- ๑) อุตตตถะ ประโยชน์ตน
- ๒) ปรีตถะ ประโยชน์ผู้อื่น
- ๓) อุภยัตถะ ประโยชน์ทั้งสอง

โดยพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)^{๖๗} กล่าวอธิบายว่า ประโยชน์ตนในที่นี้ก็คือตัวเรา ต้องมีความรับผิดชอบก่อน เมื่อรับผิดชอบตัวของเราได้แล้วจึงค่อยขยายออกไปสู่สังคม โดยคำว่า ปรีตถะนี่ก็คือจุดหมายของพระสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยหรือรักษาพรหมจรรย์นี้ ก็เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมต่อไปนั่นเอง

ดังนั้น การบริหารจัดการวัดในแง่ของพระธรรมวินัยก็ต้องอยู่ในหลักของการมุ่งประโยชน์ของสังคมเป็นหลักนี้ เพราะเป็นวัตถุประสงค์แต่เดิมที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังให้พระสงฆ์ทำ

^{๖๕} วิ.ม. (บาลี) ๑/๓๓-๓๔/๓๙-๔๐.

^{๖๖} วิ.ม.ห. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๖๗} ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ/เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑/ยุติ). พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๕๓๓.

๒.๓.๒ ด้านกฎหมาย

กฎหมาย ในที่นี้ได้แก่กฎหมายที่ตราขึ้นโดยรัฐสภาของไทย ซึ่งเป็นอำนาจอันชอบธรรมตามระบอบประชาธิปไตยที่ไทยใช้ปกครองอยู่ ซึ่งคณะสงฆ์ไทยหรือวัดต้องปฏิบัติตามเอกเช่นพลเมืองหรือหน่วยงานอื่นๆภายในประเทศ โดยที่ได้กล่าวแล้วว่า แนวคิดในการปกครองคณะสงฆ์ไทยนั้น รัฐใช้แนวคิดในการให้สงฆ์ปกครองกันเอง จึงมีการแยกการปกครองออกเป็นฝ่ายราชอาณาจักรได้แก่การปกครองบ้านเมือง และฝ่ายศาสนจักร ได้แก่ ฝ่ายบ้านเมืองยินยอมให้มีกฎหมายมอบอำนาจให้สงฆ์ปกครองกันเอง แต่แม้ฝ่ายบ้านเมืองจะยินยอมให้สงฆ์ปกครองกันเองก็ตาม ก็เป็นเพียงให้อำนาจในการปกครองเท่านั้น ส่วนกฎหมายอื่นๆ คณะสงฆ์ก็ต้องปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองเช่นเดียวกับพลเมืองหรือหน่วยงานอื่นๆทั่วไป เช่น กฎหมายห้ามสูบบุหรี่ในที่สาธารณะ กฎหมายผังเมือง กฎหมายเกี่ยวกับการก่อสร้างอาคาร เป็นต้น หรือกล่าวโดยสรุปได้ว่า คณะสงฆ์หรือวัดต้องปฏิบัติตามทั้งกฎหมายบ้านเมืองและกฎหมายคณะสงฆ์นั่นเอง

๒.๓.๒.๑ กฎหมายบ้านเมือง

โดยสภาพแล้ว วัดและพระสงฆ์อยู่ภายใต้รัฐชาติ ได้แก่ อยู่ในเขตแดนแห่งรัฐไทย เป็นประชากรหรือองค์กรตามกฎหมายไทย และมีรัฐบาลไทยเป็นผู้ปกครอง ดังนั้น วัดและพระสงฆ์จึงต้องปฏิบัติตามกฎหมายไทยในฐานะที่เป็นประชากรและองค์กรภายในเขตรัฐ ซึ่งกฎหมายที่วัดต้องปฏิบัติตามแม้จะมีมากมายหลายฉบับ แต่ขอสรุปโดยย่อ ดังนี้

๑) กฎหมายมหาชน ได้แก่ กฎหมายที่กำหนดขึ้นเพื่อจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับเอกชน เช่น กฎหมายรัฐธรรมนูญ กฎหมายอาญา เป็นต้น

๒) กฎหมายเอกชน ได้แก่ กฎหมายที่กำหนดขึ้นเพื่อจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างเอกชนกับเอกชน เช่น กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นต้น

๓) กฎหมายระหว่างประเทศ ได้แก่ กฎหมายที่กำหนดขึ้นเพื่อจัดวางความสัมพันธ์ของรัฐต่อรัฐ เช่น กฎหมายความร่วมมือระหว่างประเทศต่างๆ เป็นต้น

พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในพระวัสสุปนายิกะ ชันธกะ ว่า อนุชานามิ ภิกขเว ราชนํ อนุตติตฺตุนติ^{๖๘} ความว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้คล้อยตามพระราช^{๖๙}ในความข้อนี้ หมายถึงการไม่ขัดแย้งกฎหมายที่ออกโดยพระราชหรือผู้ปกครองบ้านเมือง ซึ่งเป็นระบอบการปกครองในสมัยนั้นที่พระราชามีอำนาจเบ็ดเสร็จ คำพูดของพระราชถือเป็นกฎหมาย ในสมัยนี้ ย่อมหมายถึงตัวบทกฎหมายบ้านเมืองซึ่งออกโดยรัฐสภา เพราะประเทศได้เปลี่ยนแปลงจากรบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตยแล้ว

^{๖๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๐๙/๒๗๓.

^{๖๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๖/๒๙๕.

๒.๓.๒.๒ กฎหมายเกี่ยวกับคณะสงฆ์

คณะสงฆ์ไทยปัจจุบัน มีกฎหมายสำหรับองค์กรคณะสงฆ์โดยเฉพาะ โดยมีแนวคิดในการแยกการปกครองระหว่างราชอาณาจักรและศาสนจักร มอบหมายให้คณะสงฆ์ปกครองตนเอง ในที่นี้จึงมีกฎหมายที่คณะสงฆ์ไทยใช้เป็นแนวทางสำหรับดำเนินการในเรื่องต่างๆ รวมถึงการบริหารจัดการวัดก็ต้องใช้แนวทางแห่งกฎหมายนี้ด้วย ได้แก่

๑) กฎหมายคณะสงฆ์

ปัจจุบันคณะสงฆ์ไทยมีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์จำนวน ๒ ฉบับ ได้แก่

- ก. พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕
- ข. พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ หรือฉบับแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๕๐๕
- ค. พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๓) พ.ศ.๒๕๖๐ หรือฉบับแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติคณะสงฆ์(ฉบับที่ ๒) พ.ศ.๒๕๓๕

๒) กฎกระทรวง

คณะสงฆ์ไทยต้องปฏิบัติตามกฎกระทรวงในเรื่องที่เกี่ยวกับรายละเอียดปลีกย่อยหรือวิธีการบางประการ เช่น การตั้งวัด การสร้างวัด การยุบเลิกวัด เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันเป็นอำนาจของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติที่จะออกกฎกระทรวงเพื่อวางแนวทางปฏิบัติสำหรับวัดต่างๆ

๓) คำสั่งทางปกครอง

ศาลฎีกาที่ ๒๕๕/๒๕๑๖ ได้เคยมีคำพิพากษาว่ากฎหรือคำสั่งมหาเถรสมาคมนั้นมิใช่กฎหมาย แต่เป็นข้อเท็จจริง หมายความว่ามิใช่สิ่งที่ใช้บังคับแก่บุคคลทั่วไปเหมือนกฎหมาย แต่เป็นสิ่งที่ตราขึ้นมาเพื่อใช้บังคับสำหรับคณะสงฆ์เท่านั้น ดังนั้น แม้จะไม่ใช่คำสั่งทางปกครองคณะสงฆ์มิใช่กฎหมาย แต่เป็นสิ่งที่คณะสงฆ์ต้องปฏิบัติตาม ได้แก่

- ก. พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช
- ข. มติมหาเถรสมาคม
- ค. คำสั่งมหาเถรสมาคม
- ง. กฎมหาเถรสมาคม
- จ. ระเบียบมหาเถรสมาคม
- ฉ. ข้อบังคับมหาเถรสมาคม
- ช. คำสั่งของผู้บังคับบัญชาเหนือตน

๒.๔ วัฒนธรรมองค์กรในการบริหารจัดการวัด

๒.๔.๑ ความหมายของวัฒนธรรมองค์กร

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมาย วัฒนธรรม หมายถึง น. สิ่งที่ทำ ความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมในการแต่งกาย, วิธีชีวิตของหมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมชาวเขา^{๗๐} ส่วนคำว่า องค์กร หมายถึง น. บุคคล คณะบุคคล หรือสถาบันซึ่งเป็นส่วนประกอบของหน่วยงานใหญ่ที่ทำหน้าที่สัมพันธ์กันหรือขึ้นต่อกัน เช่น คณะรัฐมนตรี เป็นองค์กรบริหารของรัฐ สภาผู้แทนราษฎรเป็นองค์กรของรัฐสภา, ในบางกรณี องค์กร หมายถึง ความรวมถึงองค์การด้วย. (อ. organ).^{๗๑}

ดังนั้น วัฒนธรรมองค์กร จึงหมายถึง วิธีหรือแนวทางที่ยึดถือปฏิบัติกันมาภายในหน่วยงานจนกลายเป็นค่านิยม ขนบธรรมเนียม หรือข้อปฏิบัติของผู้คนในหน่วยงานนั้นๆ

๒.๔.๒ ความสำคัญของวัฒนธรรมองค์กร

วัฒนธรรมองค์กร มีความสำคัญในการกำหนดรูปแบบ ค่านิยม เอกลักษณ์ วิธีการปฏิบัติตนของคนในองค์กร สิ่งเหล่านี้ช่วยในการหลอมรวมคนในองค์กรให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การทำงานของคนในองค์กรก็ราบรื่นสะดวก การสร้างวัฒนธรรมองค์กรนั้นต้องใช้ระยะเวลา บางองค์กรอาจมีการปรับเปลี่ยนหรือปฏิรูปวัฒนธรรมองค์กรเมื่อถึงเวลาที่เหมาะสม เพื่อทำให้องค์กรปรับตัวเข้ากับ ความเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ เช่น ในสังคมยุโรป เมื่อก่อนมีวัฒนธรรมองค์กรทางการเมืองว่า ผู้นำทางการเมืองต้องมีอายุ มีประสบการณ์ทางการเมืองเยอะ แต่ได้เปลี่ยนวัฒนธรรมองค์กรว่าควรจะต้องให้คนรุ่นใหม่เป็นผู้นำ เพราะมีความคล่องตัว กระตือรือร้น และมีความคิดที่ทันสมัย ทันท่วงที ความเปลี่ยนแปลงของผู้คนและเทคโนโลยี เป็นต้น ดังนั้น แม้วัฒนธรรมองค์กรจะถือปฏิบัติหรือมีแบบอย่างกันมาเป็นเวลานานก็ตาม แต่อาจเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ ขึ้นอยู่กับค่านิยม ความเชื่อ และเหตุปัจจัยภายนอกองค์กรที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

๒.๔.๓ วัฒนธรรมองค์กรของคณะสงฆ์

คณะสงฆ์ภายในประเทศไทยมีความเป็นมาอันยาวนานควบคู่กับสถาบันและระบบต่างๆ เช่น สถาบันพระมหากษัตริย์ ระบบขุนนาง ระบบการบริหารราชการแผ่นดิน เป็นต้น ดังนั้น ย่อมมีวัฒนธรรมองค์กรของตนที่เป็นรูปแบบปฏิบัติ ผู้วิจัยขอแบ่งลักษณะของวัฒนธรรมองค์กรคณะสงฆ์ ออกเป็น ๓ ลักษณะ ได้แก่

^{๗๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๕๘.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒๑.

๒.๔.๓.๑ วัฒนธรรมองค์กรเชิงโครงสร้าง

ลักษณะปกครองสงฆ์เป็นวัฒนธรรมองค์กรของคณะสงฆ์ที่สำคัญประการหนึ่ง ในที่นี้ได้แก่โครงสร้างทางการปกครองสงฆ์ที่มีลักษณะสำคัญ ดังนี้

๑) การให้อำนาจแก่บุคคลโดยตรง

ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ.๒๕๓๕ และ (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๕๖๐ ได้จัดโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ไทยแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ได้แก่มหาเถรสมาคม คำว่าอำนาจรวมศูนย์ในที่นี้ได้แก่ การไม่มีส่วนร่วมของพระสงฆ์ทั้งสังฆมณฑล แม้ว่าการปกครองคณะสงฆ์จะได้แบ่งส่วนอำนาจลดหลั่นจากส่วนกลางไปสู่ส่วนภูมิภาคก็ตาม แต่การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ทั้งสังฆมณฑลยังไม่มีกระบวนการรองรับ ลักษณะการปกครองนี้เป็นวัฒนธรรมองค์กรมาตั้งแต่การมีกฎหมายลักษณะปกครองสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ ซึ่งเป็นกฎหมายฉบับแรกของคณะสงฆ์ แม้ต่อมาจะมีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๕๘๔ ซึ่งถือกันว่ามีลักษณะประชาธิปไตยมากที่สุดก็ตาม กระบวนการในการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ทั้งปวงก็ยังถือว่าน้อยมาก และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับปัจจุบันก็ได้กลับไปสู่ลักษณะการปกครองสงฆ์ก่อนฉบับ ๒๕๘๔ อีกครั้ง

ในการบริหารจัดการวัด ก็ได้มอบอำนาจให้กับเจ้าอาวาสแต่เพียงรูปเดียว ตามมาตรา ๓๑ ที่ให้เจ้าอาวาสเป็นตัวแทนนิติบุคคล แม้จะมีกฎหมายมหาเถรสมาคมว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนไวยาวัจกรหรือกฎกระทรวงที่ให้เจ้าอาวาสแต่งตั้งผู้ดูแลจัดการศาสนสมบัติก็ตาม แต่มิได้ให้อำนาจในการคานอำนาจของเจ้าอาวาสแก่เช่นระบบคณะกรรมการ ให้อำนาจเป็นเพียงผู้ช่วยเจ้าอาวาสทำงานเท่านั้น

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ลักษณะการปกครองสงฆ์เป็นการให้อำนาจแก่บุคคลโดยตรง ยกเว้นมหาเถรสมาคมที่อยู่ในรูปของคณะบุคคล วัฒนธรรมองค์กรนี้ถือปฏิบัติมาตั้งแต่มีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับแรก

๒) ไม่มีวาระในการดำรงตำแหน่ง

พระสงฆ์ที่ดำรงตำแหน่งทางการปกครอง เรียกว่า พระสังฆาธิการ ซึ่งเริ่มตั้งแต่ระดับเจ้าอาวาสไปจนถึงสมเด็จพระสังฆราช แต่ละตำแหน่งมีลักษณะร่วมประการหนึ่งคือ เมื่อเข้าสู่ตำแหน่งแล้ว ไม่มีวาระในการดำรงตำแหน่งเหมือนตำแหน่งของเจ้าหน้าที่ฝ่ายอาณาจักรหรือฝ่ายบ้านเมือง แต่จะดำรงตำแหน่งไปจนกระทั่งมรณภาพหรือมีเหตุให้ต้องออกตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายมหาเถรสมาคม เช่น ลาออก ถูกปลดออก ถูกให้ออก ทูพพลภาพ เป็นต้น ดังนั้น ตำแหน่งพระสังฆาธิการจึงเป็นตำแหน่งที่มีระยะเวลาการดำรงตำแหน่งที่ยาวนานโดยไม่มีวาระที่แน่นอน

๒.๔.๒ วัฒนธรรมเชิงระบบ

ระบบการปกครองของคณะสงฆ์เป็นการปกครองโดยใช้วิจารณ์ญาณของผู้ปกครอง ต่างจากระบบการปกครองของฝ่ายอาณาจักรหรือเอกชนอื่นๆที่ส่วนใหญ่ใช้ระบบการปกครองแบบคณะกรรมการ มีกฎเกณฑ์ ระเบียบ หรือข้อบังคับที่ชัดเจน เช่น เรื่องการเงินก็มักมีระเบียบเกี่ยวกับการเงิน เรื่องบุคลากรก็มีระเบียบเกี่ยวกับบุคลากร เป็นต้น คณะสงฆ์ใช้วิจารณ์ญาณหรือดุลยพินิจของผู้ปกครองเป็นหลัก เช่น การจ่ายเงินของวัด ส่วนใหญ่ใช้ดุลยพินิจของเจ้าอาวาสในการสั่งจ่าย สุด

แล้วแต่ดุลยพินิจของเจ้าอาวาส เรื่องบุคลากร ก็มักใช้ดุลยพินิจของเจ้าอาวาสในการรับบุคคลเข้า หรือให้บุคคลออก เป็นต้น การบริหารจัดการวัดโดยส่วนใหญ่จึงไม่มีระเบียบหรือแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนนัก มีเพียงวัดใหญ่ๆที่อาจมีระเบียบ กฎเกณฑ์ หรือบทบัญญัติที่ชัดเจนในการบริหารจัดการ เช่น วัดพระธรรมกาย เป็นต้น แต่ทั้งนี้ ก็มาจากปัญหาใหญ่ของวัดก็คือบุคลากรไม่มากพอและไม่ได้อยู่ประจำ พระสงฆ์บวชเข้ามาในระยะสั้น ทำให้งานไม่ต่อเนื่องและไม่มีความชัดเจน^{๗๒}

๒.๔.๓ วัฒนธรรมองค์กรเชิงความเชื่อทางศาสนาและค่านิยม

ความเชื่อทางศาสนาและค่านิยมที่มีอยู่ในวัฒนธรรมองค์กรคณะสงฆ์ เป็นความเชื่อและค่านิยมที่มีผลต่อการปกครอง เช่น

- ความเชื่อเรื่องกรรม ที่ถือว่าทุกคนมีกรรมของตน ใครทำดียอมได้ดี ทำชั่วยอมได้ชั่ว มีผลต่อการปกครอง เช่น ในระบบการเงินของวัด มักถือเอาความสุจริตใจเป็นเกณฑ์ ไม่ต้องมีระเบียบการเงิน ไม่ต้องมีระบบตรวจสอบ ถ้ามีคนโกงก็ถือว่าเป็นกรรมของแต่ละคน อย่างที่หลวงพ่อคุณ ปริสสุโท (พระเทพวิทยาคมเถร) เจ้าอาวาสวัดบ้านไร่ จ.นครราชสีมา กล่าวไว้ในกาให้สัมภาษณ์รายการหนึ่ง ความว่า การที่มีเงินเข้าวัดจำนวนมาก แต่มันจะรั่วไหลไปบ้างก็ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา เหมือนเนื้อติดเชียง ใครโก่งไปก็เป็นกรรมของเขา^{๗๓}

- ความเชื่อเรื่องอาวุโส คำสอนของพระพุทธเจ้าทรงให้พระภิกษุเคารพกันตามลำดับอาวุโส เป็นพระวินัยที่พระสงฆ์ต้องถือปฏิบัติ มีผลต่อการบริหาร เช่น ผู้อ่อนอาวุโสไม่กล้าที่จะทักท้วงผู้แก่อาวุโส เพราะกลัวผิดพระวินัย แม้จะทรงอนุญาตให้กระทำได้ในวันปวารณา แต่โดยส่วนใหญ่พระสงฆ์รักษาเพียงรูปแบบไว้เท่านั้น

- ความเชื่อเรื่องบาป/บุญ ชาวพุทธไทยมีคำกล่าวว่า “ชั่วช่างดี ดีช่างสงฆ์” หรือ “ไม่ใช่ผ้าลายอย่างการเมือง ไม่ใช่ผ้าเหลืองอย่างเรื่องวัด” ซึ่งหมายถึง ฆราวาสญาติโยมไม่ควรจะไปยุ่งเรื่องของพระสงฆ์ เพราะจะเป็นบาป แม้กระทั่งการวิพากษ์วิจารณ์ก็ตาม ทำให้การบริหารวัดเป็นเรื่องที่พระจะต้องพิจารณาดำเนินการ โยมเป็นเพียงผู้ทำตามที่พระสั่งการเท่านั้น และการทำตามที่พระสั่งหรือเป็นผู้ช่วยของพระ ก็เป็นการทำบุญอีกด้วย

^{๗๒} พระครูสุธรรมานุรักษ์, “ปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาการบริหารวัดในเขตอำเภอประทาย จังหวัดนครราชสีมา”, วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๓). บทคัดย่อ.

^{๗๓} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), บรรยายเรื่อง แนวทางการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา ตำบลหัวทะเล อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.youtube.com/watch?v=๖๘YUk๙ee๐YU> [๑๒ มีนาคม ๒๕๖๑].

๒.๕ สภาพการณ์การบริหารจัดการวัดในปัจจุบันของจังหวัดนครราชสีมา

๒.๕.๑ สภาพการณ์ทั่วไปของคณะสงฆ์จังหวัดนครราชสีมา

หากเปรียบเทียบในทางกายภาพ จังหวัดนครราชสีมาเป็นจังหวัดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย โดยมีพื้นที่ ๒๐,๔๙๓.๙๖๔ ตารางกิโลเมตร (๑๒,๘๐๘,๗๒๘ ไร่) และมีจำนวนประชากรอันดับ ๒ ของประเทศ โดยมีจำนวนประชากร ๒,๖๒๘,๘๑๘ คน และเป็นจังหวัดที่มีจำนวนวัดมากที่สุดของประเทศ ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ^{๗๔}

คณะสงฆ์จังหวัดนครราชสีมาอยู่ในเขตปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค ภาคที่ ๑๑ ในฝ่ายมหานิกาย มีพระธรรมเจดีย์ เจ้าอาวาสวัดทองนพคุณ เป็นเจ้าคณะภาค อยู่ในเขตปกครองหนตะวันออก โดยมีสมเด็จพระพุฒาจารย์ เจ้าอาวาสวัดไตรมิตรวิทยาราม เป็นเจ้าคณะหน ในฝ่ายธรรมยุต มี พระพรหมวิสุทธาจารย์ เจ้าอาวาสวัดเครือวัลย์ เป็นเจ้าคณะภาค และอยู่ในปกครองของเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุต คือ สมเด็จพระวันรัต เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

๒.๕.๒ ผู้ปกครองคณะสงฆ์ในระดับจังหวัด

คณะสงฆ์จังหวัดนครราชสีมา แบ่งออกเป็น ๒ นิกาย และมีผู้ปกครอง ดังต่อไปนี้

๒.๕.๒.๑ มหานิกาย

พระราชสีมาภรณ์ (วันชัย) เป็นเจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา

พระสีหราชสมาจารมณี (บุญเริ่ม) เป็นรองเจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา

พระครูศรีปริยัติวิสุทธิ (โกวิท) เป็นรองเจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา

ธรรมยุต

พระเทพรัตนดิลก(วิจิตร) เป็นเจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา

พระวินัยโมลี(คำปอน) เป็นรองเจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา

^{๗๔} สำนักงานสถิติจังหวัดนครราชสีมา, รายงานสถิติจังหวัดนครราชสีมา. เอกสารอัดสำเนา, หน้า ๔-๕.

๒.๕.๓ จำนวนวัดและจำนวนพระสงฆ์

จังหวัดนครราชสีมา มีสถิติจำนวนวัด ดังต่อไปนี้

นิกาย	จำนวนวัด/แห่ง
มหานิกาย	๑,๙๐๗
ธรรมยุต	๒๒๑
จื๋นนิกาย	๑
อนัมนิกาย	-
รวม	๒,๐๒๘

แยกตามประเภทได้ ดังนี้

ประเภท	จำนวนวัด/แห่ง
พระอารามหลวง (มหานิกาย)	๔
พระอารามหลวง (ธรรมยุต)	๒
วัดราษฎร์ (มหานิกาย)	๑,๙๐๓
วัดราษฎร์ (ธรรมยุต)	๑๑๙
วัดราษฎร์ (จื๋นนิกาย)	๑
รวม	๒,๐๒๘

สถิติจำนวนพระภิกษุสามเณร ดังนี้

ประเภท	จำนวน/รูป
พระภิกษุ (มหานิกาย)	๑๔,๙๙๔
พระภิกษุ (ธรรมยุต)	๑,๕๙๕
รวมพระภิกษุ	๑๖,๕๘๙
สามเณร (มหานิกาย)	๑,๓๗๐
สามเณร (ธรรมยุต)	๑๙๔
รวมสามเณร	๑,๕๖๔
รวมพระภิกษุและสามเณร	๑๘,๑๕๓

๒.๕.๔ การบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครราชสีมาปัจจุบัน

การบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครราชสีมาในปัจจุบัน โดยภาพรวมไม่มีความแตกต่างจากการบริหารจัดการวัดโดยทั่วไปในประเทศไทย โดยการบริหารจัดการวัดแบ่งเป็นงานออกเป็น ๖ งาน ตามที่คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคมได้มีนโยบายไว้ ดังนั้น จึงขอสรุปภาพรวมการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครราชสีมาเป็นงานทั้ง ๖ งาน ดังต่อไปนี้

๒.๕.๔.๑ งานปกครอง

คณะสงฆ์จังหวัดนครราชสีมา มีการปกครองคณะสงฆ์ตามนโยบายของมหาเถรสมาคมและพระสังฆาธิการในแต่ละระดับจนถึงเจ้าอาวาส ในแต่ละปีจะมีการประชุมทบทวนนโยบายคณะสงฆ์แก่พระสงฆ์ ๒ ระดับภายในจังหวัด ได้แก่ ๑) การประชุมทบทวนนโยบายคณะสงฆ์แก่พระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล และเลขาธิการ ๒) การประชุมทบทวนนโยบายคณะสงฆ์แก่พระสังฆาธิการระดับวัด ได้แก่ ประชุมเจ้าอาวาสทุกวัดในจังหวัด โดยแบ่งการประชุมเป็นกลุ่มอำเภอ นอกจากนี้คณะสงฆ์จังหวัดยังมีการประชุม เรียกว่า “การประชุมคณะสงฆ์จังหวัดนครราชสีมา” ได้แก่ การประชุมเจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ และเลขาธิการเจ้าคณะอำเภอ เป็นประจำทุกเดือน เมื่อเจ้าคณะอำเภอแต่ละอำเภอได้ประชุมในระดับจังหวัดแล้ว ก็จะต้องจัดประชุมพระสังฆาธิการระดับวัดภายในเขตอำเภอของตนเป็นประจำทุกเดือน ดังนั้น จึงถือได้ว่าคณะสงฆ์ได้มีการมอบหมายนโยบาย สั่งการ และดำเนินการในแต่ละระดับอย่างใกล้ชิด

นอกจากนี้ ในแต่ละปี เจ้าคณะอำเภอและเจ้าคณะตำบลจะต้องมีการตรวจการคณะสงฆ์ภายในเขตของตนเพื่อรับทราบถึงปัญหาและข้อขัดข้องของเจ้าอาวาส เป็นนโยบายที่มหาเถรสมาคมกำหนดไว้ในกฎหมายมหาเถรสมาคมที่เจ้าคณะผู้ปกครองต้องปฏิบัติตาม

ในการปกครองคณะสงฆ์ภายในวัดแต่ละวัด แม้ว่าคณะสงฆ์ในระดับปกครองจะได้ให้อิสระแก่เจ้าอาวาสในการปกครอง แต่เจ้าคณะผู้ปกครองก็มีการสอดส่องดูแลและกำกับอยู่เสมอ และเจ้าคณะภาคซึ่งเป็นผู้ปกครองสูงสุดในภาค ๑๑ ก็มีนโยบายว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นในเขตไหนก็ให้แก้ปัญหานั้นได้ภายในเขตนั้น ไม่ควรปล่อยให้ลุกลามออกไป เช่น ปัญหาเกิดขึ้นในวัด เจ้าอาวาสก็ต้องแก้ไขดูแลให้จบสิ้น ไม่ควรปล่อยให้ลุกลามเป็นปัญหาในระดับอำเภอ^{๗๕} เป็นต้น สอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาสถาพร ญาณวุฑฺโฒ ที่ระบุว่า วัดในเขตอำเภอเมืองนครราชสีมา มีการจัดระเบียบการปกครอง การสอดส่องดูแลความประพฤติของพระสงฆ์ในวัด และมีการกำกับติดตามจากเจ้าคณะผู้ปกครองด้วยการจัดประชุมอย่างสม่ำเสมอ^{๗๖}

^{๗๕} พระธรรมเจดีย์ (สมคิด เขมจารี), บรรยายในการประชุมพระอุปัชฌาย์ในเขตปกครองสงฆ์จังหวัดนครราชสีมา, วัดหนองบัวทุ่ง ต.ตาจั่น อ.คง จ.นครราชสีมา, ๑๓ มกราคม ๒๕๖๑.

^{๗๖} พระมหาสถาพร ญาณวุฑฺโฒ (ภาคกรม), “การศึกษาสภาพและปัญหาการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาสในอำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, ๒๕๕๙). บทคัดย่อ.

๒.๕.๔.๒ งานการศึกษา

คณะสงฆ์จังหวัดนครราชสีมา มีนโยบายสนับสนุนส่งเสริมให้แต่ละวัดจัดการศึกษาให้แก่พระภิกษุสามเณร โดยเฉพาะการศึกษาเกี่ยวกับนักธรรมหรือธรรมศึกษา เพราะเป็นการศึกษาระดับต้นที่พระภิกษุสามเณรควรเอาใจใส่ ส่วนด้านการศึกษาภาษาบาลีนั้นทำได้ในวงจำกัด โดยปัญหาด้านการศาสนศึกษาของคณะสงฆ์นั้นมีเป็นจำนวนมาก^{๗๗} โดยส่วนใหญ่เป็นปัญหาด้านการจัดหลักสูตร การจัดกิจกรรม บุคลากรและงบประมาณ นอกจากนี้ยังขาดเทคโนโลยีในการเรียนการสอน ขาดสื่อสนับสนุนการจัดการเรียนการสอน^{๗๘}

๒.๕.๔.๓ งานการเผยแผ่

งานการเผยแผ่เป็นงานที่ทุกวัดดำเนินการมากที่สุด เช่น การจัดให้มีการแสดงพระธรรมเทศนาในวันธรรมสวนะ การจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา การจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรม เป็นต้น คณะสงฆ์จังหวัดนครราชสีมา มีกิจกรรมการเผยแผ่ที่ทำในนามคณะสงฆ์จังหวัด เช่น โครงการพระธรรมจาริก ที่ให้พระสงฆ์และสามเณรภาคฤดูร้อนจาริกไปตามสถานที่ต่างๆภายในจังหวัด โครงการพระธรรมทูตจังหวัด ที่พระสงฆ์ที่เป็นตัวแทนแต่ละอำเภอจะรวมตัวกันเพื่อเดินทางไปเผยแผ่ตามอำเภอต่างๆ อำเภอละ ๑ แห่ง เป็นต้น นอกจากนี้ คณะสงฆ์จังหวัดยังมอบนโยบายให้คณะสงฆ์แต่ละอำเภอจัดโครงการพระธรรมทูตเป็นประจำทุกปี โดยให้ออกเผยแผ่ธรรมะแก่ประชาชนและกลุ่มเยาวชนตามโรงเรียนต่างๆ รวมทั้งสนับสนุนให้ศูนย์ปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแต่ละแห่งดำเนินการเผยแผ่ธรรมะ เช่น จัดอบรมนักเรียน จัดปฏิบัติธรรมในกลุ่มผู้สูงอายุ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการจัดพระธรรมทูตไปอบรมเชิงลึก ณ ประเทศอินเดียเป็นเวลา ๑ พรรษา เพื่ออบรมความรู้และเรียนรู้จากสถานที่จริง

๒.๕.๔.๔ งานการศึกษาสงเคราะห์

การศึกษาสงเคราะห์อาจแบ่งได้เป็น ๒ แนวทาง ได้แก่ ๑) วัดดำเนินการด้านการศึกษาสงเคราะห์ด้วยตนเอง เช่น จัดตั้งโรงเรียนการกุศล จัดตั้งศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ เป็นต้น ซึ่งมีหลายวัดที่ดำเนินการจัดการศึกษาสงเคราะห์ และ ๒) การสนับสนุนด้านการศึกษาสงเคราะห์ ได้แก่ การให้ทุนแก่เด็กนักเรียนหรือนักศึกษา การมอบอุปกรณ์การศึกษาแก่โรงเรียน หรือรับเด็กเข้ามาไว้ในความอนุเคราะห์และอุดหนุนให้ได้รับการศึกษาซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า “เด็กวัด”

มหาเถรสมาคมได้มีนโยบายให้พระสังฆาธิการดำเนินการด้านการศึกษาสงเคราะห์ โดยหากพระสังฆาธิการรูปใดจะขอตั้งหรือเลื่อนสมณศักดิ์ จะต้อง มีผลงานการจัดตั้งกองทุนเพื่อการศึกษา ต้องมีการมอบทุนเพื่อการศึกษา และในระหว่างช่วงเวลาที่ได้รับตั้งสมณศักดิ์และขอเลื่อนสมณศักดิ์ซึ่ง

^{๗๗} พระมหานอม ซาดิผักแว่น, การศึกษาปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาการสอนพระปริยัติธรรมของครูสอนพระปริยัติธรรมในสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรม จังหวัดนครราชสีมา, บทคัดย่อ.

^{๗๘} พระมหาสภาพร ญาณวุฑฺฒโน (ภาคพรหม), “การศึกษาสภาพและปัญหาการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาสในอำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, ๒๕๕๙). บทคัดย่อ.

อาจมีช่วงเวลาห่างกันประมาณ ๕ ปี จะต้องมีการเพิ่มทุนการศึกษาในกองทุนนั้นๆ ด้วย ทั้งนี้ เพื่อส่งเสริมให้พระสงฆ์หรือในอีกแง่หนึ่งก็คือวัดได้เห็นความสำคัญของการศึกษาสงเคราะห์และดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม นอกจากนี้การศึกษาสงเคราะห์ยังเป็นทางหนึ่งในการช่วยเหลือสังคมลดภาระค่าใช้จ่ายของคนในชุมชนที่อาจไม่มีทุนพอที่จะส่งเสียลูกให้ได้รับการศึกษา^{๗๙}

๒.๕.๔.๕ งานสาธารณูปการ

แต่ละวัดมีการจัดการด้านสาธารณูปการเป็นรูปธรรมมากที่สุด เนื่องจากวัดโดยส่วนใหญ่มีผู้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์เพื่อก่อสร้างถาวรวัตถุหรือศาสนวัตถุ วัดจึงดำเนินการให้เป็นไปตามความประสงค์ของเจ้าภาพ หรือวัดดำเนินการก่อสร้างตามความจำเป็น โดยแบ่งเป็น ๒ กรณี ได้แก่ ๑) งานก่อสร้าง ได้แก่ การก่อสร้างขึ้นใหม่ ๒) งานบูรณปฏิสังขรณ์ ได้แก่ การปรับปรุงจากของเดิมให้ดีขึ้นหรืออยู่ในสภาพที่ใช้งานได้ อย่างไรก็ตาม งานสาธารณูปการเป็นงานที่ต้องใช้ค่าใช้จ่ายจำนวนมาก การดำเนินการของแต่ละวัดจึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขปัจจัยของวัด เช่น วัดที่ตั้งอยู่ในเขตชุมชนใหญ่ เจ้าอาวาสมีบารมีมาก ก็อาจไม่ประสบปัญหาด้านการก่อสร้าง เป็นต้น^{๘๐}

๒.๕.๔.๖ งานสาธารณสงเคราะห์

งานสาธารณสงเคราะห์เป็นงานที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชุมชนหรือสังคม ซึ่งวัดโดยทั่วไปมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชุมชนในพื้นที่นั้นๆ อยู่แล้ว สิ่งที่วัดได้ดำเนินการเพื่อประโยชน์ของคนในชุมชนจึงถือเป็นการสาธารณสงเคราะห์ มิใช่เพียงการก่อสร้างหรือสมทบทุนการก่อสร้างในสิ่งที่เป็นสาธารณะ เช่น ถนน โรงพยาบาล โรงเรียน เป็นต้น ยังมีการสร้างประโยชน์แก่ชุมชนที่หลากหลาย ยกตัวอย่าง เช่น

- ดำเนินการจัดทำสวนสมุนไพรเพื่อประโยชน์ในด้านการรักษาด้วยภูมิปัญญาพื้นบ้าน
- จัดอบรมอาชีพ สร้างศูนย์อาชีพให้กับชุมชน
- ทำศูนย์การเรียนรู้ตามแนวทางเศรษฐกิจชุมชน เพื่อเป็นศูนย์สาธิตให้ชาวบ้านได้เรียนรู้

ในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยได้เสนอเกี่ยวกับการบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน เพื่อให้ทราบความหมาย ความเป็นมา แนวคิดในการสร้างวัด บทบาทและประเภทของวัด ตลอดจนอำนาจหน้าที่และบทบาทของเจ้าอาวาสในฐานะผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการวัด ความสำคัญของการบริหารจัดการ โครงสร้างการบริหารจัดการวัด และภารกิจของวัด รวมถึงได้เสนอความเกี่ยวข้องของ

^{๗๙} สุรียา รักการศิลป์, “บทบาทพระสงฆ์กับพลวัตเศรษฐกิจชุมชนจังหวัดนครราชสีมา”, **ดุชนิพนธ์ปรัชญาดุชนิพนธ์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๕๓), บทคัดย่อ.

^{๘๐} พระมหาสถาพร ญาณวุฑฺโฒ (ภาคกรม), “การศึกษาสภาพและปัญหาการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาสในอำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, ๒๕๕๙). บทคัดย่อ.

พระธรรมวินัยและกฎหมายบ้านเมือง วัดมณฑลธรรมองค์กร อันเกี่ยวเนื่องกับการบริหารจัดการวัด และ
เสนอภาพรวมเกี่ยวกับสภาพการณ์การปกครองสงฆ์และการบริหารจัดการในปัจจุบันของคณะสงฆ์
จังหวัดนครราชสีมา

บทที่ ๓

องค์ประกอบตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท สำหรับการบริหารจัดการวัด

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด” ในบทที่ ๓ ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับองค์ประกอบตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด โดยแบ่งเป็นหัวข้อสำหรับการศึกษา ดังต่อไปนี้

หัวข้อที่ ๑ ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาตัวชี้วัด

หัวข้อที่ ๒ ศึกษาเกี่ยวกับธรรมาภิบาล

หัวข้อที่ ๓ ศึกษาองค์ประกอบธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑ การพัฒนาตัวชี้วัด

ตัวชี้วัด เป็นสิ่งบ่งบอกหรือวัดคุณลักษณะว่าสิ่งนั้น ๆ มีความตรงกับเกณฑ์ที่ตั้งไว้ขนาดไหนอย่างไร ซึ่งต้องทำความเข้าใจกับความหมาย คุณลักษณะสำคัญ และการพัฒนาตัวชี้วัด ดังนี้

๓.๑.๑ ความหมายของตัวชี้วัด

ตัวชี้วัด หมายถึง ข้อความที่แสดงหรือระบุประเด็นที่ต้องการประเมินหรือตัวแปรที่ต้องการศึกษานั้นว่าจะบรรลุผลสำเร็จตามเกณฑ์นั้น มีสภาพหรือคุณลักษณะที่ค่อนข้างเป็นรูปธรรมอย่างไร ซึ่งตัวชี้วัดจะมีทั้งในส่วนที่แสดงลักษณะในเชิงปริมาณ และในส่วนที่แสดงลักษณะในเชิงคุณภาพ^๑

สัมพันธ์ เตชะอริก และคณะ กล่าวว่า ตัวชี้วัดหมายถึงสิ่งบ่งบอกหรือชี้ชัดว่ามีองค์ประกอบหรือปัจจัยอะไรบ้าง สามารถกำหนดรายละเอียดมาตรฐานที่ควรจะเป็น อธิบายนามธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนได้ เห็นปรากฏการณ์ที่เป็นจริง เห็นตัวอย่างที่ชัดเจน^๒

^๑ อุดม จำรัสพันธุ์ และคณะ, อ้างถึงใน พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอูน), **ตัวชี้วัดความสุข : กลยุทธ์การสร้างและการใช้เพื่อชุมชนเป็นสุข**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๕๓), หน้า ๖.

^๒ สัมพันธ์ เตชะอริก และคณะ, อ้างถึงใน พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอูน), **ตัวชี้วัดความสุข : กลยุทธ์การสร้างและการใช้เพื่อชุมชนเป็นสุข**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๕๓), หน้า ๖.

๓.๑.๒ ลักษณะและคุณสมบัติที่สำคัญของตัวชี้วัด

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะและคุณสมบัติที่เหมาะสมของตัวชี้วัดไว้ ดังนี้

๑. มีความตรง (Validity) ตัวชี้วัดที่ดีจะต้องบ่งชี้ได้ตามคุณลักษณะที่ต้องการวัดได้อย่างแม่นยำถูกต้อง ซึ่งมีลักษณะสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑.๑ มีความตรงประเด็น (Relevant) ตัวชี้วัดต้องชี้วัดได้ตรงประเด็น มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องโดยตรงกับคุณลักษณะที่มุ่งวัด เช่น GPA ใช้เป็นตัวชี้วัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนโดยทั่วไป

๑.๒ ความเป็นตัวแทน (Representative) ตัวชี้วัดจะต้องมีความเป็นตัวแทนคุณลักษณะที่มุ่งวัด หรือมีมุมมองที่ครอบคลุมองค์ประกอบที่สำคัญของคุณลักษณะที่มุ่งวัดอย่างครบถ้วน เช่น อุณหภูมิร่างกายเป็นตัวชี้วัดสภาวะการมีไข้ของผู้ป่วย

๒. ความเที่ยงตรง (Reliability) ตัวชี้วัดที่ดีจะต้องบ่งชี้คุณลักษณะที่มุ่งวัดได้อย่างน่าเชื่อถือ คงเส้นคงวา หรือบ่งชี้ได้คงที่เมื่อทำการวัดซ้ำในช่วงเวลาเดียวกัน ซึ่งมีลักษณะสำคัญ ดังนี้

๒.๑ ความเป็นปรนัย (Objectivity) ตัวชี้วัดต้องชี้วัดได้อย่างเป็นปรนัย การตัดสินใจเกี่ยวกับค่าของตัวชี้วัดควรขึ้นอยู่กับสภาวะที่เป็นอยู่ หรือคุณสมบัติของสิ่งนั้นมากกว่าจะขึ้นอยู่กับความรู้สึกตามอัตวิสัย

๒.๒ มีความคลาดเคลื่อนต่ำ (Minimum Error) ตัวชี้วัดต้องชี้วัดได้อย่างมีความคลาดเคลื่อนต่ำ ค่าที่ได้จะต้องมาจากแหล่งข้อมูลที่นำเชื่อถือ

๓. ความเป็นกลาง (Neutrality) ตัวชี้วัดที่ดีจะต้องบ่งชี้ด้วยความเป็นกลาง ปราศจากความลำเอียง (Bias) ไม่น้อมเอียงเข้าหาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ไม่นำ โดยการเน้นการบ่งชี้เฉพาะลักษณะความสำเร็จหรือความล้มเหลวหรือความไม่ยุติธรรม เช่น ตัวชี้วัดผลิตภาพแรงงาน (Labor Productivity) ซึ่งวัดด้วยอัตราส่วนระหว่างรายได้ต่อค่าใช้จ่ายแรงงาน เมื่อนำตัวบ่งชี้ไปใช้ในหน่วยงาน ประเภทผลผลิต และประเภทบริการ จะทำให้ขาดความเป็นกลาง เพราะการปฏิบัติงานประเภทบริการนั้น ต้องใช้บุคลากรจำนวนมาก ส่วนการปฏิบัติงานประเภทการผลิตใช้เครื่องจักรมากกว่าแรงงาน

๔. ความไว (Sensitivity) ตัวชี้วัดที่ดีจะต้องมีความไวต่อคุณลักษณะที่มุ่งวัด สามารถแสดงความผันแปรหรือความแตกต่างระหว่างหน่วยวิเคราะห์ได้อย่างชัดเจน โดยตัวชี้วัดจะต้องมีมาตรหรือหน่วยวัดที่ละเอียดเพียงพอ สามารถที่จะวัดความแตกต่างระหว่างหน่วยวิเคราะห์ได้อย่างถูกต้อง

๕. สะดวกในการนำไปใช้ (Practicality) ตัวชี้วัดที่ดีจะต้องสะดวกในการนำไปใช้ ซึ่งมีลักษณะสำคัญ ดังนี้

๕.๑ เก็บข้อมูลง่าย (Availability) ตัวชี้วัดที่ดีจะต้องสามารถนำไปใช้วัดหรือเก็บข้อมูลได้สะดวก สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลจากการตรวจ นับ วัด หรือสังเกตได้ง่าย

๕.๒ แปลความหมายได้ง่าย (Interpretability) ตัวชี้วัดที่ดี ควรให้ค่าการวัดที่มีจุดสูงสุดและต่ำสุดเข้าใจง่าย และสามารถสร้างเกณฑ์ตัดสินคุณภาพได้ง่าย

๖. ความเป็นวัตถุวิสัย (Objectivity) หมายถึง การตัดสินเกี่ยวกับค่าของตัวชี้วัดมิได้เกิดจากการคิดเอาเองของผู้วิจัย แต่ขึ้นอยู่กับสถานะที่เป็นอยู่หรือเป็นรูปธรรม

๗. ค่าของมาตรวัดหรือตัวชี้วัดที่ได้ควรมีความหมายหรือการตีความได้อย่างสะดวก กล่าวคือ ค่าของมาตรวัดควรมีจุดสูงสุดและต่ำสุดที่ง่ายต่อความเข้าใจ เช่น มีค่าอยู่ระหว่าง ๐ ถึง ๑๐ หรือระหว่าง ๐ ถึง ๑๐๐ ค่าของตัวชี้วัดที่ได้จากการวัด หากอยู่ที่ ๖๐ จะตีความได้ว่าสูงกว่าค่าเฉลี่ย (๕๐) เพียงเล็กน้อย แต่หากค่าของมาตรวัดและตัวบ่งชี้ไม่มีค่าสูงสุด(หรือต่ำสุด)ที่แน่นอน เช่น วัดออกมาได้แล้ว ๕๐ หรือ ๑๒๐ ซึ่งก็ไม่ทราบว่าเป็น ๕๐ หรือ ๑๒๐ นั้นจะตีความได้ในลักษณะอย่างไร

๘. ความถูกต้องในเนื้อหาของตัวชี้วัดที่นำมาใช้ (Content Validity) ในการศึกษาหรือพัฒนาตัวชี้วัด จะต้องศึกษาให้แน่ชัดว่าเนื้อหาในเรื่องที่ศึกษานั้นๆ คืออะไร ตัวชี้วัดที่ดีต้องมีความถูกต้องในเนื้อหาที่ต้องการวัด รวมทั้งมีความถูกต้องในการพัฒนาตัวชี้วัด (Development Validity) การพัฒนาตัวชี้วัด คือ การนำเอาตัวแปรหลายๆ ตัวมารวมกัน ไม่ว่าจะบวกกันหรือคูณกัน ความถูกต้องในการพัฒนาจึงขึ้นอยู่กับเราสามารถพิสูจน์ได้ในเชิงทฤษฎีสอดคล้องเชิงประจักษ์ตามที่ปรากฏ

๓.๑.๔ การสร้างและพัฒนาตัวชี้วัด

การสร้างและพัฒนาตัวชี้วัด พระมหาสุทิตย์ อากาศโร^๓ ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับกระบวนการสร้างและพัฒนาตัวชี้วัด ไว้ดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ ขั้นการสร้างความตระหนัก : ปัจจัยนำเข้า (Input)

๑.๑ การสรรหาทีมงานประสานความเข้าใจทุกฝ่าย

๑.๒ การเปิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

ขั้นตอนที่ ๒ ขั้นการวางแผนและบริหารกลยุทธ์ : กระบวนการ (Process)

๒.๑ การกำหนดกรอบแนวคิด วิสัยทัศน์

๒.๒ การกำหนดวัตถุประสงค์

๒.๓ การสร้างและพัฒนาตัวชี้วัด

ขั้นตอนที่ ๓ ขั้นสรุปผลการดำเนินงาน : ผลลัพธ์ (Output)

๓.๑ การประเมินผล

^๓ พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (อบอู่่น), ตัวชี้วัดความสุข : กลยุทธ์การสร้างและการใช้เพื่อชุมชนเป็นสุข, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔๖-๑๖๙.

๓.๒ การสรุปทเรียน

๓.๓ การขยายผลเพื่อเชื่อมต่อไปในเชิงนโยบาย

นงลักษณ์ วิรัชชัย และคณะ^๔ ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาตัวบ่งชี้ไว้ ๖ ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ การกำหนดวัตถุประสงค์ (Statement of Purposes)

ในขั้นตอนนี้คือขั้นตอนแรกในการพัฒนาตัวบ่งชี้ คือ การกำหนดวัตถุประสงค์ของการพัฒนาตัวบ่งชี้ นักวิจัยต้องกำหนดล่วงหน้าว่าจะนำตัวบ่งชี้ไปใช้ประโยชน์ในเรื่องอะไร และอย่างไร วัตถุประสงค์สำคัญในการพัฒนาตัวบ่งชี้คือ เพื่อพัฒนาและตรวจสอบคุณภาพตัวบ่งชี้ที่พัฒนาขึ้นให้ได้ ตัวบ่งชี้ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ที่สำคัญ ๓ ประการ คือ การบรรยายสภาพของระบบ การแสดงแนวโน้ม การเปลี่ยนแปลงของระบบ และการเปรียบเทียบระบบกับเกณฑ์ รวมทั้งการเปรียบเทียบระหว่างระบบ การใช้ประโยชน์จากตัวบ่งชี้ทั้งสามประการนี้ ทำโดยมีวัตถุประสงค์สำคัญในการบริหาร การพัฒนา และการวิจัยในด้านต่างๆ ที่สำคัญ ๖ ด้าน ได้แก่ การกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ ด้านการกำกับและประเมินระบบ ด้านการจัดลำดับและการจำแนกประเภทระบบ ทั้งที่เป็นกำแนกประเภทภายในชาติและนานาชาติ ด้านการวิจัยเพื่อพัฒนาระบบ รวมทั้งการวิจัยเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างระบบที่ศึกษากับระบบอื่นๆ ในสังคม ด้านความรับผิดชอบต่อภาระหน้าที่และการประกันคุณภาพของหน่วยงานปฏิบัติ และด้านการกำหนดเป้าหมายระยะสั้นที่ตรวจสอบได้ (Benchmarking) ตามแนวคิดและหลักการประเมินผลแบบใหม่

โดยที่ตัวบ่งชี้ที่พัฒนาขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ต่างกัน มีลักษณะแตกต่างกัน เช่น ตัวบ่งชี้ที่พัฒนาขึ้นเพื่อประเมินแผนพัฒนา ควรเป็นตัวบ่งชี้ประเภทอิงตน และให้สารสนเทศที่มีความเฉพาะเจาะจงตามเป้าหมายของการพัฒนา ในขณะที่ตัวบ่งชี้ที่พัฒนาขึ้นเพื่อใช้จัดจำแนกระบบของประเทศต่างๆ หลายประเทศ ควรเป็นตัวบ่งชี้ประเภทอิงกลุ่ม แบบมีความเป็นกลางสูงที่ทุกประเทศจะสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันและเปรียบเทียบกันได้ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ นักวิจัยจึงต้องกำหนดวัตถุประสงค์ในการพัฒนาตัวบ่งชี้ให้ชัดเจนว่า จะพัฒนาตัวบ่งชี้ไปใช้ประโยชน์อะไร และเป็นประโยชน์ในการดำเนินงานอย่างไร การกำหนดวัตถุประสงค์ของการพัฒนาตัวบ่งชี้ที่ชัดเจน ย่อมส่งผลให้ได้ตัวบ่งชี้ที่มีคุณภาพสูง และเป็นประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

ขั้นตอนที่ ๒ การนิยาม (Definition) ตัวบ่งชี้

หลังจากการกำหนดวัตถุประสงค์ในการพัฒนาตัวบ่งชี้แล้ว งานสำคัญในกระบวนการพัฒนาตัวบ่งชี้ คือ การกำหนดตัวบ่งชี้ที่จะพัฒนา เพราะนิยามตัวบ่งชี้ที่กำหนดขึ้นนั้นจะเป็นตัวชี้แนววิธีการที่จะต้องใช้ในขั้นตอนต่อไปของกระบวนการพัฒนาตัวบ่งชี้ ในขั้นตอนการนิยามนี้ นอกจากจะเป็นการนิยามแบบเดียวกับการนิยามตัวแปรในการวิจัยทั่วไปแล้ว นักวิจัยต้องกำหนดด้วย

^๔ นงลักษณ์ วิรัชชัย และคณะ, การวิจัยและพัฒนาตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรม, ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม), (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์คุณธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔-๑๖.

ว่า ตัวบ่งชี้ประกอบด้วยตัวแปรย่อยอะไร และรวมตัวแปรย่อยเป็นตัวบ่งชี้อย่างไร Burstien Oakes และ Guiton แยกการนิยามตัวบ่งชี้เป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกคือ การกำหนดกรอบความคิดหรือการสร้าง สังกัป (Conceptualization) การนิยามในส่วนนี้เป็นการให้ความหมายคุณลักษณะของสิ่งที่ตัวบ่งชี้ในรูปของรูปแบบหรือโมเดลแนวคิด (Conceptual Model) ของสิ่งที่ต้องการบ่งชี้ก่อนว่ามี ส่วนประกอบแยกย่อยเป็นกิมิติ (dimension) และแต่ละมิติประกอบด้วยสังกัป (concept) อะไรบ้าง ส่วนที่สองคือการพัฒนาตัวแปรส่วนประกอบหรือตัวแปรย่อย (development of component measure) และการสร้างและการกำหนดมาตร (construction and scaling) การนิยามในส่วนนี้ เป็นการกำหนดนิยามปฏิบัติการตัวแปรย่อยตามมเดลแนวคิดและกำหนดวิธีการรวมตัวแปรย่อยเข้าเป็นตัวบ่งชี้

จากการนิยามตัวบ่งชี้ นักวิจัยจะได้รูปแบบความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง (structural relationship model) ของตัวบ่งชี้ ซึ่งเป็นโครงสร้างที่อธิบายว่าตัวบ่งชี้ประกอบด้วยตัวแปรย่อยอะไร ตัวแปรย่อยมีความสัมพันธ์กับตัวบ่งชี้ที่จะพัฒนาอย่างไร และตัวแปรย่อยแต่ละตัวมีน้ำหนัก ความสำคัญต่อตัวบ่งชี้ต่างกันอย่างไร ดังนั้น การกำหนดนิยามตัวบ่งชี้จึงประกอบด้วย การกำหนด รายละเอียด ๓ ประการ คือ ๑) การกำหนดส่วนประกอบ (components) หรือตัวแปรย่อย (component variables) ของตัวบ่งชี้ นักวิจัยต้องอาศัยความรู้จากทฤษฎีและประสบการณ์ ศึกษาตัวแปรย่อยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ (relate) และตรง (relevant) กับตัวบ่งชี้ แล้วตัดสินใจคัดเลือกตัวแปรย่อยเหล่านั้นว่าจะใช้ตัวแปรย่อยจำนวนเท่าใด และประเภทใดในการพัฒนาตัวบ่งชี้ ๒) การกำหนดวิธีการรวม (combination method) ตัวแปรย่อย นักวิจัยต้องศึกษาและตัดสินใจเลือกตัวแปรย่อย ให้ได้ตัวบ่งชี้ที่จะพัฒนา ซึ่งโดยทั่วไปทำได้ ๒ แบบ คือ การรวมตัวแปรย่อยด้วยการบวก (addition) และการคูณ (multiplication) ๓) การกำหนดน้ำหนัก (weight) การรวมตัวแปรย่อยเข้าเป็นตัวบ่งชี้ นักวิจัยต้องกำหนดน้ำหนักความสำคัญของตัวแปรย่อยแต่ละตัวในการสร้างตัวบ่งชี้ที่จะพัฒนา โดยอาจกำหนดให้ตัวแปรย่อยทุกตัวมีน้ำหนักเท่ากันหรือต่างกันก็ได้ การกำหนดรายละเอียดทั้งสาม ประการสำหรับการนิยามตัวบ่งชี้ทำได้ ๓ วิธี แต่ละวิธีมีความเหมาะสมกับสถานการณ์แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

๑. การพัฒนาตัวบ่งชี้โดยใช้นิยามเชิงปฏิบัติ (Pragmatic Definition)

นิยามเชิงปฏิบัติเป็นนิยามที่ใช้ในกรณีที่มีการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับตัวแปรย่อยที่เกี่ยวข้องกับตัวบ่งชี้ไว้พร้อมแล้ว มีฐานข้อมูลแล้ว หรือมีการสร้างตัวแปรประกอบจากตัวแปรย่อยๆ หลายตัวไว้แล้ว นักวิจัยเพียงแต่ใช้วิธีการคัดเลือกตัวแปรจากฐานข้อมูลที่มีอยู่ และนำมาพัฒนาตัวบ่งชี้โดยกำหนดวิธีการรวมตัวแปรย่อย และกำหนดน้ำหนักความสำคัญของตัวแปรย่อย วิธีการกำหนดนิยามตัวบ่งชี้ด้วยวิธีนี้อาศัยการตัดสินใจและประสบการณ์ของนักวิจัยเท่านั้น ซึ่งอาจทำได้ นิยามที่ลำเอียงเพราะไม่มีการอ้างอิงทฤษฎีหรือตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรแต่อย่างใด นิยามเชิงปฏิบัติจึงเป็นนิยามที่มีจุดอ่อนมากที่สุดเมื่อเทียบกับนิยามแบบอื่นๆ และไม่ค่อยมีผู้นิยมใช้ในกรณีที่จำเป็นต้องใช้ นักวิจัยควรพยายามปรับปรุงจุดอ่อนโดยใช้การตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร หรือการใช้กรอบทฤษฎีประกอบพิจารณาในการเลือกตัวแปรและกำหนดนิยาม

๒. การพัฒนาตัวบ่งชี้โดยใช้นิยามเชิงทฤษฎี (Theoretical Definition)

นิยามเชิงทฤษฎี เป็นนิยามที่นักวิจัยใช้ทฤษฎีรองรับสนับสนุนการตัดสินใจของนักวิจัยโดยตลอด และใช้วิจารณ์ญาณของนักวิจัยนั้นมากกว่านิยามแบบอื่น การนิยามตัวบ่งชี้โดยใช้การใช้นามเชิงทฤษฎีนั้น นักวิจัยอาจทำได้ ๒ แบบ ๑) การใช้ทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยเป็นพื้นฐานสนับสนุนทั้งหมดตั้งแต่การกำหนดตัวแปรย่อย การกำหนดวิธีการรวมตัวแปรย่อย และการกำหนดน้ำหนักตัวแปรย่อย นั่นคือนักวิจัยใช้โมเดลหรือสูตรในการสร้างตัวบ่งชี้ตามที่มีผู้พัฒนาไว้แล้วทั้งหมด ๒) การใช้ทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยเป็นพื้นฐานสนับสนุนในการคัดเลือกตัวแปรย่อยแต่ละตัวนั้น นักวิจัยใช้ความคิดเห็นผู้ทรงคุณวุฒิหรือผู้เชี่ยวชาญประกอบในการตัดสินใจ วิธีแบบนี้ใช้ในกรณีที่ยังไม่มีผู้ใดกำหนดสูตรหรือโมเดลตัวบ่งชี้ไว้ก่อน

๓. การพัฒนาตัวบ่งชี้โดยใช้นิยามเชิงประจักษ์ (Empirical Definition)

นิยามเชิงประจักษ์ เป็นนิยามที่มีลักษณะใกล้เคียงกับนิยามเชิงทฤษฎี เพราะเป็นนิยามที่นักวิจัยกำหนดว่าตัวบ่งชี้ประกอบด้วยตัวแปรย่อยอะไร และกำหนดรูปแบบวิธีการรวมตัวแปรให้ได้ตัวบ่งชี้ โดยมีทฤษฎี เอกสารวิชาการ หรืองานวิจัยเป็นพื้นฐาน แต่การกำหนดน้ำหนักของตัวแปรแต่ละตัวที่จะนำมารวมกันในการพัฒนาตัวบ่งชี้ นั้นมิได้อาศัยแนวคิดทฤษฎีโดยตรง แต่อาศัยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงประจักษ์ การนิยามแบบนี้มีความเหมาะสมและเป็นที่ยอมรับกันอยู่มาจนถึงทุกวันนี้

๓.๒ ธรรมาภิบาล

๓.๒.๑ ความเป็นมาของธรรมาภิบาล

ธรรมาภิบาลเป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับในปัจจุบันว่ามีความสำคัญต่อกระบวนการพัฒนาอย่างยั่งยืน จุดเริ่มต้นของธรรมาภิบาลเกิดขึ้นใน พ.ศ.๒๕๓๒ เมื่อประเทศต่างๆในแถบแอฟริกาเกิดความล้มเหลวทางด้านการพัฒนา ธนาคารโลกจึงได้กำหนดกรอบแนวคิดธรรมาภิบาลขึ้น โดยใช้ศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Good Governance ต่อมามีการกระจายกรอบแนวคิดนี้ไปสู่ประเทศต่างๆ ที่ชัดเจนที่สุดก็คือภายหลังการเกิดกรณีวิกฤตเศรษฐกิจครั้งร้ายแรงในประเทศแถบเอเชียในปี พ.ศ.๒๕๔๐ หรือที่รู้จักกันดีว่า “วิกฤตต้มยำกุ้ง” กองทุนการเงินระหว่างประเทศได้เข้ามา มีบทบาทในการแก้ไขปัญหาและเสนอกรอบแนวคิดเรื่องธรรมาภิบาล รัฐบาลไทยได้นำเรื่องนี้มาใช้ในปี พ.ศ.๒๕๔๒ ตามเงื่อนไขของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ^๕

^๕ คุรยาละเอียดใน พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา, (พระนครศรีอยุธยา: เทียนวัฒนาพรินท์ติ้ง, ๒๕๕๘), หน้า ๔๒-๔๓.

๓.๒.๒ ความหมายของธรรมาภิบาล

คำว่า ธรรมาภิบาล มีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ อาทิเช่น

ประเวศ วะสี^๖ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ธรรมาภิบาลก็คือสิ่งที่ประกอบไปด้วยภาครัฐ ภาคธุรกิจ และภาคสังคมที่มีความถูกต้อง เป็นธรรม โดยภาครัฐและธุรกิจต้องมีความโปร่งใส มีความรับผิดชอบที่ถูกต้องตรวจสอบได้ และภาคสังคมที่เข้มแข็ง

เสนห์ จามริก^๗ กล่าวว่า ธรรมาภิบาลหรือ Good Governance ก็คือ ระบบการปกครองที่ดีเพราะการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีความเข้มแข็ง ซึ่งมีการควบคุมการใช้อำนาจให้เกิดความโปร่งใสและเป็นไปเพื่อสนองความต้องการของประชาชน ซึ่งหากมองในมิติเชิงประวัติศาสตร์แล้วก็มี ความหมายเชิงกระบวนการ (Process) ของสังคมที่จะพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปสู่เป้าหมาย

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ^๘ กล่าวถึงธรรมาภิบาลว่า หมายถึงระบบ โครงสร้าง และกระบวนการต่างๆที่วางกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของประเทศ เพื่อที่ภาคต่างๆของสังคมจะพัฒนาและอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคโล)^๙ กล่าวว่า ธรรมาภิบาล หมายถึง หลักเพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปอย่างเป็นธรรม ให้สามารถบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ด้วยดีมีประสิทธิภาพ

พระพรหมบัณฑิต(ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๑๐} กล่าวว่า ธรรมาภิบาลเป็นศัพท์บัญญัติสำหรับแปลคำในภาษาอังกฤษว่า Good Governance หมายถึง การบริหารจัดการบ้านเมืองที่ดี

การให้ความหมายของคำว่าธรรมาภิบาล ส่วนใหญ่จะให้ความหมายในบริบทของสังคมประชาธิปไตยที่มีโครงสร้างการปกครอง ระบบวิธีการปกครอง รวมถึงแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพเป็นหลัก การพูดถึงธรรมาภิบาล นักวิชาการส่วนใหญ่จึงให้ความหมายภายใต้บริบทของสังคมประชาธิปไตย

หากกล่าวถึงธรรมาภิบาลภายใต้แนวคิดของพระพุทธศาสนาในบริบทของสังคมไทย กล่าวได้ว่า ธรรมะ หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าหรือศีลธรรมในพระพุทธศาสนา ส่วน อภิบาล

^๖ ประเวศ วะสี, “ระเบียบวาระแห่งชาติปฏิรูปสังคมไทย”, มติชน, (๒๑ กันยายน ๒๕๕๑): ๔.

^๗ เสน่ห์ จามริก, “Good Governance และธรรมาภิบาล”, ผู้จัดการ (รายวัน), (๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๑): ๘.

^๘ บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, การสร้างธรรมาภิบาล (Good governance) ในสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, ๒๕๕๒), หน้า ๑๘.

^๙ พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคโล), หลักธรรมาภิบาลและประมุขศิลป์, (กรุงเทพมหานคร: ชัยมงคลพริ้นติ้ง, ๒๕๕๘), หน้า ๑๗.

^{๑๐} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา, (พระนครศรีอยุธยา: เทียนวัฒนาพริ้นท์ติ้ง, ๒๕๕๘), หน้า ๔๒-๔๓.

หมายถึง การปกป้องคุ้มครอง ดังนั้นธรรมาภิบาลในแนวคิดทางศาสนาก็หมายถึง การใช้ธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาใช้ในการบริหาร เพื่อให้เกิดความสงบสุขตามแนวทางคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

โดยสรุป แนวคิดธรรมาภิบาลเป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบบริหารงานที่เน้นความถูกต้องเป็นธรรม มีความโปร่งใส ตรวจสอบได้ มีส่วนร่วมของฝ่ายต่างๆที่เกี่ยวข้อง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปอย่างยั่งยืน

๓.๒.๓ ความสำคัญของธรรมาภิบาล

ธรรมาภิบาลมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อกระบวนการพัฒนาในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือเอกชน โดยเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable development) ในหมวด ๖ มาตรา ๖๕ แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๖๐ บัญญัติไว้ว่า “รัฐพึงจัดให้มียุทธศาสตร์ชาติเป็นเป้าหมายการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน ตามหลักธรรมาภิบาลเพื่อใช้เป็นกรอบในการจัดทำแผนต่างๆ ให้สอดคล้องและบูรณาการกันเพื่อให้เกิดเป็นพลังผลักดันร่วมกันไปสู่เป้าหมายดังกล่าว” อันแสดงให้เห็นว่าธรรมาภิบาลได้รับการยอมรับว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน^{๑๑}

ในด้านศาสนจักร มีกระแสสังคมเรียกร้องให้มีการปฏิรูปพระพุทธศาสนาอันเนื่องมาจากปัญหาหลากหลายประการ คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคมจึงมีแนวคิดให้มีการปรับปรุงงานในพระพุทธศาสนาขึ้น เรียกว่า “การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา” โดยการตั้งคณะกรรมการขึ้นมาคณะหนึ่งเพื่อศึกษาแนวทางในการทำงาน และได้เสนอแนะให้มีการปฏิรูปตามหลักธรรมาภิบาล พระพรหมบัณฑิต^{๑๒} อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้กล่าวไว้ว่า การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาต้องให้สอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาล โดยการนำมาประยุกต์ใช้กับหลักพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์จึงควรทำความเข้าใจในเรื่องธรรมาภิบาลให้ดีเพื่อตามให้ทันกระแสปฏิรูป นอกจากนี้ท่านยังได้บรรยายเกี่ยวกับการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้วยหลักธรรมาภิบาลไว้ในหลายวาระด้วยกัน เช่น ในการบรรยายถวายเป็นความรู้แก่พระสงฆ์ในการประชุมพระอุปัชฌาย์ที่วัดไร่ขิง การประชุมปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา เมื่อวันที่ ๙ กันยายน ๒๕๕๙ เป็นต้น

โดยสรุป ธรรมาภิบาลมีความสำคัญอย่างมากในกระแสสังคมปัจจุบัน เนื่องจากเป็นกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารองค์กรที่เน้นให้เกิดความโปร่งใส ตรวจสอบได้ มีความรับผิดชอบต่อสังคมเป็นธรรมกับทุกฝ่าย

^{๑๑} สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพิมพ์สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, ๒๕๖๐), หน้า ๑๗.

^{๑๒} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา, (พระนครศรีอยุธยา: เทียนวัฒนาพรินท์ติ้ง, ๒๕๕๘), หน้า ๔๒-๔๓.

๓.๒.๔ หลักธรรมาภิบาล

หลักธรรมาภิบาลมีการกำหนดไว้แตกต่างกันไปตามแต่องค์กรนั้นจะกำหนดหรือมีฉันทามติภายในองค์กร หรือนักวิชาการแต่ละท่านก็กำหนดหลักธรรมาภิบาลแตกต่างกัน อาทิเช่น

ธนาคารโลก^{๑๓} ได้วางหลักธรรมาภิบาลไว้ ๕ ข้อ ได้แก่ ความน่าเชื่อถือและมีกฎเกณฑ์ที่ชัดเจน ความโปร่งใส การมีส่วนร่วม ความสามารถคาดการณ์ได้ และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างหลักการ ทั้งสี่ประการนั้น

เกษม วัฒนชัย^{๑๔} กล่าวถึงหลักธรรมาภิบาลไว้ ๓ ข้อ ได้แก่ ๑) เป้าหมายสอดคล้องต่อสังคมคือสอดคล้องกับความต้องการหรือความจำเป็นต่อสังคมหรือชุมชน ๒) มีความโปร่งใสคือกระบวนการบริหารต้องโปร่งใส ตรวจสอบได้ อธิบายได้ และ ๓) ทุกขั้นตอนต้องมีผู้รับผิดชอบ

ถวิลวดี บุรีกุลและคณะ^{๑๕} กล่าวถึงหลักธรรมาภิบาลไว้ ๕ ประการ ได้แก่ หลักนิติธรรม หลักการกระจายอำนาจ หลักความโปร่งใส หลักการตรวจสอบได้ และหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

พระราชญาณวิสิฐ(เสริมชัย)^{๑๖} กล่าวถึงหลักธรรมาภิบาลไว้ ๔ ข้อ คือ หลักความถูกต้อง หลักความเหมาะสม หลักความบริสุทธิ์ และหลักความยุติธรรม

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการสร้างระบบบริการกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี พ.ศ.๒๕๔๒^{๑๗} ได้วางหลักธรรมาภิบาลไว้ ๖ ประการ ได้แก่ หลักนิติธรรม หลักคุณธรรม หลักความโปร่งใส หลักการมีส่วนร่วม หลักความรับผิดชอบต่อสังคม และหลักความคุ้มค่า

พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ.๒๕๔๖^{๑๘} ได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๘ (๒) ว่า การปฏิบัติภารกิจของส่วนราชการต้องเป็นไปโดยซื่อสัตย์สุจริต

^{๑๓} อานันท์ ปันยารชุน, ความโปร่งใสและธรรมาภิบาล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.anandp.in.th/th_speech/to๔๐๔๐๑.html [๓ มีนาคม ๒๕๖๐].

^{๑๔} เกษม วัฒนชัย, **ธรรมาภิบาลกับบทบาทของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕-๒๘.

^{๑๕} ถวิลวดี บุรีกุล และคณะ, **จับชีพจรประเทศไทย : ตัวชี้วัดประชาธิปไตยและธรรมาภิบาล** **Monitoring the pulse of the nation : Indicators of democratization and Good governance in Thailand**, (นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๗), หน้าบทสรุปสำหรับผู้บริหาร.

^{๑๖} พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล), **หลักธรรมาภิบาลและประมุขศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร: ชัยมงคลพรินติ้ง, ๒๕๔๘), หน้า ๕๖.

^{๑๗} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาข้าราชการ (สำนักงาน ก.พ.ร.), **คู่มือการจัดระดับการกำกับดูแลองค์การภาครัฐ ตามหลักธรรมาภิบาลของบริการกิจการบ้านเมืองที่ดี**, (กรุงเทพมหานคร: ปริเมียร์ โพร, ๒๕๕๒), หน้า ๔.

^{๑๘} เมตต์ เมตต์การุณจิต, **การบริหารจัดการที่ดี (Good Governance)**, (นนทบุรี : บุคพอยท์ วิชาการ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๑.

สามารถตรวจสอบได้ และมุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนทั้งในระดับประเทศและท้องถิ่น ในแง่นี้ หลักธรรมาภิบาลหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีนั้น ต้องประกอบไปด้วย ๓ ส่วนหลัก ได้แก่ ๑) ความซื่อสัตย์สุจริต ๒) ความโปร่งใสตรวจสอบได้ และ ๓) ยึดประโยชน์ของประชาชนในสังคม

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๑๙} ได้เสนอหลักธรรมาภิบาลสำหรับประยุกต์ใช้ในกิจการพระพุทธศาสนา ๖ หลัก ได้แก่ หลักการมีส่วนร่วม หลักความโปร่งใส หลักความรับผิดชอบ หลักนิติธรรม หลักประสิทธิภาพ และหลักประสิทธิผล

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมาภิบาลมีหลากหลายตามการตีความของนักวิชาการต่างๆ แต่มีลักษณะร่วมเกี่ยวกับนิติธรรม ความโปร่งใส การตรวจสอบได้ ความรับผิดชอบต่อสังคม และความคุ้มค่าของการใช้ทรัพยากร ส่วนหลักธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นเน้นไปที่คุณธรรมของผู้บริหาร

๓.๒.๕ หลักธรรมาภิบาลเชิงพุทธ

นอกจากหลักธรรมาภิบาลที่แต่ละท่านหรือองค์กรกำหนดดังกล่าวแล้ว นักวิชาการบางท่านได้ตีความหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาว่าสามารถเข้ากันได้กับหลักธรรมาภิบาล ได้แก่ หลักทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นหลักการปกครองของกษัตริย์หรือผู้ปกครองมาแต่โบราณ โดยเนื้อหาก็คือธรรมะที่ใช้สำหรับจำกัดการใช้อำนาจอันล้นพ้นของผู้ปกครองให้ปกครองอย่างมีขอบเขต^{๒๐} ไม่ลุแก่อำนาจ เห็นแก่ประโยชน์ของผู้ใต้ปกครองและสังคม แม้ในสมัยนั้นจะไม่มีใครรู้จักคำว่าธรรมาภิบาล แต่ผู้คนในสังคมมักพูดถึงคำว่า “ศีลธรรม” ซึ่งก็คือการใช้ศีลธรรมจำกัดการใช้อำนาจการปกครองนั่นเอง วัตถุประสงค์ของหลักการปกครองนี้จึงไม่ต่างจากธรรมาภิบาล บางท่านกล่าวว่า หลักทศพิธราชธรรมนั้นครอบคลุม Good Governance ทั้งหมด^{๒๑}

หากกล่าวถึงธรรมาภิบาลในความหมายเกี่ยวกับการบริหารจัดการ พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักสำหรับผู้ทำหน้าที่บริหารไว้หลากหลาย ยกตัวอย่างเช่น

๓.๒.๕.๑ **หลักอภิปรินิยธรรม** เป็นหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในมหาปรินิพพานสูตร^{๒๒} ความว่า วัสสการพราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและกราบทูลเรื่องที่พระเจ้าอชาตศัตรูมีรับสั่งให้ไปตีแคว้นวัชชี พระพุทธเจ้าจึงทรงสนทนากับพระอานนท์เกี่ยวกับอภิปรินิยธรรมหรือวัชชีธรรม ๗ ประการ โดยสรุปคือ

^{๑๙} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา, (พระนครศรีอยุธยา: เทียนวัฒนา พรินท์ติ้ง, ๒๕๕๘), หน้า ๔๒-๔๕.

^{๒๐} บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, การสร้างธรรมาภิบาล (Good governance) ในสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, ๒๕๕๒), หน้า ๑๙๓.

^{๒๑} โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, “ทศพิธราชธรรม กับ Good governance”, มติชน (รายวัน), (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๙): ๖.

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๓-๑๓๕/๗๘-๘๑.

๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യ พบปะปรึกษาหารือกิจการงาน (ที่พึงรับผิดชอบตามระดับของตน)โดยสม่ำเสมอ

๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลายที่พึงทำร่วมกัน

๓) ไม่ถืออำนาจใจใครต่อสะตวก บัญญัติวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ อันมิได้ตกลงบัญญัติวางไว้ และไม่เหยียบย่ำล้มล้างสิ่งที่ตกลงวางบัญญัติกันไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นอยู่ในบทบัญญัติใหญ่ที่วางไว้เป็นธรรมเนียม

๔) ท่านผู้ใดเป็นผู้ใหญ่มีประสบการณ์ยาวนาน ให้เกียรติเคารพ นับถือท่านเหล่านั้น

๕) ให้เกียรติและคุ้มครองกุลสตรี มิให้มีการข่มเหงรังแก

๖) เคารพบูชาสักการะเจดีย์ ปูชนียสถาน อนุสาวรีย์ประจำชาติอันเป็นเครื่องเตือนความทรงจำ รั้งให้ทำดี และเป็นที่ยอมรับของหมู่ชน ไม่ละเลยพิธีเคารพบูชาอันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานเหล่านั้นตามประเพณี และ

๗) จัดการให้ความอารักขา บำรุง คุ้มครอง อันชอบธรรมแก่บรรพชิตผู้ทรงศีลทรงธรรมบริสุทธ์ ซึ่งเป็นหลักใจและเป็นตัวอย่างทางศีลธรรมของประชาชน เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก^{๒๓}

๓.๒.๕.๒ **หลักทศพิธราชธรรม** เป็นหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในมหาหังสชาดก^{๒๔} ความว่า พญาหงส์ซึ่งอัครวิญญูชะติตบวงของนายพราณ ถูกนำไปถวายพระเจ้ากรุงกาสิ และได้สนทนาธรรมกัน โดยพญาหงส์ทูลถามพระเจ้ากาสิว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ พระองค์มิได้ทรงพิจารณาเห็นอนาคตอันยาวนานหรือทรงมัวเมาในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ไม่ทรงสะดุ้งกลัวปรโลกหรือ” พระเจ้ากาสิตรัสตอบว่า “เราพิจารณาเห็นอนาคตอันยาวนานก็หาไม่ พญาหงส์ เราดำรงอยู่ในธรรม ๑๐ ประการ จึงไม่สะดุ้งกลัวปรโลก” ซึ่งหลักทศพิธราชธรรมนี้ได้แก่

๑) ทาน ให้ปันช่วยประชา คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขาได้มีใช้เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยความสะดวก จัดสรรความสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ให้ประชาราษฎร์ได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อน ประสบทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

๒) ศีล รักษาความสุจริต คือ ประพฤติดีงาม สวรรวมกายและ วชิทวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษาจิตดีคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่ยอมรับนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน

๓) ปริจจาคะ บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนเองได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** (ชำระ/เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑/ยุติ). พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๔๙๘.

^{๒๔} ชุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๘๙/๘๘.

๔) อาชชวะ ปฏิบัติภาระโดยซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ ไร้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

๕) มัททวะ ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน คือ มีอัธยาศัยไมเยอหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองศ์ มีความสง่าเกิดแต่ท่วงทีริยาสุภาพนุ่มนวลละมุนละไม ควรได้รับความจงรักภักดี แต่มีขาดความยำเกรง

๖) ตปะ พันมัวเมาด้วยเผากิเลส คือ แผลเผากิเลส ตัณหา มิให้เข้าครอบงำจิต ระวังยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ ความเป็นอยู่สมำเสมอหรืออยู่อย่างง่าย ๆ สามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

๗) อักโกธะ ถือเหตุผลไม่โกรธา คือ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความและกระทำการด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจําใจไว้ ระวังความเคืองชุ่น วินิจฉัยและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบตามธรรม

๘) อวิหิงสา มีอวิหิงสานำร่มเย็น คือ ไม่หลงระเริงอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด ด้วยอาศัยความ อาฆาตเกลียดชัง

๙) ขันติ ชำนาญเช็ญด้วยขันติ คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยาก ถึงจะลำบากกายนำเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่วถูกหยันด้วยถ้อยคำเสียดสีกลางกลางอย่างไรก็ไม่หมัดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

๑๐) อวิโรธนะ มิปฏิบัติคลาดจากธรรม คือ ประพฤติมิให้ผิดจากประศาสน-ธรรมอันถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐและราษฎร์เป็นที่ตั้ง อันใดประชาราษฎร์ปรารถนาโดยชอบธรรมก็ไม่ขัดขืน การใดจะเป็นไปโดยชอบธรรมเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงวันไหว เพราะถ้อยคำดีร้ายสักการะหรืออิฏฐารมณอันอิฏฐารมณใด ๆ สถิตมั่นในธรรมทั้งส่วนยุติธรรมคือความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรมคือระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้คลาดเคลื่อนวิบัติไป

๓.๒.๕.๓ **หลักราชสังคหวัตถุ** เป็นหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในเมตตาสูต^{๒๕} ความว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนพระภิกษุให้ตั้งอยู่ในเมตตา ซึ่งจะได้อนิสงส์ ๘ ประการ และทรงตรัสถึงราชธรรมหรือราชสังคหวัตถุ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า ราชสังคหวัตถุ ก็คือสังคหวัตถุของพระราชา ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน หลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง มี ๔ ประการ ดังนี้

^{๒๕} อัง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๑/๑๙๕.

- ๑) สัสสมณะ (ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร)
- ๒) ปุริสเมณะ (ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ)
- ๓) สัมมาปาสะ (ความรู้จักผูกผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนจน คุ้มกันทุนไปสร้างตัวในพาณิชย์กรรม เป็นต้น)

๔) วาจาเปยะ หรือ วาจาเปยยะ (ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ น้ำคำควรดีมี คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ)^{๒๖}

๓.๒.๕.๔ **หลักจักรพรรดิวัตร** เป็นหลักธรรมที่ปรากฏในจกักรวัตตีสสูตร^{๒๗} ความว่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนพระภิกษุให้มีตนเป็นที่เกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง แล้วทรงตรัสเล่าถึงเรื่องในอดีตของพระเจ้าจักรพรรดิที่ทรงตั้งอยู่ในธรรม ตั้งอยู่ในจักรพรรดิวัตรซึ่งเป็นหลักการปกครองในสมัยนั้น จักรพรรดิวัตรประกอบไปด้วยธรรม ๑๒ ประการ ดังนี้

- ๑) อนโตชนสมิ พลกายสมิ (สงเคราะห์ชนภายใน และพลกายกองทหาร)
- ๒) ขตติเยสุ (สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย)
- ๓) อนุนยเตสุ (สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร)
- ๔) พุราหมณคหปติเกสุ (คุ้มครองพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย)
- ๕) เนคมชานปเทสุ (คุ้มครองชาวราษฎร์พื้นเมืองทั้งหลาย)
- ๖) สมณพราหมณเสสุ (คุ้มครองเหล่าสมณพราหมณ์)
- ๗) มิคปกชีสุ (คุ้มครองเนืองนที่เอาไว้อิสบพันธุ์)
- ๘) อธมมการปฏิกุเขโป (ห้ามปรามมิให้มีการประพฤติกการอันผิดธรรม)
- ๙) อธนานิ ธนานุปปทานิ (ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์)
- ๑๐) สมณพราหมณเณ อุปสงกมิตวา ปณหาปุจฉน (เข้าไปหาและสอบถามปัญหากะสมณพราหมณ์)
- ๑๑) อธมมราคัสส ปทานิ (เว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม)
- ๑๒) วิสมโลกัสส ปทานิ (เว้นโลกกล้า ไม่เลือกควรไม่ควร)^{๒๘}

อีกอย่างหนึ่ง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต)^{๒๙} ได้จัดจักรพรรดิวัตรเป็นข้อหลัก มีหลักใหญ่ ๆ ๕ ข้อ ได้แก่

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔๓.

^{๒๗} ที.ปา.(ไทย). ๑๑/๘๑-๑๐๘/๖๐-๗๙.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕๑.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๐-๒๕๑.

๑) ธรรมาธิปไตย ได้แก่ การถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพนับถือบูชายำเกรงธรรม ยึดธรรมเป็นหลัก เป็นธงชัย เป็นธรรมาธิปไตย

๒) ธรรมิการักษา ได้แก่ จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรมแก่

(ก) อันโตชน คือ คนภายใน ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ โอรส ธิดา จนถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด คือ คนในปกครองส่วนตัว ตั้งแต่บุตรธิดาเป็นต้นไป ด้วยให้การบำรุงเลี้ยงอบรมสั่งสอนเป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบร้อยสงบสุข และมีความเคารพนับถือกัน

(ข) พลกาย คือ กองทัพ คือ ปวงเสนาข้าทหาร ข้าราชการฝ่ายทหาร

(ค) ชัตติยะ คือ กษัตริย์ทั้งหลายผู้อยู่ในพระบรมเดชาานุภาพ, เจ้าเมืองขึ้น, ปัจจุบันสงเคราะห์ชนชั้นปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย, ข้าราชการฝ่ายปกครอง

(ง) อนุยนต์ คือ ผู้ตามเสด็จ คือ ราชบริพารทั้งหลาย, ปัจจุบันควรสงเคราะห์ข้าราชการฝ่ายพลเรือนเข้าทั้งหมด

(จ) พรหมณคฤหบดี คือ ขนเจ้าพิธี เจ้าตำรา พ่อค้า เจ้าไร่เจ้านา คือ ครูบาอาจารย์ นักวิชาการ หมอ พ่อค้า ผู้ประกอบอาชีพวิเศษต่างๆ และเกษตรกร ด้วยช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์เป็นต้น

(ฉ) เนคมชานบท คือ ชาวนิคมชนบท คือ ราษฎรทั้งปวงทุกท้องถิ่น ตลอดถึงชายแดนทั่วไปไม่ทอดทิ้ง

(ช) สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม

(ฌ) มิคปักษี คือ มฤคและปักษี คือ สัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย

๓) อธรรมการนิเสธนา ได้แก่ ห้ามกัน มิให้มีการอันอธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต คือ จัดการป้องกัน แก่ไข มิให้มีการกระทำความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง

๔) ธนานุประทาน ได้แก่ ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแคว้น

๕) ปริบุจณา ได้แก่ ปรึกษาสอบถามปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤดีดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทหมัวเมา อยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ซัดการอันดีชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง ซ่อนปัจจุบันสงเคราะห์นักปราชญ์ นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรมเข้าด้วย

๓.๒.๕.๕ **หลักสาราณียธรรม** เป็นหลักธรรมที่ปรากฏในโกสัมพียสูตร^{๓๐} ความว่า พระภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทะเลาะวิวาทบาดหมางกัน พระพุทธเจ้าจึงทรงเรียกมาแล้วตรัสสอนเรื่องสาราณียธรรม คือธรรมที่ทำให้ระลึกถึงกัน ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความ

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๑/๒๕๙.

สงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน มี ๖ ประการ ดังนี้

๑) เมตตาทายกรรม ทำต่อกันด้วยเมตตา คือ แสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ ร่วมชุมชน ด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่าง ๆ โดยเต็มใจ แสดงอาการกิริยาสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒) เมตตาวาจกรรม พูดต่อกันด้วยเมตตา คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓) เมตตามโนกรรม คิดต่อกันด้วยเมตตา คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔) สาธารณโภคี ได้มาแบ่งกันกินใช้ คือ แบ่งปันลาภผลที่ได้มา โดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน

๕) สีสสามัญญตา ประพฤติให้ดีเหมือนเขา คือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม รักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจหรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖) ทิฐูสามัญญตา ปรับความเห็นเข้ากันได้ คือ เคารพรับฟังความคิดเห็นกัน มีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ในหลักการสำคัญ ยึดถืออุดมคติ หลักแห่งความดีงาม หรือจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน^{๓๑}

ในส่วนของการบริหารวัด พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พระภิกษุเจ้าอาวาสตั้งอยู่ในธรรม ซึ่งถือได้ว่าทรงวางหลักธรรมาภิบาลให้พระภิกษุเจ้าอาวาสปฏิบัติ ปรากฏในหลายพระสูตร ดังนี้

๑) **อวาสิกสูตร** ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ผู้ควรแก่การยกย่อง^{๓๒}

- ก) เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยมรรยาท เพียบพร้อมด้วยวัตร
- ข) เป็นพหูสูตร ทรงสุตะ
- ค) เป็นผู้ประพฤติขัดเกลา ยินดีในการหลีกเร้น
- ง) เป็นผู้ยินดีในกัลยาณธรรม มีวาจางาม เจริญถ้อยคำไพเราะ
- จ) มีปัญญา ไม่โง่เขลา ไม่เป็นคนเซอะ

๒) **ปิยสูตร** ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย^{๓๓}

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๒๐๐-๒๐๑.

^{๓๒} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๑/๓๗๓.

^{๓๓} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๒/๓๗๔.

ก) เป็นผู้มีศีลสำรวม ด้วยการสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปรกติเห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

ข) เป็นผู้พหูสูต ทรงไว้ซึ่งสุตะ สัมมสุตะ เป็นผู้ได้สติดีมาก จำทรงไว้ขึ้นปาก คล่องใจ แหว่งตลอดด้วยดีด้วยทิวฏฐิ ในธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง

ค) เป็นผู้มีวาจาไพเราะ กระทำถ้อยคำให้ไพเราะ ประกอบด้วยวาจาของชาวเมือง สละสลวยไม่มีโทษ ให้ทราบข้อความชัดเจน

ง) เป็นผู้ได้ตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก ซึ่งฉาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

จ) ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่

๓) โสภณสูตร ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมทำอาวาสให้งดงาม^{๓๔}

ก) เป็นผู้มีศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปรกติเห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย ศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

ข) เป็นพหูสูต ทรงไว้ซึ่งสุตะ สัมมสุตะ เป็นผู้ได้สติดีมาก จำทรงไว้ขึ้นปาก คล่องใจ แหว่งตลอดด้วยดีด้วยทิวฏฐิ ในธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง แหว่งตลอดดีด้วยทิวฏฐิ

ค) เป็นผู้มีวาจางาม เจริญถ้อยคำไพเราะอันประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย ไม่หยาบคาย ให้รู้ความหมายได้

ง) เป็นผู้สามารถชี้แจงบุคคลผู้เข้าไปหาให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ ระวังให้อาจหาญแก่กล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา

จ) เป็นผู้ได้ฉาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก

๔) พหุการสูตร ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ ย่อมเป็นผู้มีอุปการะมากแก่อาวาส^{๓๕}

ก) เป็นผู้มีศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปรกติเห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย ศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

ข) เป็นพหูสูต ทรงไว้ซึ่งสุตะ สัมมสุตะ เป็นผู้ได้สติดีมาก จำทรงไว้ขึ้นปาก คล่องใจ แหว่งตลอดด้วยดีด้วยทิวฏฐิ ในธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง แหว่งตลอดดีด้วยทิวฏฐิ

ค) ปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ปรักหักพัง

^{๓๔} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๓/๓๗๕.

^{๓๕} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๔/๓๗๖.

ง) เมื่อภิกษุสงฆ์จำนวนมากเข้ามาถึง หรือภิกษุจากต่างแคว้นเข้ามาถึง เธอเข้าไปบอกพวกคฤหัสถ์ว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุสงฆ์จำนวนมากเข้ามาถึงแล้ว ภิกษุจากต่างแคว้นเข้ามาถึงแล้ว ขอเชิญพวกท่านทำบุญเถิด นี่เป็นกาลสมัยที่จะทำบุญ’

จ) เป็นผู้ได้มาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก

๕) **อนุกัมปสูตร** ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ ย่อมเป็นผู้อนุเคราะห์คฤหัสถ์ได้^{๓๖}

ก) ให้คฤหัสถ์สมาทานอิศील^{๓๗}

ข) ให้คฤหัสถ์ตั้งอยู่ในการเห็นธรรม^{๓๘}

ค) เข้าไปหากคฤหัสถ์ผู้เป็นไข้ให้สติว่า ‘ท่านทั้งหลายจงตั้งสติไว้ต่อพระรัตนตรัยที่ควรแก่สักการะ’ และเมื่อภิกษุสงฆ์จำนวนมากเข้ามาถึง หรือภิกษุจากต่างแคว้นเข้ามาถึง เธอเข้าไปบอกพวกคฤหัสถ์ว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุสงฆ์จำนวนมากเข้ามาถึงแล้ว ภิกษุจากต่างแคว้นเข้ามาถึงแล้ว ขอเชิญพวกท่านทำบุญเถิด นี่เป็นกาลสมัยที่จะทำบุญ’

ง) ฉันทโภชนะที่พวกคฤหัสถ์นำมาถวาย จะเลวหรือประณีตก็ตาม ด้วยตนเอง

จ) ไม่ทำศรัทธาไทยให้ตกไป

๖) **ปฐมอวัณณารหสูตร** ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอภัยเชิญไปประดิษฐานไว้ ธรรม ๕ ประการ คือ^{๓๙}

ก) พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว ตีเตียนคนที่ควรตีเตียน

ข) พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว สรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ

ค) พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว ปลุกความไม่เลื่อมใสในสถานะที่ไม่ควรเลื่อมใส

ง) พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว ปลุกความเลื่อมใสในสถานะที่ควรเลื่อมใส

จ) ไม่ทำศรัทธาไทยให้ตกไป

๗) **ทุติยอวัณณารหสูตร** ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอภัยเชิญไปประดิษฐานไว้ ธรรม ๕ ประการ คือ^{๔๐}

ก) พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว ตีเตียนคนที่ควรตีเตียน

ข) พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว สรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ

ค) เป็นผู้ไม่ตระหนี่อาวาส ไม่หวงแหนอาวาส

ง) เป็นผู้ไม่ตระหนี่ตระกูล ไม่หวงแหนตระกูล

จ) ไม่ทำศรัทธาไทยให้ตกไป

^{๓๖} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๕/๓๗๗.

^{๓๗} อิศील ในที่นี้หมายถึงศีล ๕ ประการ (อัง.ปญจก.อ. ๓/๒๓๕/๙๒).

^{๓๘} ธรรม ในที่นี้หมายถึงอริยสัจ ๔ (อัง.ปญจก.อ. ๓/๒๓๕/๙๒).

^{๓๙} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๖/๓๗๘.

^{๔๐} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๗/๓๗๙.

๘) **ตติยวณณารหสูตร** ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสววรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ธรรม ๕ ประการ คือ^{๔๑}

- ก) พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว ตีเตียนคนที่ควรตีเตียน
- ข) พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว สรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ
- ค) เป็นผู้ไม่ตระหนี่อาวาส
- ง) เป็นผู้ไม่ตระหนี่ตระกูล
- จ) เป็นผู้ไม่ตระหนี่ลาภ

๙) **ปฐมมัจฉริยสูตร** ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสววรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ธรรม ๕ ประการ คือ^{๔๒}

- ก) เป็นผู้ไม่ตระหนี่อาวาส
- ข) เป็นผู้ไม่ตระหนี่ตระกูล
- ค) เป็นผู้ไม่ตระหนี่ลาภ
- ง) เป็นผู้ไม่ตระหนี่วรรณะ
- จ) ไม่ทำศรัทธาไทยให้ตกไป

๑๐) **ทุติยมัจฉริยสูตร** ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสววรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ธรรม ๕ ประการ คือ^{๔๓}

- ก) เป็นผู้ไม่ตระหนี่อาวาส
- ข) เป็นผู้ไม่ตระหนี่ตระกูล
- ค) เป็นผู้ไม่ตระหนี่ลาภ
- ง) เป็นผู้ไม่ตระหนี่วรรณะ
- จ) เป็นผู้ไม่ตระหนี่ธรรมะ

จากหลักธรรมและพระสูตรต่าง ๆ ที่ดังกล่าว แสดงชัดถึงหลักการบริหารที่เป็นไปตามธรรมคือคำสอนของพระพุทธเจ้า การบริหารที่ดำเนินไปตามธรรมะนี้ถือเป็นธรรมาภิบาลได้เช่นเดียวกัน เพียงแต่ส่วนใหญ่การปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับบริหารนี้เป็นคุณธรรมเฉพาะตัวของบุคคลที่ทำหน้าที่บริหารหรือบุคคลในองค์กร มิได้มีลักษณะเป็นระบบการบริหารเหมือนความหมายของธรรมาภิบาลในสมัยปัจจุบัน แต่ก็ยังเป็นลักษณะเด่นของคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นไปที่คุณธรรมส่วนบุคคลซึ่งถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญในกระบวนการบริหาร

^{๔๑} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๘/๓๘๐.

^{๔๒} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๙/๓๘๑.

^{๔๓} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๔๐/๓๘๒.

๓.๓ องค์ประกอบธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท

องค์ประกอบของธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการศึกษาถึงแนวคิดหลักเกี่ยวกับธรรมาภิบาลในบริบทของพระพุทธศาสนาเถรวาทในสังคมไทย การหาองค์ประกอบแต่ข้อจึงต้องศึกษาความหมาย องค์ประกอบหลัก และองค์ประกอบย่อย

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของคำว่า เถรวาท หมายถึง น. ลัทธิที่ถือตามคติซึ่งพระเถระพุทธสาวกได้ทำสังคายนาไว้, หินยาน หรือ ทักซิณนิกาย ก็ว่า^{๔๔} ดังนั้นพระพุทธศาสนาเถรวาท ในความหมายในงานวิจัยนี้ มีความหมายว่า คำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ถือตามคติที่พระพุทธรูปสาวกได้ทำสังคายนาไว้ หรือในที่นี้คือ คำสอนที่ยึดเอาตามหลักที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นหลัก เพราะพระไตรปิฎกนั้นเป็นหลักฐานสำคัญที่จารึกคำสอนของพระพุทธเจ้าและยึดถือว่าเป็นหลักในการศึกษาพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

การศึกษาด้านธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทในงานวิจัยนี้ มุ่งหมายที่จะค้นหาคำสอนหรือหลักปฏิบัติที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเกี่ยวกับการบริหารจัดการวัด และสอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาลสากล อันเนื่องจากว่าคำสอนของพระพุทธศาสนาสามารถบูรณาการเข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ได้ สามารถปรับประยุกต์ให้เข้ากับวิถีปฏิบัติของคนในยุคสมัยปัจจุบันได้ แต่ทั้งนี้ ต้องไม่ขัดหรือแย้งกับพระธรรมวินัยอันเป็นหลักเดิมของพระพุทธศาสนา

๓.๓.๑ ความหมายขององค์ประกอบ

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน^{๔๕} ให้ความหมายของคำว่า องค์ประกอบ หมายถึง น. สิ่งต่าง ๆ ที่ใช้ประกอบเป็นสิ่งใหญ่, ส่วนของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องประกอบทำให้เกิดเป็นรูปขึ้นใหม่ โดยเฉพาะ, ส่วนประกอบ ก็เรียก

ในการพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาล มีความจำเป็นต้องแยกองค์ประกอบของธรรมาภิบาลเพื่อให้เห็นชัดเจนว่าแต่ละข้อของธรรมาภิบาลนั้นประกอบด้วยอะไรบ้าง และมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับพระธรรมวินัยและจารีตของคณะสงฆ์อย่างไร

๓.๓.๒ องค์ประกอบหลักของหลักธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท

องค์ประกอบหลักของหลักธรรมาภิบาล หมายถึง หัวข้อหรือหลักการใหญ่ของธรรมาภิบาล แม้ว่าหลักธรรมาภิบาลจะมีผู้นิยามและวางหลักไว้อย่างหลากหลายว่าโดยรวมแล้วธรรมาภิบาลควรมีหลักอะไรบ้าง แต่โดยส่วนใหญ่ก็มีหัวข้อหลักใหญ่ไม่แตกต่างกันมากนัก เช่น หลักนิติธรรม หลักการมีส่วนร่วม เป็นต้น

^{๔๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๕๒), หน้า ๔๙๕.

^{๔๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๔๑.

หลักธรรมและหลักปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้ามีลักษณะเด่นประการหนึ่งคือสามารถบูรณาการเข้ากับยุคสมัยใหม่(Contemporary) ได้โดยไม่ขัดหรือแย้งในหลักการสำคัญ แม้ธรรมาภิบาลจะเป็นแนวคิดที่เพิ่งมีการนำมาใช้ในการบริหารองค์กรเมื่อไม่นานมานี้ แต่หากพิจารณาจากหลักธรรมาภิบาลตามความหมายที่ใช้กันโดยทั่วไปในปัจจุบัน หลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงวางหลักไว้ก็สอดคล้องกับแนวทางการบริหารจัดการสมัยใหม่ได้

หลักการบริหารจัดการคณะสงฆ์หรือวัดตามหลักพระธรรมวินัย สามารถวิเคราะห์เป็นหลักใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

๑) อำนาจเป็นของสงฆ์ (สงฆ์เป็นใหญ่)^{๘๖}

หลักพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ทรงมีพุทธประสงค์ให้คณะสงฆ์บริหารจัดการกันเอง ดังจะเห็นได้ว่าประโยชน์ในการบัญญัติพระวินัย ๑๐ ประการนั้น^{๘๗} ส่วนใหญ่ล้วนเป็นไปเพื่อประโยชน์ของคณะสงฆ์เอง เช่น เพื่อความรับว่าดีงาม แม้แต่การบัญญัติพระวินัย พระองค์ก็ทรงบัญญัติโดยความเห็นชอบของสงฆ์ ดังความว่า

“...บรรดาอำนาจประโยชน์ ๑๐ นั้น ความเห็นชอบของสงฆ์ คือ ความยอมรับคำว่า ดีแล้ว พระเจ้าข้า ความยอมรับคำในที่มาว่า ดีแล้ว เทวะ ชื่อว่า สังฆสมุฏฐตา

ก็ภิกษุใด ยอมรับคำของพระตถาคต ความยอมรับคำนั้น ของภิกษุนั้น ย่อมมี เพื่อเกื้อกูลเพื่อความสุข สิ้นกาลนาน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงกระทำให้แจ้งซึ่งเนื้อความนี้ว่า เราจักบัญญัติ เพื่อสงฆ์ยอมรับคำของเราว่า ดีแล้ว พระเจ้าข้า จักแสดงโทษในการที่ไม่ยอมรับ และอานิสงส์ในการที่ยอมรับก่อนจึงจะบัญญัติ จักไม่บัญญัติกตขีด้วยหักหาญ ดังนี้ จึงตรัสว่า เพื่อเห็นชอบของสงฆ์...”^{๘๘}

ดังนั้น อำนาจในการบริหารจัดการคณะสงฆ์จึงอยู่ที่คณะสงฆ์เอง ส่วนคณะสงฆ์จะตกลงทำการใด ๆ ก็ขึ้นอยู่กับความเห็นชอบของสงฆ์ทั้งปวง เช่น การอนุญาตให้กุลบุตรสามารถอุปสมบทได้ ก็ขึ้นอยู่กับมติของคณะสงฆ์ ณ ที่นั้น ๆ ซึ่งเรียกรวีกฎนี้ว่า ญัตติจตุตถกรรมวาจา, แม้แต่การสมมุติหน้าที่ให้พระภิกษุทำหน้าที่ต่าง ๆ เช่น ทำหน้าที่แจกอาหาร, ทำหน้าที่แจกเสนาสนะ ก็ต้องให้สงฆ์ยอมรับโดยการสวดสมมุติก่อนจึงจะทำหน้าที่ได้ เป็นต้น แม้กระทั่งหากมีพระเข้านิโรธสมาบัติอยู่ สงฆ์ประชุมกันตกลงให้ไปนิมนต์มาเพื่อทำสังฆกรรม พระรูปนั้นก็ต้องออกจากสมาบัติมาร่วมสังฆกรรมหรือให้ฉันทะ^{๘๙} อำนาจของสงฆ์จึงมีความชอบธรรมและเป็นใหญ่ในการบริหารจัดการสงฆ์

หากกล่าวในบริบทของธรรมาภิบาลในสมัยปัจจุบัน การมอบอำนาจให้สงฆ์เป็นใหญ่เป็นวัฒนธรรมประชาธิปไตย ย่อมสอดคล้องกับ (๑) หลักการมีส่วนร่วม เพราะเมื่ออำนาจเป็นของสงฆ์ พระสงฆ์ทุกรูปในสถานที่นั้น ๆ ก็ต้องมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการด้วย (๒) หลักนิติธรรม เพราะการยอมรับอำนาจของสงฆ์ก็เท่าเทียมหลักเกณฑ์ในการตัดสินใจในการดำเนินการ การอำนวยความสะดวก

^{๘๖} ตัวหนังสือเอนในวงเล็บ เป็นประโยคที่ผู้วิจัยกำหนดขึ้นเพื่อให้คล้องจองกัน

^{๘๗} วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘.

^{๘๘} วิ.ป.อ. (ไทย) ๑๐/๑๐๑๕/๕๙๒.

^{๘๙} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๘/๒๒๕/๘๑๑.

ยุติธรรมต้องผ่านอำนาจของสงฆ์ การออกกติกาดู ๆ ก็ต้องใช้อำนาจของสงฆ์ (๓) หลักความโปร่งใส เพราะหากมีความไม่ถูกต้องเกิดขึ้น สงฆ์ย่อมตรวจสอบการดำเนินการต่าง ๆ ให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงวางแนวทางให้ปฏิบัติ (๔) หลักความรับผิดชอบ เพราะการมอบหมายหน้าที่ใด ๆ ให้พระภิกษุรูปใดไปปฏิบัติ ภิกษุรูปนั้นก็ต้องรับผิดชอบต่อคณะสงฆ์ อยู่ในความไว้วางใจของคณะสงฆ์

๒) ยึดพระธรรมวินัยเป็นใหญ่ (ธรรมวินัยเป็นกรอบ)

การที่พระพุทธเจ้าทรงมอบพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนตัวของพระองค์เมื่อทรงดับขันธปรินิพพานแล้ว^{๕๐} เป็นสิ่งบ่งชี้ว่าพระองค์ทรงประสงค์ให้คณะสงฆ์ถือเอาพระธรรมวินัยเป็นใหญ่ ทั้งในแง่ของการประพฤติปฏิบัติส่วนตัวหรือในการปกครองคณะสงฆ์ การที่พระสงฆ์ยังยึดหรือปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่ทรงบัญญัติหรือแสดงเอาไว้ดีแล้ว ย่อม “ยังความดีงาม” ให้เกิดขึ้นกับคณะสงฆ์ ตามวัตถุประสงค์ของพระองค์ การบริหารจัดการคณะสงฆ์ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ในช่วงแรกพระองค์ทรงปกครองสงฆ์ด้วยพระองค์เอง แต่เมื่อคณะสงฆ์ขยายใหญ่ขึ้น พระองค์ทรงมอบอำนาจให้สงฆ์ทำการแทน โดยทรงวางหลักพระธรรมวินัยให้เป็นแนวทางปฏิบัติ ดังนั้น สิ่งที่ยังยึดโยงคณะสงฆ์ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความเสมอภาคกัน^{๕๑} ก็คือ พระธรรมวินัย

การยึดพระธรรมวินัยเป็นใหญ่ย่อมเป็นธรรมาภิบาลในความหมายของการปกป้องธรรม คือ ความถูกต้องดีงาม สอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาลในสมัยปัจจุบันด้านหลักนิติธรรม เพราะการดำเนินการต่าง ๆ มีแบบแผนแห่งพระธรรมวินัย นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับหลักความโปร่งใสด้วย เพราะพระธรรมวินัยควบคุมความประพฤติของพระสงฆ์ให้อยู่ในความถูกต้อง สุจริต มีการตรวจสอบจากคณะสงฆ์ด้วยกันเอง และสอดคล้องกับหลักประสิทธิภาพและประสิทธิผล เพราะการถือพระธรรมวินัยเป็นใหญ่ กระบวนการในการคัดเลือกบุคคลที่จะมาบวชก็ย่อมมีประสิทธิภาพ ในระหว่างใช้ชีวิตนิกบวช การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยก็ช่วยควบคุมคุณภาพของนิกบวช และเกิดประสิทธิผลทั้งต่อตนเองคือการได้เข้าใจในหลักธรรม และต่อสังคมในแง่ของการสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้น

๓) เคารพศรัทธา (นบนอบศรัทธามองชน)

การที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยนั้น เหตุผลประการหนึ่งก็เพื่อยังความศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา และยังความศรัทธาให้ยิ่งขึ้นไปสำหรับผู้ที่ศรัทธาแล้ว^{๕๒} การเคารพในความศรัทธาของผู้เลื่อมใส ช่วยให้พระสงฆ์ปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสมณภาวะหรือปฏิบัติตามพระธรรมวินัย เพราะพระสงฆ์จะคำนึงถึงจิตใจของผู้เลื่อมใสอยู่เสมอว่าทำอย่างไรตนจึงสมควรแก่ความเลื่อมใสนั้น ทำตนให้สมควรแก่ทักษิณาทาน สมควรแก่การกราบไหว้ แม้แต่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงเคารพในความศรัทธาของผู้เลื่อมใส ดังเรื่องที่ปรากฏในปุณณทาสีวัตถุ^{๕๓} ความว่า นางปุณณทาสีได้ถวายขนมร่ำแต่พระพุทธเจ้า เมื่อถวายแล้วก็มีความคิดว่าพระพุทธเจ้าคงไม่ฉันขนมร่ำอันเป็นของคน

^{๕๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๕๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๒๑/๖๐๓/๒๔๘.

^{๕๒} วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘.

^{๕๓} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๗/๔๕๗.

ชั้นทาสี เป็นของไม่ประณีต คงเสด็จไปฉันทโฆชนะอันประณีตในพระราชวังของพระราชา แต่พระพุทธรูปเจ้าก็ทรงฉันทมนรานั้นให้นางทาสีเห็น ทั้งนี้ก็เพื่อสงเคราะห์นางทาสีและเคารพในทานของนางทาสีนั่นเอง

การที่พระพุทธรูปเจ้าทรงสอนพระภิกษุสาวกให้เป็นผู้เลี้ยงง่ายก็เพราะชีวิตสมณะนั้นขึ้นอยู่กับชาวบ้าน เพราะพระภิกษุต้องขออาหารจากชาวบ้าน ต้องทำตนให้เป็นผู้เลี้ยงง่าย^{๕๔} การทำตนให้เป็นผู้เลี้ยงง่ายนี้ก็คือการทำให้ชาวบ้านศรัทธาตนเอง หากชาวบ้านไม่ศรัทธา พระสงฆ์ก็ย่อมเป็นอยู่ลำบาก การเผยแผ่พระธรรมคำสอนก็อาจทำได้ยาก

หากพิจารณาในแง่ธรรมาภิบาล การเคารพในศรัทธาของชาวบ้าน สอดคล้องกับหลักความรับผิดชอบ เพราะเมื่อพระสงฆ์คำนึงถึงศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อพระสงฆ์ ก็ย่อมทำตนให้อยู่ในวัตรปฏิบัติตามพระธรรมวินัย นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับเชื่อมโยงกับหลักนิติธรรม เพราะเมื่อทำตนให้อยู่ในพระธรรมวินัย ก็เท่ากับมีแบบแผนในการดำเนินการต่าง ๆ ซึ่งยึดโยงไปถึงหลักความโปร่งใส หลักประสิทธิภาพ และหลักประสิทธิผล

๔) เป็นประโยชน์สุขแก่ตนและผู้อื่น (ยังประโยชน์ตนและสังคมให้ยั่งยืน)

พระธรรมวินัยที่พระพุทธรูปเจ้าทรงบัญญัติหรือทรงแสดงไว้ดีแล้ว หากพระสงฆ์ปฏิบัติตามคำสอนนั้น ๆ ย่อมเป็นประโยชน์แก่ตนเองในแง่ของการขัดเกลาจิตใจ ละอกุศล สร้างกุศลขึ้นในจิตของตน เป็นการพัฒนาตนให้ได้บรรลุถึงธรรม

พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงตรัสเตือนในพระปัจฉิมวาจาว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๕๕} คำว่าหน้าที่ในที่นี้ก็คือหน้าที่เพื่อตนและผู้อื่น ดังที่พระพุทธรูปเจ้าทรงดำเนินในครรลองของจริยา ๓ คือ โลกัตถจริยา ญัตตถจริยา และพุทฺถจริยา^{๕๖} การที่พระพุทธรูปเจ้าทรงส่งพระสงฆ์สาวกไปประกาศพระศาสนา ก็ทรงประสงค์ที่จะสงเคราะห์โลกให้ได้รับรสแห่งพระธรรม จึงเป็นสิ่งที่แสดงว่า งานที่พระสงฆ์ทำนั้นอยู่ในกรอบของการยังประโยชน์ทั้งสองนี้ให้เจริญงอกงาม

หากกล่าวในแง่ของธรรมาภิบาล การคิดถึงประโยชน์ของตนและผู้อื่น ย่อมสอดคล้องกับหลักความรับผิดชอบต่อสังคม เพราะการจะทำประโยชน์ตนให้เกิดขึ้น ก็ด้วยการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยนั่นเอง เมื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัยก็ย่อมส่งผลมาสู่ประโยชน์ของผู้อื่นด้วย และยังยึดโยงไปยังหลักประสิทธิภาพและประสิทธิผลด้วย เพราะเมื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัยก็ย่อมแสดงถึงคุณภาพในการเป็นสมณะที่ดี ส่งผลให้เกิดความสงบสุขร่มเย็นแก่ผู้เคารพศรัทธากราบไหว้

จากหลักทั้ง ๔ ข้อที่กล่าวมา เป็นหลักใหญ่ที่เกี่ยวเนื่องกับการบริหารคณะสงฆ์หรือวัดตามแนวคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยสรุปคือ การบริหารจัดการสงฆ์หรือวัดนั้นต้องยึดหลักการให้

^{๕๔} ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๖/๓๐๘/๓๗๖.

^{๕๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๘๗.

อำนาจสงฆ์เป็นใหญ่มากกว่าตัวบุคคล ต้องยึดเอาพระธรรมวินัยเป็นเกณฑ์ในการดำเนินการสิ่งต่าง ๆ แนวทางการบริหารจัดการจะต้องคำนึงถึงสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อศรัทธาของชาวบ้าน และการบริหารจัดการนั้นก็ต้องเป็นประโยชน์ทั้งต่องานพระศาสนาและงานของสังคมด้วย

ในบริบทการบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน ผู้วิจัยขอเสนอหลักใหญ่ที่สรุปได้จากหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาท มาบูรณาการกับหลักธรรมาภิบาลที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไปในสมัยปัจจุบัน^{๕๗} ซึ่งมีความเหมาะสมกับบริบทการบริหารวัดในปัจจุบัน และเหมาะสมในการบริหารกิจการพระพุทธศาสนา ให้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่งานของพระศาสนา ส่งเสริมความเรียบร้อยดีงามในการบริหารจัดการวัดดังต่อไปนี้

๑. การมีส่วนร่วม (Participation)
๒. ความโปร่งใส (Transparency)
๓. ความรับผิดชอบ (Accountability)
๔. หลักนิติธรรม (Rule of Law)
๕. ประสิทธิภาพ (Efficiency)
๖. ประสิทธิผล (Effectiveness)

^{๕๗} พระพรหมบัณฑิต(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา, (พระนครศรีอยุธยา: เทียนวัฒนา พรินท์ติ้ง, ๒๕๕๘), หน้า ๔๓-๔๕.

๓.๓.๓ องค์ประกอบย่อยของธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท

องค์ประกอบย่อยของธรรมาภิบาล ในที่นี้ได้แก่การวิเคราะห์ส่วนประกอบในรายละเอียดจากองค์ประกอบหลักธรรมาภิบาล ซึ่งองค์ประกอบย่อยนี้ พิจารณาจากรายละเอียดต่างๆ ทั้งจากด้านนิยามศัพท์ ด้านพระธรรมวินัย กฎหมายบ้านเมือง และจารีตประเพณีคณะสงฆ์ ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วม (Participation)

การมีส่วนร่วมเป็นหลักสำคัญของการบริหารจัดการองค์กร เพราะการบริหารจัดการต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลหลากหลาย รวมถึงต้องเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบต่าง ๆ ในสังคมด้วย ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของการบริหารจัดการ

หากพิจารณาการบริหารจัดการตามหลักพระธรรมวินัยในแนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาท มีลักษณะของการมีส่วนร่วมปรากฏในหลักพระวินัย กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงวางพื้นฐานของการบริหารคณะสงฆ์โดยมอบอำนาจให้สงฆ์เป็นใหญ่ ไม่ได้ทรงมอบอำนาจหรือมอบหมายให้พระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งทำหน้าที่แทนพระองค์ แม้จะเป็นถึงชั้นอัครสาวกก็ตาม อันแสดงถึงเจตนารมณ์ของพระองค์ที่จะทรงมอบให้คณะสงฆ์ปกครองกันโดยมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ทุกรูป การกระทำใด ๆ ต้องผ่านความเห็นชอบของคณะสงฆ์ก่อน แม้กระทั่งการแจกจ่ายอาหารในแต่ละวันก็ต้องผ่านความเห็นชอบของสงฆ์ด้วยวิธีอุปโลกนกรรม หรือกล่าวโดยสรุปแล้ว กรรมทั้ง ๔ อย่างได้แก่ อุปโลกนกรรม ญัตติกรรม ญัตติทุติยกรรม และญัตติจตุตถกรรม ล้วนแล้วแต่เป็นอำนาจของสงฆ์ที่จะให้ความเห็นชอบทั้งสิ้น^{๕๘}

แม้การปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาลจะให้อำนาจสงฆ์เป็นใหญ่ก็ตาม แต่หากพิจารณาถึงความหมายของการมีส่วนร่วมในยุคสมัยปัจจุบันที่หมายรวมถึงการแสดงความคิดเห็น การวิพากษ์วิจารณ์ ตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจต่าง ๆ แล้ว การปกครองสงฆ์ไม่ว่าด้านหมู่คณะสงฆ์หรือการบริหารจัดการวัด สงฆ์จะมีส่วนร่วมเพียงแค่การเห็นชอบในสิ่งที่ผู้มีผู้เสนอ หรือจะมีกระบวนการในการให้ความเห็นชอบ เช่น ถกเถียง วิพากษ์วิจารณ์ เป็นต้น หรือไม่ เรื่องนี้สามารถพิจารณาได้จากหลักอภิธานธรรมที่ทรงตรัสว่าจะไม่มีความเสื่อมเลยหากหมู่คณะยังมีการประชุมกันอยู่เนื่อง ๆ เมื่อจะประชุมหรือเลิกประชุมก็มีความพร้อมเพรียงกัน^{๕๙} การประชุมของหมู่คณะคงมิใช่การมารวมตัวกันแต่เพียงอย่างเดียว แต่ในที่ประชุมคงมีการพูดคุยในเรื่องราวต่าง ๆ ดังจะเห็นว่าเรื่องราวในพระสูตร มักบอกว่าพระภิกษุจับกลุ่มคุยกันด้วยเรื่องนั้นเรื่องนั้นจนเป็นที่มาของการตรัสพระสูตรต่าง ๆ ในการประชุมสงฆ์ก็คงมีลักษณะอย่างเดียวกัน

นอกจากนี้ หากพิจารณาตามหลักอภิธานสมณะหรือวิธีการระงับอภิธาน^{๖๐} มีวิธีการระงับอภิธานที่ต้องใช้อำนาจของสงฆ์ในการตัดสินใจอภิธานต่าง ๆ ซึ่งการตัดสินใจก็ต้องมีการถกเถียง การ

^{๕๘} วิ.จ. (ไทย) ๖/๒๑๖/๓๓๒.

^{๕๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๒.

^{๖๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๖/๕๕.

แสดงความเห็น เป็นพื้นฐานอยู่แล้ว นอกจากนี้ หากพิจารณาจากหลักในการพิจารณาหรือการยอมตน เพื่อให้บุคคลอื่นซึ่งข้อบกพร่องของตนได้^{๖๑} ในการที่จะชี้ข้อบกพร่องต่าง ๆ ก็ต้องมีการแสดงความเห็นหรือการวิพากษ์วิจารณ์อยู่แล้ว

ดังนั้น การมีส่วนร่วมในแนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงมีแนวทางปฏิบัติให้เกิดการมีส่วนร่วม ทั้งมีส่วนร่วมในการคิดคือการแสดงความคิดเห็น การวิพากษ์วิจารณ์, มีส่วนร่วมในการตัดสินใจคือการให้ความเห็นชอบในเรื่องนั้น ๆ, และมีส่วนร่วมในการดำเนินการคือพระภิกษุทุกรูปต้องพร้อมเพรียงกันในการทำกิจนั้น ๆ เช่น การพร้อมเพรียงกันในการประชุมให้สำเร็จเสร็จสิ้น เป็นต้น ซึ่งจะได้บูรณาการหลักพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ลงในองค์ประกอบหลักและองค์ประกอบย่อยของหลักการมีส่วนร่วมต่อไป

๑.๑ ความหมายของการมีส่วนร่วม

พจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายคำว่า ส่วนร่วม ไว้ว่า หมายถึง น. ส่วนได้ส่วนเสียในกิจกรรมร่วมกับผู้อื่น เช่น มีส่วนร่วมในการบำเพ็ญกุศล มีส่วนร่วมในการทุจจริต มีส่วนร่วมในการลงทุนบริษัท^{๖๒} การมีส่วนร่วมในที่นี้ จึงหมายถึง การมีส่วนได้เสียในสิ่งที่ดำเนินการ ทั้งในด้านกิจกรรมที่อยู่ในรูปแบบการปฏิบัติ หรือกิจการที่อยู่ในรูปแบบขององค์กร

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๖๓} ให้นิยามการมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่ม ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการรับรู้ ร่วมคิดร่วมตัดสินใจ ร่วมการทำงาน ร่วมกันแก้ไขปัญหา และร่วมกันพัฒนากิจการพระพุทธศาสนา

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. ๒๕๔๒^{๖๔} นิยามการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับรู้และเสนอความคิดเห็นในการตัดสินใจแก้ปัญหา ด้วยการแสดงหรือแจ้งความเห็น การไต่สวนสาธารณะ การประชาพิจารณ์ และการแสดงประชามติ

Sam Agere^{๖๕} ให้นิยามการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง กระบวนการที่เปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้เสียเข้ามามีบทบาทและอิทธิพลในการตัดสินใจดำเนินนโยบาย และมีส่วนในการควบคุมสถาบัน ตลอดจนการจัดสรร การใช้และการรักษาทรัพยากร ต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของตน

^{๖๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๕/๓๑๒.

^{๖๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๕๙.

^{๖๓} พระพรหมบัณฑิต(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา, (พระนครศรีอยุธยา: เทียนวัฒนา พรินท์ติ้ง, ๒๕๕๘), หน้า ๔๓.

^{๖๔} ทิวากร แก้วมณี, ธรรมาภิบาล, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๙), หน้า ๒๖.

^{๖๕} Sam Agere, ธรรมาภิบาล การบริหาร การปกครองที่โปร่งใสด้วยจริยธรรม, แปลโดย ชัยวัฒน์ คำชู และคณะ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์น้ำฝน, ๒๕๕๕), หน้า ๔๘.

เมตต์ เมตต์การุณจิตต์^{๖๖} ให้นิยามการมีส่วนร่วมว่า การเปิดโอกาสให้เจ้าหน้าที่ผู้ร่วมงาน ผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholder) และประชาชนทั่วไปทุกภาคส่วน เข้าไปมีส่วนร่วมบริหารตามสิทธิ (Citizen of Conduct) ที่พึงจะมี เช่น ร่วมคิด ร่วมทำ การประชาคม การประชาพิจารณ์ และวิธีอื่นๆ โดยเฉพาะโครงการที่มีผลกระทบต่อส่วนรวม ซึ่งการเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมจะแสดงให้เห็นถึงการรับฟังเสียงของผู้เกี่ยวข้องโดยเฉพาะประชาชน

ไพโรจน์ ภัทรนรากุล^{๖๗} กล่าวถึงหลักการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในการกำหนดนโยบาย การมีส่วนร่วมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของธรรมาภิบาล เพื่อสร้างหลักประกันว่าทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ ร่วมกำหนดนโยบาย ร่วมคิดร่วมปฏิบัติ ร่วมติดตามผลและร่วมรับผลประโยชน์จากการตัดสินใจ ในทางปฏิบัติทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้โดยตรงหรือเข้ามามีส่วนร่วมโดยผ่านทางตัวแทน ระบบการมีส่วนร่วม หมายถึง มีการจัดการ การเตรียมการ การประชาสัมพันธ์ชี้แจงให้ทุกฝ่ายได้รับทราบ และเข้าร่วมในกระบวนการอย่างอิสระเต็มที่

๑.๒ องค์ประกอบหลักของการมีส่วนร่วม

วัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายหลักของหลักธรรมาภิบาลในหลักการมีส่วนร่วม สืบเนื่องมาจากวิธีการบริหารองค์กรไม่ว่าภาครัฐหรือเอกชนในอดีต เป็นการบริหารโดยบุคคลคนเดียวหรือคณะบุคคลเพียงคนเดียว ไม่มีการมีส่วนร่วมของผู้ร่วมงานหรือบุคคลในองค์กร เป็นการบริหารงานแนวตั้งที่สั่งการจากข้างบนลงล่าง ผู้ปฏิบัติงานไม่ได้รับทราบข้อมูลที่เพียงพอและไม่เข้าใจนโยบายที่แท้จริง ทำให้เกิดความเสียหาย หลักธรรมาภิบาลจึงมุ่งแก้ไขให้บุคคลภายในองค์กรมีส่วนร่วมในการบริหารงาน ซึ่งสามารถวางองค์ประกอบหลักของการมีส่วนร่วมได้ดังนี้

๑.๒.๑ หลักการกระจายอำนาจ การมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้ องค์กรหรือหน่วยงานจะต้องมีแนวคิดในการกระจายอำนาจไปยังองคาพยพหรือส่วนต่างๆที่มีส่วนร่วมในองค์กร ไม่รวบอำนาจหรือที่ พระไพศาล วิสาโล^{๖๘} กล่าวว่า เป็นการใช้อำนาจในลักษณะรวมศูนย์อันเป็นลักษณะปกครองสงฆ์ตั้งแต่ในอดีต ทำให้ขาดการร่วมคิดและโอกาสในการรับรู้ข้อมูลที่หลากหลาย การจะทำให้คณะสงฆ์เกิดการมีส่วนร่วมก็ต้องมีการกระจายอำนาจจากบนลงล่างหรือกระจายอำนาจไปสู่ระดับต่างๆ ซึ่งจะช่วยให้คณะสงฆ์เปิดรับความคิดใหม่ๆ มีความคิดสร้างสรรค์ มีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ และยังทำให้คณะสงฆ์เกิดพลวัตและสามารถปรับตัวให้หลุดพ้นจากภาวะล่องลอยและแข็งทื่อ

^{๖๖} เมตต์ เมตต์การุณจิตต์, การบริหารจัดการที่ดี (Good Governance), (นนทบุรี : บุ๊คพอยท์วิชาการ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖.

^{๖๗} ไพโรจน์ ภัทรนรากุล, ๕๐ ปี รัฐประศาสนศาสตร์, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สหยาบสื่อการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑๒, อ้างใน รัชยา ภักดีจิตต์, ธรรมาภิบาล เพื่อการบริหารภาครัฐและภาคเอกชน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๘.

^{๖๘} ดูรายละเอียดใน พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๗-๒๔๘.

๑.๒.๒ หลักการเคารพสิทธิและเสรีภาพ การมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้ต้องตั้งอยู่บนหลักแห่งการเคารพสิทธิและเสรีภาพ โดยเฉพาะสิทธิและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นซึ่งเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน รวมถึงการรับรู้ข้อมูลต่างๆภายในองค์กร การมีส่วนร่วมจะถูกปิดกั้นหากภายในองค์กรไม่เคารพสิทธิที่ว่าทุกคนที่อยู่ภายในองค์กรนั้นมีสิทธิที่จะได้รับการปฏิบัติที่เสมอภาคกัน เช่น พระสงฆ์ที่เพิ่งบวชก็ย่อมมีสิทธิที่จะแสดงความคิดเห็นได้เท่ากับเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์รูปอื่นๆ เป็นต้น หากมีการเคารพสิทธิและเสรีภาพของกันและกัน เสียงเพียงหนึ่งเสียงก็มีค่าควรที่จะรับฟัง

๑.๒.๓ หลักประชาธิปไตย การมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นไม่ได้หากองค์กรนั้นๆไม่มีบรรยากาศของหลักประชาธิปไตย ซึ่งโดยหลักการแล้วย่อมรวมถึงการกระจายอำนาจและการเคารพสิทธิและเสรีภาพดังที่กล่าวมาแล้วด้วย และยังรวมถึงการเคารพเสียงของคนส่วนใหญ่หรืออันทามติ รูปแบบของประชาธิปไตย^{๖๙} ก็มีหลายแบบขึ้นอยู่กับการนำไปใช้ในองค์กรต่างๆ ดังนี้

ก. ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory democracy) ได้แก่รูปแบบประชาธิปไตยที่เน้นให้เกิดการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม เปิดโอกาสให้ประชาชนหรือผู้มีส่วนได้เสียเข้ามามีบทบาทในการคิดและตัดสินใจร่วมกับผู้บริหาร

ข. ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (Deliberative democracy) ได้แก่ รูปแบบประชาธิปไตยที่เน้นให้เกิดการมีส่วนร่วมเช่นกัน โดยเน้นไปที่กระบวนการปรึกษาร่วมกับภาคประชาสังคม เช่น การประชาพิจารณ์ การอภิปรายถกเถียง การแสดงความคิดเห็น เพื่อให้ผู้บริหารได้นำความเห็นนั้นๆ ไปเป็นข้อมูลในการตัดสินใจ

ค. ประชาธิปไตยทางตรง (direct democracy) ได้แก่รูปแบบประชาธิปไตย- โดยที่ภาคประชาสังคมได้แสดงออกทางการเมืองหรือการบริหารโดยตรงโดยไม่ผ่านตัวแทน การตัดสินใจของผู้บริหารเป็นเพียงการทำตามประชามติเท่านั้น

ง. ประชาธิปไตยแบบประชาชนปกครองตนเอง (self-government democracy) ได้แก่ รูปแบบประชาธิปไตยที่ภาคประชาสังคมรวมกันทำประโยชน์แก่ส่วนรวมหรือการปกครองที่เน้นไปที่สำนึกรับผิดชอบต่อพลเมืองโดยรัฐยุ่งเกี่ยวน้อยที่สุด

๑.๓ องค์ประกอบย่อยของการมีส่วนร่วม

จากองค์ประกอบหลักของการมีส่วนร่วม สามารถจำแนกออกเป็นองค์ประกอบย่อยได้ ดังนี้

๑.๓.๑ มีส่วนร่วมในการคิดและตัดสินใจ ได้แก่ การเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการรับรู้การบริหารจัดการวัด ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในที่นี้ได้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวัดในลักษณะต่างๆ เช่น

^{๖๙}ดูรายละเอียดใน ทิวากร แก้วมณี, **ธรรมาภิบาล**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๙), หน้า ๕๘-๖๐.

๑.๓.๑.๑ คณะกรรมการวัดหรือไวยาวัจกร แม้คณะกรรมการวัดจะไม่มีกฎหมายตราความคุ้มครองรับเหมือนไวยาวัจกร แต่ก็มีกฎกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ ๒ พ.ศ.๒๕๑๑ ที่วางแนวทางให้แต่ละวัดมีผู้จัดการผลประโยชน์ของวัด ซึ่งอาจเป็นไวยาวัจกรหรือผู้แทนที่เจ้าอาวาสมอบหมาย คณะกรรมการวัดหรือไวยาวัจกรเป็นผู้แทนของเจ้าอาวาสในการรักษาศาสนสมบัติของวัด รวมไปถึงการจัดการผลประโยชน์ต่างๆของวัด ดังนั้น บุคคลเหล่านี้จึงเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกับวัด จำเป็นอย่างยิ่งที่จักต้องมีการรับรู้รับทราบข้อมูลของวัดในด้านต่างๆ เกี่ยวกับการบริหารจัดการวัด

๑.๓.๑.๒ ผู้บริจาคสนับสนุนกิจการของวัด วัดแต่ละวัดนั้นส่วนใหญ่มีรายได้จากเงินบริจาคของพุทธศาสนิกชน ไม่ว่าจะเป็นชุมชนรอบๆวัด หรือจากที่อื่นๆ การบริจาคทรัพย์สินให้กับวัดนั้นแม้มิได้หวังผลรางวัลตอบแทน แต่ผู้บริจาคควรได้รับรู้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับการใช้จ่ายทรัพย์สินที่ตนบริจาค

๑.๓.๑.๓ ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินการของวัด แบ่งเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

ก. ผู้ที่มีผลประโยชน์ร่วมกับวัด ได้แก่ บุคคลที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับการดำเนินการของวัดในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่น เป็นคู่สัญญาเกี่ยวกับวัด เป็นต้น บุคคลเหล่านี้อาจได้รับผลกระทบจากการดำเนินการของวัด เช่น หากวัดมีการขึ้นค่าเช่าที่ดินที่บุคคลเหล่านี้ทำสัญญาเช่าอยู่ ก็อาจเกิดความเดือดร้อนขึ้นได้ ดังนั้น วัดจึงควรเปิดโอกาสให้บุคคลเหล่านี้มีส่วนร่วมรับรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการวัด เพื่อลดผลกระทบ

ข. ชุมชนรอบวัด เนื่องจากวัดส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในเขตชุมชน การดำเนินการของวัดอาจก่อให้เกิดผลกระทบบางประการแก่คนในชุมชนได้ เช่น มลพิษทางอากาศจากเมรุเผาศพหรือเตาเผาขยะ มลพิษทางเสียงที่เกิดจากการใช้เครื่องขยายเสียง ปัญหาด้านสาธารณสุข เช่น โรคระบาดจากสัตว์เลี้ยงภายในวัด ปัญหาขยะมูลฝอย เป็นต้น เหล่านี้ล้วนแต่สร้างผลกระทบต่อชุมชนรอบวัด ดังนั้น ในการบริหารจัดการวัด บุคคลเหล่านี้จึงควรรับทราบข้อมูลการดำเนินการของวัด เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น

ความคิดเป็นนามธรรมที่ไม่สามารถจับต้องได้ การจะทำให้ความคิดเป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถเข้าใจได้จึงต้องมีวิธีการหรือกระบวนการให้ความคิดนั้นๆปรากฏ และในการสร้างการมีส่วนร่วมในการร่วมคิด ก็จำเป็นต้องมีกระบวนการในการมีส่วนร่วม ซึ่งกระบวนการการมีส่วนร่วมในการคิด อาจใช้กระบวนการต่างๆ เช่น การระดมความคิด (Brainstorming) การปรึกษาหารือ การเปิดเวทีรับฟังความคิดเห็น การลงประชามติ เป็นต้น ซึ่งอาจแยกเป็นระดับของการมีส่วนร่วม^{๗๐}ได้ดังนี้

ก) ระดับการให้ข้อมูล ซึ่งเป็นระดับพื้นฐานที่สุด เป็นการสื่อสารข้อมูลระหว่างผู้บริหารและผู้มีส่วนได้เสีย เช่น การแถลงข่าว การออกแถลงการณ์ การจัดนิทรรศการ การแจกจดหมายข่าว เป็นต้น

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน ทิวากร แก้วมณี, **ธรรมาภิบาล**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๙), หน้า ๘๔-๘๕.

ข) ระดับการเปิดรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น

ค) ระดับการวางแผนร่วมกัน ให้ผู้มีส่วนได้เสียเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนงานต่างๆ ซึ่งเป็นรูปแบบของคณะกรรมการต่างๆ

ง) ระดับการพัฒนาศักยภาพในการมีส่วนร่วม ได้แก่ การเปิดให้สาธารณะเข้ามามีบทบาทในทุกกระบวนการทั้งร่วมคิด ร่วมวางแผน และร่วมทำ

โดยสรุป การมีส่วนร่วมในการคิด ได้แก่ การเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้เสียกับกิจการของวัดหรือผู้ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวัด เช่น คณะกรรมการวัด ไวยาวัจกร ชุมชนรอบวัด เป็นต้น เข้ามามีส่วนในการคิดและตัดสินใจเกี่ยวกับการดำเนินการต่างๆของวัด โดยผ่านกระบวนการต่างๆ เช่น การประชุม การเปิดรับฟังความคิดเห็น การรับฟังข้อเสนอแนะ การเปิดประชาพิจารณ์ การลงมติ เป็นต้น

๑.๓.๒ การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ได้แก่ การเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานได้มีส่วนร่วมในการทำงาน วิธีการการมีส่วนร่วมที่ดีคือการตั้งคณะกรรมการหรืออนุกรรมการเพื่อมอบหมายบทบาทหน้าที่ให้ผู้ร่วมงานได้แสดงความสามารถของตน คณะกรรมการของวัดโดยส่วนใหญ่มาจากคนในชุมชน เพราะชุมชนสามารถที่จะดูแลวัดได้ดี ได้รับความเคารพความเป็นมาเป็นไปของวัดได้ดีกว่าคนที่ไม่ได้ อยู่ภายในชุมชนนั้นๆ กรรมการวัดที่ตั้งขึ้นก็ควรมาจากกลุ่มคนที่หลากหลายเพื่อป้องกันการครอบงำหรือควบคุมวัดจากคนเพียงบางกลุ่ม และการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารวัดหรือดูแลวัด ก็คือการให้วัดและสังคมได้ปรับตัวเข้าหากัน^{๗๑}

ในการบริหารวัด แม้ว่าพระราชบัญญัติคณะสงฆ์แทบทุกฉบับจะมอบหมายให้เป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสในการบริหารวัด โดยไม่ได้ระบุให้มีการบริหารในรูปแบบคณะกรรมการเอกชนการบริหารองค์กรการกุศลอื่นๆ เช่น มูลนิธิหรือสมาคม เป็นต้น แต่วัดเป็นองค์กรการกุศลที่ตั้งอยู่ในชุมชน อาศัยศรัทธาของศาสนิกชน จึงจำเป็นต้องมีส่วนร่วมจากศาสนิกที่มากำบุญหรือผู้ศรัทธาวัดในการให้การอุปถัมภ์สนับสนุน มหาเถรสมาคมจึงกำหนดให้วัดมีไวยาวัจกรเพื่อช่วยเจ้าอาวาสในการบริหารงาน และมีกฎกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ ๒ พ.ศ.๒๕๑๑ ที่ให้วัดต้องมีผู้จัดการผลประโยชน์ อีกทั้งนโยบายของมหาเถรสมาคมก็ให้วัดแต่ละวัดมีคณะกรรมการวัด เพื่อช่วยงานของเจ้าอาวาส ทั้งนี้เจ้าอาวาสจะต้องทำหนังสือเป็นลายลักษณ์อักษรมอบหมายหน้าที่ให้ไวยาวัจกรหรือคณะกรรมการวัด เพื่อแสดงให้เห็นว่าจะต้องทำหน้าที่ใดบ้าง

๑.๓.๓ การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา ในการแก้ปัญหานั้น บางปัญหาอาจแก้ได้ด้วยบุคคลเพียงคนเดียว แต่ปัญหาที่มีความซับซ้อนต้องแก้ไขด้วยบุคคลหลายคนหรือองค์กรหลายองค์กรร่วมมือกัน การบริหารวัดก็เช่นเดียวกันที่บางปัญหาที่มีความซับซ้อนเกี่ยวกับบุคคลและหน่วยงานหลายฝ่าย เช่น ปัญหายาเสพติดที่ระบาดภายในวัด เจ้าอาวาสรูปเดียวไม่สามารถแก้ปัญหา

^{๗๑} พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๗๓.

ได้โดยลำพัง ต้องอาศัยความร่วมมือจากพระสงฆ์สามเณรภายในวัด ชุมชนรอบวัด หน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น การมีส่วนร่วมจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญในการแก้ไขปัญหา

๑.๓.๔ การมีส่วนร่วมในการพัฒนา การพัฒนาวัดและกิจกรรมต่างๆของวัดจะสามารถพัฒนาขึ้นได้ สิ่งสำคัญได้แก่การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน เริ่มแรกจากการมีส่วนร่วมของบุคคลภายในวัดและขยายออกไปภายนอกวัด ได้แก่ชุมชนหรือประชาสังคม

กล่าวโดยสรุป องค์ประกอบหลักของการมีส่วนร่วมมี ๓ ข้อได้แก่ ๑) หลักการกระจายอำนาจ ๒) หลักการเคารพสิทธิและเสรีภาพ ๓) หลักประชาธิปไตย และสามารถแบ่งออกเป็นองค์ประกอบย่อยได้ ๔ ข้อ ได้แก่ ๑) การมีส่วนร่วมในการคิดและตัดสินใจ ๒) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ ๓) การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา และ ๔) การมีส่วนร่วมในการพัฒนา

๒. ความโปร่งใส (Transparency)

ความโปร่งใสมีความสำคัญในด้านที่เกี่ยวกับความไว้วางใจ การบริหารจัดการองค์กรที่ต้องเกี่ยวข้องกับคนจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์การสาธารณะอย่างวัดวาอารามในพระพุทธศาสนานั้น ความโปร่งใสคือการแสดงออกถึงความบริสุทธิ์

ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท ความบริสุทธิ์ถือเป็นหัวใจหลักของคำสอนของพระพุทธเจ้า กล่าวโดยเฉพาะความบริสุทธิ์เบื้องต้นก็คือความบริสุทธิ์ของศีล การปฏิบัติตามศีลหรือสิกขาบทต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นก็คือการชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์ คำสอนในเรื่องสุจริต ๓ ประการ คือ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต^{๗๒} คือคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำสำหรับทางไปสู่สวรรค์ ส่วนเบื้องปลายของความบริสุทธิ์คือความหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์ ที่เรียกว่า วิมุตติวิสุทธิ^{๗๓} นั้น ย่อมเป็นความบริสุทธิ์อันหมดจดหาความต่างพร้อยมิได้

ส่วนความโปร่งใสในบริบทของการบริหารจัดการคณะสงฆ์หรือการบริหารจัดการวัดนั้น พระพุทธเจ้าทรงวางหลักไว้ว่า ให้พระสงฆ์ตรวจสอบกันและกันโดยผ่านวิธีปวารณา^{๗๔} คือให้พระภิกษุด้วยกันช่วยชี้ข้อบกพร่องของตนว่ามีข้อบกพร่องใดบ้าง จะได้ช่วยตักเตือนเพื่อปรับปรุงตน นอกจากนี้ในทุกปักษ์หรือในวันอุโบสถ พระพุทธเจ้าทรงวางหลักให้พระสงฆ์ทำอุโบสถ(หรือลงอุโบสถ) เพื่อฟังสวดพระปาฏิโมกข์ ซึ่งเป็นการตรวจสอบศีลของตนว่ามีความบริสุทธิ์หรือไม่ วิธีการเหล่านี้เป็นหลักการที่พระสงฆ์ใช้เป็นแนวทางในการตรวจสอบความบริสุทธิ์ของตนหรือของหมู่คณะ

นอกจากนี้ การที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหตุติปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ มิให้พระภิกษุหรือนักบวชในศาสนาของพระองค์ลักทรัพย์แม้แต่เพียงมาสกหนึ่ง หากทำผิดต้องอาบัติปาราชิกหาสังวาส

^{๗๒} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๔๗/๘๓.

^{๗๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๑๙.

^{๗๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๕/๓๑๒.

มิได้ ย่อมเป็นประโยชน์สำหรับการบริหารจัดการวัดในยุคสมัยปัจจุบันที่พระภิกษุสงฆ์ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับทรัพย์สินหรือผลประโยชน์ต่าง ๆ

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทมีคำสอนและแนวทางการปฏิบัติด้านความโปร่งใสอยู่ในหลักพระธรรมวินัย เปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบได้ แม้กระบวนการในสมัยพุทธกาลจะเป็นเพียงการตรวจสอบศีลหรือข้อวัตรของพระภิกษุ แต่หากนำมาบูรณาการกับธรรมาภิบาลในสมัยปัจจุบัน หลักการในการเปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบก็ไม่ขัดหรือแย้งกับพระธรรมวินัย ดังจะได้กล่าวในองค์ประกอบหลักและองค์ประกอบย่อยต่อไป

๒.๑ ความหมายของความโปร่งใส

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๗๕} ให้ความหมายความโปร่งใสไว้ว่า หมายถึง การตัดสินใจและการปฏิบัติการใดๆเป็นไปตามขั้นตอนที่ตกลงกันไว้ หรือมีกฎหมายและระเบียบรองรับ ไม่ทำงานแบบมีนอกมีใน เมื่อประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียขอตรวจสอบก็มีหลักฐานชี้แจงได้โดยเฉพาะเรื่องการบริหารจัดการทรัพย์สินของวัด

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการสร้างระบบบริหารกิจการบ้าน เมืองและสังคมที่ดี พ.ศ. ๒๕๔๒^{๗๖} ให้ความหมายหลักความโปร่งใส หมายถึง การสร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันของคนในชาติ โดยปรับปรุงกลไกการทำงานของทุกองค์กรทุกวงการให้มีความโปร่งใส มีการเปิดเผยข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์อย่างตรงไปตรงมาด้วยภาษาที่เข้าใจง่าย ประชาชนเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้สะดวก และมีกระบวนการให้ประชาชนตรวจสอบความถูกต้องชัดเจนได้

Sam Agere^{๗๗} ให้ความหมายหลักความโปร่งใส หมายถึง การที่สาธารณชนมีโอกาสรับรู้นโยบายด้านต่าง ๆ ของรัฐบาลและมั่นใจว่ารัฐบาลตั้งใจจริงในการดำเนินตามนโยบายนั้น องค์กรที่โปร่งใสเปิดโอกาสให้ทุกคนเห็นกลไกการทำงานทุกส่วน หากงานส่วนไหนเสร็จ สมาชิกในทีมก็สามารถเอื้อมมือไปประสานกับงานอื่น ๆ ได้ หรือแม้แต่ขณะดำเนินงานอยู่นั้น ความโปร่งใสทำให้เกิดการร่วมใช้ความรู้ การคิดสร้างสรรค์ และทรัพยากรอื่น ๆ ร่วมกันได้

ปธาน สุวรรณมงคล^{๗๘} ให้ความหมายหลักความโปร่งใสหมายถึง การปฏิบัติหน้าที่อย่างเปิดเผยคือสามารถให้ตรวจสอบได้ทุกเมื่อโดยองค์กรภายนอก

^{๗๕} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา, (พระนครศรีอยุธยา: เทียนวัฒนา พรินท์ติ้ง, ๒๕๕๘), หน้า ๔๔.

^{๗๖} ทิวากร แก้วมณี, ธรรมาภิบาล, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๙), หน้า ๒๖.

^{๗๗} Sam Agere, ธรรมาภิบาล การบริหาร การปกครองที่โปร่งใสด้วยจริยธรรม, แปลโดย ชัยวัฒน์ คำชู และคณะ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์น้ำฝน, ๒๕๕๕), หน้า ๔๕.

^{๗๘} ปธาน สุวรรณมงคล, “การบริหารจัดการที่ดีกับปัญหาคอร์ปชั่น กรณีศึกษาฟิลิปปินส์กับไทย,” ใน รวมบทความวิชาการรัฐศาสตร์ เนื่องในโอกาสครบรอบ ๒๑ ปี มสธ, ครบรอบ ๑๗ ปี รัฐศาสตร์, (นนทบุรี: พิมพ์อักษร, ม.ป.ป.), หน้า ๙๓.

ทิวากร แก้วมณี^{๗๙} ให้ความหมายว่า ความโปร่งใสมี ๒ นัย คือ นัยแรก เป็นการพิจารณาตามนัยของศัพท์ ความโปร่งใส จะหมายถึง คุณสมบัติที่แสงจะผ่านได้ มองเห็นทะลุได้ง่าย เห็นง่าย เปิดเผย ตรงไปตรงมา ส่วนนัยที่สอง เกี่ยวข้องกับการทุจริตคอร์รัปชัน โดยลักษณะของความโปร่งใสจะมีความหมายตรงกันข้ามกับการทุจริต การฉ้อราษฎร์บังหลวง การคอร์รัปชัน ซึ่งเป็นการกระทำที่ผิด และมีความหมายแฉ่งกลับ แสดงถึงพฤติกรรมของเจ้าหน้าที่รัฐ หรือพนักงานในองค์กรกระทำในลักษณะที่ซ่อนเร้น เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ตนเองและพวกพ้อง ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ความหมายของความโปร่งใส ตรงกันข้ามกับการทุจริตคอร์รัปชัน หมายความว่า พฤติกรรมของเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือพนักงานในองค์กรทำการใดตามอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบเพื่อประโยชน์ของสาธารณะ

๒.๒ องค์ประกอบหลักของความโปร่งใส

ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันทั้งในภาครัฐและเอกชนทำให้เกิดปัญหาขึ้นภายในองค์กร เป็นปัญหาร้ายแรงที่บั่นทอนความเจริญเติบโตทั้งของประเทศชาติและองค์กรนั้นๆ และเชื่อมโยงไปยังระบบอื่นๆให้รวนเรไปด้วย เช่น หากเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่โปร่งใส การบังคับใช้กฎหมายก็มักนำมาซึ่งการเลือกปฏิบัติหรือไม่ยุติธรรม เป็นต้น ดังนั้น หลักความโปร่งใสจึงถูกกำหนดไว้ในหลักธรรมาภิบาล เพื่อเป็นหลักปฏิบัติสำหรับการแก้ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันทั้งในภาครัฐและเอกชน องค์ประกอบหลักของความโปร่งใส ได้แก่

๒.๒.๑ มีการเปิดเผยข้อมูลที่ชัดเจน ข้อมูลเป็นสิ่งสำคัญที่จะสร้างความเข้าใจไปในทิศทางเดียวกันให้กับคนภายในองค์กรและผู้ที่เกี่ยวข้อง การเปิดเผยข้อมูลที่ชัดเจนตรงไปตรงมา นอกจากจะช่วยสร้างความโปร่งใสแล้ว ยังช่วยสร้างความไว้วางใจอีกด้วย เช่น ข้อมูลด้านการเงินของวัด รายรับรายจ่ายต่างๆของวัด หากมีการเปิดเผยข้อมูลให้พระภิกษุสามเณรร่วมวัด หรือสาธารณชนทราบ ก็จะไม่เปิดโอกาสให้เกิดการทุจริตเบียดบังผลประโยชน์จากวัด

๒.๒.๒ มีระบบระเบียบหรือขั้นตอนที่ชัดเจน การกำหนดระบบ กฎ ระเบียบ วิธีการปฏิบัติ หรือขั้นตอนการทำงานที่ชัดเจน ช่วยลดโอกาสการเกิดทุจริต เนื่องจากทุกคนเข้าใจระเบียบขั้นตอนหรือวิธีการปฏิบัติ เช่น ระบบการรับเงิน หากมีขั้นตอนที่ชัดเจนว่าใครเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่รับแล้วทำอย่างไร หากมีข้อผิดพลาดหรือการทุจริตก็สามารถตรวจสอบได้ง่ายว่าผิดพลาดบกพร่องที่จุดใด ผิดพลาดอย่างไร

๒.๒.๓ มีการตรวจสอบได้ การเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนร่วม ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย หรือสาธารณชนตรวจสอบได้ ย่อมสร้างความโปร่งใสให้กับองค์กร เพราะการตรวจสอบเป็นการถ่วงดุลย์ระหว่างผู้ดำเนินการและผู้ที่เกี่ยวข้องให้ดำเนินการ นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความระมัดระวังให้กับผู้ดำเนินการด้วย ปัจจุบันองค์กรต่างๆ มักมีระบบตรวจสอบ ทั้งระบบตรวจสอบภายในและระบบตรวจสอบภายนอก รวมถึงระบบตรวจสอบทางสาธารณะ

^{๗๙} ทิวากร แก้วมณี, *ธรรมาภิบาล*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๙), หน้า ๙๗.

๒.๓ องค์ประกอบย่อยของความโปร่งใส

จากองค์ประกอบหลักของความโปร่งใส สามารถสร้างองค์ประกอบย่อยของหลักความโปร่งใส ได้ดังนี้

๒.๓.๑ บุคคลภายในวัดสามารถตรวจสอบและแนะนำซึ่งกันและกันได้

ในปวารณาสูตร^{๘๐} กล่าวถึงเรื่องของการเปิดโอกาสให้มีการชี้โทษซึ่งกันและกันได้ ความว่า

“สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับที่พระวิหารบุพพาราม ปราสาทของนางวิสาขา ผู้เป็นมารดาภิคารเศรษฐี กรุงสววัตถิ กับพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ รูป ล้วนเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด

ก็โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้อันภิกษุสงฆ์แวดล้อม ประทับนั่งในที่แจ้ง เพื่อทรงปวารณาในวันอุโบสถที่ ๑๕ คำ

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูเห็นภิกษุสงฆ์เป็นผู้นั่งอยู่แล้ว จึงรับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอปวารณาเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะไม่ติเตียนกรรมใด ๆ ที่เป็นไปทางกายหรือทางวาจาของเราบ้างหรือ”

จากเนื้อความนี้ แสดงว่าแม้แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งชาวพุทธ เชื่อว่าพระองค์ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง การกระทำใด ๆ ของพระองค์นั้นย่อมไม่เจือด้วยกิเลสทั้งปวง การกระทำของพระองค์จึงเป็นการกระทำที่บริสุทธิ์ พระองค์ก็ยังทรงเปิดโอกาสให้สงฆ์ตรวจสอบการกระทำของพระองค์ได้ เป็นตัวอย่างให้พระสงฆ์ได้ถือปฏิบัติตาม วิธีการให้ว่ากล่าวซึ่งกันและกันได้ เรียกว่า ปวารณา หมายถึง การอนุญาตให้ว่ากล่าวตักเตือนซึ่งกันและกัน ซึ่งทรงมีพุทธประสงค์ให้พระสงฆ์มีการกำกับดูแลกัน วิธีการนี้เป็นการฝึกให้พระสงฆ์รู้จักยอมสละทิฐิมานะตน สอดคล้องกับ พระราชสีมาภรณ์^{๘๑} อธิบายไว้ว่า การเป็นพระนั้น จะต้องเป็นพระว่าง่าย (สุวโจ) สอนง่าย เป็นพระที่พูดกันได้ เป็นเจ้าอาวาสก็ต้องฟังข้อคิดเห็นพระลูกวัดได้ เมื่อเขาพูดให้ฟังอย่างมีเหตุผล ก็จะต้องรับฟังและพูดกันได้ สอดคล้องกับ พระธรรมโกศาจารย์^{๘๒} ที่กล่าวว่า ธรรมาภิบาลนั้นอยู่ที่วิธีการใช้อำนาจตัดสินใจ ถ้าเป็นการตัดสินใจโดยไม่ฟังใครถือว่าขาดธรรมาภิบาล

^{๘๐} ส.ส. (ไทย). ๑๕/๒๑๕/๓๑๒.

^{๘๑} พระราชสีมาภรณ์ (โอภาส นิรุตติเมธี), พระสงฆ์กับงานพัฒนาพระศาสนาและสังคม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์เนื่องในงานมอบพระบัญชาแต่งตั้งเจ้าอาวาสวัดพระนารายณ์มหาราชวรวิหาร แก่พระราชสีมาภรณ์ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๓๖), หน้า ๑๐๙.

^{๘๒} พระธรรมโกศาจารย์ ศ. ดร. (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), “พระพุทธศาสนากับธรรมาภิบาล”, พุทธจักร, ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๕๐ : ๖.

๒.๓.๒ มีระบบแบบแผนการทำงานที่เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไป

การอยู่ร่วมกันของคนหมู่มากหรือการทำงานร่วมกันของคนหลายคนย่อมต้องมีระบบที่มีประสิทธิภาพและเป็นที่ยอมรับของทุกคนในองค์กร เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันและปฏิบัติงานไปในทิศทางเดียวกัน ในทางพระวินัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวางไว้นั้น มีตัวอย่างให้เห็นมากมาย ด้านระบบ เช่น ระบบการรับคนเข้าองค์กรโดยการบรรพชาอุปสมบท ระบบการจัดองค์กรคณะสงฆ์ เป็นต้น ด้านแบบแผนหรือวิธีปฏิบัติ เช่น วิธีการปลงอาบัติ วิธีการกรานกฐิน เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นระบบและแบบแผนที่ถูกวางไว้เป็นอย่างดี และเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปของคนที่อยู่ร่วมในองค์กร

พระเทพโสภณ^{๘๓} กล่าวถึงการบริหารของพระพุทธเจ้าว่า ทรงใช้หลัก ๔ ส. ในการสื่อสารเพื่อการบริหาร ประกอบด้วย ๑) สันทสสนา (แจ่มแจ้ง) หมายถึง อธิบายขั้นตอนของการดำเนินงานได้อย่างชัดเจน ๒) สมาทพนา (จงใจ) หมายถึง การอธิบายให้เข้าใจและเห็นชอบกับวิสัยทัศน์ จนเกิดศรัทธาและรู้สึกรู้ว่าต้องฝืนให้ไกลและไปให้ถึง ๓) สมุตเตชนา (แก้ลูกกล้า) หมายถึง ปลุกใจให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง และกระตุ้นหรือรื้อในการดำเนินงานไปสู่เป้าหมาย และ ๔) สัมปหังสนา (ร่าเริง) หมายถึง สร้างบรรยากาศในการทำงานร่วมกันแบบกัลยาณมิตร ซึ่งจะส่งเสริมให้สมาชิกมีความสุขในการทำงาน จากหลักการข้อ ๑ คือ สันทสสนา ย่อมชี้ให้เห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสนับสนุนให้ใช้ วิธีที่เปิดเผยในการทำงาน ไม่สนับสนุนการทำงานที่รับรู้อยู่เพียงคนเดียวหรือเพียงไม่กี่คน

พระมหาเสริมชัย ชยมงคล^{๘๔} กล่าวว่า ในการบริหารวัดนั้น ผู้บริหารวัดควรจะทำให้เกิดความชัดเจน ไม่คลุมเครือ ถ้าเห็นสมควรจะต้องทำเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อความถูกต้องแน่นอนก็ควรทำ ดังกล่าวมานี้ ย่อมหมายถึงการทำให้การดำเนินการต่าง ๆ ภายในวัดต้องกระทำอย่างเปิดเผย มีขั้นตอนที่เป็นที่ยอมรับว่าต้องทำอย่างไร และมีหลักฐานในการดำเนินการ

๒.๓.๓ มีการเปิดเผยข้อมูลของวัดต่อบุคคลที่เกี่ยวข้อง

กองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา^{๘๕} ได้แนะนำการบริหารวัดแก่เจ้าอาวาส โดยให้เจ้าอาวาสประชุมชี้แจงแก่พระภิกษุสามเณรและศิษย์วัดเป็นระยะ ๆ ประมาณปีละ ๑ ครั้ง การชี้แจงนั้นคือการแจ้งความเปลี่ยนแปลงของวัด และความก้าวหน้าในการพัฒนาวัดให้ทราบโดยทั่วกัน และการเปิดเผยข้อมูลนี้ ยังเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้เกิดความโปร่งใส ปราศจากการทุจริต ดังที่

^{๘๓} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๓๐.

^{๘๔} พระมหาเสริมชัย ชยมงคล, **การบริหารวัด**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: วิชนอาร์ตคอร์ปอเรชั่น, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๙.

^{๘๕} กองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา. “การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชน”, ใน **หลักการบริหารและจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์**, (กรุงเทพมหานคร: เอ.พี.กราฟิคดีไซน์และการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘๑-๑๘๔

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๘๖} กล่าวว่า ธรรมาภิบาลในการบริหารที่ดีจะต้องมองทะลุ ไม่ได้จับจ้อง ไม่ได้ทำเฉพาะคนสองคน เพราะมีผลประโยชน์แอบแฝง

พระมหาเสริมชัย ชยมงคล^{๘๗} กล่าวว่า วัดจำเป็นจะต้องมีการประชาสัมพันธ์ (Public relation) เพื่อความเข้าใจอันดีต่อกันระหว่างวัดกับชาวบ้านหรือสาธุชนโดยทั่วไป เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องว่าวัดทำกิจกรรมอะไร เมื่อใด ที่ไหน อย่างไร ทั้งการชี้แจงด้วยวาจาหรือสื่ออื่น ๆ ก็จะช่วยทำให้เกิดศรัทธาปสาทะแก่สาธุชนได้

๒.๓.๔ เปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบการทำงานของวัด

แม้ว่าวัดแต่ละวัดเป็นนิติบุคคล มีเจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการของวัด แต่ในการดำเนินการของวัดนั้นต้องมีการตรวจสอบการดำเนินการของวัดเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงาน ดังที่ พระมหาเสริมชัย ชยมงคล^{๘๘} กล่าวว่า ในการทำงานของวัดนั้น จะต้องมีการรายงาน (Reporting) ผลการดำเนินงานของผู้รับมอบหมาย และเจ้าอาวาสจะต้องติดตามดูแลโดยการตรวจงานและประเมินผลงานให้ทราบชัดเจนแน่นอนด้วยตนเอง นอกจากการติดตามตรวจสอบจากตัวเจ้าอาวาสหรือผู้ได้รับมอบหมายแล้ว อาจตรวจสอบโดยคณะกรรมการที่วัดตั้งขึ้น หรือคณะกรรมการอื่น ๆ ที่เป็นบุคคลภายนอกด้วย

พระไพศาล วิสาโล^{๘๙} กล่าวว่า การทำงานของคณะสงฆ์นั้นรวมศูนย์อำนาจ ไม่มีองค์กรที่จะคอยสอบทานหรือดูแลกำกับการทำงาน ภายในวัดนั้น เจ้าอาวาสเป็นผู้บังคับบัญชาแต่เพียงผู้เดียว ทางแก้ก็คือการเปิดโอกาสให้มีคณะทำงานคอยตรวจสอบการทำงานของคณะสงฆ์ตั้งแต่ระดับเจ้าอาวาสไปจนถึงมหาเถรสมาคม และชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับวัดก็ควรเป็นหน่วยตรวจสอบการทำงานของคณะสงฆ์ด้วย เพราะชุมชนนั้นสามารถดูแลและช่วยเหลือกิจการของวัดได้ในหลายด้าน อาทิเช่น ด้านการศึกษาของพระเณร การก่อสร้างเสนาสนะและด้านการเงิน โดยเฉพาะด้านการเงินนั้นบทบาทของชุมชนอาจช่วยให้มีความโปร่งใสมากขึ้น

๒.๓.๕ มีการดำเนินการด้านการเงินและบัญชีอย่างเปิดเผย

การเงินเป็นศาสนสมบัติอย่างหนึ่งที่ต้องมีการจัดการอย่างเป็นระบบ การรับและเก็บรักษาเงินของวัดและการจัดทำบัญชีจึงเป็นงานด้านการศาสนสมบัติของวัด ซึ่งอยู่ในความดูแลของเจ้าอาวาส ปัจจุบันปัญหาของวัดโดยมากมักเกี่ยวกับเรื่องเงิน เนื่องจากปล่อยให้การเงินอยู่ในความดูแลของบุคคลเพียง ๒-๓ คนเท่านั้น คือ เจ้าอาวาสและหรือไวยาวัจกร ยิ่งพิจารณาถึงความโปร่งใส

^{๘๖} พระธรรมโกศาจารย์ ศ. ดร. (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), “พระพุทธศาสนากับธรรมาภิบาล”, พุทธจักร, ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๕๐ : ๑๐.

^{๘๗} พระมหาเสริมชัย ชยมงคล, การบริหารวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: วิชนอาร์ตคอร์ปอเรชั่น, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๙.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘.

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๖-๒๕๖, ๒๗๓.

ทางด้านการเงินด้วยแล้ว เรียกได้ว่าแทบทุกวัดในประเทศไทยมีจุดอ่อนในเรื่องนี้มาก และวัดส่วนใหญ่ไม่ยอมเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับการเงิน ด้วยเหตุนี้ หน้าที่ของคณะกรรมการบริหารวัดคือการทำให้การเงินการบัญชีของวัดมีความโปร่งใส คือเปิดเผยและตรวจสอบได้^{๙๐}

กฎกระทรวงศึกษาธิการ เกี่ยวกับการจัดการศาสนสมบัติของวัด ข้อ ๕-๖ ได้ระบุการจัดการด้านการเงินและบัญชีไว้โดยชัดเจน มีวิธีปฏิบัติเป็น ๓ วิธี (พระเทพปริยัติสุธี. ๒๕๔๐ : ๑๖๘-๑๗๑) คือ ๑) วิธีรับและเก็บรักษาเงินของวัด ๒) วิธีทำบัญชีรายจ่าย และ ๓) วิธีทำงบบัญชีของวัด ซึ่งกำหนดวิธีการรับและเก็บรักษาเงินของวัด ดังนี้

๑. วิธีรับและเก็บรักษาเงินของวัด การรับเงินผลประโยชน์ไม่ว่ากรณีใด ๆ วัดจะต้องออกใบเสร็จรับเงินแสดงการรับทุกครั้ง แล้วจึงนำยอดเงินตามใบเสร็จนั้นเข้าบัญชีรับและลงเลขที่ใบเสร็จไว้ในบัญชีรับอีกครั้ง แม้การรับดอกเบียเงินฝากธนาคารเข้าบัญชีรับก็ต้องปฏิบัติเช่นเดียวกัน สำหรับอนุโมทนาบัตรจะมีหรือไม่ก็ได้ ส่วนการรับเงินการกุศล ควรออกอนุโมทนาบัตรแล้วลงบัญชีรับและอ้างเลขที่อนุโมทนาบัตรในบัญชีรับอีกครั้งหนึ่ง

๒. วิธีเก็บรักษาเงินของวัด วัดจะเก็บรักษาเงินผลประโยชน์ของวัดเองได้เพียง ๓,๐๐๐ บาท ส่วนที่เกิน ๓,๐๐๐ บาทให้นำฝากกรมการศาสนา จังหวัด อำเภอ ธนาคารหรือนิติบุคคลที่กรมการศาสนาให้ความเห็นชอบ ทางปฏิบัตินั้นควรฝากธนาคารโดยระบุชื่อบัญชีว่า “วัด...” หรือว่า “เงินของวัด...” อย่าฝากเป็นชื่อเจ้าอาวาสหรือใคร ๆ การเบิกจากธนาคาร ควรกำหนดเงื่อนไขให้ลงนามร่วมกัน ๓ คนคือ เจ้าอาวาส ไวยาวัจกรหรือผู้จัดผลประโยชน์ และผู้ที่เจ้าอาวาสเห็นควรจึงถอนได้ หรือเมื่อฝากธนาคารร่วมกัน ๓ คน เมื่อจะถอนลงนาม ๒ ใน ๓ มีเจ้าอาวาสเป็นหลัก ส่วนเงินการกุศล ให้เก็บรักษาตามความประสงค์ของผู้บริจาค ถ้าผู้บริจาคมิได้แจ้งความประสงค์เอาไว้ ให้อนุโลมตามการเก็บรักษาเงินผลประโยชน์ของวัด

วิธีทำบัญชีรับจ่าย ให้เจ้าอาวาสมอบให้ไวยาวัจกรหรือผู้จัดผลประโยชน์ของวัด จัดทำบัญชีรับจ่ายประจำเดือน โดยใช้แบบของกรมการศาสนา ทุกสิ้นเดือนให้รวบรวมยอดรับจ่าย หักยอดคงเหลือและยอดยกไปเดือนต่อไป ผู้ทำบัญชีลงนามรับรองแล้ว เสนอเจ้าอาวาสตรวจและควรให้ตรวจทุกเดือน วัดใหญ่ ๆ ที่มีรายรับรายจ่ายมาก อาจมีบัญชีรับจ่ายหลายเล่มตามประเภทแห่งงานหรืออาจใช้บัญชีรับจ่ายแบบทั่วไป เพื่อให้ความสะดวกในการจัดทำบัญชีก็ได้

วิธีทำบัญชีงบบัญชี เจ้าอาวาสต้องตั้งให้ไวยาวัจกรหรือผู้จัดผลประโยชน์ของวัด จัดทำบัญชีงบบัญชีตามแบบของกรมการศาสนา ตัดยอดวันที่ ๓๑ ธันวาคม โดยปฏิบัติ ดังนี้

๑. แยกรายรับทั้งปีออกเป็นประเภท เช่น ยอดเงินยกมาจากปีเก่า เงินค่าเช่า เงินค่าบำรุง เงินค่าดอกเบีย เงินการกุศลต่าง ๆ และรายรับแน่ ๆ แต่ละประเภทเป็นเงินเท่าใดและรวมทุกประเภทเป็นเงินเท่าใด

^{๙๐} พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓๕.

๒. แยกจ่ายจ่ายทั้งป้อนออกเป็นประเภท เช่น ค่าก่อสร้างและบูรณะ ค่าตอบแทน ค่าภาษี ค่าน้ำประปา-ไฟฟ้า-โทรศัพท์ ค่าคนงานวัด และรายจ่ายอื่น ๆ แต่ละประเภทเป็นเงินเท่าใด และรวมทุกประเภทเป็นเงินเท่าใด

๓. เมื่อหักแล้วคงเหลือเท่าใด

๔. เงินที่หักเหลือ เป็นเงินสดเท่าใด ฝากธนาคารไหน เท่าใด

๕. เมื่อจัดลงรายการในบัญชีประจำปีเรียบร้อยแล้ว ให้ผู้จัดทำบัญชีลงนามรับรอง แล้วเสนอเจ้าอาวาสลงนาม และเก็บไว้ให้ผู้สอบบัญชีตรวจสอบอีกครั้งหนึ่ง

จากรายละเอียดที่กล่าวมา เป็นตัวอย่างของการจัดการด้านการเงินและบัญชีตามกฎหมายที่ภาครัฐวางระเบียบไว้ นอกจากการจัดการด้านการเงินและบัญชีตามกฎหมายแล้ว วัดต้องมีการเปิดเผยข้อมูลแก่บุคคลที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับบัญชีการเงิน ต้องเปิดเผยและตรวจสอบได้ ไม่เฉพาะแต่เจ้าหน้าที่ของรัฐเท่านั้น หากยังต้องพร้อมให้ประชาชนทั่วไปดูบัญชีได้ด้วย จะเป็นการดีไม่น้อยหากวัดซึ่งควรเป็นแบบอย่างแห่งคุณธรรมของสังคมมีความโปร่งใส แต่ไม่ได้หมายความว่าต้องนำบัญชีของเจ้าอาวาสมาแสดงต่อสาธารณะ แต่อย่างน้อยการแยกแยะบัญชีของเจ้าอาวาสและของวัดให้ชัดเจน และหากจะนำเอาบัญชีของวัดมาเปิดเผยให้ชุมชนรับทราบ ก็จะช่วยให้ชาวบ้านรู้สึกว่าการวัดเป็นของชุมชนได้สนิทใจขึ้น^{๑๑}

กล่าวโดยสรุป หลักความโปร่งใส มีองค์ประกอบหลัก ๓ ข้อ ได้แก่ ๑) มีการเปิดเผยข้อมูลที่ชัดเจน ๒) มีระบบระเบียบหรือขั้นตอนที่ชัดเจน ๓) มีการตรวจสอบได้ และสามารถแยกเป็นองค์ประกอบย่อยได้ ๓ ข้อ ได้แก่ ๑) ตรวจสอบและแนะนำซึ่งกันและกันได้ ๒) มีระบบแบบแผนการทำงานที่เป็นที่รับรู้โดยทั่วไป ๓) มีการเปิดเผยข้อมูลของวัดต่อบุคคลที่เกี่ยวข้อง ๔) เปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบการทำงานของวัด ๕) มรณาการดำเนินการด้านการเงินและบัญชีอย่างเปิดเผย

๓. ความรับผิดชอบ (Accountability)

ความรับผิดชอบเป็นคุณลักษณะหนึ่งของส่วนบุคคลและขององค์กร ความรับผิดชอบส่วนบุคคลเป็นลักษณะนิสัยที่พึงประสงค์ของบุคลากรในองค์กร ความรับผิดชอบขององค์กรเป็นลักษณะแสดงออกถึงการบริหารจัดการที่เห็นความสำคัญสังคม

แนวคิดเกี่ยวกับความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนาเถรวาท มุ่งเน้นไปที่คุณธรรมส่วนบุคคลเป็นหลัก มีหลักธรรมะที่ส่งเสริมให้เกิดความรับผิดชอบ เช่น หลักอิทธิบาท ๔ เพราะหากบุคคลเกิดความรักในสิ่งที่ตนทำก็ควรมีความขยันหมั่นเพียรทำให้สำเร็จ การที่จะทำสำเร็จได้ก็เพราะอยู่ในหลักความรับผิดชอบนี้เอง หลักธรรมบางประการอาจดูไม่เกี่ยวข้องกับความรับผิดชอบ แต่หากพิจารณาอย่างลึกซึ้งจะพบว่าเกี่ยวเนื่องกับความรับผิดชอบเช่นกัน เช่น การเลี้ยงดูบิดามารดา ติความได้ว่า

^{๑๑} พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๓๕-๓๓๖.

ความรับผิดชอบที่ลูกพี่มีต่อบุรพการี, หลักทศ ๖ ซึ่งบุคคลมีส่วนสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ รอบกาย ก็เป็นความรับผิดชอบของบุคคลที่มีหน้าที่ต่อกัน^{๙๒}

ในหลักพระวินัย พระพุทธเจ้าทรงวางหลักที่แฝงนัยความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของพระภิกษุไว้อย่างมากมาย เช่น ห้ามพระภิกษุนำของสงฆ์ไปใช้แล้วไม่เก็บเข้าที่ อันถือได้ว่าไม่รับผิดชอบต่อของสงฆ์และทำศรัทธาให้ตกไป, หลักวัตร ๑๔ อย่าง เช่น หน้าที่ที่สัทธิวิหาริกอันเตวาสสิกมีต่ออุปัชฌาย์อาจารย์ หน้าที่ของผู้มาเยือน หน้าที่ของผู้อยู่ในอาวาส เป็นต้น^{๙๓}

แม้บางเรื่องจะเป็นกรณีที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล เช่น ทรงห้ามตัดต้นไม้^{๙๔} ห้ามถ่ายอุจจาระปัสสาวะรดของเที่ยว^{๙๕} ซึ่งบริบททางสังคมในสมัยโบราณยังไม่มีแนวคิดด้านสิ่งแวดล้อม แต่สิกขาบทเหล่านี้ยังประโยชน์ด้านความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมในบริบทสังคมปัจจุบัน

จึงกล่าวได้ว่า แนวคิดเรื่องความรับผิดชอบมีอยู่ในหลักพระธรรมวินัย ทั้งความรับผิดชอบในหน้าที่ส่วนบุคคล (Responsibility) และความรับผิดชอบต่อพระสงฆ์ในฐานะส่วนหนึ่งของสังคม (Accountability) ซึ่งผู้วิจัยจะได้บูรณาการในรายละเอียดขององค์ประกอบหลักและองค์ประกอบย่อยต่อไป

๓.๑ ความหมายของความรับผิดชอบ

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี พ.ศ. ๒๕๔๒^{๙๖} ให้ความหมายหลักความรับผิดชอบ หมายถึง การตระหนักในสิทธิหน้าที่ความสำนึกในความรับผิดชอบต่อสังคม การใส่ใจปัญหาสาธารณะของบ้านเมือง และกระตือรือร้นในการแก้ไขปัญหา ตลอดจนการเคารพในความคิดเห็น ที่แตกต่างและกล้าที่จะยอมรับผลจากการกระทำของตน

เจริญ เจษฎาวัลย์^{๙๗} ให้ความหมายคำ Accountability หรือความรับผิดชอบต่อ หมายถึง ความกล้าต่อการแสดงออกและยอมรับผลต่อการตัดสินใจและการกระทำของตนโดยตรง

เกษม วัฒนชัย^{๙๘} กล่าวว่า ความรับผิดชอบ หมายถึง ความคาดหวังหรือมุ่งหวังว่าจะรับผิดชอบต่อผลการกระทำของตน

^{๙๒} ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๖/๑๙๙-๒๐๕/๘๙-๙๑.

^{๙๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๖/๒๒๒.

^{๙๔} วิ.ม. (ไทย) ๒/๘๙/๒๗๗.

^{๙๕} วิ.ม. (ไทย) ๒/๖๕๒/๗๓๒.

^{๙๖} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาข้าราชการ (สำนักงาน ก.พ.ร.). **คู่มือการจัดระดับการกำกับดูแลองค์การภาครัฐ ตามหลักธรรมาภิบาลของการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี.** (กรุงเทพมหานคร: พรีเมียร์ โปร, ๒๕๕๒), หน้า ๔.

^{๙๗} เจริญ เจษฎาวัลย์. **การวางมาตรฐานธรรมาภิบาล.** (กรุงเทพมหานคร: พอติ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๖.

^{๙๘} เกษม วัฒนชัย, **ธรรมาภิบาล กับบทบาทของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน,** (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔.

จรัส สุวรรณเวลา^{๑๑} กล่าวว่า ความรับผิดชอบ หมายถึง เมื่อมีหน้าที่ก็กระทำตามหน้าที่ แค่นั้นไม่เพียงพอ ต้องกระทำตามหน้าที่ให้ดีที่สุดด้วย หากเกิดความผิดพลาดขึ้นก็ต้องยอมรับ เมื่อมีคำถามก็สามารถแสดงข้อมูลและเหตุผลที่ใช้ในการตัดสินใจได้ จึงจะเรียกว่า Accountability

สรุปได้ว่า หลักความรับผิดชอบ หมายถึง ผู้บริหารและบุคคลภายในวัดมีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ปฏิบัติหน้าที่ของตนตามความสามารถ มีความรับผิดชอบและใส่ใจต่อปัญหาสังคม กระทือรื้อร้นในการร่วมแก้ปัญหาของสังคม และมีระบบส่งเสริมให้บุคคลได้ทำตามหน้าที่ของตน

๓.๒ องค์ประกอบหลักของความรับผิดชอบ

ความรับผิดชอบกำหนดขึ้นเพื่อให้การบริหารจัดการองค์กรต่างๆ คำนึงถึงผลกระทบต่างๆ ตลอดจนเพื่อให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพ มีผู้รับผิดชอบที่ชัดเจนหรือที่เรียกกันโดยทั่วไปในสังคมไทยว่ามีเจ้าภาพในการทำงาน สามารถวิเคราะห์เป็นองค์ประกอบหลัก ได้ดังนี้

๓.๒.๑ มีระบบอำนาจหน้าที่ชัดเจน ได้แก่ มีการกำหนดขอบข่ายอำนาจหน้าที่ของบุคคล หน่วยงาน แผนก หรือส่วนงานต่างๆ ว่ามีอำนาจหน้าที่ใดบ้าง เพื่อให้เกิดความชัดเจนว่าแต่ละส่วนจะต้องทำอะไรอย่างไร

๓.๒.๒ ส่งเสริมการทำหน้าที่ของตน ได้แก่ การเคารพหน้าที่ของกันและกัน รวมถึงการส่งเสริมการทำหน้าที่แต่ละหน้าที่ด้วย เช่น การให้กำลังใจ การให้สิ่งตอบแทน เป็นต้น เป็นมาตรการส่งเสริมให้เกิดการทำหน้าที่ นอกจากนี้ ยังรวมถึงมาตรการในการรักษาผู้ที่ทำหน้าที่ให้สามารถทำหน้าที่ของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วย

๓.๒.๓ ไม่เห็นแก่ประโยชน์ฝ่ายเดียว ได้แก่ การเห็นแก่ประโยชน์ของสังคม ทั้งในด้านการส่งเสริมสำนึกบุคคลต่อการเห็นประโยชน์ส่วนรวม และมาตรการส่งเสริมให้ผู้คนในองค์กรเห็นแก่ประโยชน์ของส่วนรวม

๓.๒.๔ มีความรับผิดชอบต่อสังคม ได้แก่ การคำนึงถึงผลกระทบต่อสังคมรอบข้างในฐานะผู้อยู่ร่วมกันภายในสังคม ต้องยึดหลักอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ภายใต้การเคารพ กฎ กติกา กฎหมาย รวมถึงการสร้างสรรค์สังคม

^{๑๑} จรัส สุวรรณเวลา, จุดบอดบนทางสู่ ธรรมภิบาล บทบาทของบอร์ตองค์กรมหาชน, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๔.

๓.๓ องค์ประกอบย่อยของความรับผิดชอบ

องค์ประกอบย่อยของความรับผิดชอบ พิจารณาจากพระธรรมวินัย กฎหมาย และจารีตประเพณีของคณะสงฆ์ที่ถือปฏิบัติมา ซึ่งสามารถแยกเป็นองค์ประกอบย่อยได้ดังนี้

๓.๒.๑ บุคคลที่อาศัยอยู่ในวัดมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่

การรับผิดชอบต่อหน้าที่ของพระภิกษุสามเณรก็คือการดำรงตนให้เป็นที่เคารพนับถือ ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ให้มีความเจริญงอกงามตามพระธรรมวินัย การปฏิบัติตามบทบาทที่สังคมให้การยอมรับ เช่น การเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ การเป็นผู้นำชุมชน การเป็นที่พึ่งทางใจ เป็นต้น ซึ่ง สุพัฒน์ มนัสไพบุลย์ และคณะ^{๑๐๐} ได้สรุปหน้าที่ของพระสงฆ์ไว้ ๒ ประการ ได้แก่

๓.๒.๑.๑ ศึกษาพระธรรม คือ ความรู้ความดีงามซึ่งพระพุทธเจ้าได้ศึกษาพิสูจน์แล้วว่าถูกต้อง ให้เกิดความเข้าใจ รวมทั้งศึกษาความดีงามในสังคมทั่วไป เพื่อนำมาใช้ในการปฏิบัติตน และการปฏิบัติภารกิจของสงฆ์ทั่วไป ดังนั้น เมื่อบวชแล้วจะต้องเรียน เรียกว่า บวชเรียน

๓.๒.๑.๒ จักต้องจาริกหรือหาทางเผยแผ่ธรรมหรือความรู้ที่ได้ศึกษาอย่างเข้าใจแล้วนี้แก่ประชาชน ให้เหมาะสมต่อสถานการณ์อย่างต่อเนื่อง เพื่อประโยชน์แก่ปวงชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนที่วัดนั้น ๆ ตั้งอยู่เป็นสำคัญ

นอกจากนั้น ถ้าเป็นเจ้าอาวาสหรือพระสังฆาธิการ ต้องมีหน้าที่บริหารวัดและดำเนินงานให้พระสงฆ์ที่อยู่ในวัดและอาคารสถานที่บริเวณเป็นไปเพื่อความเจริญของพระพุทธ- ศาสนาและความผาสุกของประชาชน สอดคล้องกับที่ เกษม วัฒนชัย^{๑๐๑} (๒๕๔๖ : ๒๕) กล่าวว่า ความรับผิดชอบต่อเจ้าอาวาสคือต้องดูแลพระลูกวัดให้ดี ให้อยู่ในกฎเกณฑ์ อยู่ในวินัยสงฆ์ เข้าขึ้นมาทุกองค์ต้องบิณฑบาต จะมีวันนอนอยู่ไม่ได้ ตกเย็นต้องสวดมนต์ไหว้พระ นั่นคือความรับผิดชอบต่อเจ้าอาวาสต้องดูแล แต่ถ้าเกิดความเสียหายขึ้นจากการปล่อยปละละเลย เจ้าอาวาสต้องรับผิดชอบ และสอดคล้องกับพระมหาเสริมชัย ชยมงคล^{๑๐๒} กล่าวว่า เจ้าอาวาสนั้นมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการปลูกฝังความสำนึกรับผิดชอบ (Sense of responsibility) ในหมู่พระภิกษุสามเณรให้รู้จักรับผิดชอบต่อตนเองและรับผิดชอบต่อหมู่คณะ (Mutual-responsibility) ซึ่งหมายถึง เป็นหน้าที่โดยตรงของเจ้าอาวาสในการดูแลให้ลูกวัดมีสำนึกรับผิดชอบ

^{๑๐๐} สุพัฒน์ มนัสไพบุลย์ และคณะ, “สาระสำคัญของหลักสูตรการบริหารและการจัดการวัด,” ใน *หลักการบริหารและการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์*, (กรุงเทพมหานคร: สภาสถาบันราชภัฏ, ๒๕๓๙), หน้า ๒-๓, ๗-๙.

^{๑๐๑} เกษม วัฒนชัย, *ธรรมภิบาล กับบทบาทของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕.

^{๑๐๒} พระมหาเสริมชัย ชยมงคล, *การบริหารวัด*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: วิชั่นอาร์ตคอร์ปอเรชัน, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘๐.

๓.๒ บุคคลที่อยู่อาศัยภายในวัดมีจิตอาสาในการทำหน้าที่โดยไม่มีการบังคับหรือหวังสิ่งตอบแทน

สังคมสงฆ์เป็นสังคมแห่งคุณธรรม ยึดธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นหลักในการดำเนินชีวิต การทำหน้าที่ของพระสงฆ์เป็นไปเพื่ออนุเคราะห์ผู้อื่นโดยไม่หวังสิ่งตอบแทนใด ๆ ซึ่งตรงกับหลักการของพระพุทธศาสนาที่ให้พระสงฆ์นั้นดำรงอยู่เพื่อประโยชน์ของชนหมู่มาก ตามพระพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้า^{๑๐๓} ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่หมู่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย...” พระสงฆ์จึงควรทำหน้าที่ตามที่พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายโดยเห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่นเป็นสำคัญ ซึ่งในสมัยปัจจุบันเรียกว่า จิตอาสา (Volunteer spirit) ได้แก่ จิตที่พร้อมจะสละเวลา แรงกาย และสติปัญญา เพื่อสาธารณประโยชน์ เป็นจิตที่ไม่นิ่งดูตายเมื่อพบปัญหา หรือความทุกข์ยากเกิดขึ้นกับผู้คน เช่นเดียวกับกับ พระเทพโสภณ^{๑๐๔} ที่กล่าวถึงแรงจูงใจในการทำ ความดี ๓ ประการ คือ ๑) อุตตาริไปเตย การทำความดีเพราะยึดผลประโยชน์หรือความพอใจของตน เป็นที่ตั้ง ๒) โลกาธิไปเตย การทำความดี เพราะต้องการให้ชาวโลกยกย่อง ยึดที่ชนะหรือคะแนนนิยม จากคนอื่นเป็นที่ยึด และ ๓) ธรรมาริไปเตย การทำความดีเพื่อความดี ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ คือการยึด ธรรมคือหน้าที่เป็นสำคัญ อันเป็นสิ่งชี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงสนับสนุนให้คนทำดีเพราะถูกต้อง ตามธรรม และการทำถูกต้องตามธรรมก็คือการทำตามหน้าที่นั่นเอง

ดังนั้น บุคคลภายในวัด ทั้งเจ้าอาวาสและผู้อยู่อาศัยภายในวัด จึงต้องทำหน้าที่เพราะเห็นแก่ธรรม มีจิตอาสาเห็นแก่ประโยชน์ผู้อื่น ไม่ทำหน้าที่เพราะเห็นแก่อามิสและยศลาภสักการะใด ๆ

๓.๓ วัดร่วมรับผิดชอบต่อปัญหาสังคม

ปัญหาสังคมในปัจจุบันมีมากมาย ยกตัวอย่างเช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาความ รุนแรงในสังคม ปัญหายาเสพติด เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาที่บั่นทอนสังคมไทยและพุทธศาสนา ดังที่ พระไพศาล วิสาโล^{๑๐๕} กล่าวว่า พุทธศาสนานั้นไม่ควรมุ่งแก้ ปัญหาเฉพาะปัญหาภายในของตน อย่างเดียว แต่ควรใส่ใจกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับสังคมรอบตัวด้วย และการที่สังคมเกิดปัญหามากมายก็ เป็นโอกาสให้สถาบันทางศาสนาได้รู้ฟันทบทบาทของตนเอง โดยการปรับตัวให้มีบทบาททางสังคม มากขึ้น เช่น การจัดตั้งศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ในวัด การอบรมเยาวชน การจัดตั้งธนาคารข้าว ธนาคาร ควาย สหกรณ์ร้านค้า เป็นต้น รวมถึงการมีบทบาทเป็นนักรณรงค์ นักพัฒนา ของพระสงฆ์ที่จัดทำ โครงการต่าง ๆ ทำให้บทบาทของสถาบันศาสนาเปลี่ยนไปอย่างสำคัญ โดยในอดีต กิจกรรมของ

^{๑๐๓} เสนาะ ผดุงฉัตร, **พระพุทธศาสนากับสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖), หน้า ๒๖.

^{๑๐๔} พระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต), **พุทธวิธีบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ป.) หน้า ๑๕.

^{๑๐๕} ดูรายละเอียดใน พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจาก วิกฤต**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕๘-๔๙๖.

พระสงฆ์จำกัอยู่ที่เฉพาะในวัด แต่ปัจจุบันพระสงฆ์ได้ขยายกิจกรรมและบทบาทออกไปสู่สังคมภายนอก สอดคล้องกับประเวศ วัชสี^{๑๐๖} กล่าวว่า เจตนารมณ์ของพระพุทธเจ้าทรงประสงค์ให้ศาสนาเกื้อกูล แก่สังคม พระพุทธศาสนาจึงเชื่อว่ามิใช่ขึ้นเพื่อสังคม ถ้าไม่มีประโยชน์ต่อสังคมก็หมดเหตุในการดำรงอยู่

กองบรรณาธิการประชาชาติธุรกิจ^{๑๐๗} กล่าวว่า ในปัจจุบันองค์กรต่าง ๆ ทั้งที่เป็นองค์กรภาครัฐ องค์กรภาคเอกชนต่างให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมแก้ปัญหาสังคมอย่างมาก ทั้งในระดับโลกและระดับประเทศ โดยมุ่งหวังว่าจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนภายใต้แนวคิด การแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจ (Corporate social responsibility : CSR) ซึ่ง CSR นี้เป็นการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมที่ทุกองค์กรต้องดำเนินการ

พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์^{๑๐๘} กล่าวว่า CSR เป็นแนวคิดที่มีรากฐานมาจากศาสนาและดำรงอยู่ในสังคมตะวันออกมาช้านาน โดยเข้ากับหลักการสังคหวัตถุ ๔ ประการของพุทธศาสนา ได้แก่

๑) Corporate philanthropy คือ การให้หรือการบริจาคในสิ่งที่ควรให้แก่ผู้ยากไร้หรือแก่ผู้ที่ขาดแคลนกว่า ทั้งในรูปของวัตถุสิ่งของ เช่น การนำสิ่งของเครื่องใช้ไปแจกแก่ผู้ประสบภัย การทำบุญตามหลักศาสนา การให้โอกาสทางธุรกิจ การแบ่งปันตลาด หรือการ ให้อภัย ตลอดจนการให้ความรู้ คำแนะนำต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ เปรียบได้กับทาน

๒) Corporate communication คือ การสื่อสารในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ สิ่งที่เป็นสาระข้อเท็จจริง ประกอบด้วย เหตุผลและความจริงใจ โดยไม่ก่อให้เกิดความเข้าใจผิด เปรียบได้กับปิยวาจา

๓) Community volunteering คือ การเสียสละแรงงาน แรงใจ และเวลา เพื่อบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ เช่น การเข้าร่วมเป็นอาสาสมัครช่วยเหลือสังคมในโอกาสต่าง ๆ การระแວดระวังในการดำเนินงานที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เป็นการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมรูปแบบหนึ่ง เปรียบได้กับ อตถจริยา

๔) Equitable treatment คือ การปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นหนึ่งในหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี (Good corporate governance) ไม่ถือองค์กรของตนเป็นใหญ่ เอาใจใส่ในสุขทุกข์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ๆ และร่วมแก้ไขโดยไม่เลือกปฏิบัติ ซึ่งหมายถึง การมีส่วนร่วม (Participation) ขององค์กรในการดูแลสังคมอย่างสม่ำเสมอ เปรียบได้กับ สมานัตตตา

^{๑๐๖} ประเวศ วัชสี, “พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม”, ใน หลักการบริหารและจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพมหานคร: สภาสถาบันราชภัฏ, ๒๕๓๙), หน้า ๗๙-๑๒๘.

^{๑๐๗} กองบรรณาธิการประชาชาติธุรกิจ, CSR : **พลังบริหารธุรกิจยุคใหม่**, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๑๐๘} พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์, **ศีล ๔ ทางเศรษฐกิจ**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.pipat.com> [๑๐ เมษายน ๒๕๖๑].

จากรายละเอียดที่กล่าวมา เห็นได้ชัดว่า วัดสามารถมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสังคมได้ และเป็นความจำเป็นที่วัดจะต้องดำเนินการ เพราะวัดเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ปัญหาของสังคมที่เกิดขึ้นย่อมส่งผลกระทบต่อวัดด้วย ดังนั้น เจ้าอาวาสต้องให้ความเอาใจใส่ต่อปัญหาของสังคมหรือของชุมชนรอบข้าง บริหารวัดให้มีอาคารสถานที่อาณานิคมที่เหมาะสมต่อการ ศึกษาและปฏิบัติธรรม ทั้งในส่วนของพระภิกษุ สามเณร และประชาชนให้สอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนา มีความสงบร่มเย็น ทำให้อยากเข้ามาหาความสงบและศึกษาธรรม รวมทั้งสรรพสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต จักต้องไม่ก่อความเดือดร้อนรำคาญแก่ประชาชนที่มาวัดหรืออยู่ใกล้ชิดชุมชนด้วย และยังรวมถึงการบริหารให้สนองต่อความต้องการของชุมชน และสอดคล้องกับสมเด็จพระพุทธาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ)^{๑๐๙} กล่าวว่า เจ้าอาวาสจะต้องบริหารจัดการวัดให้เป็นไปตามความต้องการของประชาชน

๓.๔ มีการพิจารณาความดีความชอบอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม

พระพุทธเจ้าทรงมีหลักปกครองในการปกครองสงฆ์ ๒ ประการอันเกี่ยวกับการพิจารณาความดีความชอบของพระสงฆ์ หรือ ระบบการให้รางวัลและการลงโทษ นั่นคือ ใคร ทำดีก็ควรได้รับการยกย่อง ใครทำผิดก็ควรได้รับการลงโทษ ดังพระบาลีว่า นิคคณเห นิคคหารหํ ปคคณเห ปคคหารหํ ชมคนที่ควรชม ยกย่องคนที่ควรยกย่อง ซึ่งหลักการนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ ในวัดหรือองค์กรศาสนาที่ถือการให้รางวัลด้วยการยกย่องมากกว่าการให้ด้วยอำมิส ดังที่ อัมพล จินดาวัฒน์^{๑๑๐} ได้กล่าวถึงความสำเร็จของมูลนิธิฉือจี้ ซึ่งมีอาสาสมัครอยู่ในองค์กรนับสิบล้านคน มีการบริหารอาสาสมัครอย่างมืออาชีพ โดยใช้หลักการยกย่องให้เกียรติในคุณค่าของทุกคนอย่างไม่เลือกชั้นวรรณะและอย่างเปิดเผย เพื่อเสริมสร้างกำลังใจให้แก่สมาชิกและผู้คนที่ทั่วไปในการทำความดีสอดคล้องกับ เทียม โชควัฒนา^{๑๑๑}กล่าวว่า ชมเกินจริงเป็นโทษ ตีเกินเหตุเสียหัวใจ หมายถึง การชมเชย อย่าให้เขาเกิดความหลงระเริง และการตีก็ต้องทำด้วยจิตใจที่ดีและใช้คำพูดที่สร้างสรรค์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสามารถนำหลักการทางพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ได้ และสอดคล้องกับ พระมหาเสริมชัย ชยมงคล^{๑๑๒} กล่าวว่า ผู้นำต้องกล้าตำหนิคนที่ควรตำหนิ และกล้าชมเชยคนที่ควรชมเชย ตามที่เป็นจริงและในโอกาสอันควร

อย่างไรก็ดี นอกจากการยกย่องด้วยวาจา การแสดงการยกย่องในรูปแบบอื่น ๆ ก็สามารถนำมาใช้กับการบริหารวัดได้ เช่น การมอบหมายตำแหน่ง การมอบหมายหน้าที่สำคัญ และหรือการให้รางวัลที่เป็นวัตถุ เป็นต้น ซึ่งเป็นวิธีการผูกใจหรือเป็นแรงจูงใจให้คนทำหน้าที่ของตนได้ โดย พระเทพ

^{๑๐๙} สมเด็จพระพุทธาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ), “รายงานพิเศษ การประชุมสัมมนาพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาสทั่วประเทศ”, วารสารใบลาน, ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๔ (กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๔๓) : ๔๓.

^{๑๑๐} อัมพล จินดาวัฒน์, จิตอาสา พลังสร้างโลก บทเรียนรู้จากขบวนการพุทธฉือจี้ได้หัวใจ ขบวนการที่เน้นหัวใจของความเป็นมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร: สร้างสื่อ, ๒๕๔๙).

^{๑๑๑} เทียม โชควัฒนา, ปรัชญาการทำงานและการดำเนินชีวิต ดร.เทียม โชควัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๘.

^{๑๑๒} พระมหาเสริมชัย ชยมงคล, การบริหารวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: วิชั่นอาร์ตคอร์ปอเรชั่น, ๒๕๓๙), หน้า ๒๖๒.

โสภณ^{๑๑๓} กล่าวว่า การให้อามิสทาน หมายถึง การให้สิ่งของแก่เพื่อนร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชา ซึ่งสำคัญมากในยามที่เขตกต่ำหรือมีความเดือดร้อน และการพิจารณาความดีความชอบนี้ ผู้นำจะต้องมีหลักในการพิจารณาให้เกิดความยุติธรรม โดยใช้หลักอคติ ๔ ได้แก่ ๑) ฉันทาคติ ไม่ลำเอียงเพราะรัก ๒) โทสาคติ ไม่ลำเอียงเพราะโกรธ ๓) ภยาคติ ไม่ลำเอียงเพราะกลัว และ ๔) โมหาคติ ไม่ลำเอียงเพราะหลง ดังกล่าวมานี้ ก็จะอำนวยให้เกิดความยุติธรรมได้

สรุปได้ว่า ในการบริหารวัดตามหลักความรับผิดชอบ เจ้าอาวาสต้องบริหารวัดโดยเน้นให้บุคคลที่อยู่อาศัยในวัดรับผิดชอบต่อหน้าที่การงานของตนโดยมีจิตใจแห่งการเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ร่วมรับผิดชอบปัญหาของสังคม และเจ้าอาวาสต้องมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาความดีความชอบของผู้ที่อยู่ใต้ปกครอง

กล่าวโดยสรุป หลักความรับผิดชอบมีองค์ประกอบหลัก ๕ ข้อ ได้แก่ ๑) มีระบบอำนาจหน้าที่ที่ชัดเจน ๒) ส่งเสริมการทำหน้าที่ของตน ๓) ไม่เห็นแก่ประโยชน์ตนฝ่ายเดียว ๔) คำนึงถึงความรับผิดชอบต่อสังคม และสามารถสร้างเป็นองค์ประกอบย่อยได้ ๔ ข้อ ได้แก่ ๑) บุคคลที่อาศัยอยู่ภายในวัดมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ๒) บุคคลที่อยู่อาศัยภายในวัดมีจิตอาสาในการทำหน้าที่โดยไม่มี การบังคับหรือหวังอามิสตอบแทน ๓) วัดร่วมรับผิดชอบต่อปัญหาสังคม ๔) มีการพิจารณาความดีความชอบอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม

๔. หลักนิติธรรม (Rule of Law)

หลักนิติธรรมเป็นหลักในการบริหารจัดการองค์กรเพื่อเป็นหลักว่าองค์กรนั้น ๆ มีระบบระเบียบ มีแนวทางการดำเนินการ เพื่อให้การบริหารจัดการอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ ไม่ตัดสินใจโดยอำเภอใจของผู้บริหาร การบริหารจัดการวัดในพระพุทธศาสนาก็มีจุดเด่นตรงที่มีพระธรรมวินัยเป็นหลักในการบริหารจัดการ

หากกล่าวถึงการปกครองที่มีระเบียบกฎเกณฑ์ มีแบบแผน มีแนวทางปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ชัดเจน ว่าเป็นหลักนิติธรรม พระพุทธเจ้าก็ทรงวางหลักนิติธรรมไว้ในการปกครองสงฆ์ตั้งแต่สมัยพุทธกาล การบัญญัติพระวินัยนั้นเป็นการวางระเบียบปฏิบัติเพื่อให้คนหมู่มาอยู่กันอย่างผาสุก ซึ่งไม่ต่างจากการบัญญัติข้อกฎหมายต่าง ๆ ในสมัยปัจจุบันที่มุ่งให้เกิดความสงบสุขในบ้านเมือง

การที่พระองค์ทรงมอบอำนาจให้สงฆ์เป็นใหญ่ ดูแลปกครองกันเอง การทำสังฆกรรมต่าง ๆ มีรูปแบบให้สงฆ์ยินยอมให้ความเห็นชอบ หากเปรียบเทียบแนวคิดในสังคมปัจจุบันคือการใช้แนวทางของประชาธิปไตยในการปกครอง นอกจากสงฆ์จะปกครองกันเองแล้ว สงฆ์ยังกระจายอำนาจหน้าที่ต่อไปยังพระภิกษุผู้มีคุณสมบัติหรือมีความสามารถ เช่น เจ้าอธิการแห่งอาราม เจ้าอธิการแห่งเสนาสนะ เป็นต้น นับเป็นแนวคิดของการกระจายอำนาจหน้าที่ที่สอดคล้องกับสังคมปัจจุบัน

^{๑๑๓} พระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต), *มณีแห่งปัญญา*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๔๐.

นอกจากพระพุทธเจ้าจะทรงวางระเบียบกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติต่าง ๆ แล้ว ยังทรงเคารพในความเป็นมนุษย์ของมนุษย์ทุกคน ดังจะเห็นได้ว่าทรงปฏิเสธชาติชั้นวรรณะว่าไม่ได้เป็นนิมิตหมายในเรื่องความดีชั่ว^{๑๑๔} แต่ความดีชั่วอยู่ที่การกระทำ นอกจากนี้ การที่ทรงสอนมิให้เบียดเบียนสัตว์ ซึ่งในบริบทของพระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าเป็นบาป แต่หากพิจารณาในบริบทของแนวคิดสังคมปัจจุบัน การไม่เบียดเบียนสัตว์ถือเป็นการเคารพสิทธิสัตว์นั่นเอง

ดังนั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงมีแนวคิดเกี่ยวกับหลักนิติธรรมมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เพียงแต่ความหมายและบริบททางสังคมแตกต่างกัน แต่แนวคิดหลักคือการมีระเบียบแบบแผนในการปกครอง ยึดระเบียบแบบแผนเป็นแม่บท เคารพสิทธิกันและกัน เป็นประเด็นที่ไม่ขัดหรือแย้งกันแต่อย่างใด ซึ่งผู้วิจัยจะได้บูรณาการในองค์ประกอบหลักและองค์ประกอบย่อยต่อไป

๔.๑ ความหมายของหลักนิติธรรม

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี พ.ศ. ๒๕๔๒^{๑๑๕} ให้ความหมายหลักนิติธรรม หมายถึง การตรากฎหมาย และสังคมยินยอมพร้อมใจปฏิบัติตามกฎหมาย กฎ ข้อบังคับเหล่านั้น โดยถือว่าเป็นการปกครองภายใต้กฎหมาย มิใช่ตามอำเภอใจหรืออำนาจของตัวบุคคล

ประธาน สุวรรณมงคล^{๑๑๖} ให้ความหมายหลักนิติธรรม หมายถึง การบริหารที่ยึดหลักของกฎหมายที่มีความชอบธรรมและมีความเป็นสากล

สรุปได้ว่า หลักนิติธรรม มีลักษณะร่วมสำคัญ ๓ ประการคือ ๑) การยึดกฎหมายเป็นบรรทัดฐาน ๒) ปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม และ ๓) ทุกฝ่ายให้ความเคารพต่อกฎหมาย ดังนั้น หากกล่าวในบริบทของวัด ย่อมหมายถึง การยึดหลักพระธรรมวินัยและกฎหมายบ้านเมืองเป็นหลักในการบริหารหมู่คณะภายในวัด การกำหนดกฎเกณฑ์กติกาต่าง ๆ ภายในวัดมีความชอบธรรมตามพระธรรมวินัย มีการปกครองตาม หลักประชาธิปไตย มีการตัดสินโดยยึดหลักพระธรรมวินัย

๔.๒ องค์ประกอบหลักของหลักนิติธรรม

หลักนิติธรรมเป็นกรอบที่วางไว้สำหรับการแก้ปัญหาเกี่ยวกับความไม่มียุติธรรมในแนวทางการปฏิบัติงาน เช่น การปฏิบัติงานที่ยึดความพึงพอใจของผู้บังคับบัญชาเป็นเกณฑ์ เป็นต้น

^{๑๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๓.

^{๑๑๕} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาข้าราชการ (สำนักงาน ก.พ.ร.), **คู่มือการจัดระดับการกำกับดูแลองค์การภาครัฐ ตามหลักธรรมาภิบาลของการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี**, (กรุงเทพมหานคร: พรีเมียร์ โพร, ๒๕๕๒), หน้า ๔.

^{๑๑๖} ประธาน สุวรรณมงคล, “การบริหารจัดการที่ดีกับปัญหาคอร์รัปชัน กรณีศึกษาฟิลิปปินส์กับไทย”, ใน **รวมบทความวิชาการรัฐศาสตร์ เนื่องในโอกาสครบรอบ ๒๑ ปี มสธ, ครบรอบ ๑๗ ปี รัฐศาสตร์**, (นนทบุรี : พิมพ์อักษร, ม.ป.ป.), หน้า ๙๓,๑๔๕.

ซึ่งส่งผลเสียหายต่อประโยชน์ส่วนรวม สังคมจึงต้องมีระเบียบกฎเกณฑ์สำหรับเป็นแนวทางปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความสม่ำเสมอของการปฏิบัติและความเสมอภาคของส่วนรวม มีองค์ประกอบหลัก ดังนี้

๔.๒.๑ มีหลักเกณฑ์ที่ชัดเจน แต่ละสังคม หน่วยงาน หรือองค์กรต่างๆ จะต้องมียุติธรรมขององค์กรนั้นๆที่ชัดเจน หากไม่มีความชัดเจนจะเกิดความวุ่นวายจากความคลุมเครือ เช่น วิธีปฏิบัติในการรับเงิน หากไม่มีความชัดเจนว่าควรทำอะไรและใครจะเป็นผู้กระทำ ก็จะเกิดความวุ่นวายขึ้นได้ เป็นต้น ดังนั้น จึงต้องมีการกำหนดกฎเกณฑ์วิธีการที่ชัดเจนเพื่อเป็นแนวทางสำหรับปฏิบัติในองค์กรนั้นๆ

๔.๒.๒ มีกระบวนการที่เชื่อถือได้ การที่จะกำหนดกฎเกณฑ์วิธีการใด ย่อมต้องกำหนดขึ้นด้วยกระบวนการที่เชื่อถือได้ว่ากฎเกณฑ์ที่กำหนดออกมานั้นเป็นธรรมสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องหรือผู้ที่มีส่วนได้เสีย หากไม่มีความน่าเชื่อถือของการกำหนดกฎเกณฑ์ จะส่งผลต่อการยอมรับและส่งผลต่อการปฏิบัติตามด้วย

๔.๒.๓ ความยุติธรรมของการบังคับใช้ บรรดากฎเกณฑ์หรือระเบียบต่างๆ เงื่อนไขสำคัญอยู่ที่การใช้ หากการใช้กฎเกณฑ์เป็นไปอย่างเสมอภาคมีความยุติธรรมแล้ว กฎเกณฑ์นั้นๆ ย่อมอำนวยประโยชน์ แต่หากการใช้ไม่มีความเสมอภาคยุติธรรม ย่อมส่งผลกระทบต่อสังคมหรือองค์กรนั้นๆ เช่น อาจเกิดการไม่ยอมรับจนเกิดการประท้วง เป็นต้น

๔.๓ องค์ประกอบย่อยของหลักนิติธรรม

องค์ประกอบย่อยของหลักนิติธรรม พิจารณาจากลักษณะการบริหารจัดการวัดตามหลักพระธรรมวินัย กฎหมาย และจารีตประเพณีของคณะสงฆ์ ซึ่งมีองค์ประกอบย่อย ดังนี้

๔.๓.๑. ยึดหลักพระธรรมวินัยและกฎหมายเป็นหลักในการบริหาร

พระพุทธศาสนาถือหลักพระธรรมวินัยเหมือนธรรมนูญในการปกครองสงฆ์ ดังความในมหาปริณิพพานสูตร พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค^{๑๑๗} ความว่า

“ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ บางทีพวกเธอจะฟังมีความคิดอย่างนี้ว่า ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาของพวกเราไม่มี ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมก็ดี วินัยก็ดีอันใดอันเราแสดงแล้ว ได้บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาแห่งพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา ...”

ตามความในพระไตรปิฎกนี้ ย่อมแสดงอย่างชัดเจนว่าพระภิกษุสงฆ์ไม่ว่าระดับใดก็ตาม ต้องถือพระธรรมวินัยเป็นหลักปฏิบัติสูงสุด ดังที่ สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร)^{๑๑๘} กล่าวว่า ในทางพระศาสนา ถ้าขาดความเคารพพระธรรมวินัย ไม่เคารพพระพุทธเจ้า ไม่เคารพพระธรรม ไม่เคารพพระสงฆ์ ศาสนาก็อยู่ไม่ได้ ที่พระพุทธศาสนาอยู่ได้ ก็เพราะความเคารพสิกขาวินัย

^{๑๑๗} ที.ม. (ไทย). ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๑๑๘} สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร), สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร), สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร), สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร), (กรุงเทพมหานคร: เจริญรัฐการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๒๖๘.

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไม่ให้ทำอะไร ใ้รงดเว้นอะไร เราก็กปฏิบัติตาม คือ งดเว้นสิ่งที่พระองค์ทรงห้าม และทำตามข้อที่พระองค์ทรงอนุญาตอย่างจริงจัง ไม่ละเมิดสิกขาวิสัย พระพุทธศาสนาจึงอยู่ได้ และใน (๓) มาตรา ๓๗ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ระบุไว้ชัดเจนเกี่ยวกับหน้าที่ของเจ้าอาวาส โดยระบุว่าให้เจ้าอาวาสเป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ การบริหารวัดตามหลักนิคธรรมนั้นเจ้าอาวาสจึงต้องยึดหลักพระธรรมวินัยในการบริหาร ได้แก่ การให้ความสำคัญว่าสิ่งที่พระภิกษุสามเณรหรือผู้อยู่อาศัยภายในวัดทำอยู่นั้นถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยหรือไม่ และการดำเนินการต่าง ๆ ของวัดถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยหรือขัดแย้งกับพระธรรมวินัยหรือไม่

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน เพื่อให้การบริหารวัดสามารถยืดหยุ่นร่วมสมัยกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงต้องใช้หลักการที่เป็นกรอบแห่งพระวินัยเป็นเครื่องตัดสินสำหรับผู้บริหารวัด นอกเหนือจากสิกขาบทที่ทรงมีพุทธบัญญัติซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวางหลักตัดสินว่าสิ่งใดถูกต้องสมควรตามพระวินัยหรือไม่ เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาในการปฏิบัติ การวินิจฉัยสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นหลังจากปรินิพพานไปแล้ว จะได้ตัดสินเทียบเคียงว่าอะไรควรหรือ อะไรไม่ควร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดง มหาปเทศ คือหลักอั้งใหญ่ ๔ ประการไว้เมื่อมีปัญหาคือจะต้องวินิจฉัย พระสงฆ์สามารถอาศัยหลักทั้ง ๔ ประการนี้ลงมติว่าควรหรือไม่ควร^{๑๑๙} คือ

๑) สิ่งใดที่ไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควร แต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควรแก่ภิกษุทั้งหลาย เช่น ผีน วิสกี้ เปียร์ เป็นต้น

๒) สิ่งที่ไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควร แต่เข้ากับกลุ่มของสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควรแก่ภิกษุทั้งหลาย เช่น พวกเครื่องดื่ม ยานพาหนะที่เกิดขึ้นใหม่ เป็นต้น

๓) สิ่งใดที่ไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควร แต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นพระจะทำไม่ควร เช่น ภาพยนตร์ประเภทเริงรมย์ต่าง ๆ เป็นต้น

๔) สิ่งใดที่ไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควร แต่เข้ากับสิ่งที่ควร ขัดต่อสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควรแก่ภิกษุทั้งหลาย เช่น เครื่องใช้ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่ในปัจจุบันอันเป็นกับปิยะ

จากหลักการนี้ เมื่อการดำเนินการของเจ้าอาวาส พระภิกษุสามเณรหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องกับวัดเกิดขึ้นก็สามารถใช้หลักมหาปเทศนี้เทียบเคียงได้ว่าการดำเนินการนั้น ๆ เป็นไปตามหลักพระวินัยหรือไม่

นอกจากการยึดหลักพระวินัยแล้ว เจ้าอาวาสซึ่งเป็นผู้บริหารวัดยังต้องยึดหลักกฎหมายอื่น ๆ ในการดำเนินการด้วย ดังกฎหมายเถรสมาคมฉบับที่ ๕ เกี่ยวกับจริยาของพระสังฆาธิการ ข้อ ๓๖ ได้แก่ พระสังฆาธิการต้องเคารพเอื้อเฟื้อต่อพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎกระทรวง กฎมหาเถรสมาคม พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช ข้อบังคับ ระเบียบและคำสั่งของมหาเถรสมาคม สั่งวรและปฏิบัติตาม

^{๑๑๙} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ศิวพร, ๒๕๒๙), หน้า ๘๕-๘๖.

พระธรรมวินัยโดยเคร่งครัด สอดคล้องกับ พระมหาเสริมชัย ชยมงคล กล่าวอธิบายไว้ว่า การบริหารวัดก็คือการบริหารหมู่คณะ ได้แก่การปกครองดูแลหมู่คณะทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีอยู่หรือพำนักอยู่ในวัดให้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว และตามกฎหมายของบ้านเมือง ตลอดทั้งกฎข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม^{๑๒๐}

ดังนั้น การบริหารวัดตามหลักธรรมาภิบาล ในด้านหลักนิติธรรม เจ้าอาวาสจะต้องยึดพระวินัยเป็นหลัก เทียบเคียงตัดสินสิ่งที่กระทำให้ถูกต้องตามพระวินัย รวมถึงไม่ขัดแย้งกับกฎหมายอื่นด้วย

๔.๓.๒ การประกาศใช้กติกาสงฆ์ภายในวัดเป็นไปตามหลักพระธรรมวินัยและกฎหมาย

กติกาสงฆ์ คือ ระเบียบของการอยู่ร่วมกันภายในวัด การประกาศใช้กติกาสงฆ์เป็นเรื่องของวัดหรือเป็นกิจการภายในของวัด แต่ละวัดสามารถวางกติกาสงฆ์สำหรับเป็นระเบียบปฏิบัติได้ ซึ่งมีมาแต่ครั้งพุทธกาลที่พระภิกษุผู้อยู่จำพรรษาาร่วมกันได้ตั้งกติกาศึ้น ดังความใน อัมมมิกกติกา พระวินัยปิฎก มหาวรรค ความว่า

“สมัยนั้น พระสงฆ์ในกรุงสาวัตถีได้ตั้งกติกาศึ้นว่า ในระหว่างพรรษา ไม่พึงให้บรรพชา หลานชายของนางวิสาขามิครมาตาเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายแล้วขอบรรพชา

ภิกษุทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ว่า “คุณ พระสงฆ์ได้ตั้งกติกาศึ้นว่า ในระหว่างพรรษา ไม่พึงให้บรรพชา คุณจงรอนกว่าภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษา ออกพรรษา ต่อมา ภิกษุเหล่านั้นออกพรรษาลแล้ว ได้กล่าวกับหลานชายของนางวิสาขามิครมาตาดังนี้ว่า

“บัดนี้ คุณจงมาบวชเถิด”

หลานชายของนางวิสาขามิครมาตานั้น กล่าวอย่างนี้ว่า “พระคุณเจ้าทั้งหลาย ถ้ากระผมพึงบรรพชาแล้วไซ้ร้ ก็พึงยินดียิ่ง บัดนี้กระผมจักไม่บรรพชาละ ขอรับ”

นางวิสาขามิครมาตาดังค้ำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉน พระคุณเจ้าทั้งหลาย จึงได้ตั้งกติกาศึ้นว่า ในระหว่างพรรษา ไม่พึงให้บรรพชา กาลเช่นไรเล่า ไม่พึงประพฤดิธรรม”

ภิกษุทั้งหลายได้ยินนางวิสาขามิครมาตาดังค้ำหนิ ประณาม โพนทะนา จึงนำเรื่องน้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงตั้งกติกาศึ้นว่า ในระหว่างพรรษา ไม่พึงให้บรรพชา สงฆ์หมู่ใดตั้ง ต้องอาบัติทุกกฎ”^{๑๒๑}

^{๑๒๐} พระมหาเสริมชัย ชยมงคล, การบริหารวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: วิชนอาร์ตคอร์ปอเรชัน, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐.

^{๑๒๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐๕/๓๒๒-๓๒๓

จากเนื้อความดังกล่าว พระพุทธเจ้าไม่ทรงเห็นด้วยกับการตั้งกติกากที่ไม่เป็นธรรม กล่าว โดยเฉพาะในเนื้อหาข้างต้นก็คือการตั้งกติกากที่ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของประชาชน ทำประโยชน์ของผู้อื่นให้เสียหาย ทำศรัทธาที่มีอยู่แล้วให้เสื่อมคลายไป ดังนั้น การประกาศใช้กติกาสงฆ์จึงควรมีหลักเกณฑ์ ซึ่งหลักเกณฑ์สำหรับการบัญญัติกติกาสงฆ์ ควรยึดหลักประโยชน์ ๑๐ ประการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการบัญญัติสิกขาบท คือ

- ๑) สงฆ์สุญฺหาย เพื่อให้สงฆ์ที่มาประชุมกันยอมรับว่าติงามและความเรียบร้อยติงามแห่งสงฆ์
- ๒) สงฆ์ผาสุตาย เพื่อการอยู่อย่างผาสุกของสงฆ์ทั้งหลาย
- ๓) พุมนงฺกุนํ ปุคฺคลานํ นิคฺคหยา เพื่อข่มคนหน้าด่าน ขาดความสำนึกที่ชอบที่ควร
- ๔) เปสฺลานํ ภิกฺขุณฺโณ ผาสฺวิหาราย เพื่อความอยู่อย่างผาสุกของภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก
- ๕) ทิฏฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย เพื่อปิดกั้นเรื่องเสื่อมเสียไม่ให้เกิดในปัจจุบัน
- ๖) สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏฺิชาตาย เพื่อป้องกันเรื่องเสื่อมเสียไม่ให้เกิดขึ้นในอนาคต
- ๗) อปฺปสนฺนานํ ปสาทาย เพื่อให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสมาก่อน ได้เกิดความเลื่อมใส
- ๘) อปฺปสนฺนานํ ภิชฺยโยภาวาย เพื่อให้คนที่เลื่อมใสอยู่แล้ว เกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้น
- ๙) สทฺธมฺมกฺุฏฺฐิตยา เพื่อให้พระสัทธรรมคือปริยัติสัทธรรม ปฏิบัติสัทธรรม ปฏิเวธสัทธรรม ดำรงอยู่อย่างมั่นคง
- ๑๐) วินยานุคฺคหยา เพื่ออนุเคราะห์พระวินัย คือส่งเสริมสนับสนุนรักษาสังวรวินัย ปทานวินัย สมถวินัย และบัญญัติวินัย ให้หนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้น^{๑๒๒}

นอกจากยึดตามหลักแห่งพระธรรมวินัยเช่นว่านั้นแล้ว การประกาศใช้กติกาสงฆ์ก็ควรยึดหลักแห่งกฎหมายอื่น ๆ ด้วย นั่นคือทำให้ความเสมอภาค ภราดรภาพ และเสรีภาพ ไม่บัญญัติสิ่งทีกระทบต่อสิทธิขั้นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์หรือล่วงเกินความเป็นส่วนตัวจนเกินไป ดังนั้น การที่วัดต่าง ๆ จะประกาศใช้กติกาสงฆ์ใด ๆ ก็ควรยึดถือเอาหลักเกณฑ์แห่งการบัญญัติพระวินัยของพระพุทธเจ้านี้ เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมและการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกแท้จริง

๔.๓.๓. ส่งเสริมให้บุคคลภายในวัดยึดหลักพระธรรมวินัยในการดำรงตน

ด้วยเหตุที่พระธรรมวินัยเป็นหลักยึดสูงสุดของสงฆ์ เป็นแบบแผนให้สงฆ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีการประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่างเดียวกัน และพระภิกษุสงฆ์นั้นเป็นผู้ต้องสืบทอดพระศาสนา ซึ่งการสืบทอดพระศาสนาก็คือการรักษาไว้ซึ่งพระธรรมวินัยนั่นเอง ดังที่ พระราชวรมุนี^{๑๒๓}

^{๑๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘.

^{๑๒๓} พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๒๕), หน้า ๔๓๙-๔๔๙.

(ประยูร ปยุตโต) กล่าวว่า ภิกษุสงฆ์นั้นย่อมเป็นพุทธบริษัทส่วนที่ทำงานแห่งการศึกษา ปฏิบัติ และสั่งสอนเผยแผ่ธรรมได้ดีที่สุด เหมาะที่สุด จึงเป็นชุมชนที่ดำรงรักษาพระธรรมวินัย คือหลักธรรมคำสอนและระเบียบแบบแผนของพุทธศาสนาไว้ได้อย่างที่เรียกว่า สืบต่อศาสนา และอย่างทีบางที่เรียกภิกษุว่าเป็นศาสนทายาท และยังกล่าว ถึงพระ วินัยในแง่ของเจตนารมณ์ไว้ว่า วินัยเป็นพื้นฐานรองรับไว้ซึ่งระบบชีวิตทั้งหมดที่เป็นแบบของพระพุทธศาสนา และเป็นที่ยอานวยโอกาสให้การปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนาดำเนินไปได้ด้วยดี วินัยของภิกษุสงฆ์ก็เป็นเครื่องช่วยให้สงฆ์เป็นแหล่งที่บุคคลผู้เป็นสมาชิกคือภิกษุสามารถเจริญอกงาม ได้รับประโยชน์ที่พึงได้จากพระพุทธศาสนา เมื่อวินัยยังอยู่สงฆ์ก็ยังมีอยู่ เมื่อสงฆ์ยังมีอยู่ ประโยชน์ที่บุคคลพึงได้จากระบบชีวิตแบบพุทธก็จะยังคงอยู่ การเคารพสงฆ์ การถือสงฆ์และกิจของสงฆ์เป็นใหญ่ ความรับผิดชอบต่อความมั่นคงและประโยชน์สุขของสงฆ์ จึงเป็นเจตนารมณ์ของศีลในทางสังคม

เสนาะ ผดุงฉัตร^{๑๒๔} กล่าวว่า วินัยเป็นเรื่องของการจัดระเบียบชีวิตระบบสังคมและระบบเศรษฐกิจ สำหรับชุมชนหนึ่งที่เรียกว่าสงฆ์ ซึ่งเป็นชุมชนที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นมาตามอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ และหลักปฏิบัติของพระพุทธศาสนาทั้งหมดรวมอยู่ในหลักการศึกษาดังกล่าว เพราะผู้เข้ามาเป็นสมาชิกของสังคมพุทธจะต้องสนใจต่อการศึกษาในการพัฒนาตนให้เป็นคนมีคุณภาพตามหลักการศึกษาสามปริการ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยนัยนี้ การปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยนั้นย่อมเป็นการพัฒนาตนให้เป็นคนมีคุณภาพ สอดคล้องกับ ปรีชา ช่างขวัญยืน^{๑๒๕} กล่าวว่า สังคมสงฆ์เกิดขึ้นจากการที่พระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์จะสร้างสังคมใหม่ขึ้นมาให้เป็นสังคมที่มุ่งละตัวตน มีความสำนึกต่อสังคมมากขึ้น และ พระไพศาล วิสาโล^{๑๒๖} กล่าวว่า วินัยนั้นทำหน้าที่จัดระเบียบชุมชนโดยตรงโดยมีชุมชนสงฆ์เป็นตัวอย่างเป็นรูปธรรม ดังนั้น การที่พระภิกษุสงฆ์ยึดหลักพระธรรมวินัยนั้น ก็เป็นการรักษาเจตนารมณ์ในการสร้างสังคมของพระพุทธเจ้า และใช้พระธรรมวินัยเป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนจนกระทั่งสามารถช่วยตนเองและสังคมได้

โดยนัยที่กล่าวมา พระธรรมวินัยจึงเป็นเครื่องมือในการให้พระภิกษุสามเณรใช้ในการพัฒนาตนให้มีศักยภาพที่จะทำประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นได้ จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่จะต้องมีการส่งเสริมให้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย

ส่วนการส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรได้ยึดหลักพระธรรมวินัยในการดำรงตน สามารถใช้หลักการปกครองที่พระพุทธเจ้าทรงเคยใช้ในการปกครองสงฆ์ ซึ่งพระราชสีมาภรณ์^{๑๒๗} ได้อธิบายไว้

^{๑๒๔} เสนาะ ผดุงฉัตร, พระพุทธศาสนากับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔-๓๕.

^{๑๒๕} ปรีชา ช่างขวัญยืน, วรรณคดีเมืองของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: สามัคคีสาสน์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๐.

^{๑๒๖} พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๗-๒๔๘.

^{๑๒๗} พระราชสีมาภรณ์ (โอภาส นิลุตติเมธี), พระสงฆ์กับงานพัฒนาพระศาสนาและสังคม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๒๕.

๓ วิธีคือ ๑) นิคคหวิธี ช่มคนที่ควรช่มหรือตำหนิคนที่ควรตำหนิ ๒) ปัคคหวิธี ยกย่องคนที่ควรยกย่อง และ ๓) ปวารณาวีธี เปิดโอกาสให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนสั่งสอนตนได้ คือให้ตักเตือนซึ่งกันและกัน

นอกจากวิธีการทางการปกครองดังกล่าวนี้แล้ว การให้การศึกษาอบรมสั่งสอนก็เป็นการส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรและคนที่อยู่ในปกครองอยู่ในหลักพระธรรมวินัยได้ ดังที่ สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร)^{๑๒๘} กล่าวว่า หน้าที่ของพระมิใช่ การสร้างวัด แต่พระควรจะเอาใจใส่ในเรื่องการเรียนพระไตรปิฎก รู้พระไตรปิฎก หรือการแต่งหนังสือมากกว่า การที่ศาสนาเสื่อมถอยลงเพราะพระมีวัตรรับหน้าที่ในการก่อสร้างจนไม่มีเวลาศึกษาเล่าเรียน สอดคล้องกับ พระไพศาล วิสาโล (๒๕๔๖ : ๓๐๓) กล่าวว่า ทุกวัดจะมีการอบรมสั่งสอนพระภิกษุสามเณรในเรื่องข้อวัตรและวินัยโดยถือเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสและอุปัชฌาย์ ยิ่งเป็นพระบวชใหม่ก็ยิ่งต้องอยู่กับครูอาจารย์จนกว่าจะบวชครบ ๕ พรรษา ตามธรรมเนียมที่เรียกว่า “ถือนิสสัย” แต่ปัจจุบันเจ้าอาวาสส่วนใหญ่ก็ไม่ได้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนศิษย์วัดแล้ว ส่วนหนึ่งคงเพราะเข้าใจว่า หน้าที่ของเจ้าอาวาสคือการปกครอง ซึ่งถูกตีความให้หมายถึงการบริหารจัดการ บังคับบัญชา และควบคุมกำกับอันเป็นเรื่องอำนาจ แทนที่จะมองว่า การปกครองนั้นแยกไม่ออกจากการอบรมสั่งสอน

๔.๓.๔. มีการปกครองตามหลักประชาธิปไตย

หากกล่าวว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งประชาธิปไตยคงไม่ชัดเจนนัก ดังที่ ปรีชา ช่างขวัญยืน ไม่เห็นด้วยที่มีผู้อธิบายว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งประชาธิปไตยหรือมีการปกครองแบบประชาธิปไตย เพราะตามหลักการการปกครองรูปแบบประชาธิปไตยนั้น ต้องมีการคานอำนาจระหว่างกันทั้งสามสถาบันคือ อำนาจอธิปไตยบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ แต่ลักษณะการปกครองในทางพุทธศาสนานั้นไม่มีอำนาจอธิปไตย แต่อาจมีอำนาจบริหารและตุลาการบ้าง เพราะพระพุทธองค์ทรงมอบหมายให้สงฆ์เป็นใหญ่ และเมื่อพิจารณาการบริหารจัดการวัดในปัจจุบันก็ไม่มีลักษณะของสถาบันทั้งสามปรากฏอยู่ แต่พระธรรมปิฎก และ ส.ศิวลักษณ์^{๑๒๙} ต่างเห็นตรงกันว่า ประชาธิปไตยในทางพระพุทธศาสนา ไม่ควรเน้นที่รูปแบบ แต่ควรเน้นที่วิถีชีวิตหรือเนื้อหาสาระมากกว่า โดย พระธรรมปิฎก เห็นว่า ประชาธิปไตยที่แท้จริงคือทุกคนต้องมีศีลธรรม สามารถปกครองตนเองให้ดีได้ก่อนแล้วจึงปกครองคนอื่น ส่วน ส.ศิวลักษณ์ เห็นว่า ประชาธิปไตยที่แท้จริงคือ การมีใจกว้าง การอ่อนน้อมถ่อมตน การมีเสรีภาพทางความคิด และมีการกระจายอำนาจ

พระธรรมปิฎก^{๑๓๐} กล่าวว่า ในสังคมประชาธิปไตย คนจะยอมตัวได้และยอมกันได้ เพื่อเห็นแก่ความจริง ความถูกต้องดีงาม เหตุผล ตัวประโยชน์ที่แท้ หรือสาระที่จะเป็นตัวแก้ไขปัญหานี้

^{๑๒๘} สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร), สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร), **สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร), สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร)**, (กรุงเทพมหานคร: เจริญรัฐการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๓๑๔-๓๒๑.

^{๑๒๙} พุทธินันท์ โพธิจินดา, **พุทธศาสนากับความคิดทางการเมือง** ของ ส.ศิวลักษณ์, (กรุงเทพมหานคร: เทียนวรรณ, ๒๕๒๗), หน้า ๑๓๓.

^{๑๓๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๖๗.

ซึ่งตรงกับพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีพุทธานุญาตให้มีสังฆกรรมต่าง ๆ ขึ้น ด้วยมูลเหตุสำคัญ ๒ ประการคือ ๑) ภิกษุบริษัทธิมีมากขึ้น และ ๒) มีพุทธประสงค์ให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการบริหารคณะ โดยสังฆกรรมนั้นมีหลักการประกอบ ๒ ประการ คือ ๑) ญัตติ หมายถึง การเผด็จสงฆ์ คือการประกาศให้สงฆ์ทราบว่าจะต่อไปนี้จะทำอะไร และ ๒) อนุสาวนา หมายถึง คำประกาศปรึกษาและตกลงของสงฆ์ คือคำสวดหรือและตกลงว่ากรรมที่ทำนั้นเห็นสมควรจะทำหรือไม่ จะมีใครคัดค้านหรือไม่ ถ้ามีการคัดค้านก็ต้องคัดค้านขึ้นในท่ามกลางสงฆ์

จากหลักการดังกล่าวมานี้ ย่อมแสดงให้เห็นชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธประสงค์ให้การปกครองสงฆ์นั้นกระทำโดยมติของสงฆ์ มิใช่โดยมติหรือความเห็นของบุคคลเพียงคนเดียว วัดที่มีการปกครองแบบประชาธิปไตย จึงหมายถึงวัดที่ปกครองโดยใช้หลักการการรับฟังเสียงส่วนใหญ่ที่ต้องชอบธรรมตามพระธรรมวินัยและไม่ขัดกับกฎหมายอื่น ๆ

๔.๓.๕. มีการตัดสินใจโดยยึดหลักพระธรรมวินัย

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จูติญาโณ)^{๑๓๑} กล่าวว่า สังคมที่มีคนอยู่ร่วมกันจำนวนมาก อาจมีความผิดพลาดระหว่างกันเกิดขึ้น การตัดสินใจจึงต้องมีอยู่ในสังคมนั้น ซึ่งในการตัดสินใจ วัดจะต้องมีกระบวนการในการตัดสินใจมากกว่าการมอบอำนาจให้บุคคลคนเดียวตัดสิน ซึ่งในหลักการนี้ พระธรรมวินัยได้วางหลักการตัดสินใจสำหรับอธิกรณ์ไว้ เรียกว่าอธิกรณ์สมณะ ๗ ประการ^{๑๓๒} ซึ่งใช้สำหรับดำเนินการให้เกิดความยุติธรรม คือ

- ๑) สัมมุขวินัย ทรงกำหนดให้ระงับในที่พร้อมหน้าสงฆ์ บุคคล วัตถุประสงค์อันเป็นการมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์และให้ความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย
- ๒) อติวินัย เป็นสังฆกรรมที่สงฆ์ประชุมสวดประกาศให้ทราบว่า พระอรหันต์เป็นผู้มีสติสมบูรณ์ ใครจะโจทท่านด้วยอาบัติอะไรไม่ได้ ถึงมีคนโจทก็ไม่ต้องรับฟัง
- ๓) อมูหวินัย คือการที่สงฆ์สวดประกาศสมมติให้แก่ภิกษุที่หายจากเป็นบ้า มีใครโจทท่านด้วยอาบัติอะไรก็ตาม ที่ท่านทำลงไปในขณะที่เป็นบ้า
- ๔) ปฎิญาญาตกรณะ คือการปรับอาบัติ การลงโทษ กระทำกรรมแก่จำเลยตามที่เขารับสารภาพ
- ๕) เยภุยยสิกา ปัญหาบางอย่างที่ไม่อาจใช้มติเอกฉันท์ได้ ให้ตัดสินด้วยอาศัยเสียงข้างมาก
- ๖) ตัสสาปาปิยสิกากรรม คือ การลงโทษให้แก่ผู้ทำผิดด้วยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งสมควรแก่ลักษณะความผิด และองค์ประกอบในการตัดสินอย่างอื่น โทษเหล่านั้นทรงกำหนดไว้ ๖ วิธี คือ

ตั้งชเนยกรรม ทำโดยการตำหนิติเตียน ตักเตือนให้สำนึกผิดในความผิดที่ได้ทำลงไป

^{๑๓๑} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จูติญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: คีวพร. ๒๕๒๙), หน้า ๘๗-๘๘.

^{๑๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๒/๖๕๔/๗๓๖.

- ก) นิสยกรรม ทำโดยการลดศพลดออกจากตำแหน่ง หน้าที่ต่าง ๆ ที่เป็นอยู่ในขณะนั้น
- ข) ปัพพชเนยยกรรม ขับออกจากหมู่ที่ตนสังกัด เปรียบเหมือนการเนรเทศถือว่าเป็นโทษหนัก
- ค) ปฏิสารถนียกรรม ทำโดยการบังคับให้ขอขมาต่อคนที่ภิกษุจำเลยไปล่วงเกินเขาไว้
- ง) อุกเขปนียกรรม คือการยกวัตร ได้แก่ การเพิกถอนสิทธิ อำนาจ หน้าที่ ไม่ให้เสมอกับคนอื่น
- จ) ตัสสปาปิยสิกการกรรม คือ การปริภาษ ตักเตือน ตีเตือน ผู้เป็นจำเลยในอธิกรณ์นั้น ๆ และ

ฉ) ตินวัตถการกรรม ในกรณีบางเรื่องมีความขัดแย้งกันรุนแรงแยกเป็นฝักฝ่าย กำหนดให้หาทางประนีประนอมกัน ไม่ต้องยกเอาความผิดที่ทำไว้ก่อนมาพูดกัน ยกเว้นในกรณีที่เป็นการผิดเกี่ยวกับชาวบ้าน และเป็นครุกาบัติ^{๑๓๓}

กล่าวโดยสรุป หลักนิติธรรมมีองค์ประกอบหลัก ๓ ข้อ ได้แก่ ๑) มีหลักเกณฑ์ที่ชัดเจน ๒) มีกระบวนการที่เชื่อถือได้ และ ๓) มีความยุติธรรมของการบังคับใช้กฎหมาย และมืองค์ประกอบย่อย ๔ ข้อ ได้แก่ ๑) ยึดหลักพระธรรมวินัยและกฎหมายเป็นหลักในการบริหาร ๒) การประกาศใช้กติกาสงฆ์ภายในวัดเป็นไปตามหลักพระธรรมวินัย ๓) ส่งเสริมให้บุคคลภายในวัดยึดหลักพระธรรมวินัยในการดำรงตน ๔) มีการปกครองตามหลักประชาธิปไตย ๕) มีการตัดสินโดยยึดหลักพระธรรมวินัย

๕. หลักประสิทธิภาพ (Efficiency)

ประสิทธิภาพเป็นสิ่งที่แสดงถึงการดำเนินการที่มีการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ มีแผนงาน การบริหารจัดการทรัพยากรที่คำนึงถึงประโยชน์สูงสุด วัดมีทรัพยากรที่เกิดจากความศรัทธาจำนวนมาก จึงต้องอาศัยการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ เพื่อประกันว่าวัดจะใช้ทรัพยากรนั้น ๆ อย่างรู้คุณค่าและเกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีแนวคิดเกี่ยวกับหลักประสิทธิภาพอยู่ ๓ ประเด็น ได้แก่ ประเด็นที่ ๑ แนวคิดเกี่ยวกับคน โดยพระพุทธเจ้าทรงวางหลักพระธรรมวินัยไว้ก็เพื่อขัดเกลาคนให้มีศักยภาพในการเข้าถึงธรรมะ พระองค์ทรงวางหลักเกณฑ์ในการคัดกรองคนที่จะมาขออุปสมบท โดยการคัดกรองด้วยอัตรายิทธิกรรม^{๑๓๔} รวมถึงวิธีต่าง ๆ เช่น อายุพอสมควรแก่การอุปสมบท, มีความพร้อมในการอุปสมบท [มีบาตร จีวร] ให้สงฆ์ยินยอมให้อุปสมบท เป็นต้น แม้แต่การบวชภิกษุณี ก็ทรง

^{๑๓๓} กรมการศาสนา, อธิบายวินัย สำหรับนักรธรรมชั้นเอก, (กรุงเทพมหานคร: กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา, ๒๕๓๑), หน้า ๑๖๐.

^{๑๓๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒๕/๑๙๒.

กำหนดให้บวชเป็นนางสิกขมานาก่อน หรือคนนอกศาสนาที่จะเข้ามาบวชก็ต้องอยู่ติดถ้ำปริวาสก่อน เหล่านี้เป็นวิธีการคัดกรองคนที่จะเข้ามาสู่ชุมชนสงฆ์

ประเด็นที่ ๒ เป็นแนวคิดเกี่ยวกับทรัพยากร พระพุทธเจ้าทรงเน้นให้พระภิกษุสงฆ์ เป็นอยู่อย่างสันโดษ ไม่สะสมแม้กระทั่งอาหาร การใช้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันของ พระภิกษุสงฆ์ มีลักษณะของการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า เช่น ไม่ทรงอนุญาตให้เปลี่ยนบาตรหากยังไม่แตกแล้วตามที่กำหนด, ทรงอนุญาตให้ใช้ผ้าสามผืน, การรับอาหารต้องรับตามพอเหมาะ เป็นต้น ในบริบททางสังคมสมัยพุทธกาลอาจมองเป็นเรื่องความสันโดษของสมณะ แต่ในบริบทของสังคมปัจจุบัน สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าด้วย

ประเด็นที่ ๓ ได้แก่เรื่องเกี่ยวกับแนวคิด พระพุทธเจ้าทรงสอนการใช้โยนิโสมนสิการ ในการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ดังนั้น การดำเนินชีวิตที่ประกอบไปด้วยโยนิโสมนสิการจึงทำให้มองเห็นคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ อย่างชัดเจน เช่น เห็นคุณค่าของชีวิตว่าเป็นของน้อยต้องทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ เห็นคุณค่าของปัจจัย ๔ ที่นำมาใช้ เป็นต้น การที่พระองค์ทรงสอนให้รู้จักการพิจารณานี้เอง ช่วยส่งเสริมให้การดำเนินชีวิตหรือการใช้สอยสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตเป็นไปอย่างรู้คุณค่าและความหมาย

ดังนั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงมีแนวคิดเกี่ยวกับประสิทธิภาพอยู่ในหลักคำสอน มุ่งให้คนมีศักยภาพหรือพัฒนาศักยภาพของตนด้วยหลักไตรสิกขา ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ และรู้คุณค่า รวมถึงมีวิถีคิดไตรตรองให้ละเอียดถี่ถ้วนในการดำเนินการต่าง ๆ ซึ่งผู้วิจัยจะได้บูรณาการ ในองค์ประกอบหลักและองค์ประกอบย่อยต่อไป

๕.๑ ความหมายของประสิทธิภาพ

พระพรหมบัณฑิต(ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๑๓๕} ให้ความหมายประสิทธิภาพว่า หมายถึง การทำงานอย่างมีแผนรัดกุมเป็นขั้นเป็นตอน โดยใช้ทรัพยากรที่ได้รับอย่างคุ้มค่า ทั้งด้านงบประมาณ กำลังคน และระยะเวลาในการทำงาน เพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุดแต่ประหยัดสุด หลักประสิทธิภาพช่วยป้องกันการงานแบบต้ำน้ำพริกละลายแม่น้ำหรือชี้ช้างจับต๊กแตน

เมตต์ เมตต์การุญจิต^{๑๓๖} ให้ความหมายว่า ประสิทธิภาพหมายถึง ความสามารถที่จะทำงานได้ตามที่ต้องการ ห้านบรรลุเป้าหมายหรือเสร็จทันเวลา เพราะคุณภาพและ ประสิทธิภาพของทรัพยากรมีความสัมพันธ์กับภารกิจ ไม่ว่าจะเป็นบุคลากร วัสดุอุปกรณ์ บางครั้ง จำนวนคนมีมากอย่างเพียงพอหรือแทบล้นงาน แต่ถ้าคนไม่มีคุณภาพหรือเป็นกำลังพลเสื่อม เช่น มาทำงานสาย หย่อนสมรรถภาพ ต้มสุรา เป็นคนเจ้าปัญหา กระด้างกระเดื่อง เป็นต้น ก็จะส่งผลให้งาน ไม่เป็นที่พึงประสงค์ได้

^{๑๓๕} พระพรหมบัณฑิต, การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา. (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๔๔.

^{๑๓๖} เมตต์ เมตต์การุญจิต, การบริหารจัดการที่ดี (Good Governance), (นนทบุรี : บุ๊คพอยท์ วิชาการ, ๒๕๕๔), หน้า ๗๗.

หลักธรรมาภิบาลด้านหลักประสิทธิภาพนี้ ยังมีอีกความหมายหนึ่งที่น่าจะเน้นเกี่ยวกับประสิทธิภาพ ได้ศัพท์ว่า “ความคุ้มค่า” ดังที่พระพรหมบัณฑิตกล่าวว่า หลักประสิทธิภาพเน้นที่ความคุ้มค่าที่ลงไป ดังนั้น ในนัยยะนี้ ประสิทธิภาพและความคุ้มค่าจึงอยู่ในความหมายของธรรมาภิบาลข้อนี้ ซึ่งมีผู้นิยามความหมายของความคุ้มค่า เช่น

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายหลักความคุ้มค่า หมายถึง การบริหารจัดการและใช้ทรัพยากรที่มีจำกัด เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ส่วนรวม โดยธรรมาภิบาลให้คนไทยมีความประหยัดใช้ของอย่างคุ้มค่า สร้างสรรค์สินค้าและบริการที่มีคุณภาพ สามารถแข่งขันได้ในเวทีโลกและรักษาพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติให้สมบูรณ์ยั่งยืน

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน^{๑๓๗} ให้ความหมาย ความคุ้มค่า หมายถึง พอ, สม, พอสมควรกัน

ชวน หลีกภัย^{๑๓๘} กล่าวว่า ความคุ้มค่า หมายถึง การทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่รู้คุณค่า ทรัพยากรของชาติ และบริหาร งานด้วยความประหยัด มีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาครัฐต้องให้ บริการที่มีคุณภาพแก่ประชาชน

สรุปได้ว่า หลักความคุ้มค่า หมายถึง การบริหารจัดการและใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ภายในวัด ให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ส่วนรวมดำเนินการต่าง ๆ โดยคำนึงถึงประสิทธิภาพและประสิทธิผล คำนึงถึงความคุ้มค่าของทรัพยากรที่ใช้ไป ส่งเสริมให้มีการใช้วัดเป็นศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชน รวมถึงการเผยแพร่และส่งเสริมให้ศาสนิกชนมีนิสัยที่คำนึงถึงความคุ้มค่าของทรัพยากรด้วย

๕.๒ องค์ประกอบหลักของประสิทธิภาพ

หลักประสิทธิภาพกำหนดขึ้นเพื่อให้การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เกิดประโยชน์สูงสุด และมีการใช้ทรัพยากรให้ประหยัดที่สุด อันเนื่องมาจากการใช้ทรัพยากรย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งอื่น ๆ ด้วย ซึ่งหลักประสิทธิภาพมีองค์ประกอบ ดังนี้

๕.๒.๑ บริหารจัดการที่ดี การมีระบบหรือขั้นตอนที่รัดกุม มีการจัดการทรัพยากร ทั้งคน วัสดุ งาน และงบประมาณ ให้มีศักยภาพมากที่สุด ย่อมทำให้การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เกิดประโยชน์สูงสุดไปด้วย แม้จะมีทรัพยากรจำกัด แต่หากมีการบริหารจัดการที่ดีแล้ว ย่อมเกิดความคุ้มค่าตามมา

๕.๒.๒ เกิดความคุ้มค่า ทุกๆการใช้ทรัพยากรย่อมมีต้นทุน แม้ต้นทุนนี้จะมีใช้ตัวเงินหรืองบประมาณ แต่ก็มีต้นทุนอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เช่น เวลา โอกาส เป็นต้น ดังนั้น การบริหารจัดการจึง

^{๑๓๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์-พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๔.

^{๑๓๘} บุชชง ชัยเจริญวัฒนะ และบุญมี ลี, ตัวชี้วัดธรรมาภิบาล, (นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๔), หน้า ๔๒.

ต้องกระทำภายใต้กรอบแนวคิดที่ว่าทรัพยากรนั้นมีอยู่อย่างจำกัด การใช้จึงต้องให้เกิดความคุ้มค่ามากที่สุด ความสำเร็จมิใช่ผลตอบแทนในแง่วัตถุเพียงอย่างเดียว แต่อาจเป็นสิ่งอื่น เช่น สุขภาพ ความพึงพอใจ เป็นต้น ก็ได้

๕.๓ องค์ประกอบย่อยของหลักประสิทธิภาพ

องค์ประกอบย่อยของหลักประสิทธิภาพ พิจารณาจากการบริหารจัดการวัดตามหลักพระธรรมวินัย กฎหมาย และจารีตประเพณีของคณะสงฆ์ ซึ่งสามารถจัดองค์ประกอบย่อยได้ดังนี้

๕.๓.๑ บริหารจัดการทรัพยากรภายในวัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด

โดยความเป็นจริง พระพุทธเจ้าทรงมีแนวทางในการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ อย่างคุ้มค่าอยู่แล้ว โดยทรงสอนให้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติตามความจำเป็นเท่านั้น เน้นการประหยัด ใช้ให้คุ้มค่า ไม่นิยมความฟุ้งเฟ้อตามค่านิยมต่าง ๆ เห็นได้จากพระอานนท์ได้ชี้แจงให้พระเจ้าอุเทนเห็นถึงการที่พระสงฆ์ใช้สิ่งของอย่างประหยัดและคุ้มค่า จนพระเจ้าอุเทนเข้าพระทัยและหันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา^{๑๓๙} ดังความในปัญจตักขันธ์กะ พระวินัยปิฎก ว่า พระเจ้าอุเทนทรงดำนิพระอานนท์ที่รับถวายผ้าจีวรจากพระมเหสีของพระองค์ถึง ๕๐๐ ผืนว่าการรับผ้าจีวรมากมายขนาดนั้นพระอานนท์คงจะนำไปขายทอดตลาด จึงทรงเสด็จเข้าไปหาพระอานนท์ แล้วตรัสถามว่า

- อุ. ก็ท่านพระอานนท์จักทำอะไรกะจีวรมากมายเพียงนั้น
- อา. อาตมาภาพจักแจกให้แก่ภิกษุทั้งหลายที่มีจีวรคร่ำคร่า มหาบพิตร
- อุ. ท่านพระอานนท์ ก็ท่านจักทำอะไรกะจีวรที่เก่าคร่ำคร่าเหล่านี้ นั่นต่อไป
- อา. อาตมาภาพจักทำผ้าเหล่านี้ให้เป็นผ้าดาดเพดาน มหาบพิตร
- อุ. ท่านพระอานนท์ ท่านจักทำอะไรกะผ้าดาดเพดานเก่าเหล่านั้น
- อา. อาตมาภาพจักทำผ้าเหล่านี้ให้เป็นผ้าปูฟูก
- อุ. ท่านพระอานนท์ ท่านจักทำอะไรกะผ้าปูฟูกที่เก่าเหล่านั้น
- อา. อาตมาภาพจักทำผ้าเหล่านี้ให้เป็นผ้าปูพื้น มหาบพิตร
- อุ. ท่านพระอานนท์ ท่านจักทำอะไรกะผ้าปูพื้นที่เก่าเหล่านั้น
- อา. อาตมาภาพจักทำผ้าเหล่านี้เป็นผ้าเช็ดเท้า
- อุ. ท่านพระอานนท์ ท่านจักทำอะไรกะผ้าเช็ดเท้าเก่าเหล่านั้น
- อา. อาตมาภาพจักทำผ้าเหล่านี้ให้เป็นผ้าเช็ดธูลี มหาบพิตร
- อุ. ท่านพระอานนท์ ท่านจักทำอะไรกะผ้าเช็ดธูลีที่เก่าเหล่านั้น
- อา. อาตมาภาพจักโขลกผ้าเหล่านี้ ขยำกับโคลนแล้วฉาบทาฝา มหาบพิตร ...^{๑๔๐}

^{๑๓๙} พระมหาสุภา อุทโท, พระสงฆ์ไทยใน ๒ ทศวรรษหน้า พ.ศ.๒๕๔๑-๒๕๖๐, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๓๗.

^{๑๔๐} วิ.จ.อ. (ไทย) ๙/๖๒๖/๕๒๓.

เห็นได้ว่า แม้เพียงของใช้ในชีวิตประจำวันของพระสงฆ์ ก็มีวิธีจัดการให้เกิดความคุ้มค่า เมื่อกล่าวถึงชีวิตของพระสงฆ์ที่มีบริวารเพียงไม่กี่อย่าง พระพุทธเจ้าก็ทรงบัญญัติสิกขาบทให้ใช้สิ่งของเหล่านั้นอย่างคุ้มค่าที่สุด ยกตัวอย่างเช่น นิสีทนะจะเปลี่ยนใหม่ได้ก็ต่อเมื่อขาดจนไม่สามารถใช้ปู้นึ่งได้ บาตรของพระภิกษุจะเปลี่ยนได้ก็เมื่อมีรอยร้าวเกินกว่าที่กำหนด เป็นต้น อันเป็นสิ่งยืนยันได้ว่าวิถีชีวิตของพระสงฆ์ถูกจัดระเบียบให้ถึงถึงความคุ้มค่ามาแต่ต้น

การบริหารวัดให้เกิดความคุ้มค่า นอกจากสิ่งของเครื่องใช้ที่ต้องทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดแล้ว อีกประการหนึ่งก็คือวัดต้องรู้จักการวางแผนการทำงาน และดำเนินการตามแผนงานที่วางไว้ ดังที่นักวิชาการหลายท่านกล่าวไว้ ดังนี้

ประเวศ วะสี^{๑๔๑} กล่าวว่า วัดมีทรัพยากรอันมีค่าของสังคม มีทั้งที่ดิน สิ่งก่อสร้าง ศาสนสถาน บุคลากร เงิน และความศรัทธา เมื่อมีทรัพยากรอันมีค่าเช่นนี้ เจ้าอาวาสต้องหาวิธีการบริหารให้เกิดประโยชน์สูงสุดโดยคำนึงถึงความคุ้มค่าของทรัพยากร แนวทางการบริหารที่ก่อให้เกิดความคุ้มค่าก็คือต้องมีการวางแผน

สุพัฒน์ มนต์ไพบูลย์ และคณะ^{๑๔๒} กล่าวว่า การดำเนินการของวัดต่าง ๆ ควรมีการวางแผนระยะยาว ระยะสั้น เพื่อการปฏิบัติพัฒนาวัด

พระราชสีมาภรณ์ (โอภาส นินฺตติเมธี)^{๑๔๓} กล่าวว่า ในการบริหารวัดโดยเฉพาะงานศาสนวัตถุนั้น เน้นความมีแผนและเน้นการปฏิสังขรณ์ คือ การซ่อมแซมของเก่า ซึ่งใช้ทุนน้อยกว่าการสร้างใหม่ เป็นไปตามพระพุทธรวณะของพระพุทธองค์ ด้วยว่าการสนับสนุนให้ซ่อมแซมของเก่า สร้างสิ่งที่จำเป็นจะต้องสร้างใหม่ สร้างตามความจำเป็นก่อนและหลังตามแผนที่จัดทำเอาไว้ เรื่องของศาสนวัตถุ การก่อสร้างโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ จะสร้างถนนหนทาง บ่อน้ำ สระน้ำ หอกลอง หอระฆัง ทำถนน ต้องมีแผน ต้องเป็นไปตามแผน

พระมหาเสริมชัย ชยมงคล^{๑๔๔} กล่าวถึงการบริหารวัดให้เกิดความคุ้มค่า ว่าการบริหารนั้นจะต้องดำเนินงานหรือจัดการกิจกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปตามนโยบายและวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งการจะทำให้เกิดประสิทธิภาพได้นั้นก็ต้องมีการวางแผนนโยบาย การจัดลำดับความสำคัญเร่งด่วนของโครงการ การวางแผนและการบริหารโครงการ การแบ่งงาน และมอบหมายอำนาจหน้าที่การทำงาน โดยกล่าวถึงการก่อสร้างว่า การก่อสร้าง การบูรณะ ปฏิสังขรณ์ ถาวรวัตถุ และ

^{๑๔๑} ประเวศ วะสี, “พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม”, ใน **หลักการบริหารและจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์**, (กรุงเทพมหานคร: สภาสถาบันราชภัฏ, ๒๕๓๙), หน้า ๗๙-๑๒๘.

^{๑๔๒} สุพัฒน์ มนต์ไพบูลย์ และคณะ, “สาระสำคัญของหลักสูตรการบริหารและการจัดการวัด,” ใน **หลักการบริหารและจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์**, (กรุงเทพมหานคร: สภาสถาบันราชภัฏ, ๒๕๓๙), หน้า ๒-๓, ๗-๙.

^{๑๔๓} พระราชสีมาภรณ์ (โอภาส นินฺตติเมธี), **พระสงฆ์กับงานพัฒนาพระศาสนาและสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๒๕.

^{๑๔๔} พระมหาเสริมชัย ชยมงคล, **การบริหารวัด**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: วิชน์อาร์ตคอร์ปอเรชั่น, ๒๕๓๙), หน้า ๒๒๑.

การพัฒนาพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของวัด รวมทั้งการปลูกต้นไม้ให้ทำตามความเหมาะสมและตามความจำเป็น ทำตามกำลังทรัพยากรคือ กำลังเงินและกำลังบุคลากรที่มี อันเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า เป็นการดำเนินการที่คำนึงถึงความคุ้มค่าของทรัพยากรที่มีอยู่

คุณ โทชน์และมังกร เทพธานี^{๑๔๕} ได้รายงานการวิจัยเรื่อง รูปแบบการจัดการศึกษาและเผยแพร่ศาสนาธรรม กรณีศึกษาวัดพระนารายณ์มหาราช จังหวัดนครราชสีมา ได้เสนอแนะการบริหารวัดว่า วัดควรมีแผนการพัฒนาวัด และแผนการใช้งบประมาณในด้าน ต่าง ๆ ของวัด เช่น แผนพัฒนาวัดในอีกห้าหรือสิบปีข้างหน้า โดยมีแผนการเงินรองรับอย่างชัดเจน ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางในการใช้งบประมาณอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งชี้ให้เห็นความสำคัญของการวางแผนในการดำเนินการเพื่อความคุ้มค่าสูงสุด

ในด้านความคุ้มค่าในการใช้ทรัพยากรนี้ ยังเป็นไปตามหลักทฤษฎีพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงเน้นให้การดำเนินการเกิดประโยชน์สูงและประหยัดสุดอีกด้วย ตัวอย่างที่เห็นชัดเจน ได้แก่ การสร้างวัดตัวอย่างในเรื่องของความพอเพียง คือ วัดพระรามเก้า กาญจนภิเษก ที่สร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้เป็นวัดตัวอย่างของชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะต่างจากวัดอื่น ๆ ทั้งด้านโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ คือ เป็นวัดขนาดเล็กในชุมชนเมืองที่ใช้งบประมาณที่ประหยัด เรียบง่าย เน้นประโยชน์ใช้สอยสูงสุด (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. ๒๕๔๖ : ๕) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการสร้างวัดไม่ควรเน้นที่ความใหญ่โต แต่ควรเน้นที่ประโยชน์ที่จะได้รับจากการใช้ทรัพยากรในการสร้างวัด

๕.๓.๒ คำนึงถึงประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการดำเนินการ

พระมหาเสริมชัย ชยมงคล^{๑๔๖} กล่าวว่า ประสิทธิภาพ (Effective) หมายถึง การดำเนินการที่มีต้นทุนต่ำ คือ ประหยัด ส่วน ประสิทธิภาพ (Effectiveness) หมายถึง ผลที่ได้จากการดำเนินการ คือ ได้ผลดี ดังนั้น การดำเนินการของวัดที่คำนึงถึงประสิทธิภาพและประสิทธิผล ได้แก่ การดำเนินการที่ประหยัดแต่ได้ผลดี และการดำเนินการที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลที่เห็นได้ชัด ได้แก่ โครงการ ๕ส ที่กรมการศาสนา ได้กำหนดให้แต่ละวัดมีการพัฒนาวัดโดยการนำกิจกรรม ๕ส มาใช้ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการบริหารวัด โดยมีการดำเนินการดังนี้

^{๑๔๕} คุณ โทชน์ และ มังกร เทพธานี, “รูปแบบการจัดการศึกษาและเผยแพร่ศาสนาธรรม กรณีศึกษาวัดพระนารายณ์มหาราช จังหวัดนครราชสีมา,” อ้างถึงใน สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, รูปแบบและยุทธศาสตร์การดำเนินงานของวัดที่จัดการศึกษาและเผยแพร่ศาสนาธรรมดีเด่น, (กรุงเทพมหานคร: สกศ., ๒๕๓๘), หน้า ๓๗.

^{๑๔๖} พระมหาเสริมชัย ชยมงคล, การบริหารวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: วิชนอาร์ตคอร์ปอเรชั่น, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖.

ส.ที่ ๑ สะสาง เพื่อขจัดของที่ไม่มีค่า ไม่มีประโยชน์ และหมดความจำเป็นที่จะใช้สอย ออกไปจากพื้นที่ ซึ่งอาจจะอยู่ในบริเวณวัด อาคารเสนาสนะหรือโบสถ์ วิหาร ให้พิจารณาว่าสิ่งของที่ไม่ใช้ประโยชน์อันใดหรือไม่ และควรขจัดโดยวิธีใด เช่น ทิ้ง บริจาค หรือขาย เป็นต้น โดยเฉพาะ บริเวณกุฏิ ศาลา และที่พักของลูกศิษย์วัดหรือผู้อยู่อาศัยภายในวัด จะต้องขจัดสิ่งของที่ไม่มีประโยชน์ ใช้สอยหรือมากเกินไป

ส.ที่ ๒ สะดวก เพื่อให้วัดมีความเป็นระเบียบ เรียบร้อย จัดวางสิ่งของได้ถูกต้อง เมื่อทำ ส.ที่ ๑ ได้แล้ว สิ่งของจะมีเฉพาะที่จำเป็น แต่เนื่องจากวัดเป็นสถานที่บริการพุทธศาสนิกชน ในการบำเพ็ญกุศล กิจกรรมบริการทั้งด้านอาหารและที่พักอาศัย ย่อมต้องมีอุปกรณ์ให้พอเพียง จึงควรมีห้องเก็บพัสดุ อุปกรณ์ เครื่องครัว เครื่องนอน วัสดุหรือครุภัณฑ์สำหรับศาสนพิธี เป็นต้น ส่วนเสนาสนะสำหรับพระสงฆ์ควรมีเพียงอัฐบริวารที่จำเป็นเหมาะสมแก่สมณะ จัดวางสิ่งของเครื่องใช้ให้ เรียบร้อยเป็นแบบอย่างแก่ผู้ไปมาหาสู่ สำหรับบริเวณวัด นอกจากมีการแบ่งเขตพุทธาวาสและ สังฆาวาสแล้ว ควรจัดบริเวณวัดให้มีไม้ดอกไม้ประดับ มีสถานที่ฟังเทศน์เป็นพิเศษ มีการจัดบริเวณวัด ที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาหาความรู้ทางธรรม เช่น มีสวนป่ายาคติธรรม ศาลาหนังสือธรรมะ ประวัติ วัด เป็นต้น ที่สำคัญคือ จุดมุ่งหมายหลักของวัดที่เป็นสถานที่ประพาศธรรม จึงต้องจัดเพื่อมุ่งหมายต่อ หลักการดังกล่าวเป็นสำคัญ

กิจกรรมใน ส.ที่ ๒ สะดวก นอกจากการจัดวางสิ่งของและการเก็บสิ่งของเครื่องใช้ วัดควร จัดทำบัญชีสิ่งของ ป้ายชื่อและหมายเลขประจำเครื่องใช้ เพื่อป้องกันการสูญหายและง่ายต่อการ ใช้ สอย

การจัดทำป้ายแผนผังวัดเป็นภาพรวม แสดงบริเวณอาคารเสนาสนะมีป้ายบอกชี้ทิศทาง ของอาคารเสนาสนะ หรือสถานที่สำคัญภายในวัด นอกจากนี้การแสดงป้ายเพื่อการปฏิบัติตนให้ ถูกต้องภายในวัดก็จะเป็นการสมควรสำหรับผู้ไม่เคยมาวัดจะได้ปฏิบัติตนได้ถูกต้องตามธรรมเนียมของ วัด เป็นการเอื้ออำนวยความสะดวกต่อผู้เข้ามาใช้บริการของวัด

ส.ที่ ๓ สะอาด เพื่อให้วัดมีสภาพแวดล้อมที่ดี ถูกสุขอนามัย สร้างบรรยากาศความน่าอยู่ งามตา ความสะอาดจึงเป็นหัวใจสำคัญของปัจจัยพื้นฐานในการพัฒนาวัด ความสะอาดเป็นเครื่องวัด ลักษณะนิสัยของผู้ดูแลรับผิดชอบสถานที่ และผู้อยู่อาศัยตลอดจนผู้มาใช้สถานที่ด้วย

ขั้นตอนในการทำความสะอาด เมื่อดำเนินการสะสาง และมีการจัดสิ่งของให้เข้าที่สะดวก ก่อนการนำมาใช้แล้ว ขั้นตอนทำความสะอาดแบ่งเป็น ๒ ขั้นตอนคือ ๑) การทำความสะอาด ประจำวัน เป็นหน้าที่ของผู้อยู่อาศัยและผู้มาใช้บริการวัด คือ พระภิกษุสามเณรในวัด ศิษย์วัด ผู้พัก อาศัย ต้องทำความสะอาดสิ่งของเครื่องใช้ประจำวัน และปิดกวาดเช็ดถูที่ที่พักอาศัย อาคารเสนาสนะ อันได้แก่ กุฏิ ศาลาการเปรียญ หอฉัน อย่างสม่ำเสมอไม่ปล่อยปละละเลยให้มีฝุ่นหรือของใช้เหลือรกร รุงรัง และ ๒) การทำความสะอาดของกลุ่มผู้รับผิดชอบเขตพื้นที่วัด ตามหน้าที่ ๕ ส. ได้แก่ นักเรียน เยาวชน ชาวบ้าน พระภิกษุสามเณรในวัด ทำความสะอาดบริเวณวัด โบสถ์ ศาลา หรือวิหาร โดย กำหนดทำความสะอาดในพื้นที่รับผิดชอบสัปดาห์ละครั้งหรือสองครั้ง ตามความเหมาะสมและสมควร

โดยเฉพาะทุกวันโกนหรือก่อนวันสำคัญที่วัดจะจัดกิจกรรมควรมีการทำความสะอาดโดยกลุ่มผู้รับผิดชอบเขตพื้นที่

ส.ที่ ๔ สุขลักษณะ เพื่อรักษาสภาพวัดให้คงความสะอาด มีระเบียบ แล้วจะต้องพัฒนาปรับให้วัดมีสภาพดียิ่งขึ้น ได้แก่ การจัดบริเวณให้สวยงามด้วยไม้ดอกไม้ประดับ หรือไม้ มีประโยชน์ ได้แก่ สมุนไพรต่าง ๆ จัดให้มีสภาพท้องถิ่น หรือข้อจำกัดของพื้นที่วัด บำรุงรักษาสถานที่ อาคารเสนาสนะ โบสถ์ วิหาร ให้ดูใหม่เสมอ จะช่วยให้วัดดูสง่างาม ส่วนบริเวณวัดควรจัดเศษไม้ ใบไม้ และจัดที่ทิ้งขยะไว้รอบบริเวณวัด พร้อมแสดงป้ายแนะนำที่ทิ้งขยะ เป็นต้น ให้วัดอยู่ในสภาพที่ควรทำให้เกิดสุข (สัปปายะ) ๔ อย่างตามที่พระธรรมวินัยได้กล่าวถึงวัดในสมัยพุทธกาล คือ อาวาสสัปปายะ ที่อยู่เป็นที่สบาย อาหารสัปปายะ อาหารเป็นที่สบาย บุคคลสัปปายะ บุคคลเป็นที่สบาย ธรรมสัปปายะ ธรรมเป็นที่สบาย รวมความแล้ว คือ ทำให้วัดเป็นรมณีสถาน สะอาด ร่มรื่น สวยงาม เป็นศูนย์กลางชุมชนทั้งด้านวัตถุและจิตใจ โดยเฉพาะธรรมสัปปายะนั้นเป็นหัวใจหรือจุดหมายหลักของวัด คือ สถานที่ประพฤติธรรม ดังนั้น จึงควรพัฒนาวัดให้มีลักษณะ ๔ ประการดังกล่าว ก็จะถูกสุขลักษณะของวัดตามพระธรรมวินัยด้วย

ส.ที่ ๕ สร้างนิสัย คือ การรักษาและปฏิบัติให้ถูกต้องจนติดเป็นนิสัย กิจกรรมนี้สำคัญที่สุด เมื่อผู้เกี่ยวข้องเห็นความสำคัญ มีทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติ ส.ที่ ๑ ถึง ส.ที่ ๔ อย่างสม่ำเสมอ มีการปรับปรุงพัฒนาตลอด วัดจะมีความมั่นคงและส่งผลให้พระภิกษุ สามเณร ศิษย์วัด เด็ก เยาวชน และประชาชนที่เข้ามาร่วมกิจกรรม ๕ส ของวัด เห็นผลการพัฒนาวัด ย่อมจะสร้างนิสัยให้เป็นคนรักสะอาด มีระเบียบติดตัว และนำไปใช้ในบ้าน ในชุมชน และสถานที่อื่น ๆ ต่อไป

การดำเนินการตามหลัก ๕ส นี้ เห็นได้ชัดว่าหลักการของ ๕ส คือ การคำนึงถึงความจำเป็นในการใช้สอย การจัดการสิ่งที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ และ จัดระบบการทำงานที่ดี หากวัดใดนำไปใช้ในการบริหารจะช่วยให้วัดแต่ละวัดสามารถดำเนินการต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากการดำเนินการตามหลัก ๕ ส ดังรายละเอียดที่กล่าวมาแล้ว แม้ในการดำเนินการอื่น ๆ เช่น การใช้จ่ายเงินของวัด การก่อสร้าง การศึกษา เป็นต้น ก็ควรคำนึงถึงประสิทธิภาพของการดำเนินการนั้น ๆ ด้วย

๕.๓.๓ ส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์กลางชุมชน

สุพัฒน์ มนต์ไพบูลย์ และคณะ^{๑๔๗} กล่าวว่า ศาสนาพุทธเป็นของคู่กับชุมชน วัดมีครบทุกตำบลและจะเป็นศูนย์รวมของประชาชนในแต่ละตำบล รวมทั้งจะเป็นศูนย์กลางการพัฒนาชุมชนด้วย โดยการให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของกิจกรรมของวัด

^{๑๔๗} สุพัฒน์ มนต์ไพบูลย์ และคณะ, “สาระสำคัญของหลักสูตรการบริหารและการจัดการวัด,” ใน หลักการบริหารและการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพมหานคร: สภาสถาบันราชภัฏ, ๒๕๓๙), หน้า ๒-๓, ๗-๙.

พระราชสีมาภรณ์ (โอภาส นิรุติเมธี)^{๑๔๘} กล่าวถึงหลักการ “บวร” ว่าบ้านเหมือนร่างกาย วัดเหมือนจิตใจ โรงเรียนเปรียบเหมือนมันสมอง โดยนัยนี้ก็คือทั้งบ้านวัดและโรงเรียนต้องอยู่คู่กัน ทำงานร่วมกัน และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งแสดงว่า บ้าน วัด และโรงเรียน ประกอบกันขึ้นเป็นชุมชนหนึ่ง วัดย่อมเป็นของชุมชนนั่นเอง

การส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์กลางชุมชน กรมการศาสนา ได้วางแนวทางให้แต่ละวัดพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนไว้ดังนี้

พัฒนาวัดให้เกิดความรู้สึกร่วมกันของชุมชนในท้องถิ่นว่าวัดเป็นของตน เพื่อความรู้สึกรักหวงแหนรัก และช่วยกันดูแลรักษา

สร้างสภาพวัดให้มีความหมาย ๕ ประการ ได้แก่ เป็นที่พักอาศัยของ พระ ภิกษุสามเณร ลูกหลานบ้านนั้น เป็นที่บวชเรียนศึกษาปฏิบัติธรรมของกุลบุตรบ้านนั้น เป็นที่ทำบุญบำเพ็ญกุศลของชาวบ้านนั้น เป็นที่ชาวบ้านนั้นได้เข้ามาหาความสงบทางกาย และใจ เป็นศูนย์กลางสำหรับทำกิจกรรมและกิจการของสังคมร่วมกันของชาวบ้านนั้น

สร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับประชาชนในท้องถิ่น วัดต้องสะอาดร่มรื่น มีการจัดกิจกรรมเพื่อประชาชน มีความพร้อมที่จะให้บริการแก่ประชาชนในท้องถิ่นที่มีความต้องการเข้าวัดเพื่อบำเพ็ญกุศล ศึกษาพระธรรมวินัยและหลักศาสนา ประชาชนจะได้เห็นคุณค่าและเข้าวัดมากขึ้น

สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างวัดกับประชาชนในท้องถิ่นนั้น วัดควรเป็นแกนนำประชาชนในท้องถิ่นในการติดต่อหน่วยงานอื่น ๆ การจัดกิจกรรมเพื่อสาธารณูปโภค สาธารณูปการ ตลอดจนการส่งเสริมอาชีพ ซึ่งควรใช้วัดเป็นศูนย์กลาง

ให้เกิดการยอมรับไปตลอดว่าวัดกับชุมชนนั้น ๆ เป็นหน่วยงานเดียวกัน ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน

จากแนวทางดังกล่าว เจ้าอาวาสจะต้องเป็นผู้ประสานที่สำคัญในการที่จะทำให้วัดเป็นศูนย์กลางชุมชนประสบความสำเร็จ โดยแนวทางที่กรมการศาสนาได้วางไว้ (ชาเลื่อง วุฒิจันทร์ และ ไพโรจน์ กิตติโฆษณ์. ๒๕๒๗ : ๖๕) ดังนี้

แต่งตั้งกรรมการ การพัฒนาวัดควรจะดำเนินต่อไปได้ในรูปของคณะ กรรมการ เพื่อระดมความคิดและความร่วมมือร่วมใจกัน ซึ่งอาจประกอบด้วยพระสงฆ์ภายในวัดประมาณ ๕-๗ รูป คฤหัสถ์ประมาณ ๗-๑๐ คน โดยคัดเลือกบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ และที่สำคัญจะต้องพร้อมที่จะให้ความร่วมมือด้วยดี เมื่อติดต่อทาบถามเป็นการภายในแล้วจึงประกาศแต่งตั้งเป็นลายลักษณ์อักษร แล้วปิดประกาศให้ทราบโดยทั่วกันทั้งวัดและทั้งหมู่บ้าน และจัดทำสำเนาเอกสารส่งให้เจ้าคณะปกครองเหนือตนทราบตามลำดับชั้น

^{๑๔๘} พระราชสีมาภรณ์ (โอภาส นิรุติเมธี), พระสงฆ์กับงานพัฒนาพระศาสนาและสังคม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๒๐.

ชี้แจงพระภิกษุสามเณรและศิษย์วัด การประชุมชี้แจงแก่พระภิกษุสามเณรและศิษย์วัด เป็นสิ่งจำเป็นที่ท่านเจ้าอาวาสควรกระทำเป็นระยะ ๆ ประมาณปีละ ๑ ครั้ง การชี้แจงนั้นคือการ แจ้งความเปลี่ยนแปลงของวัด และความก้าวหน้าในการพัฒนาให้ทราบโดยทั่วกัน และขอความร่วมมือจากบุคคลในวัดทุกประเภท ถ้าวัดมีโรงเรียนตั้งอยู่ในวัด ก็ให้แนะนำแก่ครูและนักเรียนด้วย เช่น เมื่อวัดเริ่มทำความสะอาดบริเวณวัดก็ให้ทุกคนรู้จักช่วยกันรักษาความสะอาด อย่าทิ้งเศษ กระดาษหรือเศษอาหารบนลานวัด เป็นต้น

ประชุมกรรมการ การประชุมกรรมการครั้งแรกเป็นครั้งที่สำคัญมาก ควรนัดประชุมวันที่ กรรมการจะมาประชุมได้พร้อมกัน เรื่องที่ควรนำเข้าวาระการประชุมครั้งแรก ควรมีดังนี้

เรื่องที่ประธานแจ้งให้ทราบ แจ้งที่ประชุมทราบถึงนโยบายของรัฐบาลและคณะสงฆ์ในการพัฒนาวัดว่า มุ่งที่จะส่งเสริมให้วัดพัฒนาวัดทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจควบคู่กันไป สำหรับเป้าหมายในการพัฒนาวัดก็คือ มุ่งพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งเจ้าอาวาสจะต้องมีความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวดีพอ เพื่อสมาชิกจะได้มีความเข้าใจที่ถูกต้องและตรงกัน การพัฒนาวัดก็จะดำเนินไปอย่างถูกต้องตามเป้าหมาย

เรื่องอาณาเขตของวัด ควรพิจารณากันถึงการจัดให้มีหนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินของวัดให้เรียบร้อย การกำหนดเขตวัดเพื่อการจัดทำแผนผังวัด ได้แก่ การกำหนดว่าหน้าวัดหลังวัด ควรอยู่ทางทิศไหนจึงจะเหมาะสม จะแบ่งเนื้อที่วัดออกเป็นเขต พุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตจัดประโยชน์ (ถ้ามี) และเขตสาธารณสงเคราะห์ (ถ้ามี) ตรงไหน อย่างไร จำเป็นจะต้องทำรั้วหรือกำแพงหรือไม่ ดังนี้ เป็นต้น

เรื่องการจัดทำโครงการพัฒนาวัด สมาชิกจะต้องช่วยกันเสนอความคิดเห็นว่าทางวัดควรจะต้องทำอะไรบ้าง สิ่งไหนจำเป็นก่อนหลัง จะทำเมื่อไร ใช้เวลาเท่าใด ใช้กำลังงานและงบประมาณจากไหน งานนั้น ๆ ควรมอบหมายให้ใครเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ รวบรวมได้แล้วจัดทำเป็นแผนของวัดจัดเรียงตามลำดับงานที่สำคัญและจำเป็นก่อนหลังไว้เพื่อเป็นเครื่องกำหนดแนวทางในการปฏิบัติงาน และติดตามประเมินผล

จัดทำแผนผังวัด การจัดทำควรหาผู้ที่มีความรู้ในการทำแผนผังมาช่วยทำทำ เช่น ช่างจากกรมการศาสนา ช่างจากเทศบาล ครู-อาจารย์โรงเรียนการช่าง เป็นต้น แผนผังวัดควรจัดทำเป็น ๒ แบบคือ

ผังเดิม แสดงรายละเอียดต่าง ๆ ของสภาพปัจจุบันทั้งหมด

ผังพัฒนา เป็นผังที่ควรจัดทำขึ้นตามปกติที่ประชุมกรรมการพัฒนาวัดในการจัดประชุมครั้งที่ ๑ วาระที่ ๒ เรื่องการกำหนดเขตวัดเพื่อจัดทำผัง ผังพัฒนานี้เป็นผังที่สมบูรณ์ที่คาดการณ์ล่วงหน้าว่าเมื่อพัฒนาด้านวัตถุเสร็จแล้ว สภาพของวัดในอนาคตจะเป็นเช่นไร หน้าวัดหลังวัดจะหันไปทางทิศไหน อาคารเสนาสนะแต่ละหลังจะตั้งเป็นหมวดหมู่อย่างไร สิ่งใดควรจะรื้อถอน สิ่งใดควรเคลื่อนย้าย สิ่งก่อสร้างที่จะปลูกใหม่จะปลูกตรงไหน บริเวณวัดจะตกแต่งและตัดถนนเช่นไร การทำผังนี้จะต้องมีความรู้ในเรื่องการจัดวางผังและตกแต่งบริเวณ จึงจะสามารถทำได้เหมาะสมสวยงามตามสภาพของพื้นที่วัด และสภาพแวดล้อมเกี่ยวกับเศรษฐกิจและสังคมของละแวกนั้น

การจัดทำโครงการพัฒนาวัด เมื่อคณะกรรมการวัดได้ประชุมหารือกันในเรื่องการวางแผนพัฒนาของวัดว่าจะต้องทำหรือจัดกิจกรรมใดบ้างตามลำดับความสำคัญก่อน หลังแล้ว ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบในงานหรือกิจกรรมนั้น ๆ ควรจะได้เขียนโครงการกิจกรรมนั้น ๆ ให้ชัดเจนแจ่มแจ้งเสนอคณะกรรมการเพื่อพิจารณาอนุมัติโครงการก่อนที่จะดำเนินการ กิจกรรมของวัดที่จะพัฒนาแยกได้เป็น ๒ ทาง คือ

การพัฒนาทางด้านวัตถุ หมายถึง การพัฒนาสภาพวัดให้เกิดศรัทธาทางรูปธรรม ซึ่งได้แก่อาคารเสนาสนะ มีเอกลักษณ์ของการเป็นวัดไทย ปลูกสร้างอยู่เป็นหมวด หมู่สวยงามและไมใหญ่โตจนเกินความจำเป็นแห่งประโยชน์ใช้สอย และสภาพแวดล้อมของชุมชน ถนน บริเวณวัด สะอาด ร่มรื่น ตกแต่งด้วยไม้ยืนต้น ไม้ดอกไม้ประดับอย่างเหมาะสม อาณาเขตของวัดแบ่งเป็นหมวด การก่อสร้างอาคารสถานที่ต่าง ๆ ควรดำเนินการให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาที่จัดทำไว้

การพัฒนาทางด้านจิตใจ หมายถึง การพัฒนาทางธรรม เช่น การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม แก่ศาสนิกในท้องถิ่น รวมถึงกิจกรรมและกิจการ ต่าง ๆ ที่วัดควรจะเป็นศูนย์กลางจัดขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกต่อชุมชนหมู่บ้านนั้น การพัฒนาทางด้านนี้ควรจะได้ทำหน้าที่หรือพัฒนาไปควบคู่กับการปรับปรุงสภาพวัดด้านวัตถุหรือรูปธรรม

การดำเนินการพัฒนา เมื่อได้จัดทำแผนผังวัด จัดทำแผนและโครงการพัฒนาวัดซึ่งได้แก่กิจกรรมต่าง ๆ เสร็จ และผ่านความเห็นชอบจากกรรมการในการประชุม ครั้งต่อ ๆ มาเรียบร้อยแล้ว ก็เริ่มการพัฒนาได้เลย โดยอาจจะกำหนดวันชุมนุม สัปดาห์และประชาชนในท้องถิ่น เพื่อประกาศชี้แจงความมุ่งหมายในการพัฒนาวัด และโครงการต่าง ๆ ที่วัดจะดำเนินการให้ทราบโดยทั่วกัน พร้อมทั้งเชิญชวนและขอความร่วมมือจากประชาชนในการที่จะดำเนินการพัฒนาวัดในโครงการต่าง ๆ นั้นด้วย จากนั้นจะร่วมกันทำความสะอาด ปลูกต้นไม้ ทำรั้วไว้เป็นที่ระลึกก็จะเป็นการดียิ่ง ซึ่งในโอกาสต่อไปข้างหน้าวัดจะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านอีกต่อไป

จากแนวทางการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนดังกล่าว ย่อมเป็นแนวทางให้ เจ้าอาวาสนำไปใช้ปฏิบัติเพื่อให้วัดเป็นศูนย์กลางชุมชน อันจะยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นกับ พระศาสนาและสังคมยิ่งขึ้นต่อไป ซึ่งถ้าวัดมีการดำเนินการให้วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนดังกล่าวได้แล้ว วัดย่อมเกิดประโยชน์และเกิดความคุ้มค่าแก่ประชาชน เช่น ประชาชนไม่ต้องไปเสียค่าเช่าพื้นที่อื่น ๆ ในการทำกิจกรรม เป็นต้น นอกจากนี้ กรรมการศาสนายังแนะนำให้วัดออกแบบอาคารให้เหมาะสมต่อการใช้สอย อันเป็นการให้ความสำคัญต่อหลักความคุ้มค่าอย่างหนึ่ง

๕.๓.๔ เผยแผ่ความรู้เรื่องความคุ้มค่าไปสู่ประชาชน

แก้ว ชิตตะชบ^{๑๔๔} กล่าวว่า วัดมีบทบาทอย่างสำคัญในการเผยแผ่ธรรมะไปสู่ประชาชน นอกจากการเผยแผ่ธรรมะแล้ว แม้ความรู้อื่น ๆ พระสงฆ์ก็มีบทบาทในการเผยแผ่ไม่น้อย

^{๑๔๔} แก้ว ชิตตะชบ, “การส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชน”, สารสำนักพุทธ, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๗ (ตุลาคม-มีนาคม ๒๕๔๙): ๖๓-๘๑.

เช่นกัน ดังจะเห็นได้ว่าในอดีต วัดเป็นสถานศึกษา เป็นที่อบรมสั่งสอนวิชาความรู้แก่ประชาชน ทั้งนี้เป็นไปตามแนวคิดการทำวัดให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนของสำนักงาน พระพุทธศาสนาแห่งชาติ เพื่อทำหน้าที่ส่งเสริมสนับสนุนและช่วยเหลือประชาชนให้มีโอกาสได้รับการ ศึกษาความรู้พื้นฐาน ทั้งสายสามัญและสายอาชีพ มีหลักในการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมและเป็นคนมีศีลธรรมควบคู่ไปด้วยกันจนสามารถเป็นที่พึ่งของตนได้ มีกินมีใช้อย่างพอเพียงและมีความสุขสงบยั่งยืนด้วยหลักพุทธธรรม

ในด้านความคุ้มค่า วัดสามารถเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร หรือปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหามลพิษ ปัญหาขยะมูลฝอย ปัญหาโลกร้อน ฯลฯ เพื่อให้ประชาชนเข้าใจและตระหนักในการช่วยกันใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างรู้คุณค่า นอกจากการสอนด้วยหลักการทางทฤษฎีแล้ว พระสงฆ์อาจใช้วิธีการสอนของพระพุทธเจ้ามาช่วยในการเผยแพร่ความรู้ด้านนี้ได้ด้วย โดยวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ๓ วิธี ได้แก่ ๑) สอนให้รู้ (ยถาวาทิ) ๒) ทำให้ดู (ตถากาโร) และ ๓) อยู่ให้เห็น (ยถาวาทิ ตถากาโร) และการสอนที่ได้ผลไม่น้อยกว่าการสอนวิธีอื่นก็คือ การสอนด้วยการทำให้ดู(ตถากาโร) ดังนั้น ในการเผยแพร่ความรู้เรื่องความคุ้มค่า พระสงฆ์อาจใช้วิธีการทำให้ดู เช่น การลดขยะ การคัดแยกขยะ การนำขยะกลับมาใช้ใหม่ การอนุรักษ์ป่าไม้ การอนุรักษ์สายน้ำ ลำคลอง เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้พระสงฆ์หลายรูปเป็นผู้นำประชาชนในการดำเนินการ จนประชาชนเกิดความรู้ความเข้าใจ และมีส่วนร่วมหรือจุดประกายต่อยอดในการดำเนินการต่อไปได้

๕.๓.๕ ดำรงตนอย่างพอเพียงเป็นแบบอย่างแก่สังคม

ตามที่กล่าวแล้วว่า วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ๓ วิธี คือ ๑) สอนให้รู้ (ยถาวาทิ) ๒) ทำให้ดู (ตถากาโร) และ ๓) อยู่ให้เห็น (ยถาวาทิ ตถากาโร) การสอนที่ได้ผลอีกวิธีหนึ่งคือ อยู่ให้เห็น (ยถาวาทิ ตถากาโร) ดังนั้น หากพระสงฆ์จะสอนให้ประชาชนรู้จักคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ พระสงฆ์ก็ต้องทำตัวเป็นแบบอย่างให้เห็น โดยพระสงฆ์ต้องมีชีวิตที่เป็นอยู่อย่างพอเพียง ใช้ชีวิตอย่างคุ้มค่า และกินใช้เท่าที่จำเป็น ไม่สะสมส่วนเกิน มีชีวิตสมถะ มีความเป็นอยู่ง่าย ๆ ไม่หวังลาภ สักการะ มุ่งศึกษา ปฏิบัติธรรม และเผยแพร่ธรรมแก่ประชาชน พุทธทาสภิกขุ^{๑๕๐} กล่าวว่า ในทางพระพุทธศาสนานั้น ต้องถือว่าไม่มีใครเอาส่วนเกิน จะเอาเท่าที่จำเป็นหรือพอดี เพื่อว่าส่วนที่เหลือจากนั้นจะได้ตกไปเป็นของผู้อื่นหรือของสังคม รวมความแล้วเป็นอันว่า ทุกอย่างเอาเกินไม่ได้ เอาดีเกินความจำเป็นไม่ได้ เพราะฉะนั้นพวกเหลือเพื่อพุ่มเพื่อยทั้งหลายจึงไม่มี ก็เป็นสังคมที่ไม่ขาดแคลน นี้ดูหลักเกณฑ์ทางพระสงฆ์ว่าเป็นอย่างนี้ก่อน คือ ไม่มีทางที่จะเอาส่วนเกินได้ ดังนั้น พระสงฆ์ที่ดำเนินชีวิตตามแบบอย่างคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงเป็นชีวิตที่เน้นความคุ้มค่า ทั้งในการกินและการเป็นอยู่ การดำเนินชีวิตเช่นนี้ย่อมเป็นแบบอย่างให้ประชาชนถือปฏิบัติตามได้ สอดคล้องกับพระมหาภูติชัย วชิรเมธี^{๑๕๑} กล่าวว่า พระ

^{๑๕๐} คุรุรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, ธัมมิกสังคณนิคม, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕-๖๗.

^{๑๕๑} พระมหาภูติชัย วชิรเมธี, ว.วชิรเมธี วิสัชนา ๓๔+๗ คำถาม จาก ๑๑ นักคิดนักเขียน, (กรุงเทพมหานคร: จีเอ็ม, ๒๕๕๐), หน้า ๑๓๘, ๑๖๐.

ทุกรูปควรจะเป็นพระที่ทำตัวเรียบง่าย มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ซึ่งจะทำให้เกิดแรงบันดาลใจให้กับคนใหม่ ๆ อันเป็นวิธีการเผยแผ่ที่ได้ผลมาก

นอกจากนี้ อาจกล่าวได้ว่า การดำรงตนอยู่ในศีลของพระสงฆ์ ก็แสดงออกซึ่งความคุ้มค่าได้เช่นเดียวกัน ดังที่ พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์^{๑๕๒} กล่าวว่า ศีลย่อมสัมพันธ์กับเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้

๑) อาชีวปาริสุทธิตีล คือ การเลี้ยงชีวิตด้วยการประกอบอาชีพที่ชอบ ซึ่งก็คือ อาชีพสุจริตอันไม่ก่อให้เกิดการเบียดเบียนคนอื่น ไม่เบียดบังผลประโยชน์เอาจากคนอื่นมากเกินไป

๒) ปัจจัยสันนิสิตศีล คือการบริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้อย่างมีสติ มีความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริง ไม่หลงบริโภคตามกระแสหรือค่านิยม

๓) อินทริยสังวรศีล คือการมีสติกำกับในการกินการอยู่ พิจารณาได้ว่า อย่างไหนมีคุณค่า อย่างไหนไร้คุณค่า

๔) ปาฏิโมกขสังวรศีล คือการจัดระเบียบแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ให้เหมาะสม คำนึงถึงความเสียหายที่จะเกิด หรือประโยชน์ที่จะได้รับ

พิจารณาจากแง่นี้ อาจกล่าวได้ว่า ถ้าหากมีการปฏิบัติตามหลักการของศีลที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ ก็เป็นการดำรงตนอย่างพอเพียง เกิดความคุ้มค่าในการกินการอยู่หรือการบริโภคสิ่งต่าง ๆ และเป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่นได้ด้วย จึงเห็นได้ว่า แม้ในการดำรงตนตามปกติของวิถีชีวิตพระสงฆ์แบบดั้งเดิมแท้คือยึดหลักพระธรรมวินัย ก็อยู่ในหลักแห่งความคุ้มค่า

สรุปได้ว่า ในด้านหลักประสิทธิภาพหรือหลักความคุ้มค่านี้ เจ้าอาวาสบริหารกิจการภายในวัดต้องคำนึงถึงความคุ้มค่าทั้งทรัพยากร เวลา และทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งต่อวัดเองและชุมชน รวมถึงจะต้องส่งเสริมให้บุคคลภายในวัดมีนิสัยเห็นความสำคัญและรู้คุณค่าของทรัพยากรที่มีจำกัดด้วย

กล่าวโดยสรุป หลักประสิทธิภาพ มีองค์ประกอบหลัก ๒ ข้อ ได้แก่ ๑) มีการบริหารจัดการที่ดี ๒) เกิดความคุ้มค่า และมีองค์ประกอบย่อย ๕ ข้อ ได้แก่ ๑) บริหารจัดการทรัพยากรภายในวัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ๒) คำนึงถึงประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการดำเนินการ ๓) ส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์กลางชุมชน ๔) เผยแพร่ความรู้เรื่องความคุ้มค่าไปสู่ประชาชน ๕) ดำรงตนอย่างพอเพียงเป็นแบบอย่างแก่สังคม

^{๑๕๒} พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์. ศีล ๔ ทางเศรษฐกิจ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.pipat.com> [๑๐ เมษายน ๒๕๖๑].

๖. ประสิทธิภาพ (Effectiveness)

ประสิทธิผลเป็นผลสำเร็จของความมุ่งหวังของวัตถุประสงค์ในการบริหารจัดการที่ตั้งไว้ ในแง่ของการบริหารองค์การก็คือความสำเร็จของพันธกิจต่าง ๆ ขององค์กร หรือผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินการตรงตามที่ตั้งเป้าหมายเอาไว้

หากพิจารณาตามประวัติของพระพุทธเจ้า การที่พระองค์จะเสด็จไปโปรดบุคคลใดบุคคลหนึ่ง พระองค์จะมีเป้าหมายในการเสด็จไปโปรดอยู่เสมอ ดังปรากฏในพุทธกิจว่าพระองค์จะทรงตรวจดูสัตว์ที่จะมาเข้าข่ายพระญาณของพระองค์ ซึ่งหมายถึงบุคคลนั้นมีวิสัยที่จะบรรลุธรรมได้ พระองค์ก็จะเสด็จไปโปรด^{๑๕๓} และตลอดระยะเวลาที่พระองค์ทรงดำรงพุทธกิจนี้ ทรงประสบความสำเร็จในพระประสงค์ทุกครั้ง และพระองค์มีวิธีในการดำเนินงานให้ประสบความสำเร็จแตกต่างกันตามแต่ละสถานการณ์และบุคคล เช่น บางครั้งพระองค์ก็ใช้ฤทธิ์ บางครั้งพระองค์ก็ใช้วิธีการปกติ เป็นต้น ซึ่งหากกล่าวถึงในแง่ของการดำเนินงาน พระพุทธเจ้าทรงมีเป้าหมายในการดำเนินงานทุกครั้ง และทรงมีแผนงานให้บรรลุเป้าหมาย

การที่จะบ่งบอกว่าการดำเนินการใดบรรลุผลสำเร็จหรือเกิดประสิทธิผล ต้องคำนึงถึงวัตถุประสงค์และเป้าหมาย ซึ่งพระพุทธศาสนาเถรวาท พระพุทธเจ้าทรงระบุวัตถุประสงค์และเป้าหมายในการเผยแผ่คำสอนของพระองค์ว่า “จรต ภิกขเว จาริกิ พุชชนิตาย พุชชนสุชาย โลกานุกมปาย อตถาย หิตาย สุขาย”^{๑๕๔} แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก”^{๑๕๕} ดังนั้น วัตถุประสงค์ของการเผยแผ่คำสอนก็คือ เพื่อให้เกิดประโยชน์สุข และมีเป้าหมายอยู่ที่ชนหมู่มากหรือชาวโลกนั่นเอง

การบริหารจัดการวัดในแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของมหาชน ผลที่เกิดจากการดำเนินการต้องเกิดประโยชน์สุขแก่มหาชน เป็นการสนองต่อธรรมะของพระพุทธเจ้า ซึ่งผู้วิจัยจะได้บูรณาการในองค์ประกอบหลักและองค์ประกอบย่อยต่อไป

๖.๑ ความหมายของประสิทธิผล

พระพรหมบัณฑิต^{๑๕๖} ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง การปฏิบัติงานบรรลุผลตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ตั้งไว้ทุกประการ เช่น สร้างผลงานด้านการเผยแผ่ที่มีคุณภาพได้มาตรฐานทุกครั้ง จัดการศึกษานักธรรมและบาลีได้ดี เพราะมีการประกันคุณภาพการศึกษา หลักประสิทธิผลเน้นที่คุณภาพของผลผลิต ขณะที่หลักประสิทธิภาพเน้นที่ความคุ้มค่าที่ลงไป

^{๑๕๓} ที.สี. (ไทย) ๑๑/๙๐/๑๔๗.

^{๑๕๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๓๙.

^{๑๕๕} วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๒/๔๐.

^{๑๕๖} พระพรหมบัณฑิต(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๔๕.

Sam Agere^{๑๕๗} ใช้ศัพท์ว่า การจัดการด้านผลของการปฏิบัติงาน ในนัยยะของหลักประสิทธิผลนี้ โดยให้ความหมายว่า หมายถึงการวัดผลจากการปฏิบัติงานในการกำหนดผลการปฏิบัติงานของระบบราชการและทั้งของข้าราชการ (ในนัยยะเมื่อกล่าวถึงระบบราชการ : ผู้วิจัย)

ศิริรัตน์ ชุณหคล้าย^{๑๕๘} กล่าวถึงการประเมินประสิทธิผล คือ การประเมินการดำเนินงานที่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ ประสิทธิภาพจะวัดถึงระดับการบรรลุจุดหมายและผลสำเร็จที่เกิดขึ้นตามตัวชี้วัดและลักษณะกิจกรรมที่กำหนดไว้ แนวทางการประเมินประสิทธิผลเกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการ ประสิทธิภาพของโครงการจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อวัตถุประสงค์ของโครงการบรรลุผลสำเร็จ ในแง่นี้ ประสิทธิภาพ จึงหมายถึง ความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้นั้นเอง

กล่าวโดยสรุปแล้ว ประสิทธิภาพ หมายถึง การบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายหรือจุดหมายของการดำเนินการตามที่ตั้งไว้

๖.๒ องค์ประกอบหลักของประสิทธิผล

หลักประสิทธิผลนี้ มีจุดหมายให้มีการประเมินหรือวัดผลจากการดำเนินการต่างๆ เพื่อตรวจสอบว่าการดำเนินการนั้นมีความคุ้มค่าตามหลักประสิทธิภาพเพียงใด บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้เพียงใด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการประเมินผลผลิตที่ได้ว่ามีคุณภาพและคุ้มค่าหรือไม่ มีองค์ประกอบหลัก ดังนี้

๖.๒.๑ การบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมาย การดำเนินการต่างๆ องค์กรมักมีการตั้งวัตถุประสงค์และเป้าหมายเพื่อให้รู้ว่าดำเนินการไปเพื่ออะไรและคาดหวังความสำเร็จอยู่ที่ระดับใด การจะทราบว่าการดำเนินการต่างๆ ประสบความสำเร็จหรือไม่และระดับใดจึงต้องมีวิธีการหรือกระบวนการในการตรวจสอบ แต่การจะประเมินหรือตรวจสอบได้ก็ต้องเทียบเคียงกับวัตถุประสงค์และเป้าหมาย จึงจะทราบเกณฑ์ที่ต้องประเมิน การบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายนี้ มีทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ

๖.๒.๒ ความมีคุณภาพของผลผลิต การชี้ว่าการดำเนินการใดๆมีประสิทธิภาพหรือไม่ นอกจากจะบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายแล้ว ผลจากการดำเนินการนั้นๆ ต้องให้สิ่งที่มีคุณภาพด้วย เช่น การผลิตบัณฑิต แม้ว่าจะมีบัณฑิตจบการศึกษาตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการจัดการศึกษาแล้ว ยังต้องคำนึงถึงคุณภาพของบัณฑิตที่ผลิตด้วย มหาวิทยาลัยต่างๆจึงต้องมีการติดตามบัณฑิตเพื่อประเมินถึงประสิทธิผลของการจัดการศึกษา เป็นต้น หากการผลิตนั้นได้สิ่งที่ไม่มีความดีหรือไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ ย่อมขัดกับหลักประสิทธิภาพหรือความคุ้มค่าในการลงทุนทรัพยากรที่ใช้ไปในการผลิต

^{๑๕๗} Sam Agere, ธรรมาภิบาล การบริหาร การปกครองที่โปร่งใสด้วยจริยธรรม, แปลโดย ชัยวัฒน์ คำชู และคณะ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์น้ำฝน, ๒๕๔๕), หน้า ๙๑.

^{๑๕๘} ศิริรัตน์ ชุณหคล้าย, การบริหารจัดการองค์การตามทฤษฎีรัฐประศาสนศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๓๖๔.

๖.๒.๓ ก่อประโยชน์ต่อสาธารณะ ผลผลิตจากการดำเนินการขององค์กรควรสอดคล้องกับความต้องการของสังคมหรือสาธารณะหรือให้สังคมได้รับประโยชน์ด้วย หากสังคมไม่ได้รับประโยชน์ด้วย การดำเนินการนั้นอาจมีข้อขัดแย้งกับสังคมได้ และโดยจุดมุ่งหมายของธรรมาภิบาลก็เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อประชาชนหรือสังคม^{๑๕๙}

๖.๒.๔ ส่งเสริมการพัฒนาอย่างยั่งยืน การดำเนินการต่างๆแม้จะบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายแล้วก็ตาม ควรมีช่องทางหรือแนวทางในการต่อยอดให้เกิดการพัฒนาขึ้นไปอีก โดยยึดหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพราะการพัฒนาที่ยั่งยืนย่อมเกิดความคุ้มค่าต่อทรัพยากรที่ใช้ไป หากการพัฒนาอื่นๆไม่ยั่งยืน ก็จะต้องมีการใช้ทรัพยากรใหม่ไปเรื่อยๆ ซึ่งไม่เกิดความคุ้มค่า

๖.๒.๕ สอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาล การดำเนินการที่บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมาย เมื่อมีการตรวจหรือประเมินแล้วสอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาล ย่อมเป็นหลักบ่งชี้ถึงการพัฒนาอย่างยั่งยืน

๖.๒ องค์ประกอบย่อยของประสิทธิผล

หลักประสิทธิผล มีองค์ประกอบย่อยที่พิจารณาจากการบริหารจัดการวัดตามหลักพระธรรมวินัย กฎหมาย และจารีตประเพณีของคณะสงฆ์ ดังต่อไปนี้

๖.๒.๑ การประเมินผล การประเมินมีทั้งก่อนการดำเนินการและหลังการดำเนินการ การประเมินก่อนการดำเนินการใด ๆ เป็นการศึกษาวิเคราะห์ถึงเหตุปัจจัยต่าง ๆ ของการดำเนินการนั้นให้รอบด้านว่ามีผลกระทบอะไรบ้าง องค์การภาครัฐและภาคเอกชนมักมีการประเมินผลการศึกษาผลกระทบก่อนการดำเนินการเสมอ เช่น ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน ส่วนการประเมินผลลัพธ์ คือการประเมินเพื่อวัดผลสุดท้ายของโครงการถึงความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของโครงการ การประเมินผลลัพธ์จะเน้นการวิเคราะห์ประสิทธิผล เพื่อประเมินถึงความคุ้มค่าของโครงการ และการวิเคราะห์ปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จของโครงการ^{๑๖๐}

๖.๒.๒ การติดตามผล การดำเนินการต่าง ๆ ต้องมีการติดตามผลเสมอ เพื่อประเมินถึงผลประโยชน์หรือผลกระทบในระยะยาวซึ่งสามารถนำมาเป็นข้อมูลสำหรับการศึกษาพัฒนาต่อไปได้

๖.๒.๑ การพัฒนา ความสำเร็จของการดำเนินการต่าง ๆ นอกจากจะบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายในขณะที่เสร็จสิ้นการดำเนินการแล้ว ยังรวมถึงการพัฒนาต่อยอดเพื่อให้การทำงานครั้งต่อไปมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นด้วย เพราะหากมีการพัฒนางานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นไปจากเดิม ย่อมหมายถึงการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้คุ้มค่ายิ่งขึ้นไปอีก

^{๑๕๙} เมตต์ เมตต์การุณจิต, การบริหารจัดการที่ดี (Good Governance), (นนทบุรี: บัณฑิตวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖.

^{๑๖๐} ศิริรัตน์ ชุณหคล้าย, การบริหารจัดการองค์การตามทฤษฎีรัฐประศาสนศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๓๖๒.

กล่าวโดยสรุป หลักประสิทธิผล มีองค์ประกอบหลัก ๔ ข้อ ได้แก่ ๑) การบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมาย ๒) ความมีคุณภาพของผลผลิต ๓) ก่อประโยชน์ต่อสาธารณะ และ ๔) ส่งเสริมการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยได้เสนอรายละเอียดเกี่ยวกับการพัฒนาตัวชี้วัด องค์ประกอบหลัก องค์ประกอบย่อย ของตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเสนอแนวคิดที่มีอยู่ในหลักพระธรรมวินัย และนำมาบูรณาการกับแนวคิดธรรมาภิบาลที่ปรากฏในสมัยปัจจุบัน แล้วเสนอเป็นองค์ประกอบหลักและองค์ประกอบย่อยของตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๔

การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท สำหรับการบริหารจัดการวัด

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด” ในบทที่ ๔ ผู้วิจัยได้พัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด ตามหัวข้อดังต่อไปนี้

หัวข้อที่ ๑ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการปกครอง

หัวข้อที่ ๒ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการเผยแผ่

หัวข้อที่ ๓ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการศึกษา

หัวข้อที่ ๔ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านสาธารณูปการ

หัวข้อที่ ๕ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการศึกษาสงเคราะห์

หัวข้อที่ ๖ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านสาธารณสงเคราะห์

ทั้งนี้ ผู้วิจัยพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริการจัดการวัด โดยใช้ข้อมูลจากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง ทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ภาววิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นตัวชี้วัดแต่ละด้าน

ในการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์บุคคลดังต่อไปนี้

๑. พระครูสุตธรรมประคุณ เจ้าอาวาสวัดสระเพลง

สถานที่สัมภาษณ์ วัดสระเพลง ต.ในเมือง อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๙ กันยายน ๒๕๖๑

๒. พระพิศาลปริยัติการ เจ้าอาวาสวัดศาลา/เจ้าสำนักเรียนวัดศาลา

สถานที่สัมภาษณ์ วัดศาลา ต.ดงใหญ่ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑

๓. พระธรรณัญชัย ปุณฺณาคโม ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดดงใหญ่

สถานที่สัมภาษณ์ วัดดงใหญ่ ต.ดงใหญ่ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑

๔. พระสมุห์บุญมี ถาวโร เจ้าอาวาสวัดท่าหลวง

สถานที่สัมภาษณ์ วัดท่าหลวง ต.ท่าหลวง อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑

๕. พระครูศรีสิทธิวิธาน เจ้าอาวาสวัดตะป็น เจ้าสำนักเรียนวัดตะป็น

สถานที่สัมภาษณ์ วัดตะป็น อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑

๖. พระทวี ปุณณมโม เจ้าอาวาสวัดพุทธา

สถานที่สัมภาษณ์ วัดพุทธา ต.โบสถ์ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑

๗. พระไพศาล ธีรปญโญ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าพิทักษ์ธรรม

สถานที่สัมภาษณ์ วัดป่าพิทักษ์ธรรม ต.นิคม อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๕ ตุลาคม ๒๕๖๑

๘. พระใบฎีกาเอกชัย สุรสิโส เจ้าอาวาสวัดใหม่ประชาราม

สถานที่สัมภาษณ์ วัดใหม่ประชาราม ต.โบสถ์ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑

๙. พระมหานิรุตต์ อนุตตโร เจ้าอาวาสวัดสัมฤทธิ์ตะวันออก/เจ้าสำนักเรียนวัดสัมฤทธิ์ตะวันออก

สถานที่สัมภาษณ์ วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก ต.ธารละหลอด อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑

๑๐. พระครูพินิจวินยากร เจ้าคณะตำบลกระเบื้องใหญ่/เจ้าอาวาสวัดตำแย

สถานที่สัมภาษณ์ วัดตำแย ต.กระเบื้องใหญ่ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑

๑๑. พระครูสุตวรากร รองเจ้าคณะอำเภอพิมาย/เจ้าอาวาสวัดหนองระเวียง

สถานที่สัมภาษณ์ วัดหนองระเวียง ต.หนองระเวียง อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑

๔.๑ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการปกครอง

การปกครองวัดเป็นงานสำคัญที่แต่ละวัดมีการดำเนินการอยู่โดยปกติ ต่างจากงานด้านอื่นๆที่บางวัดดำเนินการหรืออาจไม่ได้ดำเนินการ เช่น งานด้านศึกษาสงเคราะห์ เป็นต้น นอกจากนี้ การปกครองวัดยังเป็นงานหลักที่เกี่ยวข้องไปยังงานอื่น ๆ ด้วย เช่น จัดการดูแลให้พระสงฆ์สามเณรภายในวัดศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย ซึ่งเกี่ยวข้องกับงานปกครองและงานศาสนศึกษา เป็นต้น การปกครองจึงเป็นงานที่วัดต้องดำเนินการ

การปกครองในแง่ของพระธรรมวินัย ต้องยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นหลัก เพราะพระธรรมวินัยเป็นหลักของพระพุทธศาสนา พระสงฆ์มีหน้าที่ต้องรักษาพระธรรมวินัยและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระศาสดาทรงบัญญัติหรือทรงแสดงไว้

การปกครองในแง่ของกฎหมาย การปกครองวัดถือหลักตามกฎหมายคณะสงฆ์ที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ และแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๕๖๐ และแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๔) พ.ศ. ๒๕๖๑

การปกครองในแง่ของจารีตประเพณีคณะสงฆ์ ได้แก่ โครงสร้างการปกครองที่มีมหาเถรสมาคมเป็นองค์กรปกครองสูงสุด ลดหลั่นลงไปเป็นเจ้าคณะหน เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาสวัด โดยการปกครองของคณะสงฆ์มีวัดเป็นรากฐานสำคัญ

ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการปกครอง แยกออกเป็นรายด้านได้ดังนี้

๔.๑.๑ ด้านการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีและเอกสารที่เกี่ยวข้อง พบว่า การบริหารจัดการวัดที่ขาดการมีส่วนร่วมมักนำไปสู่ปัญหาต่างๆ เช่น ความโปร่งใส การตรวจสอบได้ การใช้อำนาจตามอำเภอใจ เป็นต้น ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงเป็นแนวทางสำคัญสำหรับการบริหารจัดการวัดให้มีธรรมาภิบาล

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์เจ้าอาวาส พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ความเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ดังนี้

๑. มีคณะกรรมการวัด

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า การบริหารของแต่ละวัดมีการบริหารงานในรูปแบบของคณะกรรมการหรือมีคณะกรรมการวัด แต่ละวัดมีการแต่งตั้งคณะกรรมการวัดเข้ามาช่วยงานของวัด แม้บางวัดไม่ได้แต่งตั้งอย่างเป็นทางการตามแนวทางปฏิบัติของคณะสงฆ์ แต่ก็มีข้อมูลว่าชาวบ้านมีส่วนร่วมค่อนข้างมาก โดยมีส่วนร่วมในลักษณะของชาวบ้านกับเคารพศรัทธาพระสงฆ์^๑

^๑ สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด

พระธนาชัย ปุณฺณาคโม ให้ข้อมูลว่า ที่วัดดงใหญ่ แม้จะไม่ได้แต่งตั้งคณะกรรมการวัดอย่างเป็นทางการ เพราะมีแนวคิดที่ชาวบ้านทุกคนคือกรรมการวัดที่มีส่วนในการพัฒนาวัด แต่เมื่อวัดจะดำเนินการสิ่งใด จะมีการปรึกษาชาวบ้านหรือทายกทายิกาก่อนเสมอ เมื่อชาวบ้านเห็นชอบด้วยจึงดำเนินการ

ส่วนในด้านการจัดการการเงินและบัญชี พบข้อมูลว่าทุกวัดมีการมอบหมายให้ฆราวาสเข้ามาช่วยจัดทำบัญชีรายรับรายจ่าย และมีการแจ้งรายรับรายจ่ายทุกเดือน โดยการแจ้งในวันพระต่อผู้ที่มาทำบุญที่วัดให้ได้รับรู้รับทราบร่วมกัน เมื่อมีข้อสงสัยก็เปิดโอกาสให้สอบถามรายละเอียดได้ การแจ้งนี้เป็นการแจ้งโดยการแจกเอกสารบัญชีรายรับรายจ่าย

สรุปได้ว่า การบริหารของแต่ละวัดมีรูปแบบการบริหารแบบคณะกรรมการ มีคณะกรรมการช่วยในการบริหาร ทั้งคณะกรรมการที่เป็นพระสงฆ์และฆราวาส โดยมอบหมายหน้าที่ให้ช่วยเจ้าอาวาสในการดูแลเรื่องต่างๆภายในวัด

๒. มีการประชุมปรึกษาหารือ

จากการสัมภาษณ์พบว่า ทุกวัดให้ความสำคัญกับกระบวนการการมีส่วนร่วมอย่างชัดเจน เช่น มีการประชุมคณะกรรมการวัดหรือชาวบ้าน หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ในการประชุมมีการเปิดโอกาสให้แสดงข้อคิดความเห็นได้อย่างเปิดเผย และที่สำคัญคือการถือมติของที่ประชุมเป็นหลัก เช่น หากวัดจะก่อสร้างเสนาสนะขึ้นสักหลังหนึ่ง ก็ต้องมีการเรียกประชุมคณะกรรมการวัดหรือชาวบ้านเพื่อหามติว่าเห็นชอบหรือไม่ และมีความเห็นอย่างไร เป็นต้น หากที่ประชุมเห็นชอบก็ให้มีการดำเนินการได้ หากที่ประชุมยังไม่เห็นชอบ ก็ต้องพักโครงการไว้ก่อน การถือมติของที่ประชุมหรือการรับฟังเสียงของชาวบ้าน ถือเป็นกระบวนการการมีส่วนร่วมที่สำคัญ เพราะหากเจ้าอาวาสหรือวัดไม่รับฟังเสียงของชาวบ้าน ชาวบ้านก็จะไม่สนใจในการร่วมออกความคิดเห็นหรือมีส่วนร่วมในการร่วมคิด เพราะเกิดทัศนคติว่าแม้จะออกความคิดเห็นอย่างไร วัดก็ไม่ได้รับฟัง^๒

พระครูสุตธรรมประคุณ กล่าวว่า จะเรียกประชุมคณะกรรมการวัดเมื่อจะทำงานสำคัญ เช่น การก่อสร้าง การจัดงานประจำปี^๓ ส่วนพระใบฎีกาเอกชัย สุรสิโส^๔ ก็กล่าวในทำนองเดียวกันว่า ก่อนจะก่อสร้างหรือจัดงาน ต้องประชุมชาวบ้านก่อน เพราะเป็นเรื่องที่ทุกคนต้องรับรู้และมีส่วนร่วม

สรุปได้ว่า ทุกวัดมีการรับฟังคำชี้แนะจากพระสงฆ์และชุมชน หากมีการแต่งตั้งคณะกรรมการวัดแล้วไม่มีกระบวนการการมีส่วนร่วม คงไม่สามารถใช้คำว่ามีส่วนร่วมได้ ดังนั้นกระบวนการการมีส่วนร่วมจึงมีความสำคัญอย่างมาก

^๒ สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^๓ สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมประคุณ, วัดสระเพลง, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^๔ สัมภาษณ์ พระใบฎีกาเอกชัย สุรสิโส, วัดใหม่ประชาราม, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

๓. กระจายอำนาจหน้าที่ในการบริหารงาน

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า นอกจากจะมีการมีการร่วมคิดคือการประชุมปรึกษาหารือแล้ว ยังมีการร่วมทำและร่วมแก้ไขปัญหาด้วย โดยในระหว่างการทำเนินการของวัด เช่น การก่อสร้าง เจ้าอาวาสได้มอบหมายรองเจ้าอาวาสหรือผู้ช่วยเจ้าอาวาส หรือให้ชาวบ้านเป็นผู้ช่วยในการดูแลการก่อสร้าง โดยบางวัดก็ตั้งคณะกรรมการดูแล บางวัดอาจมอบหมายให้บุคคล ๑-๒ คนเป็นผู้ดูแล เป็นต้น การกระจายอำนาจหน้าที่ในการบริหารวัดทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในการบริหารวัด การตัดสินใจไม่กระจุกตัวอยู่ที่เจ้าอาวาสเพียงรูปเดียว ซึ่งเจ้าอาวาสมีภาระหน้าที่จำนวนมากอาจมีการดูแลไม่ทั่วถึง การกระจายอำนาจจึงเป็นการลดภาระงานของเจ้าอาวาส^๕

พระพิศาลปริยัติการ กล่าวว่าหลังจากประชุมแล้วก็มอบงานให้ทำเลย ที่ประชุมว่า ยังไงก็เอาตามนั้น^๖ พระธนาชัย ปุณฺณาคโม กล่าวว่า จะให้ใครช่วยทำอะไร ก็มอบหน้าที่ให้เขาเลย^๗ พระครูศรีสิทธิวิธาน กล่าวในลักษณะเดียวกันว่า ต้องแบ่งงานให้เขาช่วย ถ้าไม่เงินเจ้าอาวาสก็ปวดหัวตาย^๘

สรุปได้ว่า การบริหารงานของวัดนั้นต้องกระจายอำนาจหน้าที่ให้บุคคลต่างๆช่วยในการบริหาร นอกจากเป็นการแบ่งเบาภาระของเจ้าอาวาสแล้ว ยังเป็นการทำงานเกิดความรอบคอบ เพราะถ้าเจ้าอาวาสรับผิดชอบงานคนเดียว ภาระงานมาก อาจเกิดความผิดพลาดได้

นอกจากนี้ ยังต้องกระจายงานให้ผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่งนั้นๆ เช่น พระพิศาลปริยัติการ กล่าวว่า การจัดซื้อจัดจ้างซึ่งเป็นเรื่องสำคัญเกี่ยวกับการเงิน มีการมอบหมายให้ฆราวาสที่มีความรู้ความชำนาญ เช่น นายช่างก่อสร้างซึ่งมีความรู้เกี่ยวกับวัสดุก่อสร้างชนิดต่างๆ เป็นผู้ตัดสินใจร่วมกับ ไวยาวัจกรผู้ทำหน้าที่เบิกจ่าย เจ้าอาวาสดูแลเพียงรูปแบบที่เหมาะสมเท่านั้น ซึ่งเป็นการกระจายอำนาจการตัดสินใจไปให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องกับงานนั้นๆ การเรียนการสอนก็มีการมอบหมายให้พระภิกษุรูปอื่นๆช่วยในการจัดการเรียนการสอนและการจัดซื้อวัสดุการเรียนการสอน^๙

^๕ สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^๖ สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^๗ สัมภาษณ์ พระธนาชัย ปุณฺณาคโม, วัดดงใหญ่, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^๘ สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะป็น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^๙ สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

๔. ให้ชุมชนมีบทบาทในการดูแลพระสงฆ์

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า การบริหารจัดการวัดนั้น ชุมชนมีบทบาทอย่างมากในการช่วยดูแลพระสงฆ์ เพราะลำพังเจ้าอาวาสอาจมีเวลาไม่เพียงพอหรือติดภารกิจที่หลากหลาย ชุมชนนอกจากจะช่วยอุปถัมภ์พระสงฆ์แล้วยังช่วยดูแลพระสงฆ์ พระสงฆ์จะเกรงใจญาติโยมผู้อุปถัมภ์^{๑๐}

พระพิศาลปริยัติการ กล่าวว่า ถ้าโยมช่วยกันดูแลพระ พระก็เกรงใจ ไม่กล้าทำอะไรไม่ดีไม่งาม^{๑๑} พระทวี ปุคณธมโม กล่าวว่า ถ้าโยมเอาใจใส่วัดว่า ปัญหาที่ไม่มี^{๑๒}

สรุปได้ว่า นอกจากการกระจายอำนาจให้พระสงฆ์ในวัดหรือคณะกรรมการวัดช่วยในการบริหารงานของวัดแล้ว หลายวัดให้ความสำคัญกับบทบาทของชุมชนในการดูแลพระสงฆ์ด้วย หากมีปัญหาเกิดขึ้นภายในวัด เช่น มีอธิกรณ์เกิดขึ้นแก่สงฆ์ เจ้าอาวาสไม่ได้ตัดสินใจแต่เพียงผู้เดียว แต่จะมีการเรียกประชุมพระสงฆ์และชาวบ้านในการปรึกษาหารือและแก้ปัญหา

๔.๑.๒ ด้านความโปร่งใส

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีและทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง พบว่า ความโปร่งใสเป็นสิ่งที่สังคมต้องการให้วัดดำเนินการ โดยเฉพาะความโปร่งใสด้านบัญชีรายรับรายจ่ายของวัด การดำเนินการต่างๆของวัด หากมีความโปร่งใส ชุมชนหรือสังคมก็สามารถตรวจสอบวัดได้

ข้อมูลจากการลงพื้นที่สัมภาษณ์เจ้าอาวาส พบว่า แต่ละวัดมีการดำเนินการของวัดด้านความโปร่งใสในลักษณะคล้ายๆกัน เพียงแต่วิธีการอาจแตกต่างกันบ้างในรายละเอียด ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. มีระบบบัญชีและการเงินที่ชัดเจน

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า ทุกวัดมีการทำบัญชีรายรับรายจ่ายของวัดอย่างชัดเจน มีการมอบหมายหน้าที่การทำบัญชีให้กับกรรมการวัด มีการมอบหมายหน้าที่การเก็บรักษาเงินของวัดให้กรรมการวัด ส่วนใหญ่มีระบบการทำบัญชีรายรับรายจ่ายแบบง่ายๆไม่ซับซ้อน ได้แก่ การทำบัญชีแบบ ๓ ช่อง คือ รายรับ รายจ่าย และคงเหลือ บางวัดวางระเบียบการใช้จ่ายชัดเจน เช่น ต้องมีการเก็บใบเสร็จการจ่ายเงินไว้เป็นหลักฐานควบคู่ไปกับการลงบัญชี^{๑๓}

ระบบการจัดการด้านการเงิน วัดโดยส่วนใหญ่ที่ให้ข้อมูลมีการแยกเงินเป็นประเภทหรือเป็นสัดส่วนตามวัตถุประสงค์ เช่น พระครูศรีสิทธิวิธาน เจ้าอาวาสวัดตะป็น กล่าวว่า จะแยกเงินรายรับของวัดเป็นประเภท เช่น เพื่อการก่อสร้าง เงินเพื่อใช้จ่ายทั่วไป เงินคงคลังของวัด เป็นต้น การเบิกจ่ายเงินของวัดมีระบบชัดเจนว่าใครมีอำนาจเบิกจ่ายได้บ้าง^{๑๔} นอกจากนี้พบว่า การบริหารเงินที่

^{๑๐} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๑} สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๒} สัมภาษณ์ พระทวี ปุคณธมโม, วัดพุทธา, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๓} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๔} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะป็น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

เบิกจ่ายออกไป มีการติดตามดูแลร่วมกันระหว่างพระสงฆ์และกรรมการวัด เช่น เงินเพื่อการก่อสร้าง เมื่อเบิกจ่ายแล้วมีการมอบหมายให้มีผู้รับผิดชอบในการบริหารเงินนั้น ส่วนการรับเงินมีลักษณะ คล้ายๆกัน คือรับตามศรัทธาของผู้บริจาค ใครมีศรัทธาก็แจ้งความประสงค์มายังวัด มีเพียงบางวัด เช่น วัดดงใหญ่ ซึ่งพระธนาชัย ให้ข้อมูลว่า ที่วัดจะเข้มงวดไม่รับบริจาคหากไม่รู้วัตถุประสงค์ที่แน่ชัด หรือวัดไม่สามารถดำเนินการตามวัตถุประสงค์ที่ผู้บริจาคต้องการได้^{๑๕}

สรุปได้ว่า การบริหารของวัดมีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่าย โดยการมอบหมายให้บุคคล ที่มาช่วยงานของวัดในการจัดทำ บางวัดมีคณะกรรมการในการจัดทำบัญชีโดยแยกประเภท เช่น บัญชี ก่อสร้าง บัญชีทั่วไป แต่บางวัดอาจมอบหมายให้ไวยาวัจกรเป็นผู้ทำหน้าที่นี้

๒. มีความเปิดเผย

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า แต่ละวัดมีการเปิดเผยทั้งทางด้านบัญชีและการเงิน และการ ดำเนินการต่างๆของวัด ได้แก่ การเปิดเผยด้านบัญชีและการเงิน มีการเปิดเผยให้ประชาชนที่ทำบุญ วัดนั้นๆรับรู้รับทราบเกี่ยวกับรายรับรายจ่ายของวัดอยู่เสมอ มีการประกาศด้านบัญชีให้สาธารณชน รับทราบ^{๑๖}

วัดท่าหลวงใช้วิธีประกาศบัญชีรายรับรายจ่ายให้รับทราบในวันพระ^{๑๗} วัดตะป็นจะใช้ วิธีการสรุปบัญชีรายรับรายจ่ายเป็นงวดแล้วพิมพ์เป็นเอกสารแจกจ่ายแก่ประชาชนที่ทำบุญวัดนั้น^{๑๘} วัดสัมฤทธิ์ตะวันออกมีการติดป้ายประกาศบัญชีรายรับรายจ่ายเป็นประจำทุกเดือน^{๑๙} และในปัจจุบัน ยังมีการเผยแพร่บัญชีรายรับรายจ่ายผ่านระบบอินเทอร์เน็ตด้วย เช่น เผยแพร่ผ่านสื่อสังคมออนไลน์ เฟสบุ๊ค เป็นต้น^{๒๐}

ในด้านการดำเนินการต่างๆของวัด วัดต่างๆมีการเปิดเผยข้อมูลให้ประชาชนได้รับทราบ ข้อมูลสำคัญ เช่น ในการก่อสร้างของวัดพุทธา มีการเปิดเผยข้อมูลผู้รับเหมาก่อสร้าง ราคาในการจ้าง ก่อสร้าง เป็นต้น ทำให้ประชาชนรับรู้ข้อมูลทั่วถึงกัน^{๒๑} และในการดำเนินการต่างๆ ก็มีกระบวนการ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านอยู่แล้ว ทำให้การดำเนินการของวัดมีความเปิดเผยอย่างมาก เพราะเมื่อมี ส่วนร่วมจากชาวบ้าน ก็มักมีการอภิปราย วิพากษ์วิจารณ์ หรือแสดงความคิดเห็นจากชาวบ้าน และมีการ ลงมติร่วมกัน

^{๑๕} สัมภาษณ์ พระธนาชัย ปุณฺณาคโม, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๖} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๗} สัมภาษณ์ พระสมุห์บุญมี ภาวโร, วัดท่าหลวง, ๑๔ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๑๘} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะป็น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๙} สัมภาษณ์ พระมหานิรุตต์ อนุตตโร, วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๒๐} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะป็น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๒๑} สัมภาษณ์ พระทีวี ปุณฺณมโม, วัดพุทธา, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

สรุปได้ว่า การบริหารจัดการวัดมีการเปิดเผยบัญชีรายรับรายจ่ายอย่างชัดเจน โดยใช้วิธีการในการเปิดเผยคล้ายกัน เช่น ประกาศให้ทราบในวันพระ ดิถีประกาศให้ทราบ หรือเผยแพร่ผ่านสื่อโซเชียล

๓. มีการตรวจสอบได้

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า วัดมีการเปิดโอกาสให้ตรวจสอบการเงินและบัญชีของวัดและการดำเนินการต่างๆของวัดได้ แต่มีวิธีการในการให้ตรวจสอบแตกต่างกันตามขนบธรรมเนียมของแต่ละท้องถิ่น มีการเปิดเผยข้อมูลการเงินการบัญชีอย่างเปิดเผย^{๒๒}

วัดท่าหลวงให้ตรวจสอบรายละเอียดบัญชีรายรับรายจ่ายโดยผ่านกรรมการวัดร่วมกันตรวจสอบ^{๒๓} วัดดงใหญ่เปิดโอกาสให้ญาติโยมมีการซักถามหากมีข้อสงสัยเกี่ยวกับการเงิน^{๒๔} ซึ่งพบว่าโดยส่วนใหญ่จะให้ตรวจสอบเมื่อมีผู้สงสัยเท่านั้น แต่ลักษณะนิสัยของคนไทยก็ไม่มีผู้เรียกร้องให้มีการตรวจสอบหรือขอตรวจสอบ อาจจะเกรงกลัวบาปหรือมีความเชื่อว่าเมื่อบริจาคให้วัดแล้วก็ถือว่าได้บุญ

สรุปว่า การบริหารวัดมีการเปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบบัญชีรายรับรายจ่ายได้ โดยวิธีการต่างๆ เช่น ให้คณะกรรมการช่วยกันตรวจสอบตามเอกสารหลักฐาน หรือให้บุคคลที่สงสัยสามารถซักถามได้

๔.๑.๓ ด้านความรับผิดชอบ

จากแนวคิดทฤษฎีและทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง พบว่า ความรับผิดชอบเป็นคุณลักษณะทั้งของบุคคลและองค์กร ของบุคคลได้แก่ลักษณะนิสัยบุคคลในองค์กรที่พึงประสงค์ควรมีความรับผิดชอบ รู้หน้าที่ของตน ทำหน้าที่ของตนตามความสามารถอย่างเต็มที่ ส่วนขององค์กรได้แก่ องค์กรในยุคปัจจุบันควรมีความรับผิดชอบต่อสังคม ทั้งในกรอบคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาสังคมและกรอบคิดเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบข้อมูลว่า มีความรับผิดชอบของวัดทั้งในแง่ตัวบุคคลและองค์กร โดยมีองค์ประกอบร่วม ดังนี้

๑. มีการกระจายอำนาจหน้าที่

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า วัดแต่ละแห่งมีการกระจายอำนาจหน้าที่ในการบริหารงาน ทั้งในส่วนของพระสงฆ์ภายในวัดและคณะกรรมการวัด ในส่วนของพระสงฆ์มีการกระจายอำนาจหน้าที่ในการดูแลวัดให้พระสงฆ์ภายในวัด เช่น ผู้ช่วยเจ้าอาวาสหรือพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งหรือ

^{๒๒} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๒๓} สัมภาษณ์ พระครูสมุห์บุญมี ถาวโร, วัดท่าหลวง, ๑๔ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๒๔} สัมภาษณ์ พระธนาชัย ปุณฺญาคโม, วัดดงใหญ่, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

หลายรูปช่วยกันดูแลกิจการภายในวัด โดยส่วนใหญ่มักเป็นการมอบหมายด้วยวาจา ไม่ได้ทำเป็นลายลักษณ์อักษรหรือมอบหมายเป็นทางการ^{๒๕}

การดูแลพระภิกษุบวชใหม่ที่วัดพุทรา อาจมอบหมายให้พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งรับผิดชอบ เรื่องพัสดุสิ่งของของวัด อาจมอบหมายให้พระภิกษุอีกรูปหนึ่งรับผิดชอบ^{๒๖} เป็นต้น ส่วนพระครูศรีสิทธิวิธานให้ความเห็นว่า การกระจายอำนาจหน้าที่ ทำให้ภาระของเจ้าอาวาสลดลงไป แต่แม้จะกระจายอำนาจหน้าที่ไปแล้ว เจ้าอาวาสก็ยังคงคอยดูแลอีกชั้นหนึ่ง เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยในส่วนของคณะกรรมการวัด เจ้าอาวาสส่วนใหญ่มอบหมายให้รับผิดชอบเรื่องการเงินและการก่อสร้าง เพราะฆราวาสมีความคล่องตัวในการจัดซื้อจัดหาวัสดุในการก่อสร้าง เรื่องการเงินนั้นทุกวัดมีคณะกรรมการวัดเป็นผู้ดูแลบัญชีของวัด เจ้าอาวาสจะเป็นผู้สั่งเบิกจ่ายเท่านั้น^{๒๗}

สรุปว่า การบริหารวัดมีการกระจายอำนาจหน้าที่ให้กับพระสงฆ์และฆราวาส โดยมอบหมายอำนาจหน้าที่ให้ช่วยในการดูแลกิจการภายในของวัด เช่น งานก่อสร้าง การพัสดุ เป็นต้น เป็นการแบ่งเบาภาระงานของเจ้าอาวาส

๒. มีการคำนึงถึงศักยภาพของบุคคล

ในการมอบหมายงานหรือกระจายอำนาจหน้าที่ เจ้าอาวาสแต่ละวัดจะคำนึงถึงความถนัดหรือศักยภาพของแต่ละบุคคล มอบหมายงานให้ตามความถนัด มีการฝึกฝนศักยภาพของบุคคลภายในวัด^{๒๘}

วัดสัมฤทธิ์ตะวันออกจะมอบหมายการนำพระบวชใหม่ทำวัตรสวดมนต์ให้พระสงฆ์ที่สามารถสวดมนต์ปากเปล่าได้ มีความตรงเวลา มีสติรอบคอบ^{๒๙} ที่วัดศาลาจะมอบหมายเรื่องการทำงานภายในวัดให้พระสงฆ์ที่ชำนาญเรื่อง การช่าง^{๓๐} ส่วนการมอบหมายภาระหน้าที่ให้แก่คณะกรรมการวัดหรือฆราวาสก็เช่นกัน ต้องดูความสามารถในการทำงานนั้นๆด้วย เช่น วัดท่าหลวง ถ้ามอบหมายเรื่องการเงิน ก็ต้องดูว่าบุคคลผู้นั้นมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเงิน และสามารถจัดการเรื่องการเงินให้เกิดความเรียบร้อยได้^{๓๑} วัดดงใหญ่มอบหมายเรื่องการดูแลการก่อสร้าง ก็ต้องดูว่าบุคคลนั้นๆ มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการก่อสร้าง^{๓๒}

^{๒๕} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๒๖} สัมภาษณ์ พระทวี ปุณฺณมโม, วัดพุทรา, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๒๗} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๒๘} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๒๙} สัมภาษณ์ พระมหานิรุตต์ อนุตฺตโร, วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๓๐} สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๓๑} สัมภาษณ์ พระสมุห์บุญมี ถาวโร, วัดท่าหลวง, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๓๒} สัมภาษณ์ พระธนาชัย ปุณฺญาคโม, วัดดงใหญ่, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

สรุปว่า ในการมอบหมายหน้าที่ในการช่วยบริหารวัด ต้องคำนึงถึงศักยภาพหรือความสามารถของบุคคลที่ช่วยในการบริหารวัด หากมีความสามารถเพียงพอสามารถช่วยแบ่งเบาภาระของเจ้าอาวาสได้มาก

๓. มีความรับผิดชอบต่อสังคม

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า การบริหารจัดการวัดของแต่ละวัด นอกจากจะคำนึงถึงงานของพระศาสนาเป็นหลักแล้ว ยังได้คำนึงถึงความรับผิดชอบต่อสังคมด้วย เพราะวัดอยู่ร่วมภายในสังคม ตั้งอยู่ในชุมชน ปัญหาของสังคมต่างๆก็ต้องมีส่วนร่วมในรับรู้และช่วยในการแก้ไข^{๓๓}

เช่น ที่วัดตะปันได้ก่อสร้างห้องน้ำ การเลือกวัสดุจัดเก็บของเสียต้องคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมรอบชุมชน โดยการจัดซื้อถังเก็บพีวีซี มีวัสดุปิดมิดชิดเพื่อป้องกันการกระจายของเชื้อโรค^{๓๔} พระครูสุตวรารกร กล่าวว่า การปลูกต้นไม้ของวัดอาจกระทบกับพืชผลทางการเกษตรของเกษตรกรที่อยู่ติดวัด ทำให้พืชผลทางการเกษตรของชาวบ้านได้ผลไม่เต็มที่เพราะร่มเงาของต้นไม้บังแดดไว้ ทางวัดก็ต้องคำนึงถึงชาวบ้าน พยายามลดผลกระทบให้มากที่สุด^{๓๕} ส่วนใหญ่จะให้ความเห็นถึงการช่วยเหลือชาวบ้าน การตอบแทนคุณข้าวน้ำชาวบ้าน สิ่งเหล่านี้นับเป็นการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อการอยู่ร่วมกันได้อย่างผาสุก

สรุปว่า การบริหารวัดมีการคำนึงถึงความรับผิดชอบต่อสังคมด้วย ในฐานะผู้อยู่ร่วมกันในสังคม โดยส่วนใหญ่จะคำนึงถึงผลกระทบที่จะมีต่อสังคมจากการดำเนินการของวัด

๔.๑.๔ ด้านหลักนิติธรรม

จากแนวคิดทฤษฎีและการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง พบว่า วัดมีพระธรรมวินัยเป็นหลักนิติธรรม หลักพระธรรมวินัยทำให้เกิดระเบียบแบบแผน แม้ว่าวัดในปัจจุบันจะมีกฎหมายที่เกี่ยวข้องที่ต้องปฏิบัติตาม แต่ที่เป็นหลักสำหรับพระสงฆ์ก็คือพระธรรมวินัย

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบข้อมูลว่า แต่ละวัดมีหลักนิติธรรมในการปกครอง โดยสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. ยึดหลักพระธรรมวินัย

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า ในด้านการปกครองของแต่ละวัดต่างยึดหลักปกครองด้วยพระธรรมวินัย เริ่มตั้งแต่กระบวนการรับคนเข้ามาอยู่ภายในวัดมีการคัดกรองการบวชตามพระธรรมวินัย เมื่อบวชเข้ามาอยู่ภายในวัดก็ต้องทำตามกฎหรือกติกาสงฆ์ที่วัดวางไว้^{๓๖}

^{๓๓} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๓๔} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๓๕} สัมภาษณ์ พระครูสุตวรารกร, วัดหนองระเวียง, ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๓๖} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

วัดดงใหญ่มีกติกาสงฆ์ว่าเมื่อมาอยู่ภายในวัดต้องเรียนหนังสือ^{๓๗} ที่วัดตะปุ่นเมื่อเรียนถึงระดับหนึ่งแล้วต้องทำหน้าที่สอนหนังสือ หรือเมื่ออยู่ภายในวัดต้องท่องนวโกวาทให้ได้^{๓๘} ที่วัดป่าพิทักษ์ธรรมมีการปกครองดูแลเน้นให้พระภิกษุสามเณรประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ปฏิบัติตามกิจวัตรของสงฆ์ หากมีอธิกรณ์ใดๆเกิดขึ้น มีการประชุมสงฆ์เพื่อพิจารณาร่วมกัน^{๓๙} ที่วัดสัมฤทธิ์ตะวันออกไปไม่ได้เน้นปฏิบัติตามพระวินัยทุกสิกขาบท แต่ก็เน้นไปที่การรักษาศรัทธาญาติโยมไม่ให้เสื่อมศรัทธา พยายามรักษาวิถีปฏิบัติของผู้บวช^{๔๐} ส่วนวัดสายป่าเช่นวัดป่าพิทักษ์ธรรมเน้นพระวินัยเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากวิถีของพระสงฆ์เป็นวัดป่า ไม่เกี่ยวข้องกับภายนอกมากนัก ประกอบกับมีข้อวัตรปฏิบัติที่ครูบาอาจารย์ของสำนักวางไว้ด้วย^{๔๑}

การควบคุมดูแลให้พระภิกษุสามเณรภายในวัดปฏิบัติตามพระธรรมวินัย วัดโดยส่วนใหญ่ใช้วิธีการคล้ายกัน ได้แก่ ให้พระภิกษุสามเณรแต่ละรูปดูแลตนเองให้อยู่ในครรลองของพระธรรมวินัย ครูบาอาจารย์จะอบรมสั่งสอนเป็นบางเวลา เช่น ที่วัดหนองระเวียงจะใช้วิธีอบรมสั่งสอนตอนฉันภัตตาหารเช้าหรือตอนทำวัตรสวดมนต์เย็น^{๔๒} พระทวี ปุณณมโม กล่าวว่า การปกครองอาจเรียกได้ใช้วิธีตนปกครองตน เพราะตนย่อมอยู่กับตนตลอดเวลา ครูบาอาจารย์จะไม่เข้มงวดหรือตักเตือนมากนัก หากเห็นว่าการประพฤตินั้นจะไม่นำไปให้เกิดข้อผิดพลาดร้ายแรง^{๔๓}

สรุปได้ว่า วัดมีการปกครองภายใต้มีพระธรรมวินัยเป็นหลัก รักษาพระธรรมวินัยรักษาศรัทธาของชาวบ้าน และทำตามกฏกติกากำหนดไว้ เพื่อความเป็นระเบียบแบบแผนที่ดีของวัด

๒. เคารพสงฆ์

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า การปกครองของแต่ละวัดมีลักษณะร่วมกันอย่างหนึ่งคือการเคารพสงฆ์ ได้แก่ การเห็นคุณค่าของการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ เจ้าอาวาสไม่ได้ใช้อำนาจตามอำเภอใจ แม้เจ้าอาวาสจะมีอำนาจตัดสินใจตามอำนาจหน้าที่ที่กำหนดในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ก็ตาม ในฐานะของผู้ทำการแทนวัดซึ่งเป็นนิติบุคคล แต่การดำเนินการต่างๆที่สำคัญ ก็มีการปรึกษาหารือและรับฟังความคิดเห็นของพระสงฆ์ที่อยู่ร่วมภายในวัด เช่น การก่อสร้าง การจัดกิจกรรม เป็นต้น^{๔๔}

^{๓๗} สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๓๘} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปุ่น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๓๙} สัมภาษณ์ พระไพศาล ธีรปญโญ, วัดป่าพิทักษ์ธรรม, ๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๔๐} สัมภาษณ์ พระมหานิรุตต์ อนุตตโร, วัดสัมฤทธิ์ตะวันออกไป, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๔๑} สัมภาษณ์ พระไพศาล ธีรปญโญ, วัดป่าพิทักษ์ธรรม, ๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๔๒} สัมภาษณ์ พระครูสุตวรารกร, วัดหนองระเวียง, ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๔๓} สัมภาษณ์ พระทวี ปุณณมโม, วัดพุทธา, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๔๔} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

พระครูศรีสิทธิวิธาน กล่าวว่า ที่วัดตะปุ่นจะรับฟัง แม้เป็นเสียงของเณรน้อยๆก็ตาม เพราะเสียงของเณรก็เป็นเสียงที่เจ้าอาวาสควรจะได้รับฟังไม่ต่างจากเสียงของพระเถระ^{๔๕} การเคารพสงฆ์แสดงออกชัดเจนคือมีการประชุมปรึกษาหารือและรับฟังความคิดเห็น การประชุมอาจไม่เป็นทางการมากนัก แต่เป็นการประชุมในลักษณะไม่เป็นทางการ เช่น ที่วัดหนองระเวียง จะใช้เวลาหลังเวลาทำวัตรสวดมนต์หรือในเวลาฉันภัตตาหารเช้า เจ้าอาวาสจะปรารภถึงเรื่องที่จะดำเนินการหรือกิจกรรมที่จะทำ พระสงฆ์ในภายในวัดจะมีความเห็นอย่างไร ตลอดจนการดำเนินงานของวัด มีการแบ่งบทบาทหน้าที่ให้พระสงฆ์มีส่วนร่วม^{๔๖} นับเป็นลักษณะของการเคารพการมีอยู่ของสงฆ์ เห็นคุณค่าของบุคคลที่อยู่ร่วมกัน

นอกจากจะเคารพสงฆ์ที่อยู่ร่วมภายในวัดแล้ว สงฆ์ในที่นี้ยังขยายความไปถึงคณะสงฆ์โดยส่วนใหญ่ที่เป็นระบบปกครองคณะสงฆ์ด้วย แต่ละวัดจึงดำเนินงานของวัดตามมติของคณะสงฆ์ในระดับปกครองต่างๆ เช่น ในระดับจังหวัด ระดับอำเภอ เป็นต้น เมื่อคณะสงฆ์มีมติมาอย่างไร วัดแต่ละวัดมักถือเป็นแนวโน้บายในการดำเนินการหรือการปฏิบัติ เช่น คณะสงฆ์มีมติให้ดำเนินการโครงการหมู่บ้านศีล ๕ มีมติให้ปลูกต้นไม้ในวันวิสาขบูชา แต่ละวัดก็ดำเนินการตามมตินั้นๆ

สรุปได้ว่า การปกครองวัดก็ต้องเคารพสงฆ์ เพราะสงฆ์คือบุคคลที่อยู่ร่วมวัด การพัฒนาต้องเกิดจากภายในคือสงฆ์ภายในวัด การเคารพสงฆ์ก็คือการเคารพธรรม

๓. อนุวัติตามกฎหมายบ้านเมือง

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า การปกครองในแต่ละวัด นอกจากจะเน้นการปกครองตามหลักพระธรรมวินัยแล้ว ยังคำนึงถึงกฎหมายบ้านเมืองด้วย ซึ่งกฎหมายบ้านเมืองในที่นี้ หมายถึงถึงกฎหมายคณะสงฆ์ พร้อมทั้งพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช มติมหาเถรสมาคม คำสั่ง กฎ ข้อบังคับ และระเบียบมหาเถรสมาคมด้วย^{๔๗}

การอนุวัติตามกฎหมายบ้านเมือง เช่น พระครูสุตธรรมประคุณ วัดสระเพลง กล่าวว่า เมื่อวัดจะทำการก่อสร้าง ต้องขออนุญาตทำการก่อสร้างต่อเจ้าพนักงานท้องถิ่น เพราะอยู่ในเขตเทศบาล ต้องปฏิบัติตามเทศบัญญัติ^{๔๘} หากมีกฎหมายกำหนด วัดต้องปฏิบัติตามกฎหมายว่าด้วยสิ่งแวดล้อม เช่น การก่อสร้างเมรุเผาศพไร้ควัน การจัดงานของวัดต้องไม่ส่งผลกระทบต่อชุมชน นอกจากนี้ พระสงฆ์ยังต้องปฏิบัติตามกฎหมายคณะสงฆ์ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช มติมหาเถรสมาคม คำสั่ง กฎ ข้อบังคับ และระเบียบมหาเถรสมาคม เช่น การคัดเลือกเจ้าอาวาส การสร้างวัด การดำเนินการต่างๆ ตามมติมหาเถรสมาคม

^{๔๕} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปุ่น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๔๖} สัมภาษณ์ พระครูสุตวรารกร, วัดหนองระเวียง, ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๔๗} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๔๘} สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมประคุณ, วัดสระเพลง, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

สรุปได้ว่า การปกครองนั้น นอกจากอยู่ในหลักพระธรรมวินัยแล้ว ก็ยังต้องเคารพกฎหมายบ้านเมืองด้วย เพราะพระสงฆ์และวัดก็อยู่ในสังคม การเคารพกฎหมายคือการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

๔.๑.๕ ด้านประสิทธิภาพ

จากการสำรวจแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ประสิทธิภาพในการปกครองของวัดเน้นไปที่กระบวนการรับผู้ที่จะบวชเข้ามาอยู่ภายในวัดหรือการรับสมาชิกเข้ามาอยู่ภายในวัด มีการคัดกรองผู้บวชที่มีประสิทธิภาพ เช่น การให้ผู้บวชได้ฝึกปฏิบัติตนในเพศฆราวาสก่อนระยะหนึ่ง แล้วจึงให้บวช เป็นต้น นอกจากนี้ยังเน้นที่การให้การศึกษาในระหว่างบวช และการอบรมสั่งสอนให้ผู้บวชได้เรียนรู้หลักธรรมคำสอน

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า แต่ละวัดมีแนวคิดด้านประสิทธิภาพในการปกครองคล้ายๆกัน โดยมีองค์ประกอบร่วม ดังนี้

๑. คัดกรองผู้บวชใหม่

ผู้ให้สัมภาษณ์เห็นตรงกันว่า การที่จะทำให้การปกครองมีประสิทธิภาพนั้นต้องเริ่มที่กระบวนการรับผู้เข้ามาบวช คัดกรองผู้เข้ามาบรรพชาอุปสมบทให้ได้ผู้ที่มีศรัทธาอยากจะทำบวชอย่างแท้จริง และมีกระบวนการฝึกฝนคนที่จะอุปสมบท^{๔๙}

พระมหานิรุตต์ อนุตตโร กล่าวว่า ต้องคัดกรองเอาผู้ที่มีศรัทธาต้องการบวชเข้ามาบวช^{๕๐} แต่กระบวนการคัดกรองของวัดแต่ละแห่งอาจแตกต่างกันบ้าง เช่น พระทวี ปุคณธมโม กล่าวว่า ให้ผู้ที่บวชอยู่ที่วัดก่อนบวช ๓-๕ วัน ในระหว่างนี้จะมีการสอนให้ท่องคำขานนาค ฝึกการกราบ การไหว้ ฝึกศาสนพิธีต่างๆ ฝึกการอุปฐากครูอาจารย์ แม้ผู้ที่ต้องการจะบวชนั้นเป็นการบวชระยะสั้น ๗-๑๕ วันก็ตาม อันเนื่องมาจากสภาพของสังคมเปลี่ยนแปลงไป^{๕๑} แต่ส่วนใหญ่ เช่น พระพิศาลปริยัติการ ให้ทัศนะว่าควรเน้นให้ผู้ที่จะบวชได้เข้าใจพิธีกรรมต่างๆ และหลักการเบื้องต้นของการบวช หรือ การสอนให้ผู้บวชเข้าใจว่าการบวชคืออะไร มากกว่าจะให้บวชโดยไม่รู้หลักการของศาสนา^{๕๒} ส่วนวัดป่าพิทักษ์ธรรม ที่มีแนวปฏิบัติของครูบาอาจารย์วางหลักไว้ ก็เน้นในหลักเดียวกัน เพียงแต่ระยะเวลาในการให้ผู้บวชฝึกฝนตนในเพศฆราวาสอาจใช้ระยะเวลามากกว่า เช่น ๑๕ วันขึ้นไปจนถึงเดือน หรือ จนกว่าคณะสงฆ์จะเห็นพร้อมกันว่าควรให้บวชได้ โดยหลักก็คือให้ผู้บวชได้เข้าใจว่าการบวชคืออะไร และวิถีของนักบวชนั้นเป็นอย่างไร^{๕๓}

^{๔๙} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๕๐} สัมภาษณ์ พระมหานิรุตต์ อนุตตโร, วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๕๑} สัมภาษณ์ พระทวี ปุคณธมโม, วัดพุทธา, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๒} สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๓} สัมภาษณ์ พระไพศาล ธีรปญโญ, วัดป่าพิทักษ์ธรรม, ๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

สรุปได้ว่า การบริหารวัดที่มีประสิทธิภาพ ต้องคัดกรองคนที่จะมาบวชหรือมาอยู่ภายในวัด เพราะคนที่มาอยู่ภายในวัด หากเป็นคนที่มีความศรัทธา มีความต้องการจะบวชเพื่อประพฤติปฏิบัติ ปัญหาที่จะไม่เกิดขึ้น

๒. เอาใจใส่คนในปกครอง

ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ความเห็นไปในแนวทางเดียวกันว่า การปกครองที่ดีไม่ใช่การใช้อำนาจบังคับบัญชา แต่เป็นการให้การศึกษาคำสอนเพื่อให้คนเข้าใจแล้วปกครองตนเอง เมื่อให้การศึกษาคำสอนเข้าใจแล้ว การประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์สามเณรก็จะเรียบร้อยโดยไม่ต้องใช้อำนาจในการปกครอง^{๕๔}

พระครูศรีสิทธิวิธาน กล่าวว่า ที่วัดไม่เน้นการใช้อำนาจหรือ “พระเดช” แต่เน้นการใช้ “พระคุณ” คือความเมตตา อยู่กันอย่างพี่น้อง มีอะไรก็ค่อยๆบอก ค่อยๆสอน กันไปในลักษณะ “พี่รู้สอนน้องรู้หนึ่ง” คือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน หากใช้อำนาจในการปกครอง ภายในวัดย่อมไม่มีความสุข^{๕๕} แต่ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกรูปก็ยอมรับว่ามีการใช้อำนาจตามหน้าที่บ้าง หากมีกรณีที่ไม่ชอบมาพากลหรือกรณีอันอาจนำมาสู่ปัญหา เช่น พระทวิ ปุณฺณมโม^{๕๖} กล่าวว่า ถ้ามีกรณีพระสงฆ์ไม่ลงทำกิจของสงฆ์ หากบอกสอนตักเตือนไม่ได้ผลก็ต้องมีการใช้อำนาจบ้าง เพื่อขจัดปัญหาที่ไม่พึงประสงค์และอาจบานปลายไปสู่ปัญหาอื่นได้

สรุปได้ว่า การปกครองของวัด เจ้าอาวาสต้องดูแลเอาใจใส่พระสงฆ์สามเณรภายในวัด ด้วยการให้การศึกษาคำสอนให้เข้าใจสาระของการบวชที่แท้จริง เมื่อมีความเข้าใจแล้ว จะระมัดระวังในการทำผิด

๓. ประคองด้วยสังคัม

ผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละวัดให้ความเห็นไปในแนวทางเดียวกันว่า แม้สังคัมสงฆ์จะปกครองด้วยสังคัมก็ตาม แต่ชุมชนหรือสังคัมก็มีบทบาทในการช่วยปกครองสงฆ์ด้วย แต่ไม่ใช่การปกครองสงฆ์โดยตรง แต่เป็นการช่วยในทางอ้อม เพราะพระสงฆ์ต้องพึ่งพาชุมชน^{๕๗}

พระครูศรีสิทธิวิธาน ให้ความเห็นว่า หากคนในชุมชนช่วยดูแลพระสงฆ์ทั้งในด้านการเป็นอยู่และการประพฤติปฏิบัติ พระสงฆ์ก็ย่อมเกรงใจญาติโยมผู้ให้การอุปถัมภ์ หากจะทำอะไรที่ไม่ดีไม่งามก็กลัวคนในชุมชนตำหนิตติงหรือไม่ให้การอุปถัมภ์ ในลักษณะเช่นนี้ ถือว่าคนในชุมชนช่วยกันประคับประคองการปกครองสงฆ์ให้ได้พระสงฆ์ที่มีคุณภาพ นำเลื่อมใสศรัทธาด้วย^{๕๘}

^{๕๔} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๕๕} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะป็น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๖} สัมภาษณ์ พระทวิ ปุณฺณมโม, วัดพุทธา, ๒๑ กันยายน ๒๕๕๑.

^{๕๗} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๕๘} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะป็น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

สรุปได้ว่า การให้ชุมชนหรือสังคมช่วยเหลือพระสงฆ์นั้น ทำให้พระสงฆ์เกิดความรู้สึกมีหวังในความประพฤติปฏิบัติมากขึ้น เป็นการนำสังคมเข้ามากำกับตรวจสอบความประพฤติของพระสงฆ์อีกทอดหนึ่ง

๔.๑.๖ ด้านประสิทธิผล

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า การปกครองที่มีประสิทธิผล คือ การที่วัดต่างๆมีพระสงฆ์ที่น่าเลื่อมใสศรัทธา รู้หน้าที่ของสงฆ์ และมีอุดมการณ์ที่จะทำงานเพื่อพระศาสนา

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ความคิดเห็นตรงกันว่า หากจะดูว่าวัดใดปกครองดีหรือมีการปกครองที่ดี ก็ต้องดูที่พระสงฆ์เป็นหลัก ส่วนสิ่งอื่น ๆ เป็นเพียงส่วนประกอบ เพราะวัดเป็นสถานที่สร้างพระ วัดที่ดีจึงต้องสร้างพระที่ดีด้วย ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบรวมนี้อย่างนี้

๑. มีการประเมิณผล

ผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละท่านให้ความเห็นสอดคล้องกันว่า แต่ละวัดมีการดำเนินการประเมินผลทางการปกครอง แต่การประเมินผลนี้มีลักษณะไม่เป็นทางการ ไม่ได้ใช้วิธีประเมินจากเอกสาร แต่เป็นการประเมินผลจากการรับฟังและสภาพการณ์ที่เป็นจริง การประเมินผลจากการฟังได้แก่การรับฟังทั้งเสียงตอบรับจากหมู่คณะสงฆ์ด้วยตนเอง และเสียงตอบรับจากชุมชนที่ทำบุญประจำที่วัด^{๕๙}

พระครูศรีสิทธิวิธาน กล่าวว่า ที่วัดจะรับฟังเสียงตำหนิตติง เสียงแนะนำหรือเสียงชื่นชมเกี่ยวกับพระเณรในวัดเพื่อปรับปรุงแก้ไข ส่วนพระพิศาลปริยัติการ กล่าวว่า ในตอนทำวัตรเย็นเสร็จจะสอบถามว่าพระสงฆ์สามเณรแต่ละรูปมีอะไรจะเสนอแนะหรือพูดบ้าง บางรูปอาจมีข้อเสนอแนะการดำเนินการต่างๆ บางรูปอาจเสนอแนะสิ่งที่เป็นปัญหาและควรปรับปรุง เป็นต้น^{๖๐} บางวัด เช่น วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก พระมหานิรุตต์ อนุตตโร กล่าวว่า ไม่ได้ทำเป็นทางการ แต่ใช้ลักษณะของการนั่งคุยกันในเวลาว่างๆ ในลักษณะที่ชาวบ้านเรียกว่า “สภากาแฟ” หรือในตอนนั่งฉันน้ำปานะร่วมกัน ก็ใช้โอกาสนี้คุยกันในเรื่องต่างๆ วิธีการที่ไม่เป็นทางการนี้เป็นการลดความเครียดของผู้ร่วมสนทนา หากเรื่องที่พูดคุยนั้นเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อตัวบุคคลและอาจสร้างความขัดแย้ง^{๖๑} ส่วนที่วัดป่าพิทักษ์ธรรมที่ครูบาอาจารย์ได้วางข้อวัตรไว้ให้นั้นก็ใช้วิธีลักษณะเดียวกัน คือมีการประชุมสงฆ์ในตอนทำวัตรสวดมนต์เย็นเป็นหลัก^{๖๒} นอกจากนั้นก็เป็นการใช้วิธีให้พระสงฆ์เสนอแนะปัญหาและสิ่งต่างๆ

^{๕๙} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๖๐} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๖๑} สัมภาษณ์ พระมหานิรุตต์ อนุตตโร, วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๖๒} สัมภาษณ์ พระไพศาล ธีรปญโญ, วัดป่าพิทักษ์ธรรม, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

กับเจ้าอาวาสหรือประธานสงฆ์โดยตรง เจ้าอาวาสหรือประธานสงฆ์ก็นำข้อเสนอแนะนั้นมาประเมินผลว่าจะดำเนินการอย่างไรต่อไป

การประเมินผลจากการรับฟังจากชุมชน ได้แก่การรับฟังเสียงตอบรับจากชุมชนว่ามีข้อตำหนิติติงเกี่ยวกับวัดและพระสงฆ์เรื่องอะไรบ้าง โดยพระครูศรีสิทธิวิธาน เล่าว่า บางครั้งมีญาติโยมมาเล่าเจ้าอาวาสด้วยตนเอง บางครั้งเจ้าอาวาสได้รับฟังจากผู้อยู่ใกล้ชิด บางครั้งได้รับฟังจากการบอกเล่าจากพระสงฆ์ที่ไปได้ยินมาอีกทอดหนึ่ง เสียงตอบรับต่างๆจากชุมชนเหล่านี้ เป็นเสียงที่มีคุณค่าควรแก่การรับฟัง เพราะเป็นเสียงสะท้อนจากญาติโยมผู้อุปัชฌ์ ไม่ว่าจะเป็เสียงในด้านดีหรือด้านลบก็ตาม เมื่อเจ้าอาวาสหรือประธานสงฆ์ได้รับฟังแล้ว ก็ต้องนำมาประเมินผลว่าจะดำเนินการอย่างไรต่อไป^{๖๓}

สรุปได้ว่า การประเมินผลของแต่ละวัดนั้นมีวิธีไม่เหมือนกัน โดยส่วนใหญ่ไม่ได้ประเมินเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ประเมินจากผลงานว่าเป็นไปตามที่ต้องการหรือไม่ หากเป็นไปตามที่ต้องการหรือตามแผนงานที่วางไว้ ก็ถือว่าประสบความสำเร็จ

๒. มีแนวทางการแก้ไขและพัฒนา

ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านมีความเห็นสอดคล้องกันว่า เมื่อได้รับฟังเสียงสะท้อนจากพระสงฆ์และชุมชนแล้ว ก็ควรต้องมีแนวทางการแก้ไขปัญหาหรือแนวทางการพัฒนา ไม่ใช่ประเมินผลแล้วหยุดอยู่เพียงแค่การรับทราบข้อมูล ซึ่งไม่เกิดประโยชน์และอาจเป็นประเด็นไปสู่ปัญหาใหม่ได้

พระพิศาลปริยัติการ ให้ความเห็นว่า วัดควรประเมินผลด้วยการฟังจากเสียงรอบข้างแล้วนำมาแก้ไขปรับปรุง เช่น พบว่าชาวบ้านไม่ค่อยพอใจที่พระสงฆ์ภายในวัดขับรถ เจ้าอาวาสก็ต้องหาแนวทางว่าทำอะไรจะแก้ไข้ปัญหา พร้อมทั้งหาแนวทางให้พระสงฆ์เกิดความสะดวกหากชาวบ้านไม่ให้ขับรถ เป็นต้น^{๖๔}

สรุปได้ว่า การปกครองต้องมีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง แก้ไข เพื่อบรรเทาปัญหาต่างๆ และยังสามารถรักษาศรัทธาของชาวบ้านได้

๓. ยึดศรัทธาของชาวบ้านเป็นหลัก

ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านจึงมีความเห็นสอดคล้องกัน ในด้านการปกครองนั้น ไม่ว่าจะวัดแต่ละวัดจะปกครองอย่างไรหรือด้วยวิธีใดก็ตาม ก็ต้องยึดเอาศรัทธาของชาวบ้านเป็นหลัก เนื่องจากชาวบ้านเป็นผู้อุปัชฌ์วัด หากชาวบ้านไม่เกิดศรัทธา พระสงฆ์ก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้^{๖๕}

พระครูศรีสิทธิวิธานกล่าวว่า หากวัดประสิทธิผลด้านการปกครอง ก็ต้องวัดที่ชาวบ้านว่ายังศรัทธาพระสงฆ์ภายในวัดหรือไม่ จำนวนชาวบ้านที่ตักบาตรประจำวันลดลงหรือเพิ่มขึ้น หาก

^{๖๓} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๖๔} สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๖๕} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

ชาวบ้านที่ตักบาตรลดลงทุกปี ก็แสดงว่างานการปกครองของวัดนั้นไม่มีประสิทธิภาพ ซึ่งส่งผลว่าไม่มีประสิทธิผล^{๖๖}

โดยสรุป การปกครองวัดต้องยึดหลักให้เกิดความศรัทธาจากชาวบ้าน ความศรัทธานี้เกิดจากวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์สามเณรภายในวัด หากชาวบ้านศรัทธาก็ถือว่าวัดนั้นปกครองดี ถ้าหากชาวบ้านศรัทธาย่อมนำมาซึ่งการมีส่วนร่วมต่อไป

ผลจากการศึกษา ในด้านงานปกครอง สามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมและตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทในการบริหารจัดการวัด ได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๔.๑ ตารางแสดงองค์ประกอบและสังเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท สำหรับบริหารจัดการวัด ในด้านงานการปกครอง

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
การมีส่วนร่วม	๑. มีการบริหารโดยรูปแบบคณะกรรมการ ๒. มีการรับฟังความคิดเห็น ๓. มีกระจายอำนาจ	๑. มีการแต่งตั้งคณะกรรมการวัด ๒. มีการประชุมหรือปรึกษาหารือคณะกรรมการก่อนการดำเนินการใดๆของวัด ๓. มีการกระจายอำนาจหน้าที่ให้พระสงฆ์และคณะกรรมการวัดได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการวัด ๔. มีการมอบหมายหน้าที่ให้พระสงฆ์และคณะกรรมการวัดให้ทำหน้าที่ต่างๆ ๕. มีการรับฟังความคิดเห็นต่อการดำเนินการใดๆของชาวบ้านผู้อุปถัมภ์วัดในเรื่องที่อาจส่งผลกระทบต่อชุมชน
ความโปร่งใส	๑. มีระบบที่ชัดเจน ๒. มีความเปิดเผย ๓. มีการตรวจสอบได้	๑. มีระบบการบริหารจัดการวัดที่ชัดเจนทุกฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้องรับรู้และดำเนินการตามระบบได้ ๒. มีระบบและกระบวนการตัดสินใจที่ชัดเจน

^{๖๖} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
		๓. มีระบบบัญชีการเงินของวัดที่เปิดเผย ๔. มีการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องสามารถตรวจสอบบัญชีการเงินของวัดได้ ๕. มีแนวทางการป้องกันการหาประโยชน์กับวัดในทางมิชอบ
ความรับผิดชอบ	๑. มีการกระจายอำนาจ ๒. คำนึงถึงศักยภาพบุคคล ๓. มีความรับผิดชอบต่อสังคม	๑. มีการมอบหมายหน้าที่ให้พระสงฆ์และบุคคลที่อยู่ภายในวัดชัดเจน ๒. การมอบหมายหน้าที่ มีการคำนึงถึงศักยภาพของบุคคล ๓. พระสงฆ์และบุคคลภายในวัดทำหน้าที่ของตนด้วยความเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของหน้าที่ ๔. การดำเนินการต่างๆของวัดได้คำนึงถึงผลกระทบต่อชุมชนและสังคม ๕. วัดมีการดำเนินการที่เป็นการแก้ไข้ปัญหาและพัฒนาสังคม
นิติธรรม	๑. ยึดหลักพระธรรมวินัย ๒. เคารพสงฆ์ ๓. อนุวัตรตามกฎหมายบ้านเมือง	๑. การปกครองพระสงฆ์ยึดหลักและแนวทางการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ๒. มีการดูแลเอาใจใส่ให้พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ๓. เปิดโอกาสให้พระสงฆ์ภายในวัดร่วมตัดสินใจในการดำเนินการต่างๆ ๔. ปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองในการดำเนินการต่างๆ ๕. ปฏิบัติหรือสนองนโยบายของคณะสงฆ์ตั้งแต่ระดับอำเภอขึ้นไป
ประสิทธิภาพ	๑. คัดกรองผู้บวชใหม่ ๒. เอาใจใส่คนในปกครอง ๓. ประคองด้วยสังคม	๑. มีวิธีการคัดกรองผู้เข้ามาบวชตามพระธรรมวินัย

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
		<p>๒. การคัดกรองผู้เข้ามาบวช เน้นให้ผู้เข้ามาบวชเข้าใจเกี่ยวกับคำสอนของศาสนา และมีศรัทธาอย่างแท้จริง</p> <p>๓. อบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่พระสงฆ์ให้เข้าใจในหลักคำสอนและแนวทางปฏิบัติ</p> <p>๔. ดูแลพระสงฆ์ให้รักษาข้อวัตรของสงฆ์ และรักษาศรัทธาชาวบ้าน</p> <p>๕. เปิดโอกาสให้ชุมชนให้ข้อเสนอแนะหรือตักเตือนพระสงฆ์ได้</p>
ประสิทธิผล	<p>๑. มีการประเมินผล</p> <p>๒. มีแนวทางการแก้ไขและพัฒนา</p> <p>๓. ยึดศรัทธาชาวบ้านเป็นหลัก</p>	<p>๑. มีการรับฟังเสียงสะท้อนจากพระสงฆ์และชุมชนเกี่ยวกับการดำเนินการต่างๆของวัด รวมถึงพฤติกรรมของพระสงฆ์</p> <p>๒. ปัญหาที่เกิดขึ้นจากเสียงสะท้อนของพระสงฆ์และชุมชนได้รับการแก้ไข</p> <p>๓. ชุมชนให้ความเคารพศรัทธาพระสงฆ์</p> <p>๔. ชุมชนให้ความร่วมมือเกี่ยวกับการดำเนินการต่างๆของวัด</p> <p>๕. พระสงฆ์ภายในวัดและชุมชนพึงพอใจการดำเนินการต่างๆของวัด</p>

๔.๒ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการเผยแผ่

การเผยแผ่เป็นงานหลักที่สำคัญของคณะสงฆ์ ตลอด ๔๕ พรรษาที่พระพุทธเจ้าทรงประกอบพุทธกิจนั้น ทรงดำเนินการเผยแผ่คำสอนจนตลอดพระชนมชีพ เพื่อให้ผู้คนได้เข้าใจเกี่ยวกับชีวิตและสาระสำคัญของชีวิต ตลอดจนทำให้เข้าใจการปฏิบัติเพื่อพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง พระสงฆ์ในฐานะผู้สืบทอดคำสอนของพระองค์จึงต้องดำเนินการตามอุดมการณ์ของพระองค์ หากมีธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการเผยแผ่ ก็จะเบ้ตัวชี้วัดว่าวัดนั้นๆ ยังดำรงไว้ซึ่งอุดมการณ์ของพระพุทธเจ้า

ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการเผยแผ่ แยกออกเป็นรายด้านได้ดังนี้

๔.๒.๑ ด้านการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า การจัดการเผยแผ่ต้องให้พระสงฆ์และประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วย ทั้งการมีส่วนร่วมแบบทางการและไม่เป็นทางการ แบบเป็นทางการ เช่น การประชุมปรึกษาหารือ การแต่งตั้งคณะกรรมการ การมอบหมายหน้าที่ แบบไม่เป็นทางการ เช่น การให้เข้าร่วมกิจกรรม การให้มีบทบาทร่วม

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า แม่ผู้ให้สัมภาษณ์บางรูปมีความเห็นว่า งานเผยแผ่สามารถทำโดยพระภิกษุสามเณรรูปเดียวได้ โดยยกตัวอย่างของพระอัสสชิเถระ ที่เดินบิณฑบาตรรูปเดียวก็สามารถเผยแผ่พุทธศาสนาได้ โดยเห็นว่าพระภิกษุสามเณรมีบทบาทหน้าที่ในการเป็นผู้เผยแผ่ไปในตัวอยู่แล้ว แต่เมื่อมองในทางกระบวนการหรือผลในระยะยาว ทุกรูปมีความเห็นสอดคล้องกันว่าจำเป็นต้องให้ผู้ที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการ เพราะพระภิกษุสามเณรเพียงรูปเดียวอาจทำงานเผยแผ่ได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น แต่ถ้าช่วยกันทำ งานที่ทำก็จะสำเร็จตามวัตถุประสงค์ได้ง่ายขึ้น ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. มีรูปแบบคณะกรรมการ

จากการสัมภาษณ์สรุปว่า การทำงานเผยแผ่ต้องใช้รูปแบบของคณะกรรมการ ซึ่งคณะกรรมการในที่นี้อาจแต่งตั้งเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ โดยอาจมีการมอบหมายให้พระภิกษุสามเณรกลุ่มหนึ่งทำหน้าที่ดูแลงานด้านการเผยแผ่ การทำงานแบบคณะกรรมการนี้จะได้มีคนรับผิดชอบงานนี้โดยตรง^{๖๗}

พระพิศาลปริยัติการ กล่าวว่า หากไม่มีรูปแบบคณะกรรมการ ก็ต้องรอให้เจ้าอาวาสสั่งการหรือตัดสินใจ ซึ่งเป็นการส่งสมภาระให้เจ้าอาวาสมากเกินไป^{๖๘} แต่ถ้าเป็นวัดเล็กๆ เจ้าอาวาสจะใช้วิธีปรึกษาหารือกับลูกวัดว่าจะจัดกิจกรรมอะไรบ้าง ในช่วงเวลาใด เช่น วัดสำคัญทาง

^{๖๗} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๖๘} สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

พระพุทธศาสนาต่างๆ วันสำคัญของชาติ ก็จะมีการปรึกษาหารือว่าจะจัดกิจกรรมอะไรบ้าง เช่น ที่วัดพุทธา หากเป็นวันสำคัญต่างๆ ก็จะมีการสวดมนต์ มีการปฏิบัติธรรม มีการแสดงพระธรรมเทศนา เป็นต้น^{๖๙} ทั้งนี้ เจ้าอาวาสมีบทบาทสำคัญในการจัดให้เกิดการมีส่วนร่วมด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง

๒. กระจายอำนาจหน้าที่

เมื่อมีการจัดตั้งคณะกรรมการทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการแล้ว ที่สำคัญก็ต้องมีการมอบหมายอำนาจหน้าที่ให้ด้วย เพราะหากไม่มอบหมายอำนาจหน้าที่ คณะกรรมการที่เป็นผู้รับผิดชอบก็ไม่กล้าตัดสินใจหรือไม่กล้าดำเนินการ การกระจายอำนาจหน้าที่จะทำให้คณะกรรมการมีอิสระในการดำเนินการ เจ้าอาวาสเป็นเพียงผู้ดูแลหรืออำนวยความสะดวกเท่านั้น การกระจายอำนาจหน้าที่จะทำให้เป็นสายลักษณะอักษรหรือโดยวาจาก็ได้ เช่น เมื่อจะจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรมวันสำคัญทางศาสนา เมื่อมีการแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินการแล้ว ก็มอบหมายให้คณะกรรมการมีอิสระในการดำเนินการ เช่น มีอำนาจหน้าที่ในการใช้จ่ายเงินที่วัดตั้งงบประมาณไว้ มีอำนาจหน้าที่ประสานงานหน่วยงานต่างๆ มีอำนาจหน้าที่จัดหาทุน เป็นต้น เมื่อคณะกรรมการมีอิสระในการดำเนินการ งานที่ออกมาจะมีประสิทธิภาพ

๓. เคารพการแสดงความคิดเห็น

ในการทำงานต่าง ๆ นั้น ผู้ร่วมงานต้องเคารพการแสดงความคิดเห็นของกันและกัน แม้ว่าอาจจะไม่ได้ดำเนินการตามความคิดเห็นนั้นก็ตาม เพราะทุกความคิดเห็นมีคุณค่าควรแก่การรับฟัง เช่นที่พระครูศรีสิทธิวิธานกล่าวว่าฟังแม้แต่เสียงของสามเณรน้อย^{๗๐} หากไม่เคารพการแสดงความคิดเห็นเพียงเพราะคนที่ออกความคิดเห็นเป็นบุคคลที่ไม่มีตำแหน่งหน้าที่สำคัญๆ หรือไม่มีสถานะอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ทำให้ไม่เกิดการมีส่วนร่วม

กล่าวโดยสรุป ในด้านการมีส่วนร่วมในงานเผยแผ่นั้นก็คือ มีรูปแบบการทำงานแบบคณะกรรมการ กระจายอำนาจหน้าที่ให้ผู้ร่วมงานหรือคณะกรรมการ และมีการเคารพการแสดงความคิดเห็นของผู้ร่วมงาน

๔.๒.๒ ด้านความโปร่งใส

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า การจัดการเผยแผ่ต้องทำเพื่ออุดมการณ์พระพุทธศาสนา คือ การยังประโยชน์และความสุขให้เกิดแก่ชนหมู่มาก ไม่ได้ทำเพื่อผลประโยชน์ของตนหรือหมู่คณะ หรือแสวงหาผลประโยชน์ในทางมิชอบ

จากการสัมภาษณ์ พบว่า ทุกวัดมีการดำเนินการด้านการเผยแผ่อย่างโปร่งใส ตั้งแต่มีวัตถุประสงค์เพื่อผลประโยชน์ของพุทธศาสนิกชนในการเข้าใจธรรมะ ไม่ได้ทำการเผยแผ่เพื่อหวังอามิสสินจ้างหรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล หากมีการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการเผยแผ่ ก็มีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายของการดำเนินการ โดยมีองค์ประกอบร่วม ดังนี้

^{๖๙} สัมภาษณ์ พระทวี ปคุณธมโม, วัดพุทธา, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๐} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

๑. วัตถุประสงค์ตรงตามอุดมการณ์ของพุทธศาสนา

ทุกวัดให้ความเห็นตรงกันว่า การดำเนินการเผยแผ่ต้องมีความโปร่งใสเพราะทำถวาย พระพุทธเจ้า อุทิศตนเพื่อพระพุทธศาสนา ไม่หวังสิ่งตอบแทนเป็นลาภยศสรรเสริญ ชื่อเสียงหรือ ตำแหน่ง ซึ่งจะทำให้ถูกมองว่ามีผลประโยชน์แอบแฝง^{๗๑}

พระไพศาล ธีรปญโญ กล่าวว่า วัดป่าพิทักษ์ธรรมจะมีการสอนว่าให้ทำงานเพื่อบูชา คุณของพระพุทธเจ้า บูชาคุณของครูบาอาจารย์^{๗๒} พระครูสุตวรารกร กล่าวว่า เมื่อศึกษาจากพุทธ ประวัติแล้วเห็นว่าทรงตรากตรำพระวรกายเพื่องานเผยแผ่พระธรรมคำสอนแล้ว พระสงฆ์ก็ต้องดำเนิน รอยตาม ต้องทำเพื่อประโยชน์สุขทั้งโลกนี้และโลกหน้าของพุทธศาสนิกชน ดังนั้น ถ้ามีการดำเนินการ ตามแนวทางของพระพุทธเจ้า ก็ไม่มีผลประโยชน์แอบแฝงใดๆ^{๗๓}

๒. ไม่มีผลประโยชน์แอบแฝง

การดำเนินการเผยแผ่ของทุกวัด ไม่มีผลประโยชน์ด้านตัวบุคคลหรืออามิสสินจ้างเข้า มาเกี่ยวข้อง ทุกวัดได้ดำเนินการโดยยึดตามแนวทางที่พระเจ้าทรงดำเนินการมาเป็นหลัก ไม่ได้ ดำเนินการโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดหารายได้เป็นการเฉพาะ แม้ทุกวัดจะเห็นตรงกันว่าการจัดหา รายได้เพื่ออุปถัมภ์วัดมีความจำเป็นในยุคปัจจุบันก็ตาม แต่ไม่มีวัดใดจัดกิจกรรมการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาเพื่อจัดหารายได้ หากจะจัดหารายได้ก็มีการจัดกิจกรรมประเภทอื่น เช่น ทอดผ้าป่า เป็นต้น บางวัดมีการดำเนินการเผยแผ่เป็นปกติ^{๗๔}

พระครูศรีสิทธิวิธาน กล่าวว่า นำญาติโยมทำวัตรสวดมนต์เย็นตลอดทั้งปี มีการเปิด ธรรมะทางหอกระจายเสียง จัดพระภิกษุสามเณรออกเทศน์โปรดญาติโยมตามบ้านเรือน เป็นต้น^{๗๕} การดำเนินการเหล่านี้อยู่ภายใต้แนวคิดว่าการเผยแผ่เป็นหน้าที่หรือเป็นงานประจำของพระสงฆ์ ไม่ได้ มีผลประโยชน์เกี่ยวกับตัวบุคคลหรือแสวงอามิส

กล่าวโดยสรุป ในด้านความโปร่งใส การบริหารวัดได้จัดกิจกรรมการเผยแผ่โดยเห็น แก่ประโยชน์ส่วนรวมคือศาสนิกชน ไม่มีเจตนาแอบแฝงในการหาประโยชน์ ถือว่าเป็นการทำหน้าที่ ตอบแทนพระศาสนา

^{๗๑} สรุปลจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๗๒} สัมภาษณ์ พระไพศาล ธีรปญโญ, วัดป่าพิทักษ์ธรรม, ๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๗๓} สัมภาษณ์ พระครูสุตวรารกร, วัดหนองระเวียง, ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๗๔} สรุปลจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๗๕} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะป็น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

๔.๒.๓ ด้านความรับผิดชอบ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ความรับผิดชอบเป็นหลักสำคัญของการทำหน้าที่ของพระสงฆ์ การเผยแพร่เป็นงานหลักงานหนึ่งที่พระสงฆ์ต้องรับผิดชอบในฐานะอุดมการณ์หลักที่จะต้องทำเพื่อประโยชน์สุขของมนุษยชาติ ความรับผิดชอบในการทำหน้าที่นั้นเกิดจากการเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญในหน้าที่ของตน

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า เจ้าอาวาสทุกวัดให้ความสำคัญกับความรับผิดชอบทุกวัด เพราะเห็นว่าการทำงานทุกงานไม่ว่างานทางโลกหรือทางธรรม ก็ล้วนต้องอาศัยความรับผิดชอบทั้งสิ้น แต่อาจมีวิธีการให้พระสงฆ์สามเณรในปกครองแสดงความรับผิดชอบเกี่ยวกับการเผยแพร่แตกต่างกัน โดยให้เหตุผลว่าสติปัญญาความสามารถของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน แต่ทุกรูปที่ให้สัมภาษณ์เห็นตรงกันว่าพระสงฆ์สามเณรทุกรูปที่บวชแล้ว ก็ต้องมีหน้าที่ในการเผยแพร่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งนี้ สามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังต่อไปนี้

๑. มอบหมายหน้าที่ให้ทำตามศักยภาพ

โดยการมอบหมายหน้าที่ในการเผยแพร่ให้พระภิกษุสามเณรที่มีความรู้ความสามารถพอจะทำหน้าที่ได้ หน้าที่หลักในการเผยแพร่ได้แก่การแสดงธรรมเทศนาในวันธรรมสวนะ ทุกวัดจะมีการแบ่งหน้าที่หรือแบ่งเวรให้พระภิกษุสามเณรในวัดได้ทำหน้าที่แสดงธรรม นอกจากการแสดงธรรมภายในวัด บางวัดอาจมีผู้นิมนต์ให้ไปแสดงธรรมนอกวัด ก็มีการจัดพระสงฆ์ที่มีความสามารถไปแสดงธรรม^{๗๖}

พระทวี ปุณฺณธมฺโม กล่าวว่า การอบรมเยาวชน นักเรียน หรือการอบรมต่างๆ ก็มีการมอบหมายหน้าที่ให้พระสงฆ์สามเณรไปทำหน้าที่ตามความถนัด^{๗๗} พระมหานิรุตต์ อนุตฺตโร กล่าวว่า การให้พระสงฆ์ไปแสดงธรรมก็ต้องดูความสามารถ เพราะส่งผลถึงศรัทธาของชาวบ้าน

๒. ปลุกฝังจิตสำนึก

ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกรูปเห็นตรงกันว่า การจะทำให้เกิดความรับผิดชอบในการทำหน้าที่เผยแพร่ที่ดีนั้นก็คือการปลุกฝังจิตสำนึกให้กับพระสงฆ์สามเณร วิธีการปลุกฝังจิตสำนึกก็คือการกระตุ้นเตือนให้ตระหนักในหน้าที่ของตน^{๗๘}

พระครูศรีสิทธิวิธาน กล่าวว่าได้นั้นอย่าให้รู้ว่าการบวชที่แท้จริงนั้นต้องทำอะไรบ้าง มีหน้าที่อย่างไรบ้าง นอกจากนี้ยังจัดให้มีการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยด้วย วิธีการนี้จะทำให้พระภิกษุสามเณรได้ซึมซับความสำคัญของการทำหน้าที่ของตน^{๗๙} พระพิศาลปริยัติการ กล่าวสอดคล้องกันว่า จิตสำนึกสำคัญที่สุด ถ้ามีจิตสำนึก ความรับผิดชอบก็มาเอง

^{๗๖} สรุปลงจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๗๗} สัมภาษณ์ พระทวี ปุณฺณธมฺโม, วัดพุทธา, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๘} สรุปลงจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๗๙} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

กล่าวโดยสรุป ความรับผิดชอบในการเผยแพร่ การมอบหมายงานของเจ้าอาวาสต้องดูที่ ศักยภาพของผู้เผยแพร่ว่าสามารถทำหน้าที่ได้ หากยังทำไม่ได้ก็ต้องพัฒนาตน นอกจากนี้ยังต้องมี จิตสำนึกในการทำหน้าที่เพื่อพระศาสนา

๔.๒.๔ ด้านความนิติธรรม

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า การจัดการเผยแพร่ที่เป็นไปตามหลัก นิติธรรมก็คือการทำให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย และไม่ขัดแย้งกับกฎหมายบ้านเมือง

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ทุกวัดมีการดำเนินการเผยแพร่โดยยึดตามแนวทางของ พระธรรมวินัย แม้ว่าบางวัดจะยึดตามแนวทางที่ครูบาอาจารย์วางรูปแบบไว้ แต่ก็ยังอยู่ในกรอบของ พระธรรมวินัยเช่นกัน นอกจากนี้ การดำเนินการเผยแพร่ของทุกวัดไม่พบการขัดหรือแย้งหรือการ ละเมิดกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. ยึดตามหลักพระธรรมวินัย

ผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวตรงกันว่า เนื่องจากพระธรรมวินัยเป็นกรอบใหญ่ที่พระภิกษุ สามเณรต้องปฏิบัติตาม การดำเนินการใดๆจึงอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยนี้ ทุกวัดมีการดำเนินการ เผยแพร่อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย เมื่อจะดำเนินการเกี่ยวกับการเผยแพร่มีการคำนึงถึงความถูกต้อง ตามพระธรรมวินัยด้วย^{๕๐}

พระมหานิรุตต์ อนุตตโร ให้ทัศนะว่า การจัดพิธีกรรมต่างๆตามประเพณี แม้จะจัด กิจกรรมตามประเพณี แต่ทุกวัดก็คำนึงว่าการดำเนินการตามประเพณีนั้นๆขัดกับพระธรรมวินัย หรือไม่ การแสดงธรรมตามวาระและโอกาสต่างๆ ไม่มีการตีความคำสอนออกนอกหลักพระไตรปิฎก ซึ่งยึดถือว่าเป็นหลักอ้างอิงของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย^{๕๑}

๒. ไม่ดำเนินการขัดแย้งกับกฎหมายบ้านเมือง

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า การดำเนินการเผยแพร่ของวัดที่ให้สัมภาษณ์ ต่างคำนึงถึง กฎหมายบ้านเมืองด้วยเช่นกัน เพราะการดำเนินการต่างๆ อาจมีกฎหมายบ้านเมืองที่เกี่ยวข้องที่วัด ต้องปฏิบัติตาม การทำงานเผยแพร่ของวัดนั้น ต้องไม่ให้กระทบกับชาวบ้าน เช่น เปิดเครื่องเสียงดัง เกินไป ถ้าวัดไหนออกเรียรายเพื่อหาจตุปัจจัยมาจุนเจือการจัดงานก็ต้องขออนุญาตให้ถูกต้อง^{๕๒}

พระใบฎีกาเอกชัย สุรสิขโส กล่าวว่า ที่วัดก็ต้องปฏิบัติตามกฎหมายเกี่ยวกับการใช้ เสียงกายชุมชน กฎหมายเกี่ยวกับการเรียราย กฎหมายเกี่ยวกับความปลอดภัย เพื่อให้การดำเนินการ

^{๕๐} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๕๑} สัมภาษณ์ พระมหานิรุตต์ อนุตตโร, วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๕๒} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

ต่างๆเป็นไปตามกฎหมายบ้านเมืองด้วย ให้อยู่ร่วมกันภายในชุมชนอย่างสงบสุข^{๘๓} นอกจากนี้ ยังต้องคำนึงถึงมิติ คำสั่ง ระเบียบ ข้อบังคับ มหาเถรสมาคม และคำสั่งผู้บังคับบัญชาเหนือตนด้วย

สรุปได้ว่า การทำงานเผยแผ่ ต้องยึดหลักพระธรรมวินัย มิให้การเผยแผ่ตีความออกนอกพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และต้องปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองด้วย เช่น กฎหมายควบคุมมลภาวะทางเสียง มลภาวะทางอากาศ มลภาวะทางกลิ่น ตลอดจนมติ คำสั่ง ของมหาเถรสมาคม

๔.๒.๕ ด้านประสิทธิภาพ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า การจัดการเผยแผ่ที่มีประสิทธิภาพ วัดจะต้องมีแผนงานเกี่ยวกับการเผยแผ่ มีการเตรียมการด้านการจัดกิจกรรม การจัดบุคลากร การจัดสรรงบประมาณ และการกำหนดเป้าหมายให้ชัดเจน

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า แต่ละวัดมีการกำหนดแผนงานด้านการจัดกิจกรรมว่าแต่ละปีจะมีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการเผยแผ่อะไรบ้าง จัดในช่วงใด เช่น จัดกิจกรรมวันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา วันสำคัญของชาติ เป็นต้น ส่วนแผนงานในด้านอื่นๆ เช่น ด้านบุคลากร ด้านงบประมาณ และกลุ่มเป้าหมาย ยังไม่ชัดเจนนัก พระทวี ปุคณธมโม ให้ความเห็นว่า เนื่องจากแต่ละวัดจัดงานเหล่านี้เป็นประจำ กลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่ได้แก่พุทธศาสนิกชนภายในชุมชนซึ่งมีความหลากหลาย ไม่สามารถกำหนดได้ว่าจะเจาะจงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ มีเพียงการจัดกิจกรรมเผยแผ่ธรรมะตามโรงเรียนต่างๆ ที่แต่ละวัดสามารถกำหนดกลุ่มเป้าหมายได้ชัดเจน^{๘๔} พระครูศรีสิทธิวิธาน ให้ความเห็นว่า ในด้านบุคลากร มีเพียงบางวัดที่วางแผนพัฒนาศักยภาพบุคลากรในการเผยแผ่ได้ อันเนื่องมาจากเป็นสำนักเรียน มีพระภิกษุสามเณรในปกครองจำนวนมาก สามารถคัดเลือกบุคคลที่มีความถนัดเพื่อฝึกหัดได้ ส่วนวัดที่ไม่สามารถพัฒนาศักยภาพพระภิกษุสามเณรเพื่อการเผยแผ่ได้เหตุผลส่วนหนึ่งเป็นเพราะมีจำนวนพระภิกษุสามเณรไม่แน่นอน อยู่จำพรรษาเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งส่วนในด้านงบประมาณการจัดการเผยแผ่ของแต่ละวัดก็ไม่แน่นอน ไม่ได้ตั้งไว้เป็นพิเศษเหมือนงบประมาณการก่อสร้าง^{๘๕} กล่าวโดยสรุป สามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. มีการวางแผน

จากการสัมภาษณ์ทุกวัด พอสรุปได้ว่า การเผยแผ่ของวัดมีแผนงาน แต่ไม่ได้เป็นแผนที่ระบุเป็นลายลักษณ์อักษร โดยมีลักษณะของแผนงานประจำปีจัดเป็นประจำทุกปีหรือทำกันอยู่เป็นประจำเพณี เช่น เทศน์มหาชาติ งานปฏิบัติธรรม เป็นต้น^{๘๖}

^{๘๓} สัมภาษณ์ พระใบฎีกาเอกชัย สุรสิขโส, วัดใหม่ประชาราม, ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๘๔} สัมภาษณ์ พระทวี ปุคณธมโม, วัดพุทธา, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๕} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะป็น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๖} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

ทุกวัดมีความเห็นสอดคล้องกันว่า หากจะให้งานการเผยแผ่มีประสิทธิภาพ จะต้องมีการวางแผนงานให้ชัดเจนว่าจะทำอะไร ทำอย่างไร และดำเนินการตามแผนที่วางไว้ เช่น การจัดงานปฏิบัติธรรม ก็จะต้องมีการวางแผนล่วงหน้า กำหนดกลุ่มเป้าหมายให้ชัดว่าจะดึงคนกลุ่มไหนเข้าร่วมปฏิบัติธรรม เพื่อการดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพ โดยทุกวัดเห็นสอดคล้องกันว่า วัดในปัจจุบัน ต้องเน้นการเผยแผ่กับกลุ่มเยาวชนเป็นหลัก หากมีการวางแผนที่ดี จะสามารถดึงกลุ่มเยาวชนเข้ามาร่วมกิจกรรมกับวัดได้มาก

๒. มีแนวทางการพัฒนา

จากการสัมภาษณ์ทุกวัด สรุปได้ว่า การทำงานด้านการเผยแผ่นั้นต้องมีการพัฒนาทุกปี โดยเฉพาะการเผยแผ่กับกลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ ที่ต้องอาศัยการพัฒนาข้อมูลข่าวสารให้ทันต่อยุคสมัยของคนรุ่นใหม่ แต่ถ้าเป็นคนรุ่นเก่า รุ่นปู่ย่าตายาย ไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก^{๘๗}

ภายหลังจากการดำเนินการด้านการเผยแผ่แล้ว หากจะให้งานมีประสิทธิภาพ จะต้องมีการประเมินผลว่างานที่ดำเนินการไปนั้นบรรลุวัตถุประสงค์มากน้อยแค่ไหน มีปัญหาในด้านใด หลังจากนั้นต้องมีการพัฒนาให้ดีขึ้นกว่าเดิม พระมหานิรุตต์ อนุตตโร กล่าวไว้ว่า หากไม่มีการพัฒนาการเผยแผ่ที่ดำเนินการอยู่ก็อาจไม่ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมหรือแนวคิดของผู้คน วิธีการในการทำงานต้องมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับยุคสมัย^{๘๘}

กล่าวโดยสรุป การเผยแผ่ที่มีประสิทธิภาพนั้น จะต้องมีการวางแผน กำหนดแผนในการทำงาน เพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม และต้องมีการพัฒนาอยู่เสมอ เพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย

๔.๒.๖ ด้านประสิทธิผล

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ประสิทธิภาพของการจัดการเผยแผ่คืองานบรรลุตามวัตถุประสงค์และสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนา ได้แก่ ผู้คนมีความเข้าใจในหลักธรรมและน้อมนำเอาธรรมะของพระพุทธเจ้าไปใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต เพื่อประโยชน์สุขอย่างยั่งยืน

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกรูปกล่าวถึงงานเผยแผ่สอดคล้องกันว่าการเผยแผ่ที่ได้ผลก็คือการที่พุทธศาสนิกชนมีความเข้าใจในคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยมีองค์ประกอบร่วม คือ

๑. การประเมินผล

จากการสัมภาษณ์ทุกวัด สรุปความได้ว่า หลังจากทำงานการเผยแผ่แล้วก็ต้องมีการประเมิน การประเมินนี้ไม่ได้ประเมินเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ใช้วิธีฟังเสียงสะท้อนจากบุคคลหรือ

^{๘๗} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๘๘} สัมภาษณ์ พระมหานิรุตต์ อนุตตโร, วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

ชุมชนว่ามีความเห็นอย่างไรเกี่ยวกับการทำงานเผยแผ่ เช่น หากเผยแผ่กับกลุ่มนักเรียนก็ต้องฟังเสียงสะท้อนจากนักเรียนว่ามีความเห็นอย่างไร^{๘๙}

ทุกวัดให้ความเห็นสอดคล้องกันว่าการทำงานก็ต้องมีการประเมินผล เช่น พระทวี ปคุณธมโม ให้ความเห็นว่า ในการแสดงพระธรรมเทศนาในวันธรรมสวนะหรือวันพระ จะเน้นให้พระสงฆ์จะแสดงธรรมที่เห็นได้ง่ายในชีวิตประจำวัน เช่น เรื่องความอดทน เรื่องความเมตตา เป็นต้น เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อหาและสามารถปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้^{๙๐} แต่ทุกวัดไม่มีวิธีประเมินผลเป็นลายลักษณ์อักษรหรือวิธีที่เป็นเชิงวิชาการ เช่น พระครูศรีสิทธิวิธาน ให้ความเห็นว่า การประเมินผลว่าผู้ฟังมีความเข้าใจก็คือประเมินจากการพูดคุยสนทนาและสังเกตการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรม^{๙๑}

๒. มีผลตอบรับที่ดี

จากการสัมภาษณ์ทุกวัด สรุปความได้ว่า การทำงานเผยแผ่ที่ได้ผลนั้นก็คือมีผลตอบรับที่ดี ได้รับฟังเสียงสะท้อนไปในทางที่ดี เช่น หากเป็นนักเทศน์ก็ต้องมีโยมนิมนต์ต่อไป เป็นต้น หากไม่ได้รับสะท้อนที่ดีก็แสดงว่าการทำงานเผยแผ่นั้นยังไม่ได้ผล^{๙๒}

กล่าวโดยสรุป การทำงานเผยแผ่ที่ได้ผลนั้น ต้องมีการประเมินผลการทำงานว่ามีผลตอบรับเป็นไปในทิศทางใด หากการทำงานเผยแผ่ได้ผลก็ต้องมีผลตอบรับที่ดี มีเสียงสะท้อนในทางที่ดี หรือผู้ที่รับสารจากเผยแผ่ได้รับแล้วเกิดความสุข เข้าใจในธรรมะมากขึ้น

ผลจากการศึกษาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ในด้านการเผยแผ่ สามารถสรุปเป็นองค์ประกอบรวมและตัวชี้วัดได้ ดังนี้

ตารางที่ ๔.๒ ตารางแสดงองค์ประกอบและสังเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ในด้านการเผยแผ่

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
การมีส่วนร่วม	๑. ปรีกษาหาหรือผู้เกี่ยวข้อง ๒. กระจายบทบาทร่วมกัน	๑. มีการประชุมปรึกษาหาหรือผู้เกี่ยวข้องในการดำเนินการ ๒. มีการรับฟังความคิดเห็นจากผู้ร่วมงาน ๓. เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานแสดงความคิดเห็น ๔. มีการกระจายบทบาทหน้าที่การทำงานให้กับผู้ร่วมงาน ๕. ให้อำนาจตัดสินใจแก่ผู้ร่วมงาน

^{๘๙} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๙๐} สัมภาษณ์ พระทวี ปคุณธมโม, วัดพุทธา, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๑} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะป็น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๒} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
ความโปร่งใส	๑. มีวัตถุประสงค์ตรงตาม อุดมการณ์พระพุทธศาสนา ๒. ไม่มีผลประโยชน์แอบแฝง	๑. การเผยแพร่มีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์สุข ของมหาชน ๒. รายได้หรือผลประโยชน์ที่เกิดจากกิจกรรม เผยแพร่นำเข้าเป็นรายได้ส่วนรวมของวัด ๓. มีบัญชีรายรับรายจ่ายการดำเนินการที่ ชัดเจน ๔. เปิดโอกาสให้บุคคลสามารถตรวจสอบบัญชี รายรับรายจ่ายได้ ๕. แสดงบัญชีรายรับรายจ่ายต่อสาธารณะอย่าง เปิดเผย
ความ รับผิดชอบ	มอบหมายหน้าที่รับผิดชอบ ปลูกฝังจิตสำนึก	๑. มอบหมายหน้าที่ให้ผู้ร่วมงานอย่างชัดเจน เป็นลายลักษณ์อักษรหรือวาจา ๒. มอบหมายหน้าที่ตามความรู้ความสามารถ ของบุคคล ๓. ติดตามการทำงานของผู้ที่ได้รับมอบหมาย ๔. มีการสร้างจิตสำนึกในการทำงานของตน ๕. ให้กำลังใจต่อการทำหน้าที่
นิติธรรม	เป็นไปตามพระธรรมวินัย ไม่ขัดกฎหมาย	๑. การเผยแพร่ดำเนินการในกรอบของพระธรรม วินัย ๒. เนื้อหาของการเผยแพร่อยู่นในหลักธรรมะของ พระพุทธเจ้า ๓. ดำเนินการเผยแพร่ในกรอบของกฎหมาย บ้านเมือง ๔. ดำเนินการเผยแพร่ตามกฎหมาย ระเบียบ คำสั่ง มหาเถรสมาคม ๕. การเผยแพร่มีแนวทางส่งเสริมจารีตวัฒนธรรม อันดีงามของสังคมไทย

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
ประสิทธิภาพ	มีแผนงาน มีการพัฒนาศักยภาพ	๑. มีแผนการดำเนินการเผยแพร่ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ๒. มีการวางแผนเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรในการเผยแพร่ ๓. มีการจัดสรรงบประมาณไว้เพื่อการเผยแพร่เป็นสัดส่วน ๔. มีการพัฒนาศักยภาพบุคลากรเกี่ยวกับการเผยแพร่ ๕. มีการใช้ทรัพยากรในการดำเนินการเผยแพร่อย่างประหยัดและคุ้มค่า
ประสิทธิผล	มีการประเมินผล มีผลตอบรับที่ดี	๑. มีการประเมินผลการดำเนินการเผยแพร่ทุกครั้ง ๒. มีสถิติและข้อมูลการดำเนินการ ๓. มีแนวทางการพัฒนาเพื่อปรับปรุงและแก้ไขการดำเนินการ ๔. การเผยแพร่สร้างความสุขและสามัคคีในชุมชน ๕. การเผยแพร่สร้างความเข้าใจหลักธรรมของศาสนา

๔.๓ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการศาสนศึกษา

การศาสนศึกษาเป็นงานหลักอีกงานหนึ่งของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา อันเนื่องมาจากหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ทรงเน้นไปที่การศึกษาให้เข้าใจในเนื้อหาของหลักคำสอน เพื่อใช้เป็นหลักในการดำรงชีพอย่างมีความสุขและเป็นหลักในการปฏิบัติให้ถูกต้องตามแนวทางไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ ปัญญา การศึกษาจึงเป็นงานที่พระสงฆ์ต้องทำตลอดชีวิตของการเป็นนิกบวช ทั้งการศึกษาในแง่ของปริยัติศึกษา คือ การศึกษาหลักคำสอนจากการอ่าน การเขียน การฟัง การคิดวิเคราะห์ และในแง่ของปฏิบัติศึกษา คือ การฝึกปฏิบัติตามหลักธรรมที่เรียนมา ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ด้านได้แก่ สมถกรรมฐาน และ วิปัสสนากรรมฐาน ทั้งนี้ ในงานวิจัยนี้ การศาสนศึกษา หมายถึงเฉพาะการศึกษาด้านปริยัติ ที่คณะสงฆ์ไทยมีการจัดระบบการศึกษาเป็นแบบแผนชัดเจน

จากการศึกษา สามารถจัดทำตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้านได้ดังนี้

๔.๓.๑ ด้านการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า งานด้านศาสนศึกษาที่มีลักษณะการมีส่วนร่วม คือ การที่บุคลากรผู้ร่วมงานมีส่วนในการคิดตั้งแต่ระดับแนวนโยบาย แนวทางการปฏิบัติ และการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอน ส่วนในระดับวัด เจ้าอาวาสหรือคณะสงฆ์ภายในวัดต้องมีส่วนร่วมในการจัดบรรยากาศให้เกิดการเรียนการสอนหลักธรรม กระตุ้นให้เกิดแรงบันดาลใจให้อยากเรียนหลักธรรม ตลอดจนชุมชนรอบวัดก็ต้องมีการสนับสนุนให้พระสงฆ์เรียนรู้หลักธรรม

จากการสัมภาษณ์ ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ความเห็นสอดคล้องกัน คือ งานศาสนศึกษาเป็นงานหลักเป็นงานสำคัญหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นงานเพื่อการอยู่รอดของพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ทุกรูปทุกวัดต้องช่วยกันในการดำเนินการ การจัดการศาสนศึกษาต้องช่วยกัน^{๙๓} ทั้งด้านพระสงฆ์และฆราวาสผู้อุปัชฌ์ หากพระสงฆ์และฆราวาสผู้อุปัชฌ์ไม่ช่วยกัน งานก็ไม่สามารถดำเนินการได้ ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังต่อไปนี้

๑. มีคณะกรรมการ

จากการสัมภาษณ์ สรุปความได้ว่า การทำงานการศาสนศึกษา ต้องมีคณะกรรมการ อาจจะเป็นพระสงฆ์ภายในวัด ในเขตตำบล หรือผู้ที่มีความรู้ พร้อมทั้งฆราวาสอีกส่วนหนึ่ง มาช่วยกันทำงานการศึกษา ถ้าให้แต่ละวัดทำกันเองอาจไม่มีกำลังเพียงพอเพราะแต่ละวัดมีขนาดเล็ก^{๙๔}

ในวัดขนาดใหญ่ที่เป็นสำนักเรียน การดำเนินการศาสนศึกษาที่มีส่วนร่วม จะต้องรู้แน่ชัดว่าใครรับผิดชอบงานการจัดการศาสนศึกษาของวัด เพื่อให้ชัดเจนว่ามีเจ้าภาพหรือเจ้าของงานในการบริหารจัดการ ดังนั้นจึงต้องตั้งคณะกรรมการขึ้นมาคณะหนึ่ง คณะกรรมการต้องมีส่วนร่วมกันระหว่างพระสงฆ์ ฆราวาสผู้อุปัชฌ์วัด และผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการ^{๙๕}

๒. มีกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม

จากการสัมภาษณ์ สรุปความได้ว่า หากให้พระสงฆ์แต่ละวัดแต่ละตำบลหรือให้ฆราวาสเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ก็ต้องให้เขามีบทบาทในการจัดการศึกษาด้วย เพื่อให้เกียรติบุคคลผู้ร่วมงาน^{๙๖}

ในการสร้างการมีส่วนร่วม จะต้องมีการกระบวนการให้เกิดการอยากมีส่วนร่วม เช่น พระครูสุตธรรมประคุณ กล่าวว่า มีการประชุมอย่างสม่ำเสมอเพื่อรับฟังความคิดเห็นและการเสนอแนวทางใหม่ๆ ในการช่วยกันพัฒนาการบริหารจัดการ การช่วยกันพัฒนาบุคลากร เป็นต้น^{๙๗} พระมหานิรุตต์ อนุตตโร ให้ความเห็นว่า หากไม่มีกระบวนการในการสร้างการมีส่วนร่วม คณะกรรมการที่

^{๙๓} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๙๔} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๙๕} สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๖} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๙๗} สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมประคุณ, วัดสระเพลง, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

ตั้งขึ้นหรือหน่วยงาน องค์กรต่างๆ และภาคประชาชน ก็ไม่เห็นความสำคัญของการจัดการศึกษา หากเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในการร่วมคิดร่วมทำ เท่ากับเป็นการให้เกียรติและให้ความสำคัญผู้ร่วมงาน ก็จะทำให้เกิดการอยากมีส่วนร่วม^{๙๘}

๓. มีการกระจายอำนาจหน้าที่

จากการสัมภาษณ์สรุปความได้ว่า การให้บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ต้องกระจายอำนาจหน้าที่ให้ผู้มีส่วนร่วม เช่น อำนาจหน้าที่ในการจัดการเรียนการสอน อำนาจหน้าที่ในการจัดซื้อวัสดุสิ่งของเกี่ยวกับการเรียน เป็นต้น^{๙๙}

งานการศึกษาไม่สามารถดำเนินการโดยเจ้าอาวาสหรือคณะกรรมการคนใดคนหนึ่งได้ ต้องมีการกระจายอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจให้ผู้ร่วมงานด้วย พระพิศาลปริยัติการ ให้ความเห็นว่า ได้มอบอำนาจหน้าที่ในการจัดตารางเรียน อำนาจหน้าที่ในการให้ความดีความชอบ อำนาจหน้าที่ในการจัดซื้อจัดหาพัสดุการเรียนการสอน ให้พระสงฆ์ลูกวัดช่วยเหลือ เมื่อมีการกระจายอำนาจการตัดสินใจให้ผู้ร่วมงาน สิ่งที่จะตามมาก็คือ ความรับผิดชอบในหน้าที่ เพราะบุคคลนั้นๆได้รับความไว้วางใจจากเจ้าอาวาสหรือคณะกรรมการแล้ว^{๑๐๐}

๔. มีภาคีจากภาคประชาชน

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ขาดการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนหรือฆราวาสไม่ได้ เพราะการมีส่วนร่วมที่เกิดจากภาคฆราวาสเป็นการสนับสนุนหรืออุปถัมภ์ให้สามารถจัดการศึกษาได้^{๑๐๑}

ช่วยให้การจัดการศึกษามีคุณภาพ พระครูศรีสิทธิวิธาน ให้ความเห็นว่า ถ้าให้ประชาชนหรือชุมชนช่วยดูแลความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ รวมถึงสนับสนุนกิจกรรมการศึกษาของพระสงฆ์ พระสงฆ์มักตั้งใจศึกษาเล่าเรียนเพราะคิดว่าเป็นการตอบแทนบุญคุณการอุปถัมภ์และความคาดหวังของชุมชน จึงมีลักษณะของการกำกับควบคุมพฤติกรรมการศึกษาเล่าเรียนของพระสงฆ์ไปในตัว หากพระสงฆ์ไม่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน อาจถูกชาวบ้านตำหนิได้ ภาคีจากภาคประชาชนจึงเป็นส่วนร่วมที่ขาดไม่ได้ในการจัดการศึกษาของพระสงฆ์^{๑๐๒}

กล่าวโดยสรุป การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ต้องจัดในรูปแบบคณะกรรมการ สร้างกระบวนการมีส่วนร่วม กระจายอำนาจหน้าที่ให้กับผู้เข้ามามีส่วนร่วม และสร้างภาคีเครือข่ายจากภาคประชาชนให้เข้ามาอุปถัมภ์การจัดการศึกษา

^{๙๘} สัมภาษณ์ สัมภาษณ์, พระมหานิรุตต์ อนุตตโร, วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๙๙} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ สัมภาษณ์, พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๑} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๐๒} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

๔.๓.๒ ด้านความโปร่งใส

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า งานด้านศาสนศึกษาที่มีลักษณะการมีส่วนร่วม คือ การที่บุคลากรผู้ร่วมงานมีส่วนในการคิดตั้งแต่ระดับนโยบาย แนวทางการปฏิบัติ และการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอน ส่วนในระดับวัด เจ้าอาวาสหรือคณะสงฆ์ภายในวัดต้องมีส่วนร่วมในการจัดบรรยากาศให้เกิดการเรียนการสอนหลักธรรม กระตุ้นให้เกิดแรงบันดาลใจให้อยากเรียนหลักธรรม ตลอดจนชุมชนรอบวัดก็ต้องมีการสนับสนุนให้พระสงฆ์เรียนรู้หลักธรรม

จากการสัมภาษณ์ พบว่า ทุกวัดให้ความสำคัญกับความโปร่งใสในการจัดการศาสนศึกษา โดยเน้นที่ความโปร่งใสด้านบัญชีรายรับรายจ่ายเกี่ยวกับการดำเนินการ และความโปร่งใสเกี่ยวกับจำนวนนักเรียน ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบรวมได้ดังนี้

๑. จัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายชัดเจน

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า มีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายเกี่ยวกับการจัดศาสนศึกษา ส่วนใหญ่เป็นค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอุปกรณ์การเรียนการสอน ส่วนค่าบุคลากรหรือเงินเดือนตอบแทนผู้สอน ใช้จ่ายอามากกว่า^{๑๐๓}

การดำเนินงานด้านศาสนศึกษามีค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้อง พระพิศาลปริยัติการ ให้ความเห็นว่า การจัดศาสนศึกษามีค่าวัสดุอุปกรณ์ ค่าตอบแทนผู้สอน ค่าจัดกิจกรรมอบรม หากเป็นวัดขนาดใหญ่ มีจำนวนพระภิกษุสามเณรมาก ค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง ต้องมีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายแยกเป็นสัดส่วนต่างหากจากรายรับรายจ่ายด้านอื่น รายรับอาจจะมาจากการสนับสนุนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานพระพุทธศาสนา จากผู้ทำบุญทั่วไป ต้องจัดทำบัญชีให้ชัดเจน มีการเปรียบเทียบค่าใช้จ่ายแต่ละปีเพื่อดูสถิติว่าค่าใช้จ่ายลดลงหรือสูงขึ้น^{๑๐๔}

๒. ตรวจสอบได้

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า มีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายแสดงแก่ญาติโยมที่มาทำบุญที่วัดให้ได้รับทราบ การจัดส่งบัญชีนักเรียนตรงตามจำนวนจริง หากได้รับงบประมาณสนับสนุนก็มีการใช้จ่ายในการศาสนศึกษาจริง^{๑๐๕}

การจัดทำบัญชีมีการประกาศให้ทราบอย่างเปิดเผยเป็นรายปี โดยวิธีการที่เหมาะสม เช่น พระครูศรีสิทธิวิธานกล่าวว่า ที่วัดใช้วิธีตีประกาศ จัดพิมพ์เป็นหนังสือ หรือประกาศให้ญาติโยมทราบ เปิดโอกาสให้ผู้สงสัยได้ซักถามหรือตรวจสอบด้วย การจัดทำบัญชีมีการเก็บหลักฐานการใช้จ่ายชัดเจน^{๑๐๖}

^{๑๐๓} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๐๔} สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๕} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๐๖} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

กล่าวโดยสรุป ในด้านความโปร่งใสของการจัดการศาสนศึกษา มีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายอย่างชัดเจน แยกบัญชีการศาสนศึกษาออกจากบัญชีประเภทอื่น และมีการประกาศรายรับรายจ่ายให้ทราบอย่างเปิดเผย

๔.๓.๓ ด้านความรับผิดชอบ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ความรับผิดชอบมีความสำคัญในฐานะเป็นรากฐานของการศึกษา คือ พระภิกษุสามเณรต้องมีส่วนรับผิดชอบต่อการศึกษาเป็นหน้าที่ที่ตนเองจะต้องรับผิดชอบ เอาใจใส่การศึกษา ในฐานะผู้ที่สืบทอดพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

จากการสัมภาษณ์ พบว่า ทุกวัดให้ความเห็นสอดคล้องกัน คือ การที่พระภิกษุสามเณรจะศึกษาได้ดีมีคุณภาพ ส่วนหนึ่งมาจากความรับผิดชอบส่วนบุคคล แต่หากคิดในแง่ของระบบการจัดการศึกษา องค์กรที่จะต้องรับผิดชอบมากที่สุดไม่ใช่สำนักเรียนใหญ่โต แต่คือวัดวาอารามทั่วไป เพราะวัดเป็นหน่วยปกครองที่เล็กที่สุดแต่สำคัญที่สุด พระภิกษุสามเณรล้วนอยู่ในปกครองของวัดใดวัดหนึ่ง วัดจึงต้องรับผิดชอบในการจัดการศาสนศึกษา ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ ดังนี้

๑. รับภาระการจัดการศึกษา

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า ทุกวัดรับภาระด้านการศาสนศึกษา เพียงแต่มีจำนวนมากน้อยแตกต่างกันตามจำนวนผู้เรียน แต่มีการอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยอย่างสม่ำเสมอ^{๑๐๗}

วัดเป็นหน่วยการปกครองที่เล็กที่สุดขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีหน้าที่รับนโยบายจากองค์กรปกครองสูงสุดของคณะสงฆ์คือมหาเถรสมาคม หน้าที่ที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือการจัดการศึกษาให้กับพระภิกษุสามเณรในปกครอง ดังนั้น หากวัดแต่ละวัดรับผิดชอบจัดการศึกษาภายในวัดของตนให้เรียบร้อย พระภิกษุสามเณรก็จะมีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัยมากขึ้น สามารถปฏิบัติตนให้ถูกต้องได้ พระครูศรีสิทธิวิธาน ให้ความเห็นว่า แม้ว่าจะเป็นวัดเล็กๆก็ตาม แต่เจ้าอาวาสก็ควรหาวิธีให้พระภิกษุสามเณรในปกครองได้ศึกษาเล่าเรียน เช่น จัดหาพระที่มีความรู้มาสอน หรือนำพระภิกษุสามเณรไปเรียนยังสำนักเรียนใกล้ๆ หรือจัดอบรมเป็นบางช่วง เป็นต้น^{๑๐๘}

๒. จัดบรรยากาศของการเรียนรู้

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดสรุปได้ว่า การจัดการเรียนการสอนศาสนศึกษาต้องสร้างบรรยากาศของวัดให้เหมาะแก่การเรียนรู้ด้วย โดยเฉพาะเกี่ยวกับกฎระเบียบ ความมีวินัยในการเรียนการสอน^{๑๐๙}

การศึกษาของพระภิกษุสามเณรภายในวัดต้องมีบรรยากาศของการเรียนรู้ด้วย เช่น จัดแบ่งเวลาเรียนให้เหมาะสม เข้มงวดกวดขันให้พระสงฆ์สามเณรเรียนหนังสือ เป็นต้น หากไม่มีการ

^{๑๐๗} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๐๘} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะป็น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๙} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

จัดบรรยากาศของการเรียนรู้ ก็อาจทำให้การเรียนการสอนไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร พระพิศาลปริยัติการ^{๑๑๐} ให้ความเห็นว่า ถ้าวัดที่กำลังก่อสร้าง หากให้พระภิกษุสามเณรทำงานก่อสร้างเป็นส่วนใหญ่ การเล่าเรียนก็อาจขาดช่วงได้ หรือวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว หากพระภิกษุสามเณรมัวแต่ต้อนรับญาติโยม ก็ไม่มีเวลาที่จะเรียนหนังสือ ดังนั้น การจัดบรรยากาศของการเรียนรู้ก็ต้องจัดสรรเวลา การเล่าเรียนให้มีเวลาพอเพียง ไม่ทำงานด้านอื่นมากเกินไป และหากภายในวัดปล่อยปละละเลยไม่เข้มงวดกวดขันให้มีการเล่าเรียน พระภิกษุสามเณรก็อาจไม่สนใจการเรียน

กล่าวโดยสรุป ความรับผิดชอบในด้านศาสนศึกษาเกิดจากความเอาใจใส่ในการรับภาระธุระเกี่ยวกับการศาสนศึกษา ให้ถือว่าเป็นหน้าที่ที่ต้องทำเพื่อพระศาสนา ต้องจัดบรรยากาศให้เอื้อต่อการเรียนรู้

๔.๓.๔ ด้านความนิติธรรม

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า การรักษาพระธรรมวินัย ความเป็นระเบียบแบบแผนของคณะสงฆ์ การปฏิบัติตามนโยบายของคณะสงฆ์ เกี่ยวข้องกับการจัดการศาสนศึกษาโดยตรง

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ความเห็นสอดคล้องกันว่า งานด้านศาสนศึกษา เป็นงานที่รักษาแบบแผนของคณะสงฆ์ไทย เพราะการศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นเป็นหน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ หากไม่มีการเล่าเรียนพระธรรมวินัย พุทธศาสนาก็อาจสูญสิ้นไปได้ โดยสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. รักษาระเบียบแบบแผนของคณะสงฆ์

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า การเรียนการสอนศาสนศึกษาเป็นระเบียบแบบแผนของคณะสงฆ์ที่ต้องรักษาไว้ หากไม่รักษาระเบียบแบบแผนนี้ไว้ ต่อไปก็จะสูญหายและคณะสงฆ์ก็จะสูญเสียอัตลักษณ์ของตนไป^{๑๑๑}

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คณะสงฆ์ไทยมีการจัดการศาสนศึกษามาโดยตลอด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้เล่าเรียนพระธรรมวินัยในส่วนที่เป็นปริยัติศึกษา ทั้งในระดับธรรมศึกษาและบาลีศึกษา มีหลักสูตรเล่าเรียนเป็นระดับชั้น พระภิกษุสามเณรที่บวชเข้ามาแล้วก็ควรได้เล่าเรียนพระธรรมวินัยตามหลักสูตรของคณะสงฆ์ก่อน โดยเฉพาะในระดับธรรมศึกษา เพื่อให้รู้พระธรรมวินัยในเบื้องต้น เป็นการรักษาระเบียบแบบแผนทางการศึกษาของคณะสงฆ์ พระมหานิรุตต์ อนุตตโร ให้ความเห็นว่า หากพระภิกษุสามเณรไม่เล่าเรียนพระธรรมวินัยในเบื้องต้นนี้ การศึกษาของสงฆ์ไม่มีผู้สืบธุระ ดังนั้น วัดแต่ละวัด เจ้าอาวาสจะต้องกวดขันให้พระภิกษุสามเณรเล่าเรียนพระธรรมวินัยในเบื้องต้น เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาระดับสูงขึ้นไป^{๑๑๒}

^{๑๑๐} สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๑๑} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๑๒} สัมภาษณ์ พระมหานิรุตต์ อนุตตโร, วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

๒. ปฏิบัติตามนโยบายของคณะสงฆ์

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า การจัดการศาสนศึกษาเป็นการปฏิบัติตามนโยบายของมหาเถรสมาคม เป็นการรักษาจริยาของพระสังฆาธิการที่ต้องเอาใจใส่ต่อนโยบาย^{๑๑๓}

การจัดการศาสนศึกษาทั้งในระดับประถมศึกษาและบาลีศึกษา คณะสงฆ์ได้ให้ความสำคัญในฐานะงานที่เป็นรากฐานของพุทธศาสนา พระพิศาลปริยัติการ ให้ทัศนะว่า ตามจารีตแล้ว พระมหากษัตริย์ทุกๆพระองค์ก็ได้อุปถัมภ์การเล่าเรียนของพระสงฆ์มาแต่เดิม และทรงฝากเป็นธุระให้เจ้าอาวาสหรือเจ้าคณะระดับต่างๆเอาใจใส่พระภิกษุสามเณรให้ได้รับการสั่งสอนพระธรรมวินัย วัดแต่ละวัดจึงต้องปฏิบัติตามนโยบายของคณะสงฆ์ในการส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรให้ได้รับการศึกษาพระธรรมวินัย^{๑๑๔}

กล่าวโดยสรุป การจัดการศาสนศึกษาเป็นการรักษาระเบียบแบบแผนของคณะสงฆ์ รักษาอัตลักษณ์ของคณะสงฆ์ และเป็นการสานต่อนโยบายของมหาเถรสมาคม เป็นการรักษาจริยาของพระสังฆาธิการ

๔.๓.๕ ด้านประสิทธิภาพ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ประสิทธิภาพการจัดการศาสนศึกษาเกิดจากการวางแผนและการปฏิบัติให้เป็นไปตามแผน

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นสอดคล้องกันว่า ประสิทธิภาพของการจัดการศาสนศึกษาของวัดเกิดจากการเอาใจใส่ของเจ้าอาวาสหรือเจ้าสำนักเรียน และการเอาใจใส่ของผู้สอน ส่วนการวางแผนการจัดการเรียนการสอนนั้นยังมีค่อนข้างน้อย มีเพียงแผนการจัดตารางเรียนในแต่ละปี ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากการจัดการศาสนศึกษาของคณะสงฆ์ค่อนข้างคงที่ ได้แก่ หลักสูตรไม่มีการเปลี่ยนแปลงเหมือนการจัดการศึกษาอื่นๆ แผนการจัดการจึงไม่เปลี่ยนแปลงมากนักในแต่ละปี โดยสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบรวมได้ดังนี้

๑. ให้ความสำคัญต่อการจัดการศึกษา

จากการสัมภาษณ์พอสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ เจ้าอาวาสในฐานะผู้เกี่ยวข้องกับนโยบายต้องชัดเจนว่าเป็นผู้เอาใจใส่ต่อการศึกษา ให้ความสำคัญต่อการศึกษา ซึ่งมีผลต่อการสนับสนุนการศึกษา^{๑๑๕}

เจ้าอาวาสหรือเจ้าสำนักเรียนซึ่งเป็นผู้นำต้องให้ความสำคัญกับการจัดการศึกษา การจัดการศาสนศึกษาจึงจะบรรลุผลสำเร็จ พระพิศาลปริยัติการ ให้ความเห็นว่า การศาสนศึกษาไม่เหมือนการจัดการศึกษาประเภทอื่น เนื่องจากแรงจูงใจมีน้อย ผู้เรียนไม่ค่อยให้ความสำคัญเพราะคิด

^{๑๑๓} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๑๔} สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๑๕} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

ว่าเรียนไปแล้วไม่สามารถนำไปสมัครงานหรือใช้ประโยชน์อย่างอื่นได้ นอกจากเรียนเพื่อความรู้ หากเจ้าอาวาสหรือเจ้าสำนักเรียนไม่เห็นความสำคัญ ก็ยากที่จะประสบความสำเร็จ เมื่อเห็นความสำคัญของการศาสนศึกษาแล้ว ทั้งผู้สอนและผู้เรียนก็ต้องอุทิศตนให้กับการศึกษาเล่าเรียนด้วย ผู้สอนต้องลดภาระงานด้านอื่น เช่น งานก่อสร้าง กิจนิมนต์ เป็นต้น หุ่่มเทให้กับการสอนจริงๆ แม้จะมีนักเรียนเพียงคนเดียวก็ต้องสอน^{๑๑๖}

๒. ใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า เงินสนับสนุนการจัดการศึกษาของพระสงฆ์มีน้อย เพราะฉะนั้นต้องมีการบริหารจัดการให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า ใช้จ่ายเงินให้เกิดประโยชน์สูงสุด^{๑๑๗}

การจัดการศึกษาจะมีประสิทธิภาพ จะต้องเกิดจากการบริหารทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ เช่น พระมหานิรุตต์ อนุตตโร กล่าวว่า มีครูเพียงคนเดียว แต่นักเรียนมีหลายชั้น ก็ต้องใช้ครูคนเดียวให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด โดยการสับเปลี่ยนเวลาเรียนระหว่างชั้น เป็นต้น ทรัพยากรทุกอย่างมีจำกัด ทั้งเงินงบประมาณและบุคลากร ต้องใช้ให้เกิดความคุ้มค่ามากที่สุด^{๑๑๘}

กล่าวโดยสรุป ในด้านประสิทธิภาพของงานศาสนศึกษา การบริหารจัดการวัดคือเจ้าอาวาสต้องเอาใจใส่ด้านการศึกษา ให้ความสำคัญต่อการศึกษา และต้องใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

๔.๓.๖ ด้านประสิทธิผล

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ประสิทธิภาพของการศาสนศึกษา ได้แก่ ผู้เรียนมีคุณภาพ สามารถสอนธรรมะหรือหลักพระพุทธศาสนาแก่พุทธศาสนิกชนได้

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ความเห็นสอดคล้องกันว่าการผลจากการเล่าเรียนพระธรรมวินัยหรือศาสนศึกษานั้นก็คือ พระภิกษุสามเณรมีความรู้ความสามารถที่จะสอนธรรมะแก่ญาติโยมได้ และทำตนให้เป็นที่เลื่อมใสศรัทธา ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. มีความรู้

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า การจัดการศาสนศึกษาที่ได้ผลก็คือผู้เรียนมีความรู้เหมาะสมกับที่รับการศึกษา หากผู้เรียนไม่เกิดความรู้ การจัดการศาสนศึกษาก็ถือว่าล้มเหลว^{๑๑๙}

^{๑๑๖} สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๑๗} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๑๘} สัมภาษณ์ พระมหานิรุตต์ อนุตตโร, วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๑๑๙} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

พระภิกษุสามเณรที่เล่าเรียนแล้ว ควรมีความรู้พอที่จะอธิบายหรือสอนหลักธรรมแก่ญาติโยมได้ เพราะเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะต้องทำ ดังที่ พระครูศรีสิทธิวิธาน ให้ความเห็นว่า หากพระสงฆ์เล่าเรียนแล้วไม่มีความรู้พอที่จะสอนธรรมะญาติโยมได้ ก็เป็นการสูญเสียประโยชน์ในการจัดการเรียนการสอน ประสิทธิภาพจากการจัดการเรียนการสอนของวัดต่างๆ จึงต้องคว่าพระภิกษุสามเณรมีความรู้พอที่จะทำหน้าที่ได้หรือไม่ หากเป็นการเรียนเพื่อให้สอบผ่านเพียงอย่างเดียวก็ทำให้ศาสนาเสียประโยชน์ไป^{๑๒๐}

๒. มีความน่าศรัทธา

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า การจัดการศาสนศึกษาที่ได้ผลนอกจากความรู้แล้วก็คือ ผู้เรียนหรือพระสงฆ์สามเณรมีวัตรปฏิบัติที่น่าศรัทธา น่าเคารพเลื่อมใส ดำรงตนตามหลักการของพระพุทธศาสนา^{๑๒๑}

ประสิทธิผลของการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย ไม่อาจประเมินได้จากความรู้ของผู้เรียนได้อย่างเดียว แต่ผู้เรียนต้องมีศีลาจารวัตรเป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธาด้วย บุคคลทั่วไปเรียนแล้วจะประพฤติตัวอย่างไรก็ได้ พระครูศรีสิทธิวิธาน กล่าวว่า เรียนจบระดับด็อกเตอร์แล้วจะกินเหล้าก็ไม่มีใครตำหนิ เพราะสังคมไม่มีทัศนคติให้บุคคลทั่วไปต้องเคร่งครัดในศีล แต่พระภิกษุสามเณรเรียนแล้วต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัย^{๑๒๒} ส่วนพระทวี ปคุณธมโม กล่าวว่า เนื่องจากเป็นวิถีชีวิตของนักบวช หากพระภิกษุสามเณรทำตัวไม่น่าเลื่อมใส สังคมไทยมักตำหนิและชี้ว่าพระสงฆ์ขาดการศึกษาพระธรรมวินัยที่ถูกต้อง^{๑๒๓}

กล่าวโดยสรุป การจัดการด้านศาสนศึกษาของวัดจะมีประสิทธิผลหรือถือว่าประสบความสำเร็จนั้น ผู้เรียนหรือพระสงฆ์สามเณรจะต้องมีความรู้เหมาะสมตามที่ได้รับการศึกษา และต้องมีวัตรปฏิบัติที่น่าศรัทธา น่าเคารพเลื่อมใส เป็นที่นับถือของชาวบ้าน

^{๑๒๐} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๒๑} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๒๒} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๒๓} สัมภาษณ์ พระทวี ปคุณธมโม, วัดพุทธา, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

ผลจากการศึกษาธรรมาภิบาลเชิงพุทธในด้านการศาสนศึกษา สามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมและตัวชี้วัดได้ ดังนี้

ตารางที่ ๔.๓ ตารางแสดงองค์ประกอบและสังเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ในด้านงานศาสนศึกษา

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
การมีส่วนร่วม	๑. มีคณะกรรมการ ๒. มีกระบวนการสร้าง การมีส่วนร่วม ๓. มีการกระจาย อำนาจหน้าที่	๑. มีการแต่งตั้งคณะกรรมการเกี่ยวกับการศาสนศึกษา ของวัด ๒. มีการประชุมปรึกษาหารือในการจัดการศาสนศึกษา ๓. เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานได้แสดงความคิดเห็น ๔. กระจายงานให้ผู้ร่วมงานมีส่วนในการตัดสินใจ ๕. ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนการจัดการ การศึกษา
ความโปร่งใส	๑. จัดทำบัญชีรายรับ รายจ่ายชัดเจน ๒. ตรวจสอบได้	๑. มีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายการดำเนินการอย่าง ชัดเจน ๒. มีการแสดงบัญชีรายรับรายจ่ายอย่างเปิดเผย ๓. เปิดโอกาสให้ชุมชนตรวจสอบบัญชีรายรับรายจ่าย ได้ ๔. เงินที่ได้รับเพื่อการอุปถัมภ์การศึกษามีการแยกบัญชี จากส่วนอื่น ๕. การส่งรายชื่อผู้เรียนเป็นไปตามข้อเท็จจริง
ความ รับผิดชอบ	รับภาระการจัด การศึกษา จัดบรรยากาศของการ เรียนรู้	๑. วัดมีการจัดการศาสนศึกษา ๒. วัดสนับสนุนการจัดการศึกษาอย่างเพียงพอ ๓. มีการกวาดขันให้มีการเล่าเรียนพระธรรมวินัย ๔. ผู้สอนอุทิศตนให้กับการเรียนการสอน ๕. มีการลดภาระงานด้านอื่นที่กระทบต่อการเรียนการ สอน

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
นิติธรรม	รักษาระเบียบแบบแผน ของคณะสงฆ์ ปฏิบัติตามนโยบาย และจารีตของคณะสงฆ์	<ol style="list-style-type: none"> ๑. มีกฎหรือกติกาของวัดกวดขันให้พระสงฆ์เล่าเรียนพระธรรมวินัย ๒. ให้การอบรมก่อนบวชแก่ผู้ขอบวชในระยะเวลาที่เหมาะสม ๓. ให้การอบรมพระธรรมวินัยแก่ผู้บวชใหม่ แม้จะบวชเพียงระยะสั้น ๔. ให้การสั่งสอนอบรมแก่ผู้บวชทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ ๕. ส่งผู้เรียนเข้าสอบตามระเบียบแบบแผนของคณะสงฆ์ หรือมีการประเมินความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับพระธรรมวินัย
ประสิทธิภาพ	มีนโยบายส่งเสริม การศึกษา มีการใช้ทรัพยากรอย่าง คุ้มค่า	<ol style="list-style-type: none"> ๑. มีแผนงานเกี่ยวกับการศาสนศึกษา ๒. จัดงบประมาณไว้เพื่อการศาสนศึกษา ๓. จัดหาวัสดุอุปกรณ์การศึกษาให้กับผู้สอนและผู้เรียน ๔. ผู้สอนและผู้เรียนอุทิศตนเพื่อการศึกษ ๕. จัดบรรยากาศของวัดให้เป็นสถานที่เรียนรู้
ประสิทธิผล	มีความรู้ มีความน่าศรัทธา	<ol style="list-style-type: none"> ๑. จำนวนผู้เรียนสอบผ่านหลักสูตรของคณะสงฆ์ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ หรือมีผลการประเมินผู้บวชใหม่/ผู้เรียนบรรลุตามเป้าหมายที่กำหนด ๒. ผู้เรียนเข้าใจหลักธรรมตามระดับที่ตนเรียนมาได้ ๓. ไม่มีข้อร้องเรียนจากชุมชนต่อพฤติกรรมของพระสงฆ์ ๔. พระสงฆ์ภายในวัดมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ๕. มีพระสงฆ์เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชุมชน

๔.๔ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านสาธารณูปการ

งานสาธารณูปการเป็นงานเสริมของคณะสงฆ์ คณะสงฆ์ไม่มีนโยบายให้พระสงฆ์รับผิดชอบงานสาธารณูปการหรืองานก่อสร้างเป็นหลัก เพราะงานก่อสร้างวัดนั้นดดยส่วนใหญ่เป็นหน้าที่ของไวยาวัจกรหรือฆราวาสผู้อุปถัมภ์วัด เจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์เพียงแต่ต้องดูแลให้การก่อสร้างเป็นไปโดยเรียบร้อย แต่ทั้งนี้ งานสาธารณูปการก็เป็นงานที่ทุกวัดดำเนินการอยู่ทั้งสิ้น เพราะวัดมีการก่อสร้างเสนาสนะเพื่อใช้สอย แม้ว่าจะมีฆราวาสรับผิดชอบในการก่อสร้างก็ตาม แต่ก็ต้องอยู่ในการดูแลของเจ้าอาวาสวัดนั้นๆ

จากการศึกษา สามารถจัดทำตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้านได้ดังนี้

๔.๔.๑ ด้านการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า งานสาธารณูปการหรือการก่อสร้างของวัดนั้น ต้องเกิดจากการมีส่วนร่วม โดยพระธรรมวินัยกำหนดให้การก่อสร้างของวัดต้องขออนุญาตสงฆ์ ให้สงฆ์กำหนดที่ให้ก่อน การก่อสร้างภายในวัดต้องปรึกษาหรือชาวบ้านผู้อุปถัมภ์วัด

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ทุกวัดให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการก่อสร้างอย่างมาก โดยมีแนวคิดสอดคล้องกันคือ ชาวบ้านเป็นผู้อุปถัมภ์วัด การจะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เป็นการรบกวนชาวบ้าน ก็ต้องปรึกษาหารือชาวบ้านก่อน ยกเว้นการก่อสร้างนั้นใช้งบประมาณน้อย ไม่รบกวนชาวบ้านมาก สามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. ร่วมคิด

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า งานสาธารณูปการหรืองานก่อสร้างเป็นงานที่ต้องรับผิดชอบมาก มีรายละเอียดเยอะ ต้องใช้เงินทุนมหาศาล ดังนั้น การดำเนินการต้องร่วมกันคิด^{๑๒๔}

ในการก่อสร้างต้องมีการปรึกษาหารือเพื่อให้ระดมความคิดก่อน ดังที่ พระใบฎีกาเอกชัย สุรสิขโส กล่าวว่า การก่อสร้างเสนาสนะต่างๆ ควรปรึกษาหารือก่อนการดำเนินการ ทั้งคณะสงฆ์และญาติโยมผู้อุปถัมภ์วัด เปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นอย่างหลากหลายเพื่อนำไปสู่ข้อสรุปที่เหมาะสมที่สุด หลังจากการปรึกษาหารือแล้วได้ข้อตกลงร่วมกันอย่างไรก็ควรเคารพข้อตกลงนั้น^{๑๒๕}

^{๑๒๔} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๒๕} สัมภาษณ์ พระใบฎีกาเอกชัย สุรสิขโส, วัดใหม่ประชาราม, ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

๒. ร่วมทำ

การสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปความได้ว่า งานสาธารณูปการต้องอาศัยการร่วมทำ ร่วมทำในที่นี้คือการร่วมกันดำเนินงาน ตั้งแต่การจัดหาทุนทรัพย์ การจัดหาบุคลากร และการดำเนินการทั้งหมด^{๑๒๖}

การก่อสร้างภายในวัดต้องใช้งบประมาณและระยะเวลาในการก่อสร้าง ซึ่งงบประมาณนั้นส่วนใหญ่ได้มาจากประชาชนผู้มีจิตศรัทธา การดำเนินการจึงต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย ตั้งแต่การจัดหาทุนทรัพย์ในการก่อสร้าง การจัดหาวัสดุสิ่งของ การจัดหาแรงงาน ฯลฯ พระทวี ปุคณธมโมให้ความเห็นว่า บางโครงการก่อสร้างวัดอาจไม่ต้องจ่ายค่าแรงงานเพราะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านในการช่วยกันก่อสร้าง ความร่วมมือจะเกิดขึ้นได้จากการมีข้อตกลงร่วมกัน มีการมอบหมายภาระงานให้แก่แต่ละคนแต่ละฝ่ายรับผิดชอบ^{๑๒๗}

กล่าวโดยสรุป งานสาธารณูปการต้องอาศัยการมีส่วนร่วม เนื่องจากเป็นงานใหญ่ที่มีรายละเอียดมากมาย ต้องใช้ทุนทรัพย์จำนวนมาก ต้องมีการร่วมคิดร่วมทำ เพื่อให้เกิดความรอบคอบอย่างที่สุด

๔.๔.๒ ด้านความโปร่งใส

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า งานสาธารณูปการมีการใช้งบประมาณจำนวนมาก จึงต้องมีการบริหารงานอย่างโปร่งใส มีบัญชีรายรับรายจ่ายชัดเจน มีหลักฐานการรับจ่าย และต้องสามารถตรวจสอบได้

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ทุกวัดมีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายเกี่ยวกับงานก่อสร้าง และมีการแสดงบัญชีให้ผู้เกี่ยวข้องได้รับทราบ ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ ดังนี้

๑. มีบัญชีรายรับรายจ่ายชัดเจน ทุกวัดมีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายแยกต่างหากจากบัญชีรายรับรายจ่ายทั่วไป เพราะเป็นเงินที่ระบุดำเนินการประสงค์ว่าต้องการบริจาคเพื่อการก่อสร้าง มีการเก็บหลักฐานการใช้จ่าย เช่น ใบเสร็จรับเงิน ใบสำคัญจ่ายเงิน เป็นต้น

๒. มีความเปิดเผย ทุกวัดมีการแสดงบัญชีรายรับรายจ่ายการก่อสร้างด้วยวิธีแตกต่างกัน แต่โดยรวมถือว่าการเปิดเผยต่อสาธารณะ เช่น บางวัดใช้วิธีปิดประกาศ บางวัดใช้วิธีประกาศให้ชาวบ้านรับทราบ บางวัดมีการจัดพิมพ์เป็นรายงานสรุปแจกจ่าย เป็นต้น ทุกวัดยังเปิดโอกาสให้ซักถามหากมีข้อสงสัยเกี่ยวกับบัญชี เช่น หากมีชื่อผู้บริจาคหายไป การจัดซื้อแพงเกินไป เป็นต้น ก็เปิดโอกาสให้ซักถามและมีการชี้แจงข้อเท็จจริงให้ทราบ^{๑๒๘}

^{๑๒๖} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๒๗} สัมภาษณ์ พระทวี ปุคณธมโม, วัดพุทธา, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๒๘} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

กล่าวโดยสรุป ความโปร่งใสในการสาธารณูปการ คือการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายให้ชัดเจน มีหลักฐานการใช้จ่าย จัดเก็บหลักฐานการใช้จ่าย มีการเปิดเผยบัญชีรายรับรายจ่ายให้สาธารณชนรับทราบ

๔.๔.๓ ด้านความรับผิดชอบต่อ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า งานการก่อสร้างของวัดต้องมีความรับผิดชอบต่อทั้งในส่วนของบุคคลและองค์กร การรับผิดชอบต่อในส่วนของบุคคล ได้แก่ การดูแลเอาใจใส่ต่ออาคารสถานที่ของวัดให้สามารถใช้งานได้อยู่เสมอ สะอาด สวยงาม เป็นระเบียบ ส่วนในส่วนขององค์กรคือวัด การก่อสร้างต้องแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมด้วย โดยการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมผ่านการปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เช่น ถ้าเป็นอาคารเก่าที่ต้องอนุรักษ์ วัดก็ต้องแสดงความรับผิดชอบต่อตามกฎหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ เป็นต้น

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ทุกวัดมีการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมเกี่ยวกับการก่อสร้างคล้ายกัน ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. ความรับผิดชอบต่อระดับบุคคล

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า การสาธารณูปการของวัดมีส่วนที่ต้องรับผิดชอบต่อในระดับบุคคลคือการมอบหมายหน้าที่ให้ดูแลเสนาสนะต่างๆของวัดให้เป็นระเบียบ สวยงาม น่าอยู่น่าใช้อยู่เสมอ^{๑๒๙}

มีการบริหารจัดการคล้ายกัน ได้แก่ มอบหมายให้พระภิกษุสามเณรดูแลเอาใจใส่ต่ออาคารสิ่งก่อสร้างภายในวัด เช่นที่วัดตะป็น มีการมอบหมายให้ทำความสะอาด การประดับตกแต่งภูมิทัศน์ การจัดระเบียบของพัสดุภายในภายนอกอาคาร ทำวัดให้เจริญตาต่อผู้ที่มาวัด ไม่ให้วัตรรุงร้าง เน้นความสะอาดของบริเวณวัดและอาคารสถานที่ต่างๆ เมื่อคนมาวัดเห็นความสะอาด ความร่มรื่น สวยงาม จิตใจก็สงบ^{๑๓๐}

๒. ความรับผิดชอบต่อระดับสังคม

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า การสาธารณูปการของวัดเกี่ยวข้องกับระดับสังคมคือ วัดต้องใส่ใจต่อชุมชนหรือสังคมรอบข้างที่อาจจะได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างเสนาสนะของวัด^{๑๓๑}

แม้ทุกวัดไม่ได้แสดงเจตจำนงว่าวัดจะต้องรับผิดชอบต่อสังคมโดยตรงก็ตาม แต่ทุกวัดมีการดำเนินการด้านสาธารณูปการที่รับผิดชอบต่อสังคม ในส่วนของการขออนุญาตการก่อสร้างนั้น

^{๑๒๙} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๓๐} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะป็น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๓๑} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

บางวัดไม่ได้ขออนุญาตก่อสร้างอาคาร เนื่องจากอยู่ในเขตชนบท ไม่มีกฎหมายการควบคุมอาคาร แต่ทุกวัดก็เน้นถึงความปลอดภัยของการก่อสร้างอาคาร สิ่งที่ทุกวัดดำเนินการคล้ายๆกันก็คือ การรับผิดชอบต่อสังคมด้วยการรักษาสิ่งแวดล้อม ยกตัวอย่างเช่น พระครูศรีสิทธิวิธาน กล่าวว่า วัดมีการเพิ่มพื้นที่สีเขียว เน้นให้ถูกสุขลักษณะ เช่น การสร้างห้องน้ำห้องสุขา มีการใช้วัสดุควบคุมสิ่งที่จะกระทบต่อสิ่งแวดล้อม^{๑๓๒} บางวัดมีแนวคิดในการก่อสร้างอาคารรูปทรงไทย เพื่ออนุรักษ์ด้านศิลปวัฒนธรรมของไทย ถือเป็น การแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างหนึ่งเช่นกัน

กล่าวโดยสรุป การสาธารณูปการของวัด มีส่วนรับผิดชอบต่อทั้งในระดับบุคคลและสังคม โดยระดับบุคคลคือการทำหน้าที่เกี่ยวกับการดูแลเสนาสนะด้วยความรับผิดชอบต่อ เอาใจใส่ ในระดับสังคมคือวัดต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อสังคมในการก่อสร้างเสนาสนะหรือการใช้เสนาสนะ

๔.๔.๔ ด้านนิติธรรม

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า งานการก่อสร้างของวัดที่เกี่ยวข้องกับหลักนิติธรรมก็คือ การดำเนินการตามพระธรรมวินัยและกฎหมายบ้านเมือง ส่วนที่เกี่ยวข้องโดยอ้อมได้แก่ การดำเนินการตามจารีตประเพณี เพราะแต่ละท้องถิ่นมีความเชื่อไม่เหมือนกัน การก่อสร้างอาคารสถานที่เสนาสนะของวัดแต่ละแห่งจึงสะท้อนแบบแผนจารีตประเพณีของท้องถิ่นนั้นๆ เช่น การวางผังวัด มีความเชื่อเรื่องทิศมงคล ทิศอัปมงคล ของสิ่งก่อสร้างต่างๆ เป็นต้น

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า วัดแต่ละวัดมีการดำเนินการตามแบบแผนของพระธรรมวินัยและกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. ยึดหลักพระธรรมวินัย

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปความได้ว่า การสาธารณูปการนั้นเกี่ยวข้องกับพระธรรมวินัย อย่างน้อยที่สุดก็คือก่อนการก่อสร้างต้องให้ส่งขออนุญาตก่อน รวมถึงการจัดหาทุนก่อสร้างก็ต้องไม่ขัดแย้งกับหลักพระธรรมวินัย^{๑๓๓}

ทุกวัดยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นเกณฑ์ในการก่อสร้าง โดยการให้ส่งข้อมติแสดงที่และอนุญาตให้ทำการก่อสร้างตามพระวินัยก่อน การก่อสร้างเสนาสนะที่เป็นกุฏิสงฆ์แบบพักเดี่ยวไม่ใหญ่โตเกินที่พระวินัยกำหนด ยกเว้นการสร้างเสนาสนะที่ใช้เป็นพื้นที่ส่วนรวมด้วยจึงมีการสร้างให้มีพื้นที่ใช้สอยกว้างขวาง นอกจากนี้ การจัดหาทุนทรัพย์ในการก่อสร้าง ก็ดำเนินการในกรอบของพระธรรมวินัย โดยชาวบ้านเป็นผู้แสวงหาปัจจัยในการก่อสร้างหรือเป็นผู้ระดมทุน^{๑๓๔} พระสงฆ์เป็นเพียงผู้บอกบุญเท่านั้น การทำบุญในการก่อสร้างไม่มีการบังคับหรือเรียกร้อย หรือทำการเรียไรร้อย่างผิดกฎหมาย^{๑๓๕}

^{๑๓๒} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๓๓} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๓๔} สัมภาษณ์ พระไพศาล ธิปญโญ, วัดป่าพิทักษ์ธรรม, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๑๓๕} สัมภาษณ์ พระทวี ปคุณธมโม, วัดพุทธา, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

๒. ปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า การสาธารณูปการของวัดเกี่ยวข้องกับกฎหมายด้านความปลอดภัยและสิ่งแวดล้อม และบางส่วนเกี่ยวข้องกับโบราณสถาน ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎหมาย^{๑๓๖}

ทุกวัดต้องดำเนินการตามกฎหมายบ้านเมืองที่เกี่ยวข้อง เช่น พระครูสุตธรรมประคุณ หากอยู่ในเขตเทศบาลที่มีกฎหมายควบคุมการก่อสร้างก็ต้องขออนุญาตก่อสร้างอาคาร หากอยู่ในพื้นที่อนุรักษ์ก็ต้องขออนุญาตกรมศิลปากร^{๑๓๗} การดำเนินการก่อสร้างของวัดต้องคำนึงถึงกฎหมายด้านความปลอดภัยในระหว่างการก่อสร้าง และในการใช้งานอาคาร การบำรุงรักษาให้สามารถใช้งานได้โดยปลอดภัย

๓. ส่งเสริมไตรสิกขาและรมณีสถาน

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า วัดควรจะมีบรรยากาศที่ร่มเย็น เต็มไปด้วยต้นไม้ให้ความร่มรื่น คนที่เข้ามาวัดได้สัมผัสบรรยากาศที่สงบ มีอารมณ์ในการปฏิบัติธรรม^{๑๓๘}

การก่อสร้างของวัดในปัจจุบัน แม้จะมีอิสระในการวางกรอบแนวคิดในการก่อสร้าง แต่ก็ควรอยู่ในกรอบของพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักไตรสิกขา ส่งเสริมการเรียนรู้ของพุทธศาสนิกชน จัดบรรยากาศให้เป็นรมณีสถาน มีความร่มรื่นเหมาะแก่การศึกษาธรรมะ

กล่าวโดยสรุป การสาธารณูปการของวัดต้องดำเนินการให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ให้มีความเหมาะสมต่อสมณภาวะ ปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง จัดบรรยากาศของวัดให้เป็นรมณีสถาน เหมาะแก่การปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนิกชน

๔.๔.๕ ด้านประสิทธิภาพ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า การก่อสร้างที่มีประสิทธิภาพ ต้องคำนึงถึงความคุ้มค่าของการก่อสร้าง ทั้งในด้านงบประมาณและการใช้สอย

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ข้อมูลสอดคล้องกันว่าประสิทธิภาพของงานก่อสร้างคือความคุ้มค่าของการก่อสร้าง และการใช้งานสิ่งก่อสร้างนั้นๆ ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

^{๑๓๖} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๓๗} สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมประคุณ, วัดสระเพลง, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๓๘} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

๑. ความจำเป็น

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า ทุกวัดพิจารณาสร้างเสนาสนะตามความจำเป็นก่อนเป็นข้อแรก เนื่องจากการก่อสร้างใช้ทุนทรัพย์มาก จัดหาทุนด้วยความลำบาก ต้องคำนึงถึงความจำเป็นก่อนอย่างอื่น^{๑๓๙}

ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกวัดมีความเห็นในแนวทางเดียวกันว่า การก่อสร้างต่างๆของวัดนั้นจะต้องเริ่มที่การประเมินความจำเป็นในการก่อสร้างก่อน หากไม่มีความจำเป็นในการใช้งาน ก็ไม่เกิดความคุ้มค่าต้องงบประมาณที่ใช้ในการก่อสร้าง นอกจากนี้ ผู้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ก็ให้ความเห็นว่า บางครั้ง ความจำเป็นก็มีอาจวัดได้จากประโยชน์ใช้สอยเพียงอย่างเดียว แต่อาจพิจารณาจากเหตุผลด้านอื่นประกอบด้วย ดังที่พระครูสุตธรรมประคุณ กล่าวไว้ว่า การก่อสร้างเจดีย์ พระพุทธรูปองค์ใหญ่ เป็นต้น แม้ไม่ได้ใช้งานเฉกเช่นอาคารเสนาสนะทั่วไป พระเจดีย์ไม่สามารถเข้าไปหลบแดดหลบฝนได้ แต่มีคุณค่าทางจิตใจและเกิดประโยชน์ด้านอื่น เช่น เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้คนกราบไหว้บูชา ระลึกถึงพระพุทธเจ้า เป็นต้น ในแง่นี้ ไม่อาจเรียกว่าเกิดความจำเป็น แต่มีเหตุผลด้านการเชิดชูสัญลักษณ์ทางศาสนาหรือการสร้างเอกลักษณ์ของวัด ต้องพิจารณาให้รอบคอบที่สุด^{๑๔๐}

๒. ความคุ้มค่า

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดสรุปได้ว่า การก่อสร้างเสนาสนะต้องมีความคุ้มค่า เกิดประโยชน์ มีการใช้งานได้จริงตามวัตถุประสงค์ และรวมไปถึงมีคุณค่าทางจิตใจ^{๑๔๑}

ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกวัดมีความเห็นว่า การก่อสร้างของวัดต้องคุ้มค่า โดยส่วนใหญ่เห็นว่า การก่อสร้างต้องนึกถึงว่าจะใช้งานด้านใด ใช้มากน้อยขนาดไหน เมื่อประเมินแล้วจึงจะสามารถเทียบกับงบประมาณที่จะก่อสร้างได้ ความคุ้มค่าอาจไม่ใช่การใช้งบประมาณที่น้อยที่สุด แต่เป็นสิ่งที่เอื้อต่อการประโยชน์ใช้สอยหรือตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของการก่อสร้างมากที่สุด ดังที่พระครูศรีสิทธิวิธาน^{๑๔๒} ได้ยกตัวอย่างว่า ก่อสร้างศาลาขึ้นหนึ่งหลัง ในขนาดและรูปแบบเหมือนกัน วัด ก. อาจสร้างได้ถูกกว่าเพราะเลือกซื้อวัสดุก่อสร้างคุณภาพต่ำ แต่วัด ข. อาจสร้างในราคาแพงกว่าเพราะเลือกซื้อวัสดุก่อสร้างคุณภาพสูง แต่ในระยะยาว วัด ก. ต้องซ่อมบำรุงบ่อยกว่าวัด ข. ความคุ้มค่าจึงมีอาจวัดได้เพียงตัวเงินเพียงอย่างเดียว แต่ต้องพิจารณาหลายๆด้านประกอบกัน แต่ทั้งนี้ ความคุ้มค่าที่ชัดเจนก็คือการใช้สอยให้เกิดประโยชน์สูงสุด

กล่าวโดยสรุป การสาธารณสุขการของวัดต้องคำนึงถึงความจำเป็น สร้างตามความจำเป็น แสดงถึงความเป็นอยู่อย่างพอเพียง ใช้ประโยชน์ได้ตามวัตถุประสงค์ และมีคุณค่าทางจิตใจด้วย

^{๑๓๙} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๔๐} สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมประคุณ, วัดสระเพลง, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๑} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๔๒} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

๔.๔.๕ ด้านประสิทธิผล

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ประสิทธิภาพของงานสาธารณูปการหรืองานก่อสร้างคือการเป็นไปตามวัตถุประสงค์

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ข้อมูลสอดคล้องกันว่าประสิทธิภาพของงานก่อสร้างได้จากการก่อสร้างนั้นๆใช้ได้หรือไม่ หากใช้ไม่ได้ก็ทำให้การลงทุนเสียเปล่า ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. คุณภาพ

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า การก่อสร้างที่เกิดประสิทธิผลก็คือ การก่อสร้างออกมามีคุณภาพ ไม่ต้องซ่อมบำรุงหรือบูรณะบ่อย ใช้งานได้ตามแผนงานที่วางไว้ วัสดุการก่อสร้างไม่เสื่อมคุณภาพก่อนระยะเวลาที่ควรเป็น^{๑๔๓}

สิ่งก่อสร้างที่ลงทุนก่อสร้างไปนั้น ต้องมีคุณภาพ ใช้งานได้ดี ไม่ทำให้เกิดปัญหาในระยะเวลาที่สั้นเกินไป หากสิ่งก่อสร้างนั้นไม่มีคุณภาพ งานที่ออกมาก็มีปัญหา พระครูศรีสิทธิวิธาน^{๑๔๔} กล่าวว่า การต้องบูรณะซ่อมแซมบ่อยครั้ง ทำให้เปลืองงบประมาณมากกว่าการเลือกวัสดุคุณภาพดีตั้งแต่ครั้งแรก นอกจากคุณภาพที่เห็นชัดเจนเกี่ยวกับโครงสร้างหรือส่วนประกอบของงานก่อสร้างแล้ว คุณภาพในที่ยังหมายถึงความสวยงามทางศิลปะด้วย ดังที่พระครูสุตธรรมประคุณ^{๑๔๕} ให้ความเห็นว่างานก่อสร้างของวัดก็ต้องเน้นความสวยงาม อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม เมื่อคนเข้าวัดพบเห็นแล้วเกิดความสุข เจริญตาเจริญใจ

๒. คุณประโยชน์

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดสรุปได้ว่า การก่อสร้างที่ได้ผลดีก็ต้องเกิดประโยชน์ ใช้ประโยชน์ได้หลากหลาย ประหยัดพลังงาน มีการใช้ประโยชน์บ่อย^{๑๔๖}

งานก่อสร้างของวัดต้องเกิดประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของการก่อสร้าง เช่น ตอนก่อสร้างวางแผนไว้ว่าศาลาหลังนี้สร้างเพื่อปฏิบัติธรรม เมื่อสร้างแล้วก็ต้องใช้ให้เกิดประโยชน์ด้านการปฏิบัติธรรม มีผู้คนเข้ามาใช้ศาลาในการปฏิบัติธรรมตามที่ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ แต่หากไม่ได้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ศาลาก็ไม่เกิดประโยชน์ได้เต็มที่ แม้จะใช้ประโยชน์ด้านการใช้เป็นที่พักพิงใช้สอย ก็ไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ เพราะการออกแบบอาคารหลังนั้น ออกแบบมาเพื่อให้ผู้คนได้มานั่งปฏิบัติธรรมเป็นต้น

^{๑๔๓} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๔๔} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะป็น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๕} สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมประคุณ, วัดสระเพลง, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๔๖} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

กล่าวโดยสรุป ประสิทธิภาพของการสาธารณูปการของวัดก็คือ การก่อสร้างมีคุณภาพ มีระยะเวลาการใช้งานเหมาะสม วัสดุไม่เสื่อมคุณภาพก่อนระยะเวลาที่เหมาะสม มีการใช้งานบ่อย และประหยัดพลังงาน

จากการศึกษาเกี่ยวกับตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทในการบริหารจัดการวัดในด้านงานสาธารณูปการ สามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมและตัวชี้วัดได้ ดังนี้

ตารางที่ ๔.๔ ตารางแสดงองค์ประกอบและสังเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ในด้านงานสาธารณูปการ

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
การมีส่วนร่วม	๑. การมีส่วนร่วมในการร่วมคิด ๒. การมีส่วนร่วมในการร่วมดำเนินการ	๑. มีคณะกรรมการเกี่ยวกับการก่อสร้างของวัด ๒. มีการปรึกษาหารือกับชุมชนก่อนการดำเนินการ ๓. เปิดโอกาสให้พระสงฆ์และคนในชุมชนแสดงความคิดเห็น ๔. มีการกระจายบทบาทในการก่อสร้างให้พระสงฆ์และคนในชุมชนช่วยดำเนินการ ๕. คนในชุมชนช่วยกันในการจัดหาทุนดำเนินการ
ความโปร่งใส	๑. มีบัญชีรายรับรายจ่ายชัดเจน ๒. ตรวจสอบได้	๑. มีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายในการก่อสร้าง ๒. การจัดทำบัญชีมีหลักฐานการรับจ่าย ๓. มีคณะกรรมการเกี่ยวกับบัญชีและการเงินชัดเจน ๔. มีการแสดงบัญชีรายรับรายจ่ายอย่างเปิดเผย ๕. เปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบบัญชีได้
ความรับผิดชอบต่อสังคม	๑. ความรับผิดชอบต่อระดับบุคคล ๒. ความรับผิดชอบต่อสังคม	๑. มีการมอบหมายหน้าที่ให้พระสงฆ์ภายในวัดในการดูแลจัดการอาคารเสนาสนะ ๒. แบ่งหน้าที่ให้กับบุคลากรภายในวัดตามความสามารถ ๓. การก่อสร้างภายในวัดคำนึงถึงผลกระทบต่อชุมชนรอบข้าง ๔. การก่อสร้างภายในวัดคำนึงถึงผลกระทบต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
		๕. การก่อสร้างภายในวัดคำนึงถึงความเหมาะสมทางด้านศิลปวัฒนธรรมประเพณี
นิติธรรม	๑. ยึดหลักพระธรรมวินัย ๒. ปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง ๓. ส่งเสริมไตรสิกขาและรมณีสถาน	๑. การก่อสร้างมีการแจ้งต่อสงฆ์ก่อนตามพระธรรมวินัย ๒. การจัดหาทุนทรัพย์ในการก่อสร้างเป็นไปตามพระธรรมวินัย ๓. มีการขออนุญาตก่อสร้างหรือปฏิบัติตามกฎหมายก่อนการก่อสร้าง ๔. การก่อสร้างไม่ละเมิดกฎหมายและสิทธิของผู้อื่น ๕. การก่อสร้างมีแนวทางส่งเสริมไตรสิกขาและรมณีสถาน
ประสิทธิภาพ	๑. มีความจำเป็น ๒. มีความคุ้มค่า	๑. การก่อสร้างคำนึงถึงความจำเป็น ๒. มีการพิจารณาทางเลือกอื่น ๆ ก่อนตัดสินใจก่อสร้าง ๓. มีแผนงานในการใช้สอยสิ่งก่อสร้าง ๔. การคัดเลือกวัสดุก่อสร้างคำนึงถึงประโยชน์ในระยะยาว ๕. มีการดูแลรักษาสิ่งก่อสร้างให้สามารถใช้สอยได้อยู่เสมอ
ประสิทธิผล	๑. มีคุณภาพ ๒. มีคุณประโยชน์	๑. อายุการใช้งานของสิ่งก่อสร้างมีระยะเวลาที่เหมาะสม ๒. สิ่งก่อสร้างถูกใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ๓. มีการบูรณาการให้สิ่งก่อสร้างใช้ประโยชน์ได้หลายทาง ๔. สิ่งก่อสร้างไม่สร้างผลกระทบด้านลบต่อชุมชน ๕. สิ่งก่อสร้างไม่สร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

๔.๕ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการศึกษาสงเคราะห์

งานด้านการศึกษาสงเคราะห์เป็นงานเสริมของคณะสงฆ์อีกงานหนึ่ง มหาเถรสมาคมได้กำหนดให้เป็นงานที่ทุกวัดต้องดำเนินการและรายงานมหาเถรสมาคมทราบเป็นรายปี งานการศึกษาสงเคราะห์ในงานวิจัยนี้ หมายถึง การสนับสนุนการศึกษาหรือสนับสนุนการจัดการศึกษาของโรงเรียนที่จัดการศึกษาโดยรัฐหรือเอกชน มิได้หมายถึงวัดทุกวัดต้องดำเนินการจัดการศึกษาเอง เพราะโดยลักษณะวัดทั่วไปเป็นวัดขนาดเล็กถึงขนาดกลาง วัดที่สามารถจัดการศึกษาสงเคราะห์ในลักษณะโรงเรียนเอกชนได้มีจำกัด และมีตัวชี้วัดการบริหารจัดการของโรงเรียนแตกต่างกันหากจากการบริหารจัดการวัด

จากการศึกษา สามารถวิเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน ได้ดังนี้

๔.๕.๑ ด้านการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า การมีส่วนร่วมในงานด้านการศึกษาสงเคราะห์ได้แก่การสนับสนุนการศึกษาหรือสนับสนุนการจัดการศึกษาของโรงเรียนทั่วไป โดยความมุ่งหมายของงานด้านการศึกษาสงเคราะห์นี้ มุ่งหมายให้พระสงฆ์เข้าไปสนับสนุนหรือมีส่วนร่วมกับโรงเรียนที่อยู่ในพื้นที่ใกล้วัด เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียน ตามหลัก “บวร”

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ทุกวัดมีส่วนร่วมในการศึกษาสงเคราะห์ โดยสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. ให้การสนับสนุนการศึกษาสงเคราะห์

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดสรุปได้ว่า ทุกวัดมีการดำเนินการด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้วยการมอบทุนการศึกษา เพราะไม่สามารถจัดการศึกษาสงเคราะห์เองได้เนื่องจากไม่มีประสบการณ์ไม่ทุนทรัพย์ และการจัดการศึกษาสงเคราะห์มีภาครัฐดูแลอยู่แล้ว^{๑๔๗}

ทุกวัดมีการจัดตั้งกองทุนเพื่อการศึกษามอบแก่เด็กนักเรียนที่เรียนดีแต่ขาดแคลนหรือตามเกณฑ์ที่ทางโรงเรียนตั้งไว้ โดยในแต่ละปีทุกวัดจะแจกทุนการศึกษามีจำนวนตั้งแต่ ๑๐ ทุนขึ้นไป โรงเรียนเป็นผู้คัดเลือกนักเรียนเข้ารับทุนการศึกษา นักเรียนที่รับทุนมีตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงมัธยม บางวัด เช่น วัดตะปัน วัดพุทธา วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก วัดหนองระเวียง มอบทุนการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยด้วย^{๑๔๘} นอกจากนี้จะมอบทุนแล้ว ยังช่วยสนับสนุนอุปกรณ์การเรียนการสอน เช่น สมุด เครื่องเขียน แบบเรียน อุปกรณ์กีฬา เป็นต้น แก่โรงเรียน รวมไปถึงมอบทุนให้กับโรงเรียนด้วย ทุกวัดมีการดำเนินการโดยปกติภายในชุมชน มีบางครั้งที่ช่วยสนับสนุนโรงเรียนภายนอกชุมชน เช่น

^{๑๔๗} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๔๘} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

วัดตะปุ่นได้จัดหาอุปกรณ์การเรียนการสอน อุปกรณ์กีฬา ไปแจกจ่ายให้กับนักเรียนตามแนวชายแดน หรือโรงเรียนที่ขาดแคลน^{๑๔๙} แม้จะมีผู้มองว่าการดำเนินการของเจ้าอาวาสแต่ละวัดนั้นทำไปเพื่อให้งานคณะสงฆ์ทั้ง ๖ ด้านของตนสมบูรณ์เพื่อประโยชน์เกี่ยวกับการขอพระราชทานสมณศักดิ์ เนื่องจาก การขอพระราชทานสมณศักดิ์ของคณะสงฆ์ไทย พระสังฆาธิการที่ขอรับพระราชทานจะต้องทำประวัติ เสนอต่อมหาเถรสมาคมซึ่งจะพิจารณาจากงานทั้ง ๖ ด้านว่าสมบูรณ์หรือไม่ แต่ผู้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ ให้ข้อมูลว่าการมอบทุนการศึกษาและการดำเนินการสนับสนุนการศึกษานี้ดำเนินการมาตั้งแต่ยังไม่ได้ เป็นเจ้าอาวาส

๒. ให้การส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์

จากการสัมภาษณ์พอสรุปได้ว่า ผู้ให้สัมภาษณ์โดยส่วนใหญ่นอกจากจะสนับสนุน การศึกษาโดยตรงแล้ว ยังส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์ในทางอ้อม เช่น วัดตะปุ่น วัดพุทธา วัดหนอง ระเวียง ได้ช่วยเหลือครอบครัวของนักเรียนที่เรียนดี ช่วยสอนการบ้านนักเรียน หรือการให้กำลังใจ ด้วยการให้ของขวัญเล็กๆน้อยๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าโดยส่วนใหญ่จะเป็นองค์กรหลักในการ ช่วยเหลือโรงเรียนในการระดมทุนพัฒนาโรงเรียน เช่น บกบุญอุทิศผ้าป่าเพื่อการศึกษา^{๑๕๐}

กล่าวโดยสรุป การจัดการศึกษาสงเคราะห์ วัดโดยทั่วไปไม่มีกำลังเพียงพอจะจัด การศึกษาด้านนี้ได้ เนื่องจากต้องใช้ทุนทรัพย์และประสบการณ์ แต่ปัจจุบันรัฐได้ดำเนินการด้าน การศึกษาได้อย่างมีคุณภาพ วัดจึงเป็นผู้สนับสนุนการจัดการศึกษา ด้วยการมอบทุนการศึกษา หรือ สนับสนุนการศึกษาด้านต่างๆ เช่น มอบอุปกรณ์การศึกษา มอบอุปกรณ์การเรียนการสอน มอบทุนใน การจัดกิจกรรม เป็นต้น

๔.๕.๒ ด้านความโปร่งใส

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า การดำเนินการด้วยความโปร่งใส ของการที่พระสงฆ์เข้าไปสนับสนุนการศึกษาของชาวบ้านนั้นก็คือการมีเจตนาที่ดี ไม่มีเจตนาด้าน ผลประโยชน์ส่วนตนแอบแฝง ไม่ดำเนินการเพราะคิดว่าตนจักได้ประโยชน์ด้านลาภสักการะที่มากขึ้น

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านให้ข้อมูลตรงกัน ซึ่งสรุปเป็น องค์กรประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. มีวัตถุประสงค์ชัดเจน

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า มีการดำเนินการโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ การศึกษา ไม่ได้มุ่งหวังด้านเกียรติยศชื่อเสียงหรือลาภผล ตำแหน่งทางคณะสงฆ์^{๑๕๑}

^{๑๔๙} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปุ่น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๕๐} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๕๑} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

ทุกท่านดำเนินการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์ มีวัตถุประสงค์เพื่อความเจริญในการจัดการศึกษาและสนับสนุนเยาวชนให้ได้รับการศึกษา โดยไม่มีเจตนาด้านผลประโยชน์ส่วนตนแอบแฝง ไม่ได้ต้องการลาภสักการะ บางรูปทำมาก่อนที่จะเป็นเจ้าอาวาส การดำเนินการทั้งหมดนั้นเป็นการสร้างความร่วมมือหรือช่วยเหลือในฐานะผู้อยู่ร่วมชุมชน วัดต้องมีบทบาทต่อการพัฒนาชุมชน

๒. ตรวจสอบได้

จากการสัมภาษณ์ พอสรุปได้ว่า การสนับสนุนการศึกษาสงเคราะห์นั้น เจ้าอาวาสส่วนใหญ่ใช้ทุนทรัพย์ส่วนตัว ไม่ได้ใช้เงินจากการบริจาคให้วัดหรือใช้เงินประเภทอื่นๆของวัด แต่มีการจัดทำบัญชีชัดเจนเกี่ยวกับหน่วยงานที่มอบให้และผู้รับมอบ จำนวนทุนที่มอบ^{๑๕๒}

ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านให้ข้อมูลตรงกันว่า เงินที่ใช้ในการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์นั้นเป็นเงินที่ได้รับบริจาคเป็นการส่วนตัวจากผู้มีศรัทธา ไม่ได้ใช้เงินของสงฆ์ในการดำเนินการ แม้จะมีนโยบายหรือแนวทางว่าวัดตั้งอยู่ในชุมชนก็ต้องร่วมในการพัฒนาชุมชน ไม่ว่าจะป็นงานของโรงเรียน ของหมู่บ้าน หรือของส่วนราชการภายในชุมชนก็ตาม แต่การมอบเงินสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ เจ้าอาวาสอาสาจะเป็นผู้รับผิดชอบในการใช้เงินที่ได้รับถวายส่วนตัว อันเนื่องมาจากเกรงว่าชาวบ้านจะครหาว่าเจ้าอาวาสมีผลประโยชน์แอบแฝง และเงินที่ถวายแก่สงฆ์นั้นส่วนใหญ่เจ้าภาพที่ถวายได้ระบุดูวัตถุประสงค์ไว้โดยตรงแล้ว เช่น ถวายให้ก่อสร้าง ถวายให้จัดซื้อ เป็นต้น พระครูสุตธรรมประคุณให้ความเห็นว่า การจะนำเงินที่ระบุดูประสงค์อย่างหนึ่งไปใช้อีกอย่างหนึ่งจะทำให้เกิดปัญหาได้^{๑๕๓}แต่ทั้งนี้ หากนำเงินของสงฆ์ไปดำเนินการก็ยอมทำได้ ดังที่พระทวี ปุณณมโฆ ให้ความเห็นว่า หากมีการทำความเข้ากับสงฆ์ภายในวัดและชาวบ้านให้มีความเข้าใจตรงกัน เพราะผลประโยชน์ย่อมตกอยู่กับวัดและชุมชนเอง ได้แก่วัดก็ได้ทำหน้าที่ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม ชุมชนก็ได้รับประโยชน์ในแง่ของประโยชน์โดยรวมด้วย^{๑๕๔}

กล่าวโดยสรุป ความโปร่งใสในงานศึกษาสงเคราะห์ คือ การไม่มีผลประโยชน์แอบแฝงเกี่ยวกับผลประโยชน์ส่วนตัว ดำเนินการเพื่อการศึกษา และมีขั้นตอนชัดเจน สามารถเปิดเผยได้

๔.๕.๓ ด้านความรับผิดชอบ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า งานด้านการศึกษาสงเคราะห์เป็นงานที่พระสงฆ์ระดับเจ้าอาวาสต้องรับผิดชอบในระดับบุคคลตามนโยบายของมหาเถรสมาคม และเป็นความรับผิดชอบในระดับองค์กรหรือวัดในฐานะวัดเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านได้ดำเนินการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์เป็นเวลาหลายปี ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

^{๑๕๒} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๕๓} สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมประคุณ, วัดสระเพลง, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๕๔} สัมภาษณ์ พระทวี ปุณณมโฆ, วัดพุทธา, ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑.

๑. ความรับผิดชอบระดับบุคคล

จากการสัมภาษณ์พอสรุปได้ว่า เจ้าอาวาสแต่ละวัดถือว่าเมื่อมีตำแหน่งเจ้าอาวาส ก็ต้องช่วยเหลือสังคมตามกำลัง ถือเป็นความรับผิดชอบต่อหน้าที่ที่เจ้าอาวาสพึงกระทำ และเป็นหน้าที่ตามนโยบายของคณะสงฆ์ด้วย^{๑๕๕}

เจ้าอาวาสทุกวัดมีเจตนารมณ์ที่จะช่วยสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์เป็นทุนเดิมตั้งแต่ก่อนที่จะรับตำแหน่งอยู่แล้วหากมีกำลังที่เพียงพอจะช่วยสนับสนุนส่งเสริมได้ เมื่อดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสจึงมีความพร้อมในการสนับสนุนในระดับหนึ่ง เช่นให้ทุนการศึกษาปีละ ๑๐ ทุน ถ้าหากพูดในแง่การสนองนโยบายของมหาเถรสมาคมจึงชัดเจนมาก ว่าทุกท่านพร้อมที่จะสนองนโยบายในเรื่องนี้ จึงถือได้ว่าในระดับบุคคล เจ้าอาวาสทุกวัดมีความรับผิดชอบต่อการสนองนโยบายของมหาเถรสมาคม และในอีกด้านหนึ่งเป็นความรับผิดชอบต่อเจ้าอาวาสหรือผู้บริหารของวัดจะต้องสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชน เพราะกิจกรรมของวัดใดๆจะสำเร็จก็ต้องเกิดจากความสัมพันธ์อันดีขององค์กรและผู้คนในชุมชน

๒. ความรับผิดชอบระดับสังคม

จากการสัมภาษณ์พอสรุปได้ว่า วัดควรทำหน้าที่ในการสงเคราะห์สังคม ไม่ใช่การเป็นผู้รับจากสังคมอย่างเดียว ดังนั้นในฐานะวัดก็ต้องทำหน้าที่รับผิดชอบต่อสังคมด้วยการให้ด้วย^{๑๕๖}

หากกล่าวในแง่ขององค์กรหรือวัด ย่อมกล่าวได้ว่าวัดเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านให้ความเห็นสอดคล้องกัน เช่น พระมหานิรุตต์ อนุตตโร ให้ความเห็นว่า วัดไม่สามารถละเลยความเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนได้ ถ้าชาวบ้านเดือดร้อนทำนาไม่ได้ข้าว วัดก็อดไปด้วย ถ้าชาวบ้านทำนาได้ข้าวบริบูรณ์ วัดก็พลอยอímไปด้วย ระหว่างวัดกับชาวบ้านจึงพึ่งพิงกัน หากลูกหลานชาวบ้านเรียนเก่งเรียนดี แต่ฐานะยากจน วัดก็ต้องเข้าไปช่วยเหลือตามกำลัง เช่นให้ข้าวสุก ข้าวสารหรือทุนการศึกษา เพื่อเป็นการช่วยเหลือกันภายในชุมชน^{๑๕๗}

กล่าวโดยสรุป การทำหน้าที่ของเจ้าอาวาสในการสนับสนุนหรือส่งเสริมการศึกษานั้น เป็นการแสดงความรับผิดชอบต่อทั้งในฐานะบุคคลและองค์กร ในฐานะบุคคลคือการทำหน้าที่ของเจ้าอาวาส ในฐานะองค์กรคือการแสดงความรับผิดชอบต่อวัดถึงมีต่อสังคม

๔.๕.๔ ด้านนิติธรรม

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า การศึกษาสงเคราะห์เป็นจารีตดั้งเดิมของคณะสงฆ์ไทยมาแต่เดิม หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นวิถีของสังคมไทยที่พระสงฆ์เข้ามาเกี่ยวข้องกับการศึกษาสงเคราะห์ โดยในอดีตพระสงฆ์ให้การศึกษาตั้งแต่พระยามหากษัตริย์จนถึงบุตรหลานของชาวบ้าน มีโรงเรียนวัดโดยพระสงฆ์ทำหน้าที่สอนหนังสือ ต่อมาเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไป

^{๑๕๕} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๕๖} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๕๗} สัมภาษณ์ พระมหานิรุตต์ อนุตตโร, วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

โรงเรียนถูกแยกออกจากวัด บ้านเมืองจัดการศึกษาเอง บทบาทของพระสงฆ์ในการจัดการศึกษา สงเคราะห์จึงลดลงไปมาก ยกเว้นบางส่วนเท่านั้นที่ยังจัดการศึกษาสงเคราะห์อย่างเต็มรูปแบบคือการตั้งโรงเรียนเป็นกิจจะลักษณะ แต่โดยส่วนใหญ่ พระสงฆ์ไทยยังคงบทบาทในการสนับสนุนส่งเสริมเท่านั้น ประเด็นในด้านนิติธรรม คือความเป็นระเบียบแบบแผนและการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและกฎหมาย ที่ชัดเจนจึงมีอยู่เพียงการสนองตอบต่อนโยบายของผู้บังคับบัญชาคือมหาเถรสมาคม และการทำตามกฎหมายบ้านเมือง

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ทุกวัดมีการดำเนินการด้านการศึกษาสงเคราะห์ เช่น การจัดตั้งกองทุนเพื่อการศึกษาสงเคราะห์ และการมอบทุนการศึกษา โดยสรุปสามารถแยกเป็นองค์ประกอบได้ดังนี้

๑. ยึดหลักพระธรรมวินัย

จากการสัมภาษณ์พอสรุปได้ว่า การสนับสนุนหรือส่งเสริมการศึกษา เจ้าอาวาสได้ดำเนินการตามพระธรรมวินัยคือการเน้นเรื่องคุณธรรม ไม่ได้เน้นเรื่องผลประโยชน์ส่วนตัว โดยให้ทัศนะว่าเป็นการบำเพ็ญบารมีข้อจากะ^{๑๕๘}

โดยในที่นี้พบว่า เจ้าอาวาสที่เข้าไปมีบทบาทในการศึกษาสงเคราะห์ทั้งในด้านการสนับสนุนและการส่งเสริม ได้เน้นการทำความเข้าใจกับโรงเรียนให้ดำเนินไปตามแนวไตรสิกขา เช่น พระครูสุตธรรมประคุณ เลาให้ฟังเกี่ยวกับกิจกรรมการสอนนักเรียนที่โรงเรียนสุริยาอุทัยว่า ให้นักเรียนรู้จักรักษาศีล ให้นักเรียนนั่งสมาธิ มีการอบรมคุณธรรมจริยธรรม สิ่งเหล่านี้ดำเนินไปตามแนวไตรสิกขา^{๑๕๙} ในประเด็นด้านนิติธรรมนี้จึงถือว่าพระสงฆ์ได้รักษาแบบแผนของพระธรรมวินัยไว้ แม้จะไม่ได้เคร่งครัดเพราะมีเงื่อนไขปัจจัยที่เกี่ยวข้องอีกมาก แต่ก็เป็น การเชื่อมโยงพุทธศาสนาไว้กับเยาวชน

๒. อนุวัตรตามกฎหมาย

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดสรุปได้ว่า การให้การสนับสนุนหรือส่งเสริมการศึกษาเป็นไปตามกฎหมาย คือ มอบทุนให้โรงเรียนอย่างไร้เงา ตรวจสอบได้ และเป็นไปตามนโยบายของมหาเถรสมาคม^{๑๖๐}

ในด้านหลักได้แก่การสนองนโยบายของมหาเถรสมาคมในด้านการสนับสนุนการศึกษาสงเคราะห์ ซึ่งมหาเถรสมาคมมีนโยบายให้วัดแต่ละวัดดำเนินการด้านนี้ โดยกำหนดให้มีการรายงานผลการดำเนินการเป็นประจำทุกปีผ่านทางผู้บังคับบัญชาคือเจ้าคณะตำบล แล้วรายงานส่งต่อเป็นลำดับจนถึงมหาเถรสมาคม แม้ว่าพระสงฆ์หลายรูปจะเห็นว่าการดำเนินการด้านการศึกษาสงเคราะห์นี้ไม่ได้มุ่งหวังว่าจะเป็นผลงานเพื่อลาภยศตำแหน่ง แต่มีการจัดทำรายงานเพื่อสนองนโยบายมหาเถรสมาคมเท่านั้น หรือเป็นการปฏิบัติตามจรรยาบรรณพระสงฆ์

^{๑๕๘} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๕๙} สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมประคุณ, วัดสระเพลง, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๖๐} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

กล่าวโดยสรุป การดำเนินการด้านการศึกษาสงเคราะห์ เน้นการดำเนินการตามพระธรรมวินัยคือเน้นไปที่การบำเพ็ญบารมี ไม่ได้มุ่งเน้นการแสวงหาผลงานเพื่อเพิ่มพูนเกียรติยศชื่อเสียง และรักษาแบบแผนนโยบายของมหาเถรสมาคมด้วย

๔.๕.๕ ด้านประสิทธิภาพ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า เนื่องจากวัดโดยส่วนใหญ่ไม่ได้จัดการศึกษาสงเคราะห์เอง เป็นแต่เพียงผู้มีบทบาทสนับสนุนส่งเสริม ประสิทธิภาพในการดำเนินการสนับสนุนส่งเสริมจึงอยู่ที่การประสานงานให้การใช้ทรัพยากรเกิดความคุ้มค่า โดยเฉพาะทรัพยากรด้านบุคคลหรือโรงเรียนที่วัดสนับสนุนส่งเสริม

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า มีองค์ประกอบร่วม ดังนี้

๑. มีแผนงานชัดเจน

จากการสัมภาษณ์ทุกวัดพอสรุปได้ว่า แต่ละวัดมีแผนเกี่ยวกับการมอบทุนการศึกษาให้กับนักเรียนเป็นประจำทุกปี ส่วนใหญ่จะเลือกมอบทุนในวันสำคัญ เช่น พระครูสุตวรารกร กล่าวว่า จะจัดมอบทุนในวันปีใหม่ วันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมราชินีนาถ วันคล้ายวันเกิดของเจ้าอาวาสเอง โดยจะประสานงานไปยังโรงเรียนให้คัดเลือกนักเรียนเข้ารับทุน บางวัดมีการพิจารณานักเรียนก่อนมอบทุน เช่น กำหนดให้นักเรียนเขียนเรียงความคัดลายมือ แต่วัดโดยส่วนใหญ่จะมอบให้โรงเรียนตัดสินใจว่าจะมอบให้ผู้ใด^{๑๖๑}

๒. มีการติดตามผลการดำเนินการ

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า ทุกวัดที่ได้มอบทุนส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์โดยการมอบทุนจำนวนหนึ่งให้กับโรงเรียน จะมีการติดตามผลการดำเนินการ เช่น วัดสระเพลงได้มอบทุนให้จัดซื้ออุปกรณ์การศึกษา อุปกรณ์กีฬา หรือที่วัดจัดซื้อแล้วมอบให้ วัดจะติดตามว่ามีการใช้งบประมาณตรงตามวัตถุประสงค์หรือไม่ ทำให้การมอบปัจจัยส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์ถูกใช้อย่างมีประสิทธิภาพเพราะทางโรงเรียนเองก็ต้องใช้เงินบริจาคหรือของบริจาคให้ตรงตามวัตถุประสงค์^{๑๖๒}

กล่าวโดยสรุป การดำเนินการด้านศึกษาสงเคราะห์ มีการดำเนินการตามแผนงานปฏิบัติตามแผนงาน โดยแผนงานนี้ไม่ได้เขียนขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นแผนที่ปฏิบัติเป็นประจำทุกปี นอกจากนี้ ยังมีการติดตามผลการดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์

๔.๕.๖ ด้านประสิทธิผล

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า หากคิดในแง่ของการสนับสนุนส่งเสริม ประสิทธิภาพของการศึกษาสงเคราะห์ก็ได้แก่การบรรลุวัตถุประสงค์ของการดำเนินการ

^{๑๖๑} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๖๒} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ข้อมูลสอดคล้องกันว่า จากการดำเนินการด้านศึกษาสงเคราะห์ เช่น การมอบทุนการศึกษา การมอบทุนพัฒนาโรงเรียน ประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ โดยสรุปเป็นองค์ประกอบรวมได้ดังนี้

๑. การดำเนินการบรรลุตามวัตถุประสงค์

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านให้ทัศนะว่า การให้การสนับสนุนหรือส่งเสริมที่ได้ผลก็คือ มีการดำเนินการตามวัตถุประสงค์ ได้แก่ การที่นักเรียนหรือโรงเรียนใช้ทรัพยากรที่มอบให้ทำให้เกิดประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของผู้มอบ ในส่วนนักเรียนมีการใช้ทุนในการจัดซื้ออุปกรณ์การเรียนหรือช่วยเหลือความเป็นอยู่ของครอบครัวสุดแล้วแต่ผู้มอบจะตั้งความประสงค์ไว้ ทั้งนี้ มีการติดตามผลโดยการสนทนาพูดคุยเนื่องจากอยู่ในชุมชน ในส่วนของโรงเรียนก็มีการใช้เงินที่มอบให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ โดยทางโรงเรียนมีหนังสือแจ้งเป็นลายลักษณ์อักษรว่านำเงินที่มอบให้ไปทำอะไรบ้าง ตรงตามวัตถุประสงค์หรือไม่ และมีรายละเอียดชัดเจน^{๑๖๓}

๒. จรรโลงวิถีพุทธ

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า การสนับสนุนหรือส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์ที่ได้ผลก็คือ เกิดการบูรณาการธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเชื้อชาติหรือศาสนาใด ถ้ามีการใช้หลักพุทธในการดำเนินชีวิตก็จะพบความสุขสงบ นอกจากนี้หากมองในแง่วิสัยทัศน์ ก็คือการสร้างพื้นที่ความสัมพันธ์ตามหลัก “บวร” คือความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียนหรือราชการ ดังที่พระครูศรีสิทธิวิธานกล่าวว่า การที่พระสงฆ์หรือวัดมอบทุนให้กับนักเรียนหรือโรงเรียนภายในชุมชนนั้นๆ เป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดี นักเรียนเห็นคุณค่าของพระสงฆ์ ตื่นเช้ามาก็มีการใส่บาตร หากวัดมีกิจกรรมก็เข้ามาช่วยงาน โรงเรียนให้ความร่วมมือกับกิจกรรมของวัดเป็นอย่างดี^{๑๖๔}

กล่าวโดยสรุป ประสิทธิผลของการศึกษาสงเคราะห์ก็คือ การดำเนินการเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ มีการบูรณาการธรรมะไปใช้ในชีวิตประจำวัน ให้เกิดประโยชน์สุขในชีวิตของตน และวัดก็ได้ทำหน้าที่ความสัมพันธ์อันดีกับสังคมด้วย

^{๑๖๓} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๖๔} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

จากการศึกษาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อการบริหารจัดการวัดในด้านการศึกษาสงเคราะห์ สามารถสรุปเป็นองค์ประกอบรวมและตัวชี้วัด ได้ดังนี้

ตารางที่ ๔.๕ ตารางแสดงองค์ประกอบและสังเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ในด้านงานศึกษาสงเคราะห์

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
การมีส่วนร่วม	๑. ให้การสนับสนุน ๒. ให้การส่งเสริม	๑. มีการมอบทุนหรือวัสดุสิ่งของให้กับสถานศึกษา ๒. มีการมอบทุนการศึกษา ๓. เข้าร่วมกิจกรรมของสถานศึกษา ๔. ส่งเสริมการจัดการศึกษาของสถานศึกษา ๕. นำสถานศึกษาเข้ามาร่วมกิจกรรมของวัด
ความโปร่งใส	๑. มีวัตถุประสงค์ชัดเจน ๒. ตรวจสอบได้	๑. มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องชัดเจน ๒. การดำเนินการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาของสถานศึกษาเป็นไปตามระเบียบหรือขั้นตอนของสถานศึกษา ๓. เปิดเผยแพร่ได้มาของทุนหรือวัสดุที่มอบให้กับสถานศึกษาหรือบุคคล ๔. มีหลักฐานในการดำเนินการชัดเจน ๕. เปิดโอกาสให้สาธารณชนรับทราบข้อมูล
ความรับผิดชอบต่อสังคม	๑. ความรับผิดชอบต่อระดับบุคคล ๒. ความรับผิดชอบต่อระดับองค์กร	๑. มีความกระตือรือร้นในการสนับสนุนส่งเสริมการจัดการศึกษา ๒. มอบหมายให้พระสงฆ์ภายในวัดช่วยเหลือเกี่ยวกับกิจกรรมด้านการสนับสนุนการศึกษา ๓. มีการจัดสรรรายได้ของวัดเป็นรายปีเพื่อใช้ในการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษา ๔. จัดพื้นที่ของวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ๕. จัดกิจกรรมส่งเสริมความรู้ในด้านศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต และอื่นๆ

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
นิติธรรม	๑. ยึดหลัก ไตรสิกขา ๒. อนุวัตรตาม กฎหมาย	๑. ใช้แนวทางไตรสิกขาในการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษา สังเคราะห์ ๒. ส่งเสริมกิจกรรมของสถานศึกษาวิถีพุทธ ๓. ส่งเสริมบุคคลภายในวัดให้ได้รับการศึกษาตามกฎหมาย ภาคบังคับ ๔. สนองนโยบายของมหาเถรสมาคม ๕. รายงานกิจกรรมด้านศึกษาสังเคราะห์เป็นประจำทุกปี
ประสิทธิภาพ	๑. มีแผนงาน ๒. มีการติดตาม ผล	๑. มีแผนงานเกี่ยวกับการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาชัดเจน ๒. มีการดำเนินการตามแผนงานต่อเนื่องทุกปี ๓. มีการติดตามผลการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษา ๔. มีการประเมินผลการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษา ๕. มีการเก็บสถิติข้อมูลการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษา
ประสิทธิผล	๑. การดำเนินการ บรรลุวัตถุประสงค์ ๒. จรรโลงวิถีพุทธ	๑. มีผู้รับการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาตามเป้าหมาย ๒. ผู้รับการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาดำเนินการเป็นไป ตามวัตถุประสงค์ ๓. ผู้รับการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาร่วมกิจกรรมของวัด ตามเป้าหมาย ๔. บ้าน วัด โรงเรียน มีความร่วมมือกันในกิจกรรมต่างๆ อย่างใกล้ชิด ๕. พระสงฆ์ได้รับบทบาทในการเสนอแนวทางการจัด การศึกษาของสถานศึกษา

๔.๖ ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์

งานด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์เป็นงานเสริมอีกงานหนึ่งของคณะสงฆ์ งานสาธารณสุขสงเคราะห์เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์มาแต่อดีตกาล ดังจะเห็นได้ว่าบทบาทของพระสงฆ์และวัดส่วนใหญ่เป็นบทบาทด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ทั้งสิ้น เช่น วัดเป็นสถานพยาบาล วัดเป็นสถานศึกษา วัดเป็นศูนย์กลางชุมชน วัดเป็นแหล่งใกล้เคียงข้อพิพาท สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นบทบาทเพื่อการสาธารณสุขสงเคราะห์

จากการศึกษา สามารถวิเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นรายด้าน ได้ดังนี้

๔.๖.๑ ด้านการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า การมีส่วนร่วมในด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระสงฆ์เป็นการมีส่วนร่วมทั้งในระดับบุคคลและระดับองค์กร ในระดับบุคคลก็คือบทบาทของพระสงฆ์ในการทำหน้าที่ต่างๆนอกเหนือจากบทบาทของพระสงฆ์ เช่น เป็นผู้รักษาโรคด้วยยาสมุนไพร เป็นหมอดู เป็นช่าง ฯลฯ ซึ่งบทบาทเหล่านี้เป็นบทบาทระดับบุคคลที่ทำให้พระสงฆ์มีส่วนร่วมในการช่วยเหลือหรือสงเคราะห์สาธารณสุขชนเป็นรายบุคคล ส่วนในระดับองค์กรคือวัด การมีส่วนร่วมเป็นบทบาทที่วัดนั้นๆสร้างอัตลักษณ์ขึ้น ซึ่งก็เกี่ยวข้องกับบทบาทระดับบุคคล เช่น หากพระสงฆ์มีบทบาทเป็นผู้รักษาโรคด้วยสมุนไพร วัดนั้นก็จะมีบทบาทในการเป็นสถานที่รักษาโรคไปด้วย เป็นต้น ในแง่นี้ การทำให้วัดมีบทบาทด้านใดด้านหนึ่งโดดเด่นขึ้นมาจนเป็นอัตลักษณ์สำคัญของวัด ก็ทำให้วัดมีส่วนร่วมในการสงเคราะห์สาธารณสุขชนในด้านนั้นด้วย

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า แต่ละวัดมีการดำเนินการด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ในลักษณะคล้ายกัน นอกเหนือจากการสงเคราะห์ด้วยกิจกรรมทางศาสนาอันเป็นที่พึงพอใจ ซึ่งวัดแต่ละวัดได้ดำเนินการอยู่โดยปกติทั่วไปแล้ว แต่ละวัดยังมีการสงเคราะห์ ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วม ได้ดังนี้

๑. การสงเคราะห์ระดับบุคคล

จากการสัมภาษณ์พบว่า แต่ละวัดมีการสงเคราะห์สาธารณสุขชนเป็นรายบุคคล เช่น มีผู้มาขอความช่วยเหลือที่วัดพอจะช่วยเหลือ ตัวอย่างเช่น ขอข้าวสารอาหารแห้ง ขอเงินเป็นค่าเดินทาง ขอพักค้าง ฯลฯ ทางวัดก็ยินดีช่วยเหลือ เป็นการสงเคราะห์รายบุคคลด้วยเมตตาธรรม^{๑๖๕}

นอกจากการให้การสงเคราะห์ด้วยอามิสหรือวัตถุแล้ว การสงเคราะห์ด้วยธรรมก็มีเช่นกัน ซึ่งในที่นี้มีใช้การแสดงอรรถะทางธรรมะ แต่เป็นการให้กำลังใจในการต่อสู้ชีวิต การสอนอาชีพ

^{๑๖๕} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

ที่พระสงฆ์มีความรู้อยู่เดิม เช่น พระมหานิรุตต์ อนุตตโร ได้สอนวิชาการปั้นกระถางต้นไม้ด้วยปูน วิชาช่างทำเรือพาย^{๑๖๖} หรือพระครูศรีสิทธิวิธานสอนพิเศษให้กับเด็กที่อ่านหนังสือไม่ออกเขียนไม่ได้^{๑๖๗}

๒. การสงเคราะห์ระดับชุมชน

จากการสัมภาษณ์พบว่า โดยส่วนใหญ่ไม่มีอัตลักษณ์ด้านใดด้านหนึ่งเป็นพิเศษ เป็นวัดที่ศาสนิกชนใช้สำหรับเป็นสถานที่แสวงบุญทั่วไป มีเพียงบางวัดที่มีอัตลักษณ์ด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ แต่ลักษณะร่วมที่ทุกวัดมีเหมือนกันได้แก่ การเป็นศูนย์กลางของชุมชน เช่น เป็นสถานที่ในการประชุม เป็นสถานที่จัดงาน เป็นสถานที่ทำกิจกรรมต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้วัดยังเป็นที่พักของชุมชนในการสงเคราะห์ด้านข้าวของเครื่องใช้การจัดงานหรือจัดกิจกรรม สงเคราะห์ในด้านแหล่งน้ำ^{๑๖๘}

๓. การสงเคราะห์ระดับสังคม

จากการสัมภาษณ์พบว่า วัดตะป็น วัดพุทรา วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก วัดใหม่ประชาราม มีการสงเคราะห์ในระดับสังคมเป็นประจำ เป็นการมีส่วนร่วมต่อปัญหาของสังคม เช่น จัดหาวัสดุอุปกรณ์การศึกษาไปแจกยังโรงเรียนที่ขาดแคลนตามแนวชายแดน ช่วยเหลือผู้ประสบภัยธรรมชาติ บริจาคสร้างโรงพยาบาล^{๑๖๙}

กล่าวโดยสรุป การมีส่วนร่วมในการสาธารณสงเคราะห์นั้นมีทั้งในระดับบุคคลและระดับสังคม ในระดับบุคคลเป็นการช่วยสงเคราะห์เป็รายบุคคล ส่วนในระดับสังคมเป็นการช่วยเหลือในวงกว้าง

๔.๖.๒ ด้านความโปร่งใส

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ความโปร่งใสที่เกี่ยวข้องในงานสาธารณสงเคราะห์นั้น เป็นความโปร่งใสเกี่ยวกับบัญชีรายรับรายจ่าย เนื่องจากบางครั้งการสงเคราะห์ประชาชนย่อมมีการรับบริจาคทรัพย์สินเงินทอง

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า แต่ละวัดดำเนินการด้านสาธารณสงเคราะห์โดยอาศัยการรับบริจาคเช่นเดียวกัน ยกเว้นการบริจาคอาหารและปัจจัยยังชีพเล็กๆน้อยๆแก่ผู้จรมาจรไปที่เข้ามาขออาศัย พบว่ามีองค์ประกอบร่วม ดังนี้

^{๑๖๖} สัมภาษณ์ พระมหานิรุตต์ อนุตตโร, วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๑๖๗} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะป็น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๖๘} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๖๙} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

๑. มีบัญชีรายรับรายจ่าย

จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า การรับบริจาคเป็นการเปิดรับบริจาคเป็นคราวๆไป เช่น พระครูศรีสิทธิวิธาน ให้ข้อมูลว่า เมื่อเกิดภัยธรรมชาติน้ำท่วม ก็เปิดรับบริจาคเป็นครั้งคราวไป แล้วนำเงินที่ได้รับบริจาคไปจัดซื้อตามวัตถุประสงค์ เมื่อเสร็จสิ้นการดำเนินการแล้วก็ปิดบัญชีรายรับรายจ่ายนั้น โดยไม่เกี่ยวข้องกับบัญชีรายรับรายจ่ายของวัดแต่อย่างใด เรียกว่าเป็นบัญชีเฉพาะกาล^{๑๗๐}

๒. ตรวจสอบได้ หลังจากการใช้จ่ายในแต่ละครั้งที่เปิดรับบริจาคการสาธารณสงเคราะห์ เมื่อดำเนินการเสร็จสิ้นตามวัตถุประสงค์แล้ว ก็จะมีการแสดงบัญชีรายรับรายจ่ายให้ผู้เกี่ยวข้องหรือสาธารณชนทราบ โดยวิธีการต่างๆ เช่น ปิดประกาศ ประกาศในวันพระ ถ่ายเอกสาร แจก หรือใช้วิธีเผยแพร่ทางสื่อโซเชียลมีเดียซึ่งพระครูศรีสิทธิวิธานบอกว่ามีความรวดเร็ว ผู้ใดมีความสงสัยก็สามารถสอบถามได้ทางอินเทอร์เน็ต^{๑๗๑}

กล่าวโดยสรุป การสาธารณสงเคราะห์ จะมีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายเป็นการเฉพาะ จัดทำเป็นครั้งคราวเมื่อมีการสงเคราะห์ และมีการเปิดเผยรายละเอียดค่าใช้จ่ายให้สาธารณชนทราบ เพื่อป้องกันการแอบอ้างแสวงหาผลประโยชน์ส่วนบุคคล

๔.๖.๓ ด้านความรับผิดชอบ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ความรับผิดชอบที่เกี่ยวข้องกับงานสาธารณสงเคราะห์ ได้แก่ ความรับผิดชอบต่อสังคมซึ่งเป็นเรื่องกว้างกว่าความรับผิดชอบส่วนบุคคล เพราะงานสาธารณสงเคราะห์ไม่มีการบังคับว่าพระสงฆ์ต้องทำ เพียงแต่เป็นงานที่พระสงฆ์ควรทำมากกว่า เนื่องจากพระสงฆ์อยู่ร่วมกันภายในสังคม ต้องอาศัยเกื้อกูลกันกับชาวบ้าน หากชาวบ้านเดือดร้อน พระสงฆ์ก็ควรช่วยเหลือในสิ่งที่ไม่ขัดกับสมณวิสัย

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านให้ความเห็นสอดคล้องกันว่า การเป็นพระสงฆ์ต้องเป็นที่พึ่งให้ชาวบ้านได้ ทั้งในด้านวัตถุและจิตใจ ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. รับผิดชอบต่อหน้าที่

จากการสัมภาษณ์สรุปว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านให้ความเห็นสอดคล้องกันว่า หน้าที่ของพระสงฆ์คือต้องเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้ แม้มิใช่เจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงก็ตาม พระสงฆ์เป็นที่พึ่งของชาวบ้านอย่างน้อยก็ด้านจิตใจ^{๑๗๒}

เช่น พระครูศรีสิทธิวิธาน บอกว่า แค่ชาวบ้านเห็นพระสงฆ์เดินบิณฑบาตก็เกิดความสงบใจ เย็นใจ เป็นต้น ยิ่งเป็นเจ้าอาวาสยิ่งต้องมีหน้าที่สงเคราะห์ต่อชาวบ้าน เพราะวัดจะมีคุณค่าเมื่อ

^{๑๗๐} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๗๑} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะป็น, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๗๒} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

ทำวัดให้เกิดประโยชน์ต่อชาวบ้าน หากชาวบ้านขาดเหลือสิ่งใดที่พระพอสจะช่วยให้ก็ควรช่วยเหลือ เช่น ชาวบ้านจากต่างถิ่นมาขอพักพำอาศัยแรมคืน พระสงฆ์ก็ควรมีจิตเมตตาเกื้อกูล^{๑๗๓} ส่วนพระมหานิรุตต์ อนุตตโร กล่าวว่า พระสงฆ์ต้องทำหน้าที่สงเคราะห์ไม่ว่าจะศาสนาหรือเชื้อชาติใด ต้องถือว่าเป็นเพื่อร่วมเกิดแก่เจ็บตาย^{๑๗๔}

๒. รับผิดชอบต่อสังคม

ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านให้ความเห็นสอดคล้องกันว่า งานสาธารณสงเคราะห์คือความรับผิดชอบต่อสังคมของพระสงฆ์ในฐานะที่พระสงฆ์ก็อยู่ร่วมกันในสังคม มองเห็นความเดือดร้อนของชาวบ้านโดยไม่วางเฉย^{๑๗๕}

เช่นที่พระครูสุตวรารกร ให้ความเห็นว่าพระสงฆ์อยู่ร่วมกันในสังคมต้องเห็นอกเห็นใจกัน มิใช่การปลีกวิเวกหรือนิ่งสมาธิปฏิบัติธรรม แต่พระสงฆ์ต้องช่วยเหลือเกื้อกูลหากชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน เช่น ภัยพิบัติน้ำท่วม ไฟไหม้ เป็นต้น พระสงฆ์ต้องแสดงความมีน้ำใจต่อสังคม^{๑๗๖}

กล่าวโดยสรุป การสาธารณสงเคราะห์ของพระสงฆ์นั้นเป็นหน้าที่ที่พระสงฆ์ต้องรับผิดชอบต่อในฐานะผู้นำเชิงสัญลักษณ์ ชาวบ้านหวังพึ่งพิงยามทุกข์ยาก พระสงฆ์จึงควรแสดงบทบาทผู้นำ

๔.๖.๔ ด้านนิติธรรม

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า นิติธรรมในงานด้านสาธารณสงเคราะห์คือการปฏิบัติตามนโยบายของมหาเถรสมาคม รวมถึงคำสั่ง กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ ของมหาเถรสมาคม นอกจากนี้ หากพูดถึงในแง่นิติธรรม การสงเคราะห์ต้องไม่เลือกชนชั้นวรรณะ ศาสนา เชื้อชาติ หรือการไม่เลือกปฏิบัติด้วยเงื่อนไขที่เป็นการกีดกัน ต้องให้การสงเคราะห์โดยถือด้านมนุษยธรรมเป็นหลัก

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านให้ข้อมูลสอดคล้องกัน โดยสรุปเป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. รักษาแบบแผนของคณะสงฆ์ไทย

โดยถือว่าการช่วยเหลือสังคมเป็นภาระหน้าที่ของพระสงฆ์ไทยมาตั้งแต่อดีต เป็นเหมือนอัตลักษณ์ของคณะสงฆ์ไทยไปโดยปริยาย แม้ในยามศึกสงครามพระสงฆ์ก็ได้ทอดทิ้งชาวบ้านถึงแม้ว่าพระสงฆ์จะมีได้ถือดาบออกรบก็ตาม แต่พระสงฆ์ก็อยู่เป็นกำลังใจให้ชาวบ้าน ดังนั้น แบบแผนที่คณะสงฆ์ไทยปฏิบัติมาโดยตลอดคือการเกื้อกูลชาวบ้านตามกำลังที่พระสงฆ์พอจะทำได้^{๑๗๗}

^{๑๗๓} สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน, วัดตะปัน, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๗๔} สัมภาษณ์ พระมหานิรุตต์ อนุตตโร, วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๑๗๕} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๗๖} สัมภาษณ์ พระครูสุตวรารกร, วัดหนองระเวียง, ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๑๗๗} สรุปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

๒. เคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

ทุกท่านที่ให้สัมภาษณ์กล่าวสอดคล้องกันว่าถึงแม้จะไม่มีพระวินัยหรือกฎหมายให้พระสงฆ์ต้องช่วยเหลือชาวบ้าน แต่พระสงฆ์ก็ต้องทำหน้าที่นี้โดยถือหลักด้านมนุษยธรรม ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์คือการได้รับการปฏิบัติจากเพื่อนมนุษย์ด้วยเมตตาธรรม ดังนั้น หากชาวบ้านมีเรื่องเดือดร้อนหรือสิ่งใดที่พระสงฆ์พอจะช่วยเหลือได้ พระสงฆ์ก็ต้องลงมือช่วยเหลือ มิใช่แต่เรื่องที่ชาวบ้านเดือดร้อนเท่านั้น ยังรวมถึงงานพัฒนาชุมชนและสังคมด้วย ที่พระสงฆ์จะต้องมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือด้วย

๔.๖.๕ ด้านความประสิทธิภาพ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ประสิทธิภาพในงานด้านสาธารณสงเคราะห์ได้แก่การมีนโยบายที่ชัดเจน มีแผนงานและเป้าหมายที่ชัดเจน

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ข้อมูลสอดคล้องกันว่า งานด้านสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ในปัจจุบัน อยู่ในลักษณะของการต่างคนต่างทำ แม้วามหาเถรสมาคมจะมีนโยบายชัดเจนเป็นงานสำคัญของคณะสงฆ์ในจำนวนงานทั้ง ๖ แต่คณะสงฆ์ในระดับวัด ตำบล อำเภอ และจังหวัด ก็ไม่มีแผนงานที่ชัดเจน กล่าวเฉพาะในระดับวัด ข้อจำกัดของวัดโดยส่วนใหญ่คือมีกำลังน้อย มีศักยภาพในการทำงานด้านนี้น้อย ไม่มีทั้งเงิน บุคลากร และแผนงานสนับสนุน จะทำได้ก็เพียงวัดที่มีกำลังมาก เช่น วัดที่เจ้าอาวาสมีชื่อเสียง วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งมีเงินบริจาคจำนวนมากเท่านั้น วัดเล็กๆทำได้เพียงการบริจาคข้าวสารอาหารแห้งหรือเงินเล็กน้อยๆ ช่วยเหลือผู้ประสบภัยธรรมชาติ บริจาคเงินสงเคราะห์ผู้เจ็บป่วย ฯลฯ แต่ทุกท่านยอมรับว่า วัดเล็กๆสามารถช่วยสงเคราะห์ในด้านการพัฒนาชุมชนในระดับหนึ่ง เช่น นำชาวบ้านสร้างถนน สร้างสะพาน สร้างศาลาพักผ่อน มีเพียงไม่กี่แห่งที่สามารถนำชาวบ้านพัฒนาได้ในระดับประเทศ เช่น การตั้งกองทุน การตั้งธนาคารข้าว ธนาคารโคกระบือ ฯลฯ^{๑๗๘} โดยสรุปสามารถวิเคราะห์เป็นองค์ประกอบร่วมได้ดังนี้

๑. แผนงานชัดเจน

ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านเห็นตรงกันว่า หากจะให้การทำงานด้านการสงเคราะห์มีประสิทธิภาพ ควรจะมีแผนงานชัดเจนทั้งในระดับวัดและระดับกลุ่มงานคณะสงฆ์ซึ่งหมายถึงตั้งแต่ระดับอำเภอจนถึงระดับประเทศ ในระดับวัดนั้น หากวัดที่มีกำลังทรัพยากรเพียงพอ อาจทำแผนในการจัดตั้งมูลนิธิ ทุนนิธิ หรือเครือข่ายในการช่วยเหลือสังคม บางครั้งอาจไม่ต้องใช้เงินจำนวนมาก แต่หากมีการวางแผนที่ดี มีผู้นำที่ดี ก็อาจทำได้ในระดับหนึ่ง เช่น วัดตะปุ่นทำการจัดหาวัสดุอุปกรณ์ทางการศึกษาไปแจกจ่ายแก่โรงเรียนที่ขาดแคลน เป็นต้น^{๑๗๙}

๒. สร้างภาคีเครือข่าย

^{๑๗๘} สรุปลงจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๗๙} สรุปลงจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านเห็นตรงกันว่างานการสงเคราะห์ชาวบ้านนั้น ทำคนเดียวอาจได้ผลเพียงแค่ชั่วคราวช่วยยาม แต่หากช่วยกันทำก็จะทำให้งานมีความยั่งยืน ดังนั้น คณะสงฆ์จะต้องช่วยกันทำ คือ มาร่วมคิดร่วมวางแผนกันว่าจะทำอะไร จะช่วยกันในด้านใด ใครจะทำอะไร ในลักษณะของการเป็นภาคีเครือข่าย เช่น พระสงฆ์หรือวัดใดที่ถนัดในด้านการศึกษา ก็ร่วมไม่ร่วมมือกันในการสงเคราะห์ด้านการศึกษา พระสงฆ์หรือวัดใดที่ถนัดด้านการก่อสร้างก็ร่วมมือกันช่วยเหลือในการก่อสร้างสถานที่สาธารณประโยชน์ เป็นต้น หากมีการร่วมมือกันก็จะทำให้งานมีประสิทธิภาพมากกว่าการแยกกันทำ

๔.๖.๖ ด้านประสิทธิผล

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ประสิทธิภาพของงานสาธารณสงเคราะห์ก็คือการช่วยเหลือที่ทำแล้วเกิดความยั่งยืน งานที่ทำแล้วเกิดประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ และงานที่ทำแล้วทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติตามหลักพุทธธรรม

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ พบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ความเห็นค่อนข้างแตกต่างกัน โดยส่วนหนึ่งเห็นว่างานสาธารณสงเคราะห์เป็นการทำเฉพาะหน้า ไม่มีเป้าหมายชัดเจน ทำแล้วก็ถือว่าสำเร็จผลไปในตัว เช่น ให้การช่วยเหลือผู้ประสบภัย เมื่อนำเครื่องยังชีพไปช่วยเหลือผู้ประสบภัยแล้วก็ถือว่าประสบผลสำเร็จ^{๑๘๐}

แต่อีกส่วนหนึ่ง เช่นพระพิศาลปริยัติการ เห็นว่า งานการสงเคราะห์ชาวบ้านวัดความสำเร็จได้ยาก ต้องดูที่วัตถุประสงค์และเป้าหมายของการสงเคราะห์ การให้วัสดุสิ่งของเป็นเพียงเรื่องผิวเผิน การสงเคราะห์ที่แท้จริงคือการสงเคราะห์ทางธรรม ให้ผู้ประสบทุกข์พบวิธีการหาทางออก จากปัญหาของตน ซึ่งไม่สามารถวัดว่าสำเร็จแค่ไหน อย่างไรก็ตาม^{๑๘๑} แต่ทั้งนี้ พบว่าผู้ให้สัมภาษณ์ให้ความเห็นตรงกันซึ่งถือเป็นองค์ประกอบร่วม ดังนี้

๑. เกิดความยั่งยืน

ผู้ให้สัมภาษณ์เห็นสอดคล้องกันว่า การสงเคราะห์ที่ถือว่าเป็นประสบความสำเร็จก็คือการสงเคราะห์ที่เกิดผลอย่างยั่งยืน โดยเปรียบเทียบการระหว่างการให้ปลากับการสอนวิธีจับปลา การสอนวิธีการจับปลาย่อมดีกว่าการให้ปลา การสงเคราะห์ด้วยวัสดุสิ่งของชั่วคราวเป็นเพียงการแสดงเมตตาธรรมในฐานะของเพื่อนมนุษย์เท่านั้น นอกจากนั้น หากจะวัดว่าพระสงฆ์มีความสำเร็จด้านการสงเคราะห์ ก็วัดได้จากวิธีการบริหารจัดการให้เกิดความยั่งยืน^{๑๘๒} ดังที่พระมหานิรุตต์ อนุตตโร ให้ความเห็นว่า การช่วยเหลือสังคม ควรมีกองทุนหรือมูลนิธิให้การสงเคราะห์ในระยะยาว ไม่ต้องบอกบุญขอความช่วยเหลืออยู่ร่ำไป เป็นต้น^{๑๘๓}

^{๑๘๐} สรุปรจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๘๑} สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ, วัดศาลา, ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๘๒} สรุปรจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

^{๑๘๓} สัมภาษณ์ พระมหานิรุตต์ อนุตตโร, วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก, ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑.

๒. เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

ผู้ให้สัมภาษณ์เห็นสอดคล้องกันว่า การสงเคราะห์ใดๆ นั้นต้องเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เพราะจะเกิดความยั่งยืนกว่า เนื่องจากการมอบให้ส่วนรวม ส่วนรวมก็จะช่วยกันพัฒนาดูแลต่อไป เช่น พระครูพินิจวินยากรเล่าว่า ได้สร้างศาลาพักร้อนให้ชุมชน ชาวบ้านก็ช่วยกันดูแล หากผู้ฟัง ชาวบ้านก็จะช่วยกันซ่อมแซม เพราะเห็นว่าเป็นของสาธารณะ^{๑๘๔}

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการลงพื้นที่สัมภาษณ์ ได้ผลการศึกษาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ด้านงานสาธารณสงเคราะห์ ดังนี้

ตารางที่ ๔.๖ ตารางแสดงองค์ประกอบและสังเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ในด้านงานสาธารณสงเคราะห์

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
การมีส่วนร่วม	๑. สงเคราะห์ระดับบุคคล ๒. สงเคราะห์ระดับชุมชน ๓. สงเคราะห์ระดับสังคม	๑. มีการสงเคราะห์เป็นรายบุคคลทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ๒. ทำวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชน ๓. อำนวยความสะดวกในการจัดงานหรือทำบุญของชาวบ้าน ๔. ช่วยพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ ๕. ให้การสงเคราะห์ในระดับสากล ทั้งด้านการช่วยเหลือเฉพาะหน้าหรือการพัฒนาสังคม
ความโปร่งใส	๑. มีบัญชีรายรับรายจ่ายชัดเจน ๒. ตรวจสอบได้	๑. จัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายในการจัดสาธารณสงเคราะห์อย่างชัดเจน ๒. มีคณะกรรมการกำกับดูแลการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่าย ๓. มีการเก็บเอกสารหลักฐานเกี่ยวกับรายรับรายจ่าย ๔. มีการเปิดเผยข้อมูลรายรับรายจ่ายต่อสาธารณชน ๕. เปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบบัญชีรายรับรายจ่ายได้

^{๑๘๔} สรุปรูปจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส จำนวน ๑๑ วัด.

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
ความ รับผิดชอบ	๑. รับผิดชอบต่อหน้าที่ ๒. รับผิดชอบต่อสังคม	๑. เจ้าอาวาสมีนโยบายชัดเจนในการให้การสาธารณสงเคราะห์ ๒. ให้การสงเคราะห์ตามกำลังที่เหมาะสม ๓. ช่วยพัฒนาชุมชนในด้านใดด้านหนึ่งเป็นรูปธรรมชัดเจน ๔. ใช้บทบาทผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชนในการช่วยพัฒนาชุมชน ๕. กระตือรือร้นในการสงเคราะห์สังคมในยามภัยพิบัติ
นิติธรรม	๑. รักษาแบบแผนของคณะสงฆ์ไทย ๒. เคารพศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์	๑. ให้การสงเคราะห์ทั้งด้านวัตถุและจิตใจตามหลักพุทธศาสนา ๒. การสงเคราะห์เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัย ๓. ให้การสงเคราะห์โดยไม่เลือกปฏิบัติทางด้านเชื้อชาติ ศาสนา สถานภาพทางเพศ ฐานะทางสังคม ๔. ให้การสงเคราะห์ด้วยเจตคติแห่งเมตตาอารี ๕. ปฏิบัติต่อผู้รับการสงเคราะห์อย่างเหมาะสม เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์
ประสิทธิภาพ	๑. มีแผนงาน ๒. สร้างเครือข่าย	๑. มีการจัดทำแผนงานชัดเจนเกี่ยวกับการสาธารณสงเคราะห์ ๒. มีการแสวงหาแนวทางการสงเคราะห์อย่างยั่งยืน ๓. ปฏิบัติการตามแผนที่วางไว้อย่างรัดกุม ๔. สร้างเครือข่ายความร่วมมือในการดำเนินงานสาธารณสงเคราะห์ ๕. มีการดำเนินการร่วมกันระหว่างเครือข่าย
ประสิทธิผล	๑. มีความยั่งยืน ๒. เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม	๑. มีผลกระทบด้านบวกต่อการดำเนินการสาธารณสงเคราะห์ ๒. ผู้ร่วมงานสาธารณสงเคราะห์เข้าใจแนวนโยบายและแนวทางปฏิบัติในทิศทางเดียวกัน

ธรรมาภิบาล	องค์ประกอบ	สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด
		๓. เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินการสาธารณสงเคราะห์ ๔. การสาธารณสงเคราะห์เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ๕. ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกชุมชนหรือสังคมในการช่วยดำเนินการสาธารณสงเคราะห์

ในบทที่ ๔ ผู้วิจัยได้เสนอการพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาท สำหรับบริหารจัดการวัด โดยนำข้อมูลที่ได้จากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องและข้อมูลจากการสัมภาษณ์จากการลงพื้นที่ศึกษา นำมาสังเคราะห์เป็นตัวชี้วัดธรรมาภิบาล ภายในกรอบแนวคิดหลัก ๓ ประการ คือ สอดคล้องกับหลักพระธรรมวินัย ไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายบ้านเมือง และอนุวัตรตามวัฒนธรรมประเพณีของคณะสงฆ์

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด” มีวัตถุประสงค์ในการวิจัย (๑) เพื่อศึกษาการบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน (๒) เพื่อศึกษาองค์ประกอบตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด และ (๓) พัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด

การวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีวิจัยใน ๒ รูปแบบ ได้แก่

๑. การวิจัยเอกสาร ได้แก่ การศึกษารวบรวมข้อมูลงานวิจัยเกี่ยวธรรมาภิบาล ตัวชี้วัดธรรมาภิบาล และการบริหารงานคณะสงฆ์ เพื่อนำข้อมูลจากการวิจัยเอกสารมาวิเคราะห์องค์ประกอบของธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด เพื่อให้ได้ตัวชี้วัดอย่างคร่าวๆ เพื่อเป็นต้นแบบนำไปสัมภาษณ์และศึกษาเชิงลึกจากการสัมภาษณ์

๒. ลงพื้นที่ศึกษาภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดกลุ่มตัวอย่าง เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลจากการวิจัยเอกสาร

๓. จัดการเสวนากลุ่ม เพื่อฟังแนวคิดความเห็นจากผู้เชี่ยวชาญและผู้ที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการบริหารจัดการวัด แล้วนำข้อคิดความเห็นมาวิเคราะห์ร่วมกับการศึกษาอื่น ๆ

๔. นำข้อมูลจากการวิจัยเอกสาร การลงพื้นที่ภาคสนาม และการเสวนากลุ่ม มาวิเคราะห์หาองค์ประกอบร่วมเกี่ยวกับธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด แล้วสังเคราะห์พัฒนาขึ้นเป็นตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับการบริหารจัดการวัด

ซึ่งผลจากการศึกษาสามารถสรุปผลการวิจัย ได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ผลการศึกษาการบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน

จากการทบทวนทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และจากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้บริหารวัดในกลุ่มตัวอย่าง พบว่า หากนับตั้งแต่มีพระราชบัญญัติลักษณะปกครองสงฆ์ฉบับแรกใน ร.ศ.๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) ซึ่งถือว่าเป็นการจัดองค์กรการปกครองสงฆ์ให้เป็นรูปแบบแล้ว การบริหารจัดการวัดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันไม่แตกต่างกันมากนัก โครงสร้างการบริหารจัดการวัดยังอยู่ในการควบคุมดูแลของเจ้าอาวาส แต่มีความแตกต่างเพียงเล็กน้อยเกี่ยวกับโครงสร้างการปกครองสงฆ์ตั้งแต่สมัยเริ่มมีการจัดรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ ยังไม่มีสมเด็จพระสังฆราช แม้จะมีตำแหน่ง

สังฆนายกแล้วก็ตาม แต่สังฆนายกก็เป็นหัวหน้าการปกครองในลัทธิหรือนิกายของตนเท่านั้น ตามความในมาตรา ๓ แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.๕ ทรงเป็นผู้บัญชาการคณะสงฆ์เองโดยใช้อำนาจผ่านมหาเถรสมาคมที่ทรงตั้งขึ้นให้เป็นที่ปรึกษาในราชการเกี่ยวกับการคณะสงฆ์ การปกครองลดหลั่นกันตามลำดับตั้งแต่เจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง และเจ้าอาวาส การสร้างวัดและการตั้งวัดเริ่มมีรูปแบบที่ชัดเจน แต่ในสมัยปัจจุบัน พระมหากษัตริย์ทรงมอบอำนาจการปกครองคณะสงฆ์ให้กับสมเด็จพระสังฆราช โดยทรงใช้อำนาจผ่านมหาเถรสมาคม

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยอดีต งานของเจ้าอาวาสไม่ได้มีภาระมากเหมือนในสมัยปัจจุบัน หากสรุปงานตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ แล้ว ก็มีเพียง ๒ งานเท่านั้น ได้แก่ งานการปกครองและงานการศึกษา ที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายหรือทรงฝากเป็นธุระให้กับคณะสงฆ์ แต่เมื่อคณะสงฆ์เริ่มมีพัฒนาการในการปกครองสงฆ์ งานของคณะสงฆ์ก็มีเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จนถึงปัจจุบันมีงานที่คณะสงฆ์ดำเนินการอยู่ทั้งหมด ๖ งาน ได้แก่ งานปกครอง งานเผยแผ่ งานการศึกษา งานสาธารณูปการ งานศึกษาสงเคราะห์ และงานสาธารณสงเคราะห์ แม้ว่าจะไม่มีบทบัญญัติชัดเจนว่าให้เจ้าอาวาสรับผิดชอบงานทั้ง ๖ นี้ แต่งานทั้ง ๖ ก็เป็นงานที่มหาเถรสมาคมดูแลอยู่ เจ้าอาวาสเป็นผู้รับสนองงานของคณะสงฆ์มาตามลำดับจึงต้องสนองนโยบายเกี่ยวกับงานทั้ง ๖ นี้ด้วย หรืออาจกล่าวได้ว่า วัดเป็นหน่วยปฏิบัติการที่จะต้องแปรจากนโยบายไปสู่การปฏิบัติ โดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้รับผิดชอบการปฏิบัติตามนโยบายให้เป็นไปโดยเรียบร้อย

ในด้านการบริหารจัดการวัด โดยส่วนใหญ่ไม่มีความเปลี่ยนแปลงมากนัก การบริหารจัดการวัดในปัจจุบันมีลักษณะสำคัญ ๔ ประการ คือ

๑. เน้นตัวบุคคล ได้แก่ การเน้นไปที่เจ้าอาวาส หากเจ้าอาวาสมีความรู้ความสามารถมากก็สามารถพัฒนาวัดได้เจริญรุ่งเรือง แต่ถึงแม้เจ้าอาวาสจะความรู้ัน้อย แต่มีบารมีอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้คนนับถือศรัทธาได้ ก็สามารถพัฒนาวัดให้เจริญรุ่งเรืองได้เช่นกัน การบริหารงานของวัดจึงเน้นไปที่บทบาทส่วนบุคคล บางแห่งเจ้าอาวาสไม่สามารถใช้อำนาจหน้าที่ตามที่กฎหมายบัญญัติไว้ได้ เพราะเมื่อมีบารมีไม่เพียงพอเสียแล้วก็ยากที่ผู้คนจะยอมรับ

๒. บริหารแบบจารีตประเพณี อาจกล่าวได้ว่าคณะสงฆ์มีรูปแบบการบริหารจัดการวัดแบบจารีตประเพณี ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ส่วน ได้แก่ (๑) จารีตประเพณีตามแบบพระธรรมวินัย และ (๒) จารีตประเพณีตามแบบสมบูรณาญาสิทธิราช

จารีตประเพณีตามแบบพระธรรมวินัย ได้แก่การที่วัดต่างๆยังปกครองสงฆ์โดยยึดหลักการตามพระธรรมวินัย มีทั้งแบบเคร่งครัดตามพระธรรมวินัย และแบบเคร่งครัดปานกลางที่ปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมแต่ก็ยังยึดโยงกับพระธรรมวินัยอยู่ การปกครองสงฆ์แบบเคร่งครัดในพระธรรมวินัยส่วนใหญ่จะปลีกตัวออกจากสังคม ไม่เกี่ยวข้องกับบัณฑิตกรรมการบริหารจัดการวัดมากนัก เพราะการบริหารจัดการวัดของสังคมสงฆ์ที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัยก็มีเพียงการปฏิบัติกิจวัตรของสงฆ์และการกำกับบดูแลให้พระสงฆ์ภายในวัดปฏิบัติกิจของสงฆ์ให้เรียบร้อย ส่วนแบบเคร่งครัดปานกลางจะปรับเปลี่ยนวิธีการบริหารจัดการวัดให้ทันต่อยุคสมัย นำวิธีการบริหารจัดการตามยุคสมัยเข้ามาใช้ อันเนื่องมาจาก

ภารกิจที่มากขึ้น โดยส่วนใหญ่ได้แก่วัดทั่วไปที่เชื่อมโยงกับชุมชน มีส่วนร่วมกับชุมชนในกิจกรรมต่างๆ และมีแนวทางในการเปิดพื้นที่วัดให้กับชุมชน

จารีตประเพณีตามแบบสมบูรณาญาสิทธิราช ได้แก่วัดที่ปกครองสงฆ์แบบอำนาจสิทธิขาด เจ้าอาวาสมีอำนาจในการบริหารจัดการวัดตามที่ตนเห็นว่าเหมาะสม บางวัดมีความเชื่อมโยงกับชุมชน เช่น มีการตั้งคณะกรรมการ แต่คณะกรรมการมีอำนาจหน้าที่แต่เพียงในนาม เป็นต้น บางวัดไม่มีความเชื่อมโยงกับชุมชน ไม่มีการตั้งคณะกรรมการวัด การตัดสินใจอยู่กับเจ้าอาวาสแต่เพียงผู้เดียว

การบริหารจัดการวัดแบบจารีตประเพณี ไม่มีตัวระบบการบริหารชัดเจน ได้แก่ ไม่มีโครงสร้างการบริหารว่าใครมีหน้าที่อย่างไร มีอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจขนาดไหน การบริหารโดยส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับเจ้าอาวาส หรือเจ้าอาวาสอาจมอบหมายให้บุคคลอื่นช่วยในการบริหาร

นอกจากลักษณะสำคัญ ๒ ประการนั้นแล้ว การบริหารจัดการแบบจารีตประเพณียังมีลักษณะ “เอกภาพของการกำกับ” หรือการรวมศูนย์ของอำนาจ (Centralization) ที่วัดถูกกำกับนโยบายจากบนลงล่าง คือตั้งแต่มหาเถรสมาคมลงไปจนถึงเจ้าคณะตำบลล้วนเป็นผู้บังคับบัญชาเหนือเจ้าอาวาส แม้วัดจะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย แต่จารีตประเพณีของคณะสงฆ์ วัดไม่สามารถทำการใดๆ นอกเหนือจากจารีตประเพณีของคณะสงฆ์ได้ ยกตัวอย่างเช่น การตีความคำสอนที่แปลกแยกจากแนวทางของคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ หากมีการกระทำในลักษณะดังกล่าวก็จะถูกตรวจสอบเพ่งเล็งจากคณะสงฆ์

๓. เชื่อมโยงกับชุมชน วัดโดยส่วนใหญ่ยังเชื่อมโยงกับชุมชน โดยเฉพาะวัดในชนบท ชุมชนมีบทบาทร่วมในการบริหารจัดการวัด ชาวชุมชนคอยสอดส่องดูแลความประพฤติของพระภิกษุสามเณรอย่างใกล้ชิด ทำให้พระภิกษุสามเณรไม่กล้าประพฤติผิดนอกกลุ่มนอกรทาง บางวัดเจ้าอาวาสยังอายุน้อย มักจะฟังเสียงของปู่ย่าตายายที่ทำบุญวัดนั้นๆ เป็นการคอยระมัดระวังการปกครองการบริหารจัดการวัด การที่วัดยังเชื่อมโยงกับชุมชน ทำให้วัดกับชุมชนมีความสัมพันธ์กัน พึ่งพาอาศัยกัน และตรวจสอบกันไปในตัว

อย่างไรก็ตาม การบริหารจัดการวัดที่มีการจัดระบบในแบบยุคสมัยใหม่ก็อาจมีให้เห็น เช่น วัดพระธรรมกาย เป็นต้น ระบบในแบบยุคสมัยใหม่เช่นว่านี้ ได้แก่การมีโครงสร้างการบริหารชัดเจนว่าใครมีหน้าที่อย่างไร มีอำนาจตัดสินใจอะไรได้บ้าง รวมไปถึงมีพันธกิจขององค์กร มีเป้าหมาย มีแผนการดำเนินการ วัดโดยส่วนใหญ่มีเพียงรูปแบบการบริหาร (Form) แต่ไม่มีตัวระบบ (System)

๕.๑.๒ ผลการศึกษาองค์ประกอบตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อการบริหารจัดการวัด

จากการศึกษาองค์ประกอบธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อการบริหารจัดการวัด สรุปผลได้ดังนี้

๕.๑.๒.๑ องค์ประกอบหลักของธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อการบริหารจัดการวัด ใช้หลักธรรมาภิบาลที่หน่วยงานของรัฐและเอกชนใช้อยู่โดยทั่วไป ได้แก่ (๑) การมีส่วนร่วม (๒) ความโปร่งใส (๓) ความรับผิดชอบ (๔) นิติธรรม (๕) ประสิทธิภาพ (๖) ประสิทธิผล

๕.๑.๒.๒ องค์ประกอบร่วมของหลักธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ศึกษาจากแนวคิดทฤษฎี เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำมาวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกับการลงพื้นที่สัมภาษณ์และข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญในการเสวนากลุ่ม โดยการวิเคราะห์นั้น คำนึงถึงหลักใหญ่ ๓ ประการที่คณะสงฆ์ใช้เป็นหลักในการดำเนินการงานคณะสงฆ์ ได้แก่ (๑) หลักพระธรรมวินัย (๒) กฎหมายบ้านเมือง และ (๓) จารีตประเพณีของคณะสงฆ์ สังเคราะห์เป็นองค์ประกอบร่วมตามงานทั้ง ๖ ของคณะสงฆ์ คือ (๑) งานปกครอง (๒) งานเผยแผ่ (๓) งานการศึกษา (หรือศาสนศึกษา) (๔) งานสาธารณูปการ (๕) งานศึกษาสงเคราะห์ และ (๖) งานสาธารณสงเคราะห์ ได้ดังนี้

๕.๑.๒.๒.๑ องค์ประกอบร่วมธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทในการบริหารจัดการวัด งานด้านปกครอง แยกเป็นรายชื่อได้ดังนี้

๑) ด้านการมีส่วนร่วม มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีการบริหารงานของวัดโดยรูปแบบคณะกรรมการ (๒) มีการรับฟังความคิดเห็น (๓) มีการกระจายอำนาจ

๒) ด้านความโปร่งใส มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีระบบการบริหารจัดการที่ชัดเจน (๒) มีการเปิดเผยระบบการบริหารและระบบบัญชี (๓) สามารถตรวจสอบได้

๓) ด้านความรับผิดชอบ มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีการกระจายบทบาทหน้าที่ (๒) มีการคำนึงถึงศักยภาพของบุคคล (๓) มีความรับผิดชอบต่อสังคม

๔) ด้านนิติธรรม มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) ยึดหลักพระธรรมวินัย (๒) มีลักษณะการเคารพสงฆ์ (๓) อนุวัตรตามกฎหมายบ้านเมือง

๕) ด้านประสิทธิภาพ มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) การคัดกรองผู้บวชใหม่ (๒) การเอาใจใส่คนในปกครอง (๓) การประคองด้วยสังคม

๖) ด้านประสิทธิผล มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีการประเมินผล (๒) มีแนวทางการแก้ไขและพัฒนา (๓) ยึดศรัทธาของชาวบ้านเป็นหลัก

๕.๑.๒.๒.๒ องค์ประกอบร่วมธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทในการบริหารจัดการวัด งานด้านการเผยแผ่ แยกเป็นรายชื่อได้ดังนี้

๑) ด้านการมีส่วนร่วม มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) การปรึกษาหารือผู้เกี่ยวข้อง (๒) การกระจายบทบาทร่วมกัน

๒) ด้านความโปร่งใส มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีวัตถุประสงค์ตรงตามอุดมการณ์พระพุทธศาสนา (๒) ไม่มีผลประโยชน์แอบแฝง

๓) ด้านความรับผิดชอบ มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีการมอบหมายหน้าที่ตามศักยภาพ (๒) มีกระบวนการในการปลูกฝังจิตสำนึกการทำหน้าที่

๔) ด้านนิติธรรม มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) การดำเนินการเป็นไปตามพระธรรมวินัย (๒) ไม่ขัดแย้งกับกฎหมายบ้านเมือง

๕) ด้านประสิทธิภาพ มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีแผนการดำเนินการ (๒) มีการพัฒนาศักยภาพ

๖) ด้านประสิทธิผล มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีการประเมินผลการดำเนินการ (๒) มีแนวทางการพัฒนา

๕.๑.๒.๒.๓ องค์ประกอบร่วมธรรมมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทในการบริหารจัดการวัด งานด้านการศึกษา แยกเป็นรายชื่อได้ดังนี้

๑) ด้านการมีส่วนร่วม มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีคณะกรรมการดำเนินการ (๒) มีกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม (๓) มีการกระจายอำนาจหน้าที่

๒) ด้านความโปร่งใส มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) จัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายชัดเจน (๒) สามารถตรวจสอบได้

๓) ด้านความรับผิดชอบ มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีการจัดการศึกษา (๒) จัดบรรยากาศให้เป็นวัดแห่งการเรียนรู้

๔) ด้านนิติธรรม มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) รักษาระเบียบวินัยแบบแผนของคณะสงฆ์ (๒) ปฏิบัติตามนโยบายและจารีตประเพณีของคณะสงฆ์

๕) ด้านประสิทธิภาพ มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีนโยบายเกี่ยวกับการจัดการศึกษา (๒) มีการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า

๖) ด้านประสิทธิผล มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีความรู้ (๒) มีจริยวัตรน่าศรัทธา

๕.๑.๒.๒.๔ องค์ประกอบร่วมธรรมมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทในการบริหารจัดการวัด งานด้านการศึกษา แยกเป็นรายชื่อได้ดังนี้

๑) ด้านการมีส่วนร่วม มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) การมีส่วนร่วมในการคิด (๒) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ

๒) ด้านความโปร่งใส มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่าย (๒) สามารถตรวจสอบได้

๓) ด้านความรับผิดชอบ มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีความรับผิดชอบต่อระดับบุคคล (๒) มีความรับผิดชอบต่อระดับสังคม

๔) ด้านนิติธรรม มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) ยึดหลักพระธรรมวินัย (๒) ปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง (๓) ส่งเสริมไตรสิกขาและธรรมาภิบาล

๕) ด้านประสิทธิภาพ มืองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีการพิจารณาการก่อสร้างตามความจำเป็น (๒) มีการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า

๖) ด้านประสิทธิผล มีองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีคุณภาพ (๒) มีคุณประโยชน์

๕.๑.๒.๒.๕ องค์ประกอบร่วมธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทในการบริหารจัดการวัด งานด้านการศึกษาสงเคราะห์ แยกเป็นรายชื่อได้ดังนี้

๑) ด้านการมีส่วนร่วม มีองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) ให้การสนับสนุนการศึกษาสงเคราะห์ (๒) ให้การส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์

๒) ด้านความโปร่งใส มีองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีแนวนโยบายที่ชัดเจน (๒) สามารถตรวจสอบได้

๓) ด้านความรับผิดชอบ มีองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีความรับผิดชอบต่อระดับบุคคล (๒) มีความรับผิดชอบต่อองค์กร

๔) ด้านนิติธรรม มีองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) ยึดหลักไตรสิกขา (๒) อนุรักษ์ตามกฎหมายบ้านเมือง

๕) ด้านประสิทธิภาพ มีองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีแผนงานดำเนินการ (๒) มีการติดตามผล

๖) ด้านประสิทธิผล มีองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) การดำเนินการเป็นไปตามเป้าหมาย (๒) สามารถบรรลุวิถีมุข

๕.๑.๒.๒.๖ องค์ประกอบร่วมธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทในการบริหารจัดการวัด งานด้านการศึกษาสงเคราะห์ แยกเป็นรายชื่อได้ดังนี้

๑) ด้านการมีส่วนร่วม มีองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) ให้การสงเคราะห์ระดับบุคคล (๒) ให้การสงเคราะห์ระดับชุมชน (๓) ให้การสงเคราะห์ระดับสังคม

๒) ด้านความโปร่งใส มีองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีบัญชีรายรับรายจ่ายชัดเจน (๒) สามารถตรวจสอบได้

๓) ด้านความรับผิดชอบ มีองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีความรับผิดชอบต่อระดับบุคคล (๒) มีความรับผิดชอบต่อสังคม

๔) ด้านนิติธรรม มีองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) รักษาแบบแผนของคณะสงฆ์ไทย (๒) เคารพศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

๕) ด้านประสิทธิภาพ มีองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีแผนการดำเนินการ (๒) สร้างเครือข่ายการดำเนินการ

๖) ด้านประสิทธิผล มีองค์ประกอบร่วม ได้แก่ (๑) มีความยั่งยืน (๒) เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม

๕.๑.๓ การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด

การศึกษา “การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด” ได้พัฒนาตัวชี้วัดตามกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ มีข้อสรุปการพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด แยกเป็นรายด้านของงานคณะสงฆ์ รายด้านธรรมาภิบาล ดังต่อไปนี้

๕.๑.๓.๑ งานปกครอง

๕.๓.๑.๑.๑ ด้านการมีส่วนร่วม พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) มีการแต่งตั้งคณะกรรมการวัด (๒) มีการประชุมหรือปรึกษาหารือคณะกรรมการก่อนการดำเนินการใดๆ ของวัด (๓) มีการกระจายอำนาจหน้าที่ให้พระสงฆ์และคณะกรรมการวัดได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการวัด (๔) มีการมอบหมายหน้าที่ให้พระสงฆ์และคณะกรรมการวัดให้ทำหน้าที่ต่างๆ (๕) มีการรับฟังความคิดเห็นต่อการดำเนินการใดๆ ของชาวบ้านผู้อุปถัมภ์วัด ในเรื่องนี้อาจส่งผลกระทบต่อชุมชน

๕.๓.๑.๑.๒ ด้านความโปร่งใส พัฒนาตัวชี้วัดได้ดังนี้ (๑) มีระบบการบริหารจัดการวัดที่ชัดเจน ทุกฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้องรับรู้และดำเนินการตามระบบได้ (๒) มีระบบและกระบวนการตัดสินใจที่ชัดเจน (๓) มีระบบบัญชีการเงินของวัดที่เปิดเผย (๔) มีการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องสามารถตรวจสอบบัญชีการเงินของวัดได้ (๕) มีแนวทางการป้องกันการหาประโยชน์กับวัดในทางมิชอบ

๕.๓.๑.๑.๓ ด้านความรับผิดชอบ พัฒนาตัวชี้วัดได้ดังนี้ (๑) มีการมอบหมายหน้าที่ให้พระสงฆ์และบุคคลที่อยู่ภายในวัดชัดเจน (๒) การมอบหมายหน้าที่ มีการคำนึงถึงศักยภาพของบุคคล (๓) พระสงฆ์และบุคคลภายในวัดทำหน้าที่ของตนด้วยความเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของหน้าที่ (๔) การดำเนินการต่างๆ ของวัดได้คำนึงถึงผลกระทบต่อชุมชนและสังคม (๕) วัดมีการดำเนินการที่เป็นการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคม

๕.๓.๑.๑.๔ ด้านนิติธรรม พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) การปกครองพระสงฆ์ยึดหลักและแนวทางการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย (๒) มีการดูแลเอาใจใส่ให้พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย (๓) เปิดโอกาสให้พระสงฆ์ภายในวัดร่วมตัดสินใจในการดำเนินการต่างๆ (๔) ปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองในการดำเนินการต่างๆ (๕) ปฏิบัติหรือสนองนโยบายของคณะสงฆ์ตั้งแต่ระดับอำเภอขึ้นไป

๕.๓.๑.๑.๕ ด้านประสิทธิภาพ พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) มีวิธีการคัดกรองผู้เข้ามาบวชตามพระธรรมวินัย (๒) การคัดกรองผู้เข้ามาบวช เน้นให้ผู้เข้ามาบวชเข้าใจเกี่ยวกับคำสอนของศาสนา และมีศรัทธาอย่างแท้จริง (๓) อบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่พระสงฆ์ให้เข้าใจในหลักคำสอนและแนวทางปฏิบัติ (๔) ดูแลพระสงฆ์ให้รักษาข้อวัตรของสงฆ์และรักษาศรัทธาชาวบ้าน (๕) เปิดโอกาสให้ชุมชนให้ข้อเสนอแนะหรือตักเตือนพระสงฆ์ได้

๕.๓.๑.๑.๖ ด้านประสิทธิผล พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) มีการรับฟังเสียงสะท้อนจากพระสงฆ์และชุมชนเกี่ยวกับการดำเนินการต่างๆ ของวัด รวมถึงพฤติกรรมของพระสงฆ์ (๒) ปัญหาที่

เกิดขึ้นจากเสียงสะท้อนของพระสงฆ์และชุมชนได้รับการแก้ไข (๓) ชุมชนให้ความเคารพศรัทธาพระสงฆ์(๔) ชุมชนให้ความร่วมมือเกี่ยวกับการดำเนินการต่างๆของวัด (๕) พระสงฆ์ภายในวัดและชุมชนพึงพอใจการดำเนินการต่างๆของวัด

๕.๓.๒ งานเผยแผ่

๕.๓.๒.๑ ด้านการมีส่วนร่วม พัฒนาตัวชีวิต ได้ดังนี้ (๑) มีการประชุมปรึกษาหารือผู้เกี่ยวข้องในการดำเนินการ (๒) มีการรับฟังความคิดเห็นจากผู้ร่วมงาน (๓) เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานแสดงความคิดเห็น (๔) มีการกระจายบทบาทหน้าที่การทำงานให้กับผู้ร่วมงาน (๕) ให้อำนาจตัดสินใจแก่ผู้ร่วมงาน

๕.๓.๒.๒ ด้านความโปร่งใส พัฒนาตัวชีวิตได้ดังนี้ (๑) การเผยแผ่มีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์สุขของมหาชน (๒) รายได้หรือผลประโยชน์ที่เกิดจากกิจกรรมเผยแผ่นำเข้าเป็นรายได้ส่วนรวมของวัด (๓) มีบัญชีรายรับรายจ่ายการดำเนินการที่ชัดเจน (๔) เปิดโอกาสให้บุคคลสามารถตรวจสอบบัญชีรายรับรายจ่ายได้ (๕) แสดงบัญชีรายรับรายจ่ายต่อสาธารณชนอย่างเปิดเผย

๕.๓.๒.๓ ด้านความรับผิดชอบ พัฒนาตัวชีวิตได้ดังนี้ (๑) มอบหมายหน้าที่ให้ผู้ร่วมงานอย่างชัดเจนเป็นลายลักษณ์อักษรหรือวาจา (๒) มอบหมายหน้าที่ตามความรู้ความสามารถของบุคคล (๓) ติดตามการทำหน้าที่ของผู้ที่ได้รับมอบหมาย (๔) มีการสร้างจิตสำนึกในการทำหน้าที่ของตน (๕) ให้กำลังใจต่อการทำหน้าที่

๕.๓.๒.๔ ด้านนิติธรรม พัฒนาตัวชีวิต ได้ดังนี้ (๑) การเผยแผ่ดำเนินการในกรอบของพระธรรมวินัย (๒) เนื้อหาของการเผยแผ่อยู่ในหลักธรรมะของพระพุทธเจ้า (๓) ดำเนินการเผยแผ่ในกรอบของกฎหมายบ้านเมือง (๔) ดำเนินการเผยแผ่ตามกฎหมาย ระเบียบ คำสั่ง มหาเถรสมาคม (๕) การเผยแผ่มีแนวทางส่งเสริมจารีตวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมไทย

๕.๓.๒.๕ ด้านประสิทธิภาพ พัฒนาตัวชีวิต ได้ดังนี้ (๑) มีแผนการดำเนินการเผยแผ่ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว (๒) มีการวางแผนเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรในการเผยแผ่(๓) มีการจัดสรรงบประมาณไว้เพื่อการเผยแผ่เป็นสัดส่วน (๔) มีการพัฒนาศักยภาพบุคลากรเกี่ยวกับการเผยแผ่ (๕) มีการใช้ทรัพยากรในการดำเนินการเผยแผ่อย่างประหยัดและคุ้มค่า

๕.๓.๒.๖ ด้านประสิทธิผล พัฒนาตัวชีวิต ได้ดังนี้ (๑) มีการประเมินผลการดำเนินการเผยแผ่ทุกครั้ง (๒) มีสถิติและข้อมูลการดำเนินการ (๓) มีแนวทางการพัฒนาเพื่อปรับปรุงและแก้ไขการดำเนินการ (๔) การเผยแผ่สร้างความสุขและสามัคคีในชุมชน (๕) การเผยแผ่สร้างความเข้าใจหลักธรรมของศาสนา

๕.๓.๓ งานการศึกษา

๕.๓.๓.๑ ด้านการมีส่วนร่วม พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) มีการแต่งตั้งคณะกรรมการเกี่ยวกับการศาสนศึกษาของวัด (๒) มีการประชุมปรึกษาหารือในการจัดการศาสนศึกษา (๓) เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานได้แสดงความคิดเห็น (๔) กระจายงานให้ผู้ร่วมงานมีส่วนในการตัดสินใจ (๕) ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนการจัดการศึกษา

๕.๓.๓.๒ ด้านความโปร่งใส พัฒนาตัวชี้วัดได้ดังนี้ (๑) มีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายการดำเนินการอย่างชัดเจน (๒) มีการแสดงบัญชีรายรับรายจ่ายอย่างเปิดเผย (๓) เปิดโอกาสให้ชุมชนตรวจสอบบัญชีรายรับรายจ่ายได้ (๔) เงินที่ได้รับเพื่อการอุปถัมภ์การศึกษา มีการแยกบัญชีจากส่วนอื่น (๕) การส่งรายชื่อผู้เรียนเป็นไปตามข้อเท็จจริง

๕.๓.๓.๓ ด้านความรับผิดชอบ พัฒนาตัวชี้วัดได้ดังนี้ (๑) วัดมีการจัดการศาสนศึกษา (๒) วัดสนับสนุนการจัดการศึกษาอย่างเพียงพอ (๓) มีการกวดขันให้มีการเล่าเรียนพระธรรมวินัย (๔) ผู้สอนอุทิศตนให้การเรียนการสอน (๕) มีการลดภาระงานด้านอื่นที่กระทบต่อการเรียนการสอน

๕.๓.๓.๔ ด้านนิติธรรม พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) มีกฎหรือกติกาของวัดกวดขันให้พระสงฆ์เล่าเรียนพระธรรมวินัย (๒) ให้การอบรมก่อนบวชแก่ผู้ขอบวชในระยะเวลาที่เหมาะสม (๓) ให้การอบรมพระธรรมวินัยแก่ผู้บวชใหม่ แม้จะบวชเพียงระยะสั้น (๔) ให้การสั่งสอนอบรมแก่ผู้บวชทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ (๕) ส่งผู้เรียนเข้าสอบตามระเบียบแบบแผนของคณะสงฆ์ หรือมีการประเมินความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับพระธรรมวินัย

๕.๓.๓.๕ ด้านประสิทธิภาพ พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) มีแผนงานเกี่ยวกับการศาสนศึกษา (๒) จัดงบประมาณไว้เพื่อการศาสนศึกษา (๓) จัดหาวัสดุอุปกรณ์การศึกษาให้กับผู้สอนและผู้เรียน (๔) ผู้สอนและผู้เรียนอุทิศตนเพื่อการศึกษา (๕) จัดบรรยากาศของวัดให้เป็นสถานที่เรียนรู้

๕.๓.๓.๖ ด้านประสิทธิผล พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) จำนวนผู้เรียนสอบผ่านหลักสูตรของคณะสงฆ์ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ หรือมีผลการประเมินผู้บวชใหม่/ผู้เรียนบรรลุตามเป้าหมายที่กำหนด (๒) ผู้เรียนเข้าใจหลักธรรมตามระดับที่ตนเรียนมาได้ (๓) ไม่มีข้อร้องเรียนจากชุมชนต่อพฤติกรรมของพระสงฆ์ (๔) พระสงฆ์ภายในวัดมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย (๕) มีพระสงฆ์เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชุมชน

๕.๓.๔ งานสาธารณูปการ

๕.๓.๔.๑ ด้านการมีส่วนร่วม พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) มีคณะกรรมการเกี่ยวกับการก่อสร้างของวัด (๒) มีการปรึกษาหารือกับชุมชนก่อนการดำเนินการ (๓) เปิดโอกาสให้พระสงฆ์และคนในชุมชนแสดงความคิดเห็น (๔) มีการกระจายบทบาทในการก่อสร้างให้พระสงฆ์และคนในชุมชนช่วยดำเนินการ (๕) คนในชุมชนช่วยกันในการจัดหาทุนดำเนินการ

๕.๓.๔.๒ ด้านความโปร่งใส พัฒนาตัวชี้วัดได้ดังนี้ (๑) มีการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายในการก่อสร้าง (๒) การจัดทำบัญชีมีหลักฐานการรับจ่าย (๓) มีคณะกรรมการเกี่ยวกับบัญชีและการเงินชัดเจน (๔) มีการแสดงบัญชีรายรับรายจ่ายอย่างเปิดเผย (๕) เปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบบัญชีได้

๕.๓.๔.๓ ด้านความรับผิดชอบต่อ พัฒนาตัวชี้วัดได้ดังนี้ (๑) มีการมอบหมายหน้าที่ให้พระสงฆ์ภายในวัดในการดูแลจัดการอาคารเสนาสนะ (๒) แบ่งหน้าที่ให้กับบุคลากรภายในวัดตามความสามารถ (๓) การก่อสร้างภายในวัดคำนึงถึงผลกระทบต่อชุมชนรอบข้าง (๔) การก่อสร้างภายในวัดคำนึงถึงผลกระทบต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม (๕) การก่อสร้างภายในวัดคำนึงถึงความเหมาะสมทางด้านศิลปวัฒนธรรมประเพณี

๕.๓.๔.๔ ด้านนิติธรรม พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) การก่อสร้างมีการแจ้งต่อสงฆ์ก่อนตามพระธรรมวินัย (๒) การจัดหาทุนทรัพย์ในการก่อสร้างเป็นไปตามพระธรรมวินัย (๓) มีการขออนุญาตก่อสร้างหรือปฏิบัติตามกฎหมายก่อนการก่อสร้าง (๔) การก่อสร้างไม่ละเมิดกฎหมายและสิทธิของผู้อื่น (๕) การก่อสร้างมีแนวทางส่งเสริมไตรสิกขาและรมณีสถาน

๕.๓.๔.๕ ด้านประสิทธิภาพ พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) การก่อสร้างคำนึงถึงความจำเป็น (๒) มีการพิจารณาทางเลือกอื่น ๆ ก่อนตัดสินใจก่อสร้าง (๓) มีแผนงานในการใช้สอยสิ่งก่อสร้าง (๔) การคัดเลือกวัสดุก่อสร้างคำนึงถึงประโยชน์ในระยะยาว (๕) มีการดูแลรักษาสิ่งก่อสร้างให้สามารถใช้สอยได้อยู่เสมอ

๕.๓.๔.๖ ด้านประสิทธิผล พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) อายุการใช้งานของสิ่งก่อสร้างมีระยะเวลาที่เหมาะสม (๒) สิ่งก่อสร้างถูกใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ (๓) มีการบูรณาการให้สิ่งก่อสร้างใช้ประโยชน์ได้หลายทาง (๔) สิ่งก่อสร้างไม่สร้างผลกระทบต่อชุมชน (๕) สิ่งก่อสร้างไม่สร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

๕.๓.๕ งานศึกษาสงเคราะห์

๕.๓.๕.๑ ด้านการมีส่วนร่วม พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) มีการมอบทุนหรือวัสดุสิ่งของให้กับสถานศึกษา (๒) มีการมอบทุนการศึกษา (๓) เข้าร่วมกิจกรรมของสถานศึกษา (๔) ส่งเสริมการจัดการศึกษาของสถานศึกษา (๕) นำสถานศึกษาเข้าร่วมกิจกรรมของวัด

๕.๓.๕.๒ ด้านความโปร่งใส พัฒนาตัวชี้วัดได้ดังนี้ (๑) มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องชัดเจน (๒) การดำเนินการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาของสถานศึกษาเป็นไปตามระเบียบหรือขั้นตอนของสถานศึกษา (๓) เปิดเผยการได้มาของทุนหรือวัสดุที่มอบให้กับสถานศึกษาหรือบุคคล (๔) มีหลักฐานในการดำเนินการชัดเจน (๕) เปิดโอกาสให้สาธารณชนรับทราบข้อมูล

๕.๓.๕.๓ ด้านความรับผิดชอบต่อ พัฒนาตัวชี้วัดได้ดังนี้ (๑) มีความกระตือรือร้นในการสนับสนุนส่งเสริมการจัดการศึกษา (๒) มอบหมายให้พระสงฆ์ภายในวัดช่วยเหลือเกี่ยวกับกิจกรรมด้านการสนับสนุนการศึกษา (๓) มีการจัดสรรรายได้ของวัดเป็นรายปีเพื่อใช้ในการสนับสนุนส่งเสริม

การศึกษา (๕) จัดพื้นที่ของวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ (๕) จัดกิจกรรมส่งเสริมความรู้ในด้านศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต และอื่นๆ

๕.๓.๕.๔ ด้านนิติธรรม พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) ใช้แนวทางไตรสิกขาในการ สนับสนุนส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์ (๒) ส่งเสริมกิจกรรมของสถานศึกษาวิถีพุทธ (๓) ส่งเสริมบุคคล ภายในวัดให้ได้รับการศึกษาตามกฎหมายภาคบังคับ (๔) สนองนโยบายของมหาเถรสมาคม (๕) รายงานกิจกรรมด้านศึกษาสงเคราะห์เป็นประจำทุกปี

๕.๓.๕.๕ ด้านประสิทธิภาพ พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) มีแผนงานเกี่ยวกับการ สนับสนุนส่งเสริมการศึกษาชัดเจน (๒) มีการดำเนินการตามแผนงานต่อเนื่องทุกปี (๓) มีการติดตาม ผลการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษา (๔) มีการประเมินผลการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษา (๕) มีการ เก็บสถิติข้อมูลการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษา

๕.๓.๕.๖ ด้านประสิทธิผล พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) มีผู้รับการสนับสนุนส่งเสริม การศึกษาตามเป้าหมาย (๒) ผู้รับการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาดำเนินการเป็นไปตามวัตถุประสงค์ (๓) ผู้รับการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาร่วมกิจกรรมของวัดตามเป้าหมาย (๓) บ้าน วัด โรงเรียน มีความร่วมมือกันในกิจกรรมต่างๆอย่างใกล้ชิด (๕) พระสงฆ์ได้รับบทบาทในการเสนอแนวทางการจัด การศึกษาของสถานศึกษา

๕.๓.๖ งานศึกษาสงเคราะห์

๕.๓.๖.๑ ด้านการมีส่วนร่วม พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) มีการสงเคราะห์เป็น รายบุคคลทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน (๒) ทำวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชน (๓) อำนวยความสะดวกในการจัดงานหรือทำบุญของชาวบ้าน (๔) ช่วยพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ (๕) ให้การสงเคราะห์ ในระดับสากล ทั้งด้านการช่วยเหลือเฉพาะหน้าหรือการพัฒนาสังคม

๕.๓.๖.๒ ด้านความโปร่งใส พัฒนาตัวชี้วัดได้ดังนี้ (๑) จัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายใน การจัดสาธารณสงเคราะห์อย่างชัดเจน (๒) มีคณะกรรมการกำกับดูแลการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่าย (๓) มีการเก็บเอกสารหลักฐานเกี่ยวกับรายรับรายจ่าย (๔) มีการเปิดเผยข้อมูลรายรับรายจ่ายต่อ สาธารณชน (๕) เปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบบัญชีรายรับรายจ่ายได้

๕.๓.๖.๓ ด้านความรับผิดชอบ พัฒนาตัวชี้วัดได้ดังนี้ (๑) เจ้าอาวาสมีนโยบาย ชัดเจนในการให้การสาธารณสงเคราะห์ (๒) ให้การสงเคราะห์ตามกำลังที่เหมาะสม (๓) ช่วยพัฒนา ชุมชนในด้านใดด้านหนึ่งเป็นรูปธรรมชัดเจน (๔) ใช้บทบาทผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชนในการช่วย พัฒนาชุมชน (๕) กระตือรือร้นในการสงเคราะห์สังคมในยามภัยพิบัติ

๕.๓.๖.๔ ด้านนิติธรรม พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) ให้การสงเคราะห์ทั้งด้านวัตถุและ จิตใจตามหลักพุทธศาสนา (๒) การสงเคราะห์เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัย (๓) ให้การสงเคราะห์ โดยไม่เลือกปฏิบัติทางด้านเชื้อชาติ ศาสนา สถานภาพทางเพศ ฐานะทางสังคม (๔) ให้การสงเคราะห์ ด้วยเจตคติแห่งเมตตาอารี (๕) ปฏิบัติต่อผู้รับการสงเคราะห์อย่างเหมาะสม เคารพศักดิ์ศรีความเป็น มนุษย์

๕.๓.๖.๕ ด้านประสิทธิภาพ พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) มีการจัดทำแผนงานชัดเจน เกี่ยวกับการสาธารณสุขสงเคราะห์ (๒) มีการแสวงหาแนวทางการสงเคราะห์อย่างยั่งยืน (๓) ปฏิบัติการตามแผนที่วางไว้อย่างรัดกุม (๔) สร้างเครือข่ายความร่วมมือในการดำเนินงานสาธารณสุขสงเคราะห์ (๕) มีการดำเนินการร่วมกันระหว่างเครือข่าย

๕.๓.๖.๖ ด้านประสิทธิผล พัฒนาตัวชี้วัด ได้ดังนี้ (๑) มีผลกระทบต่อด้านบวกต่อการดำเนินการสาธารณสุขสงเคราะห์ (๒) ผู้ร่วมงานสาธารณสุขสงเคราะห์เข้าใจแนวนโยบายและแนวทางปฏิบัติในทิศทางเดียวกัน (๓) เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินการสาธารณสุขสงเคราะห์ (๔) การสาธารณสุขสงเคราะห์เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ (๕) ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกชุมชนหรือสังคมในการช่วยดำเนินการสาธารณสุขสงเคราะห์

๕.๔ อภิปรายผล

การศึกษาเรื่อง “การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด” สามารถอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังต่อไปนี้

1. การบริหารจัดการวัด โดยส่วนใหญ่ไม่มีความเปลี่ยนแปลงจากอดีตมากนัก การบริหารจัดการวัดในปัจจุบันมีลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ 1) เน้นตัวบุคคล ได้แก่ การเน้นไปที่ตัวของเจ้าอาวาส หากเจ้าอาวาสมีความรู้ความสามารถมากก็สามารถพัฒนาวัดได้เจริญรุ่งเรือง หรือหากเจ้าอาวาสมีความรู้่น้อย แต่มีบารมีอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้คนนับถือศรัทธาได้ เช่น เป็นเกจิอาจารย์ ก็สามารถพัฒนาวัดให้เจริญรุ่งเรืองได้เช่นกัน การบริหารงานของวัดจึงเน้นไปที่บทบาทส่วนบุคคล 2) บริหารแบบจารีตประเพณี อาจกล่าวได้ว่าคณะสงฆ์มีรูปแบบการบริหารจัดการวัดแบบจารีตประเพณี ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน ได้แก่ (ก) จารีตประเพณีตามแบบพระธรรมวินัย ได้แก่การที่วัดต่าง ๆ ยังปกครองสงฆ์โดยยึดหลักการตามพระธรรมวินัย มีทั้งแบบเคร่งครัดตามพระธรรมวินัย เช่น สายวัดป่าต่าง ๆ และแบบเคร่งครัดปานกลางที่ปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมแต่ก็ยังยึดโยงกับพระธรรมวินัยอยู่ในที่นี้หมายถึงวัดโดยส่วนใหญ่ทั่วไป การปกครองสงฆ์แบบเคร่งครัดในพระธรรมวินัยส่วนใหญ่จะปลีกตัวออกจากสังคม ไม่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการวัดมากนัก เพราะการบริหารจัดการวัดของสังคมสงฆ์ที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัยก็มีเพียงการปฏิบัติกิจวัตรของสงฆ์และการกำกับดูแลให้พระสงฆ์ภายในวัดปฏิบัติกิจของสงฆ์ให้เรียบร้อย ส่วนแบบเคร่งครัดปานกลางจะปรับเปลี่ยนวิธีการบริหารจัดการวัดให้ทันต่อยุคสมัย นำวิธีการบริหารจัดการตามยุคสมัยเข้ามาใช้ อันเนื่องมาจากภารกิจที่มากขึ้น โดยส่วนใหญ่ได้แก่วัดทั่วไปที่เชื่อมโยงกับชุมชน มีส่วนร่วมกับชุมชนในกิจกรรมต่าง ๆ และมีแนวทางในการเปิดพื้นที่วัดให้กับชุมชนและ (ข) จารีตประเพณีตามแบบอธิการธิปไตย ได้แก่วัดที่ปกครองสงฆ์แบบอำนาจลึทธิขาด เจ้าอาวาสมีอำนาจในการบริหารจัดการวัดตามที่ตนเห็นว่าเหมาะสม บางวัดมีความเชื่อมโยงกับชุมชน เช่น มีการตั้งคณะกรรมการ แต่คณะกรรมการมีอำนาจหน้าที่แต่เพียงในนาม เป็นต้น บางวัดไม่มีความเชื่อมโยงกับชุมชน ไม่มีการตั้งคณะกรรมการวัด การตัดสินใจอยู่กับเจ้าอาวาสแต่เพียงผู้เดียว 3) การบริหารจัดการวัดยังเชื่อมโยงกับชุมชน แม้วัดจะบริหารจัดการโดยเจ้าอาวาส แต่วัดโดยส่วนใหญ่ยังเชื่อมโยงกับชุมชน ชุมชนเป็นผู้ร่วมในการคัดเลือกเจ้าอาวาส ชุมชนมีบทบาทร่วมในการบริหารจัดการวัดในด้านเสนาสนะ ชุมชนคอยสอดส่องดูแลความประพฤติของพระภิกษุสามเณรอย่างใกล้ชิด ทำให้พระภิกษุสามเณรไม่กล้าประพฤติผิดนอกกรอบทาง

บางวัดเจ้าอาวาสยังอายุน้อย มักจะฟังเสียงของปู่ย่าตายายที่ทำบุญวัดนั้นๆ เป็นการคอย
 ประคับประคองการบริหารจัดการวัด การที่วัดยังเชื่อมโยงกับชุมชน ทำให้วัดกับชุมชนมีความสัมพันธ์
 กัน พึ่งพาอาศัยกัน และตรวจสอบกันไปในตัว

2. จากการศึกษาพบว่า แม้หลักธรรมาภิบาลจะถูกกล่าวถึงในบริบทของสังคม
 ประชาธิปไตย หรือพูดอย่างชัดที่สุดก็คือ ธรรมาภิบาลคือกรอบแนวคิดที่ใช้ในวัฒนธรรมประชาธิปไตย
 เท่านั้น แต่หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทก็มีความสอดคล้องกับธรรมาภิบาลในบริบทสังคม
 ปัจจุบันโดยไม่ขัดแย้ง หลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติหรือแสดงมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลใน
 สภาพสังคมโบราณนั้น ยังสามารถใช้เป็นหลักปฏิบัติได้ในสังคมปัจจุบัน ไม่ขัดหรือแย้งกับโลกวิสัย
 องค์ประกอบหลักและองค์ประกอบร่วมของตัวชี้วัดธรรมาภิบาลจึงอยู่ในกรอบที่ยึดโยงกับพระธรรม
 วินัยเป็นหลัก และไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายบ้านเมือง และจารีตประเพณีของคณะสงฆ์ ซึ่งสามารถ
 พิจารณาความสอดคล้องได้ดังนี้

1. พระธรรมวินัย เนื่องจากพระธรรมวินัยเป็นหลักยึดสำหรับพระสงฆ์ การบริหาร
 จัดการวัดในอดีตก็เป็นการบริหารจัดการตามพระธรรมวินัย ยึดพระธรรมวินัยเป็นเกณฑ์ในการ
 ดำเนินการต่างๆ แต่เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป สภาพสังคมและแนวคิดของผู้คนในสังคมเปลี่ยนแปลง การ
 บริหารวัดก็ต้องมีการปรับตัวด้วย จากการศึกษาพบว่า หลักธรรมาภิบาลไม่ขัดแย้งกับหลักพระธรรม
 วินัย กลับส่งเสริมให้พระธรรมวินัยโดดเด่นขึ้น กล่าวโดยหลักใหญ่ก็คือ

1.1 การมีส่วนร่วม ตามหลักพระธรรมวินัย พระพุทธเจ้าทรงมอบอำนาจให้สงฆ์ใช้อำนาจ
 ที่ถูกต้องชอบธรรมในการดำเนินการต่างๆ เช่น มอบอำนาจการแจกอาหาร แจกเสนาสนะ ก็
 ต้องให้สงฆ์มีฉันทานุมติ เป็นต้น จึงแสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ให้เกิดการมีส่วนร่วมในการ
 ดำเนินการต่างๆภายในวัด ไม่ให้พระสงฆ์รูปใดใช้อำนาจอันไม่เป็นธรรมและทำตามอำเภอใจ การมี
 ประธานสงฆ์เป็นเพียงผู้ทำหน้าที่กำกับให้กระบวนการต่าง ๆ เป็นไปตามพระธรรมวินัยเท่านั้น

1.2 ความโปร่งใส ตามหลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงมอบอำนาจให้สงฆ์เพื่อ
 มอบอำนาจให้พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งดำเนินการใดๆนั้น ก็เพื่อให้สงฆ์เห็นชอบว่าจะไว้วางใจให้กับ
 พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ความไว้วางใจจากฉันทานุมตินี้เป็นความโปร่งใสที่ได้รับมอบอำนาจอย่าง
 สุจริต และในการที่พระองค์ทรงให้สงฆ์ทำวารณาต่อกัน ก็เพื่อให้สงฆ์ได้ตรวจสอบซึ่งกันและกัน แม้
 ในบริบทสังคมปัจจุบัน พระสงฆ์จะต้องยุ่งเกี่ยวกับการเงินมากขึ้น แต่หลักการตรวจสอบได้ตามพระ
 ธรรมวินัยก็ยังสามารถใช้ได้อยู่

1.3 ความรับผิดชอบ แม้ความรับผิดชอบต่อสังคมจะเป็นแนวคิดใหม่สำหรับการ
 บริหารองค์กรต่างๆ แต่ตามหลักพระธรรมวินัยพระพุทธเจ้าทรงให้พระสงฆ์รับผิดชอบต่อสังคมเช่นกัน
 ยกตัวอย่างเช่นเรื่องที่ทรงห้ามพระสงฆ์เบียดเบียนชาวบ้านในยามทุกข์ภัย หรือในยามชาวบ้านอด
 อยากรด้วยอาหาร นับเป็นตัวอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงมีให้สงฆ์ทำตนให้กระตือรือร้นต่อ
 ชาวบ้าน นอกจากนี้ในพระวินัยหลายสิกขาบท ยังมีลักษณะของการช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
 หรือการที่ทรงให้สันโดษในปัจจุบัน ก็เป็นแนวทางสำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรในแง่ของการลดการใช้
 สิ่งที่เกิดความจำเป็นด้วย

1.4 นิติธรรม ตามหลักพระธรรมวินัย พระพุทธเจ้าทรงวางกติกากฎหรือสิกขาบทให้พระสงฆ์ปฏิบัติตาม เป็นการวางรูปแบบความมีระเบียบวินัยให้กับพระสงฆ์ นอกจากนี้ยังไม่มี การเลือกชั้นวรรณะและศาสนาสำหรับการเผยแผ่ ทรงมุ่งหวังให้บุคคลได้รับความสุขอย่างเสมอภาคกัน

1.5 ประสิทธิภาพ ตามหลักพระธรรมวินัย พระพุทธเจ้าทรงสนับสนุนให้พระสงฆ์ใช้ ทรัพยากรที่มีอยู่ให้คุ้มค่าที่สุด ยกตัวอย่างเช่น หากบาตรรั่วไม่เกิน 10 องค์กร ไม่มีพุทธานุญาตให้ เปลี่ยน การคัดกรองบุคคลที่จะมาอุปสมบท การสอนธรรมที่ให้กับบุคคลเข้าถึงจิตใจอันดีงามของตน รวมถึงวางรากฐานทางศีลธรรมของสังคม ก็เป็นการช่วยสร้างคุณภาพ คุณค่า คุณประโยชน์ ให้เกิดขึ้น ด้วย

1.6 ประสิทธิภาพ ตามหลักพระธรรมวินัย พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังให้การทำงานของ พระสงฆ์สำเร็จประโยชน์สูงสุดคือการยังประโยชน์และความสุขให้เกิดแก่มหาชน ผลสำเร็จของการ ดำเนินงานจึงอยู่ที่ประโยชน์ของสังคม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดธรรมาภิบาลในสังคมปัจจุบัน

ดังนั้น หากกล่าวในแง่ของพระธรรมวินัย หลักธรรมาภิบาลกลับหนุนเสริมให้พระธรรม วินัยปรากฏเด่นชัด จากเดิมที่ถือกันว่าการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวของแต่ละ บุคคล แต่การนำมาบูรณาการกับธรรมาภิบาลตามแนวคิดในปัจจุบัน ทำให้สังคมได้รับประโยชน์จาก การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยด้วย

2. กฎหมายบ้านเมือง กฎหมายบ้านเมืองเป็นเครื่องมือในการจัดการสังคมในยุคสมัยนั้นๆ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสงฆ์อนุวัตตามกฎหมายบ้านเมือง เป็นการมิให้พระสงฆ์เป็นอุปสรรค สำหรับการจัดการสังคม การบริหารจัดการวัดก็เป็นองค์ประกอบหนึ่งในสังคมที่ต้องมีส่วนร่วม จัดการสังคมด้วย

3. จาริต หากกล่าวถึงจาริตเกี่ยวกับการบริหารจัดการวัด คณะสงฆ์ก็มีการปรับปรุงเพื่อให้ เหมาะสมกับยุคสมัยแล้ว เช่น แต่เดิมให้อำนาจเจ้าอาวาสในการบริหารวัด ปัจจุบันมหาเถรสมาคมก็มี นโยบายให้แต่วัดมีคณะกรรมการวัดเพื่อช่วยในการบริหารงาน ดังนั้น จาริตทางการบริหารของคณะ สงฆ์ก็มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิธีการบริหารจัดการทางโลก

กล่าวโดยสรุปแล้ว ธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสอดคล้องกับหลักพระธรรม วินัย ส่งเสริมให้พระธรรมวินัยที่ผู้คนมักเข้าใจว่าเป็นหลักปฏิบัติส่วนตัวของพระสงฆ์ให้เด่นชัดสอดรับ กับแนวคิดสมัยใหม่ ทั้งยังไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายบ้านเมืองและจาริตที่คณะสงฆ์ถือปฏิบัติอยู่

3. ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทสำหรับบริหารจัดการ สังเคราะห์จาก องค์ประกอบหลักและองค์ประกอบร่วมที่ได้จาก 3 ส่วนหลักคือ 1) หลักพระธรรมวินัย กฎหมาย บ้านเมือง และจาริตของคณะสงฆ์ 2) จากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง และ 3) จากการสัมภาษณ์เชิงลึก และคำชี้แนะจากผู้เชี่ยวชาญ แม้จะแยกย่อยออกเป็นตัวชี้วัดแต่ละด้านแต่ละข้อ แต่ตัวชี้วัดแทบทุกข้อ ก็เป็นเครื่องมือตรวจสอบด้านอื่นๆด้วย มีความเชื่อมโยงกันในสาระสำคัญของการชี้วัด ยกตัวอย่างเช่น การมีส่วนร่วมของงานด้านปกครอง ตัวชี้วัดของการมีส่วนร่วมคือการบริหารงานโดยรูปแบบ คณะกรรมการ มีการประชุมปรึกษาหารือ และมีการกระจายอำนาจหน้าที่ ตัวชี้วัดทั้ง 3 ข้อก็เป็น เครื่องมือตรวจสอบการมีส่วนร่วมในงานด้านอื่นๆด้วย เช่น ในงานด้านสาธารณูปการ หากไม่มี คณะกรรมการ ไม่มีการปรึกษาหารือ ไม่มีการกระจายอำนาจหน้าที่ ก็แสดงว่าในงานด้านปกครองก็ไม่ เกิดการมีส่วนร่วมไปด้วย และยังชี้วัดไปยังความโปร่งใส เพราะหากไม่มีรูปแบบคณะกรรมการ การ

บริหารวัดนั้น ๆ ก็ลดความโปร่งใสลงไปด้วย หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในแต่ละด้านแต่ละข้อนั้น ยึดโยงกันเป็นตาข่าย ส่วนใหญ่ของแต่ละข้อสามารถตรวจสอบ (Checking) การดำเนินการในข้ออื่นได้ด้วย

๕.๕ ข้อเสนอแนะ

เพื่อประโยชน์ในทางวิชาการ หากมีผู้สนใจเกี่ยวกับตัวชี้วัดธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนา เถรวาทสำหรับบริหารจัดการวัด ผู้วิจัยขอเสนอว่า

๑. ควรศึกษาตัวชี้วัดในแต่ละตัวว่ามีขอบเขตในการตีความมากน้อยขนาดไหน อย่างไร เนื่องจากตัวชี้วัดที่ผู้วิจัยศึกษานี้ ยังเป็นหลักการกว้างๆที่เปิดโอกาสให้มีการตีความรายละเอียดได้อีก เนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่า คณะสงฆ์แต่ละพื้นที่มีจารีตทางการบริหารจัดการแตกต่างกัน เช่น วัดในเมืองมีจารีตทางการบริหารแบบลายลักษณ์อักษรมากกว่าวัดในชนบท เป็นต้น การตีความตัวชี้วัดแต่ละตัวจึงต้องศึกษารายละเอียดของพื้นที่นั้นๆอย่างรอบคอบ

๒. ควรศึกษาเจาะลึกเป็นรายด้านของงานคณะสงฆ์ว่าควรมีตัวชี้วัดที่เป็นไปตามหลักธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างไร โดยศึกษาจากบริบทของพื้นที่ต่างๆ และอาจนำมาเปรียบเทียบกัน ก็จะทำให้เห็นภาพของตัวชี้วัดชัดเจนขึ้นอีก

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐเตปิฎก ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ปกรณวิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณ์วิเสส. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

กรมการศาสนา. อธิบายวินัย สำหรับนักเรียนชั้นเอก. กรุงเทพมหานคร: กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา, ๒๕๓๑.

กองบรรณาธิการประชาชาติธุรกิจ. CSR : พลังบริหารธุรกิจยุคใหม่. กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๐.

กองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา. “การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชน”. ใน **หลักการบริหารและจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพมหานคร: เอ.พี.กราฟิคดีไซน์และการพิมพ์, ๒๕๓๙.

เกษม วัฒนชัย. **ธรรมภิบาล กับบทบาทของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๖.

คุณ ไทชน์ และ มังกร เทพธานี. “รูปแบบการจัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรม กรณีศึกษาวัดพระนารายณ์มหาราช จังหวัดนครราชสีมา.” อ้างถึงใน สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. **รูปแบบและยุทธศาสตร์การดำเนินงานของวัดที่จัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรมดีเด่น**. กรุงเทพมหานคร: สกศ., ๒๕๓๘.

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ ๑๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. ม.ป.บ.: ๒๕๒๘.

- จรัส สุวรรณเวลา. **จุดบอดบนทางสู่ ธรรมาภิบาล บทบาทของบอร์ดองค์การมหาชน**, กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- เจริญ เจษฎาวัลย์. **การวางมาตรฐานธรรมาภิบาล**. กรุงเทพมหานคร: พอดี, ๒๕๔๕.
- ชาญณรงค์ บุญหนุน. **กฎพระสงฆ์ในกฎหมายตราสามดวง. ใน พระพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์กับสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- ชำเลื่อง วุฒิจันทร์ และไพโรจน์ กิตติโฆษณ์. **ระเบียบ คำสั่ง และประกาศเกี่ยวกับการทำนุบำรุงส่งเสริมและอุปถัมภ์การคณะสงฆ์และการพระศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.
- ถวิลวดี บุรีกุล และคณะ. **จับชีพจรประเทศไทย : ตัวชี้วัดประชาธิปไตยและธรรมาภิบาล Monitoring the pulse of the nation : Indicators of democratization and Good governance in Thailand**. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๗.
- ทิวากร แก้วมณี. **ธรรมาภิบาล**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๙.
- เทียม โชควัฒนา. **ปรัชญาการทำงานและการดำเนินชีวิต ดร.เทียม โชควัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๗.
- นงลักษณ์ วิรัชชัย และคณะ. **การวิจัยและพัฒนาตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรม. ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม)**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์คุณธรรม, ๒๕๕๑.
- บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. **การสร้างธรรมาภิบาล (Good governance) ในสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: วิทยุชน, ๒๕๔๒.
- บุญธรรม กิจปริดาบริสุทธิ. **ศาสตราจารย์เกียรติคุณ. ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: จามจุรีโปรดักท์, ๒๕๔๗.
- บุษบง ชัยเจริญวัฒน์ และบุญมี ลี. **ตัวชี้วัดธรรมาภิบาล**. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๔.
- ปธาน สุวรรณมงคล. **“การบริหารจัดการที่ดีกับปัญหาคอร์ปชั่น กรณีศึกษาฟิลิปปินส์กับไทย”**. ใน **รวมบทความวิชาการรัฐศาสตร์ เนื่องในโอกาสครบรอบ ๒๑ ปี มสธ. ครบรอบ ๑๗ ปี รัฐศาสตร์**. นนทบุรี : พิมพ์อักษร, ม.ป.ป.
- ประเวศ วะสี. **“พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม”**. ใน **หลักการบริหารและจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพมหานคร: สภาสถาบันราชภัฏ, ๒๕๓๙.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. **ทรงสนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: สามัคคีสาสน์, ๒๕๔๐.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์-พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.
- พระเทพวิสุทธิเวที (ไสว สุจิตโต). **วิชาการเลขานุการ**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์, ๒๕๑๘.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมมจิตโต). **พุทธวิธีบริหาร**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ป.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมมจิตโต). **มณีแห่งปัญญา**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ป.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **ตอบ ดร.มาร์ติน : พุทธวินัยถึงภิกษุณี**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๔.

_____ . **วินัย : เรื่องใหญ่กว่าที่คิด**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พิมพ์สวย, ๒๕๕๐.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๖.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ/เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑/ยุค)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๖.

พระพรหมบัณฑิต(ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา**. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระไพศาล วิสาโล. **พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖.

พระมหาอุทัย วชิรเมธี. **ว.วชิรเมธี วิไลชนา ๓๔+๗ คำถาม จาก ๑๑ นักคิดนักเขียน**.

กรุงเทพมหานคร: จีเอ็ม, ๒๕๕๐.

พระมหาสุทนต์ อากาศโร (อบอุ้น). **ตัวชี้วัดความสุข : กลยุทธ์การสร้างและการใช้เพื่อชุมชนเป็นสุข**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๕๓.

พระมหาสุภา อุทโท. **พระสงฆ์ไทยใน ๒ ทศวรรษหน้า พ.ศ.๒๕๔๑-๒๕๖๐**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๒.

พระมหาเสริมชัย ชยมงคล. **การบริหารวัด**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: วิชั่นอาร์ตคอร์ปอเรชั่น, ๒๕๓๙.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๒.

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล). **หลักธรรมาภิบาลและประมุขศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: ชัยมงคลพรีนติ้ง, ๒๕๔๘.

พระราชรัตนรังษี (ว.ป.วีรยุทธฺโธ). **บริหารแบบธรรมทูตอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๙.

พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๒๕.

พระราชสีมาภรณ์ (โอภาส นิรุติเมธี). **พระสงฆ์กับงานพัฒนาพระศาสนาและสังคม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ลูติญาโณ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: ศิวพร, ๒๕๒๙.

พุทธทาสภิกขุ. **ธัมมิกสังคมนิยม**. กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๒.

พุทธินันท์ โพธิจินดา. **พุทธศาสนากับความคิดทางการเมือง ของ ส.ศิวลักษณ์**. กรุงเทพมหานคร: เทียนวรรณ, ๒๕๒๗.

- ไพโรจน์ ภัทรนรากุล. ๕๐ ปี รัฐประศาสนศาสตร์. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สหยาบสื่อการพิมพ์. ๒๕๔๘. อ้างใน รัชยา ภัคดีจิตต์. ธรรมาภิบาล เพื่อการบริหารภาครัฐและภาคเอกชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์. จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๗.
- เมตต์ เมตต์การุณจิตต์. การบริหารจัดการที่ดี (Good Governance). นนทบุรี : บั๊กพอยท์วิชาการ, ๒๕๕๔.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. คู่มือพระสังฆาธิการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๔.
- สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักการพิมพ์สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, ๒๕๖๐.
- ศิริรัตน์ ชุณหะกล้า. การบริหารจัดการองค์การตามทฤษฎีรัฐประศาสนศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๘.
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. ชุมนุมพระนิพนธ์ในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. ชุมนุมพระนิพนธ์ในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (บางเรื่อง). กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, ๒๕๐๓,
- สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร). สมเด็จพระเจ้า คิต-เขียน-พุด-เทศน์. กรุงเทพมหานคร: เจริญรัฐการพิมพ์, ๒๕๒๗.
- สัมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. อ้างถึงใน พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (อบอู่). ตัวชี้วัดความสุข : กลยุทธ์การสร้างและการใช้เพื่อชุมชนเป็นสุข. กรุงเทพมหานคร: สถาบันการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๕๓.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาข้าราชการ (สำนักงาน ก.พ.ร.). คู่มือการจัดระดับการกำกับดูแลองค์การภาครัฐ ตามหลักธรรมาภิบาลของการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี. กรุงเทพมหานคร: พรีเมียร์ โปร, ๒๕๕๒.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑” ใน คู่มือพระสังฆาธิการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๔.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. พระสังฆาธิการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐.
- สุพัฒน์ มนัสไพบุลย์ และคณะ. “สาระสำคัญของหลักสูตรการบริหารและการจัดการวัด.” ใน หลักการบริหารและจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์. กรุงเทพมหานคร: สภาสถาบันราชภัฏ, ๒๕๓๙.
- เสนาะ ผดุงฉัตร. พระพุทธศาสนากับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖.
- อำพล จินดาวัฒน์. จิตอาสา พลังสร้างโลก บทเรียนรู้จากขบวนการพุทธฉีจี้ใต้หวัน ขบวนการที่เน้นหัวใจของความเป็นมนุษย์. กรุงเทพมหานคร: สร้างสื่อ, ๒๕๔๙.

อุดม จำรัสพันธ์ และคณะ. อ้างถึงใน พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (อบอู่). **ตัวชี้วัดความสุข : กลยุทธ์การสร้างและการใช้เพื่อชุมชนเป็นสุข**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๕๓.

(๒) หนังสือแปล:

Sam Agere. **ธรรมาภิบาล การบริหาร การปกครองที่โปร่งใสด้วยจริยธรรม**. แปลโดย ชัยวัฒน์ คำชู และคณะ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์น้ำฝน, ๒๕๔๕.

(๓) คุษณินิพนธ์/วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์:

โชติ บดีรัฐ. การบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา. **วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร์คุษณินิพนธ์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๕.

นवल ทรัพย์คง. การบริหารตามหลักธรรมาภิบาลของวัดโสธรวราราม จังหวัดฉะเชิงเทรา.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระครูใบฎีกาสุรพล อาสโภ(แย้มชุ่ม). “การพัฒนารูปแบบงานสาธารณสงเคราะห์ตามกระบวนการทัศน์วิถีพุทธ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรคุษณินิพนธ์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระครูวิสุทธธานันทคุณ (สุรศักดิ์ วิสุทธาจาโร). การบริหารจัดการวัดเพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรคุษณินิพนธ์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระครูสุธรรมานุรักษ์. “ปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาการบริหารวัดในเขตอำเภอประทาย จังหวัดนครราชสีมา”. **วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๓.

พระมหานอมชาติฝักแฉ่น. การศึกษาปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาการสอนพระปริยัติธรรมของครูสอนพระปริยัติธรรมในสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรม จังหวัดนครราชสีมา.

วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, ๒๕๔๙.

พระมหาสถาพร ญาณวุฑฒโฒ ภาคพรม. “การศึกษาสภาพและปัญหาการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาสในอำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, ๒๕๔๙.

พระอธิการผจญ อาจาโร. การศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการบริหารวัดโดยใช้หลักธรรมาภิบาล.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สุริยา รักการศิลป์. “บทบาทพระสงฆ์กับพลวัตเศรษฐกิจชุมชนจังหวัดนครราชสีมา”. **คุษณินิพนธ์ปรัชญาคุษณินิพนธ์**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๕๓.

(๔) รายงานวิจัย:

ณดา จันทร์สม. **การบริการการเงินของวัดในประเทศไทย**. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๕.

(๕) บทความ:

แก้ว ชิตตะขบ. “การส่งเสริมให้วัดเป็นศูนย์แห่งการเรียนรู้ของชุมชน”. **สารสำนักพุทธ**. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๗ (ตุลาคม-มีนาคม ๒๕๔๙): ๖๓-๘๑.

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. “ทศพิธราชธรรม กับ Good governance”. **มติชน** (รายวัน). (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๔๙): ๖.

ประเวศ วะสี. “ระเบียบวาระแห่งชาติปฏิรูปสังคมไทย”. **มติชน**. (๒๑ กันยายน ๒๕๔๑): ๔.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศ.ดร. “พระพุทธศาสนากับธรรมาภิบาล”. **พุทธจักร**. ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๘ (สิงหาคม ๒๕๕๐): ๖.

รินธรรม อโศกตระกูล. “สังคมแห่งการเรียนรู้ : สังคมสงฆ์ในสมัยพุทธกาล”. **วารสารพุทธศาสนศึกษา**. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ตุลาคม ๒๕๔๒): ๗๖-๘๓.

สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (เกี่ยว อุปเสโน). “รายงานพิเศษ การประชุมสัมมนาพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาสทั่วประเทศ”. **วารสารใบลาน**. ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๔ (กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๔๓): ๔๓.

เสน่ห์ จามริก. “Good Governance และธรรมรัฐ”. **ผู้จัดการ** (รายวัน), (๒๑ พฤษภาคม ๒๕๔๑): ๘.

(๖) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่และเอกสารอื่น ๆ:

พระธรรมเจดีย์ (สมคิด เขมจารี). บรรยายในการประชุมทบทวนนโยบายคณะสงฆ์แก่พระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล และเลขาธิการ. วัดกลางดง ตำบลกลางดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา. ๙ กันยายน ๒๕๖๐.

พระธรรมเจดีย์ (สมคิด เขมจารี). บรรยายในการประชุมพระอุปัชฌาย์ในเขตปกครองสงฆ์จังหวัดนครราชสีมา. วัดหนองบัวทุ่ง ต.ตาจั่น อ.คง จ.นครราชสีมา. ๑๓ มกราคม ๒๕๖๑.

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร. เอกสารประกอบการเสวนาวิชาการเรื่อง “พระสงฆ์กับงานสังเคราะห์: หน้าที่หรือมิใช่”. จัดโดยศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ณ ห้องประชุม ๗๐๗ อาคารบรมราชกุมารี วันจันทร์ที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๔.

(๗) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวัฒน์. (๒๕๕๕). **สภาพปัญหาของวัด**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.thaimonklaw.com/sol.htm#๒๒> [๑๐ เมษายน ๒๕๕๙].

นิติ เอียวศรีวงศ์. **ธรรมยุตของธรรมยุต**. มติชนสุดสัปดาห์. ฉบับวันที่ ๒๑-๒๗ ตุลาคม ๒๕๕๙.

[ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <https://prachatai.com/journal/๒๐๑๖/๑๐/๖๘๔๙๕> (๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๑).

พระพรหมบัณฑิต. บรรยายเรื่องแนวทางการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<https://www.youtube.com/watch?v=๖๘YUk๙๕eoYU> [๑๒ มีนาคม ๒๕๖๑].

พระไพศาล วิสาโล. **การปฏิรูปและฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.skyd.org/html/life-social/reform-LPT.html#๑๑> [๑๐ เมษายน ๒๕๕๙].

พระมหาสมบุญ ฐตฺถิกโร. **พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม(ตอน ๑)**.

http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=๔๓๗&articlegroup_id=๑๐๒ (๒ สิงหาคม ๒๕๖๑).

พิพัฒน์ ยอดพฤติการ. **ศีล ๔ ทางเศรษฐกิจ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.pipat.com>

[๑๐ เมษายน ๒๕๖๑].

คันสนีย์ วีรศิลป์ชัย. “คอลัมน์วาทะประวัติศาสตร์”. ศิลปวัฒนธรรม ฉบับเดือนเมษายน ๒๕๕๖.

[ออนไลน์]. แหล่งที่มา : https://www.silpa-mag.com/quotes-in-history/article_๖๗๒๒ (๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๑).

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : [http://www.payutto.net/series/หลักทั่วไป-](http://www.payutto.net/series/หลักทั่วไป-๖๗๒๒)

พุทธศาสตร์/ (๒ สิงหาคม ๒๕๖๑).

สมศักดิ์ บุญปู. **การพัฒนาการศึกษาคณะสงฆ์ไทย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

http://www.mcu.ac.th/En/articlecontent_descphp?article_id=๗๓๑&articlegroup_id=๑๕๗ (๒ สิงหาคม ๒๕๖๑).

อานันท์ ปันยารชุน. **ความโปร่งใสและธรรมรัฐ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.anandp.in.th/th_speech/to๔๐๔๐๑.html [๓ มีนาคม ๒๕๖๐].

(๘) สัมภาษณ์/สนทนากลุ่ม:

๑. พระครูสุตธรรมประคุณ เจ้าอาวาสวัดสระเพลง

สถานที่สัมภาษณ์ วัดสระเพลง ต.ในเมือง อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๙ กันยายน ๒๕๖๑

๒. พระพิศาลปริยัติการ เจ้าอาวาสวัดศาลา/เจ้าสำนักเรียนวัดศาลา

สถานที่สัมภาษณ์ วัดศาลา ต.ดงใหญ่ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑

๓. พระธรรณัญชัย ปุณฺณาคโม ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดดงใหญ่

สถานที่สัมภาษณ์ วัดดงใหญ่ ต.ดงใหญ่ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑

๔. พระสมุห์บุญมี ถาวโร เจ้าอาวาสวัดท่าหลวง

สถานที่สัมภาษณ์ วัดท่าหลวง ต.ท่าหลวง อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑

๕. พระครูศรีสิทธิวิธาน เจ้าอาวาสวัดตะปุ่น เจ้าสำนักเรียนวัดตะปุ่น

สถานที่สัมภาษณ์ วัดตะปุ่น อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑

๖. พระทวี ปุณฺณธมฺโม เจ้าอาวาสวัดพุทรา

สถานที่สัมภาษณ์ วัดพุทรา ต.โบสถ์ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑

๗. พระไพศาล ธีรปญฺโญ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าพิทักษ์ธรรม

สถานที่สัมภาษณ์ วัดป่าพิทักษ์ธรรม ต.นิคม อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๕ ตุลาคม ๒๕๖๑

๘. พระใบฎีกาเอกชัย สุรสิสุโส เจ้าอาวาสวัดใหม่ประชาราม

สถานที่สัมภาษณ์ วัดใหม่ประชาราม ต.โบสถ์ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑

๙. พระมหานิรุตต์ อนุตฺตโร เจ้าอาวาสวัดสัมฤทธิ์ตะวันออก/เจ้าสำนักเรียนวัดสัมฤทธิ์ตะวันออก

สถานที่สัมภาษณ์ วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก ต.ธารละหลอด อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑

๑๐. พระครูพินิจวินยากร เจ้าคณะตำบลกระเบื้องใหญ่/เจ้าอาวาสวัดตำแย

สถานที่สัมภาษณ์ วัดตำแย ต.กระเบื้องใหญ่ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑

๑๑. พระครูสุตวรารกร รองเจ้าคณะอำเภอพิมาย/เจ้าอาวาสวัดหนองระเวียง

สถานที่สัมภาษณ์ วัดหนองระเวียง ต.หนองระเวียง อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
หนังสือขอความอนุเคราะห์

๑. หนังสือขอความอนุเคราะห์ตรวจสอบเครื่องมือวิจัย
๒. หนังสือขอความอนุเคราะห์ตรวจสอบความเที่ยงตรงของเนื้อหา
๓. หนังสือขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลการวิจัย
๔. หนังสือเชิญร่วมสนทนากลุ่ม

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิร่วมกิจกรรมการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

เรื่อง “การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลแนวพุทธสำหรับบริหารจัดการวัด”

พระมหาวรสันต์ ญาณสิทธิ/ยังพิมาย รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๐๕๕๐๕๐๐๘

ในวันอาทิตย์ ที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑ เวลา ๑๔.๐๐ น. เป็นต้นไป

ณ ห้องประชุม ๒๐๑ ชั้น ๒ อาคาร ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อจ อาสภมหาเถร)

ลำดับที่	ชื่อ/ฉายา/นามสกุล	ตำแหน่ง	ลงชื่อ
๑	พระมหามิตร รุติปัญญา,ผศ.ดร.	ประธานกรรมการ	
๒	พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร	กรรมการ	
๓	ผศ.ดร.หอมหวล บัวระภา	อาจารย์ประจำ มข.	
๔	ดร.วิเชียร แสนมี	อาจารย์ประจำ มข.	
๕	ผศ.ดร.สุวิน ทองปั้น	อาจารย์ประจำ มจร.	
๖	พระกอบชัย เขมานนโท.ดร.	อาจารย์วัดป่าดอนแซะ	
๗	ผศ.ดร.ประยูร แสงใส	อาจารย์ มจร. ดำเนินรายการ	
๘	พระมหาสารอง สุธนโต.ดร.	เจ้าหน้าที่บัณฑิตศึกษา	
๙	ดร.ศิริศักดิ์ กษิทธิ	ผอ.ค. ฝ่ายงานส่งเสริมคุณธรรม	
๑๐	พ.ศ. นริชิต สิริขันธ์		
๑๑	พ.ศ. กัณทร กัณทร		
๑๒			
๑๓			
๑๔			
๑๕			
๑๖			
๑๗			
๑๘			
๑๙			
๒๐			

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิร่วมกิจกรรมการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

เรื่อง “การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลแนวพุทธสำหรับบริหารจัดการวัด”

พระมหาวสันต์ ญาณสิทธิ/ยังพิมาย รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๐๕๕๐๕๐๐๙

ในวันอาทิตย์ ที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑ เวลา ๑๔.๐๐ น. เป็นต้นไป

ณ ห้องประชุม ๒๐๑ ชั้น ๒ อาคาร ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร)

ลำดับที่	ชื่อ/ฉายา/นามสกุล	ตำแหน่ง	ลงชื่อ
๑	พระมหามิตร ฐิตปณฺโญ,ผศ.ดร.	ประธานกรรมการ	
๒	พระโสภณพัฒนจิต,รศ.ดร	กรรมการ	
๓	ผศ.ดร.หอมหวล บัวระภา	อาจารย์ประจำ มข.	
๔	ดร.วิเชียร แสนมี	อาจารย์ประจำ มข.	
๕	ผศ.ดร.สุวิน ทองปั้น	อาจารย์ประจำ มจร.	
๖	พระกอบชัย เขมานนโท,ดร.	อาจารย์วัดป่าดอนแจชะ	
๗	ผศ.ดร.ประยูร แสงใส	อาจารย์ มจร. ดำเนินรายการ	
๘	พระมหาสำรอง สอนฺญโต,ดร.	เจ้าหน้าที่บัณฑิตศึกษา	
๙	ดร.ศิริลักษณ์ กอชวณิช	นักวิชาการศึกษาชั้นสูงฝ่ายพัฒน.	
๑๐	พระโพธิ์สุต สิริจันทน์		
๑๑	พระสิริสมุทร สิริสมุทร		
๑๒			
๑๓			
๑๔			
๑๕			
๑๖			
๑๗			
๑๘			
๑๙			
๒๐			

กำหนดการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

เรื่อง “การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลแนวพุทธสำหรับบริหารจัดการวัด”

พระมหาวสันต์ ญาณสิทธิ/ยังพิมพ์ย รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๐๕๕๐๕๐๐๙

ในวันอาทิตย์ ที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๑ เวลา ๑๔.๐๐ น. เป็นต้นไป

ณ ห้องประชุม ๒๐๑ ชั้น ๒ อาคาร ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธางารย์ (อจ อาสภมหาเถร)

เวลา ๑๔.๐๐ น.	ผู้เข้าร่วมสัมมนาลงทะเบียนเข้าประชุม
	<p>เรื่อง “การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลแนวพุทธสำหรับบริหารจัดการวัด”</p> <p>คณะกรรมการควบคุมคฤนิพนธ์</p> <p>๑. พระมหามิตร ฐิตปญโญ,ผศ.ดร. ประธานกรรมการ</p> <p>๒. พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร. กรรมการ</p>

ดำเนินรายการโดย : ผศ.ดร.ประยูร แสงใส

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น โทร ๐๘๒-๘๙๒-๘๗๙๗

ที่ ศธ๖๑๓๒.๑/ว. ๖๐ วันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร. ประยูร ๒๖ สิงหาคม

ด้วย พระมหากษัตริย์ ญาณสิทธิ รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๐๕๕๐๕๐๐๙ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้ ทำการศึกษาคุณวุฒินิพนธ์ เรื่อง “การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลแนวพุทธ สำหรับผู้บริหารจัดการวัด” โดยมี คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ดังนี้ ๑) พระมหามิตร รุติปัญโญ,รศ.ดร. ๒) พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.

ดังนั้น เพื่อให้งานวิจัยของคุณวุฒิศึกษาด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถและมีความ เชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือการศึกษาวิจัย จึงขอความร่วมมือท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ เครื่องมือวิจัยของนิสิตท่านนี้

บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออโนโมทนามา ณ โอกาสนี้

เจริญพร

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานกรรมการบริหารงานหลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ผศ.ประยูร ๑๐๐ กันยายน

๑ ม.ค. ๒๕๖๑

ที่ ศธ.๖๑๓๒.๑/ พิเศษ ๖

บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ตำบลโคกสี
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
๔๐๐๐๐

๒ กันยายน ๒๕๖๑

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เพื่องานวิจัย

เรียน

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย พระมหาวสันต์ ญาณสิทธิ รหัสประจำตัวนิสิต ๕๖๐๕๕๐๕๐๐๙ นิสิตปริญญาเอก แบบ บท ๒.๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตขอนแก่น ได้รับอนุมัติให้จัดทำดัชนีพันธกิจเรื่อง “การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลสำหรับบริหารจัดการวัด” โดยมีคณะกรรมการควบคุมดัชนีพันธกิจ ดังนี้ ๑) พระมหามิตร ฐิฎโญ ผศ.ดร. และ ๒) พระโสภณพัฒนบัณฑิต รศ.ดร.

เพื่อให้งานวิจัยเป็นไปตามวัตถุประสงค์ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย เรื่อง “การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลสำหรับบริหารจัดการวัด” โดยข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เป็นไปเพื่อประโยชน์ต่องานวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อบุคคลหรือวัดแต่ประการใด

ทั้งนี้ นิสิตขอสัมภาษณ์บุคคล จำนวน ๕ ท่าน ได้แก่ ๑) เจ้าอาวาสหรือพระภิกษุผู้ได้รับมอบหมาย ๒) ไวยาวัจกร ๑ ท่าน ๓) กรรมการวัด ๑ ท่าน และ ชาวบ้านที่ทำบุญประจำที่วัด ๒ ท่าน

บัณฑิตศึกษา หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนาในกุศลเจตนาช่วยเหลือด้านวิชาการล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)
รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ผู้ประสานงาน

เลขานุการบัณฑิตศึกษา โทร. ๐๘-๘๗๖๐-๐๓๓๐

ภาคผนวก ข
แบบสอบถามเพื่อการวิจัย

แบบสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อการวิจัย

เรื่อง การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลแนวพุทธสำหรับการบริหารจัดการวัด

คำชี้แจง

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย เรื่อง “การพัฒนาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลแนวพุทธสำหรับการบริหารจัดการวัด” นี้ จัดทำขึ้นเพื่อทำการสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเพื่อประโยชน์ในการวิจัยอันเป็นประโยชน์สำหรับการบริหารจัดการวัดต่อไป ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ไม่มีผลกระทบต่อบุคคลหรือวัดแต่อย่างใดทั้งสิ้น

แบบสัมภาษณ์นี้ แบ่งเป็น ๓ ตอน ได้แก่

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปส่วนบุคคล

ตอนที่ ๒ ข้อมูลทั่วไปของวัด

ตอนที่ ๓ การบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน

ตอนที่ ๔ ข้อเสนอแนะ

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไป

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์.....

อายุ.....พรรษา.....วุฒิ.....ตำแหน่ง.....

ระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่ง.....ปี

ตอนที่ ๒ ข้อมูลทั่วไปของวัด

ชื่อวัด.....

สถานที่ตั้ง.....

ความเป็นมาของวัด.....

สภาพชุมชนรอบวัด.....

ตอนที่ ๓ การบริหารจัดการวัดในปัจจุบัน แบ่งเป็นรายด้าน ตามภาระกิจของคณะสงฆ์

๓.๑ การบริหารจัดการวัดด้านการปกครอง

๓.๑.๑ ท่านมีหลักการในการปกครองอย่างไร

๓.๑.๒ ในด้านการปกครองวัดท่านมีหลักการและมีวิธีการดำเนินการเกี่ยวกับหลักธรรมาภิบาลอย่างไร

๓.๑.๒.๑ หลักการมีส่วนร่วม.....

๓.๑.๒.๒ หลักความโปร่งใส.....

๓.๑.๒.๓ หลักความรับผิดชอบ.....

๓.๑.๒.๔ หลักนิติธรรม.....

๓.๑.๒.๕ หลักประสิทธิภาพ.....

๓.๑.๒.๖ หลักประสิทธิผล.....

๓.๒ การบริหารจัดการวัดด้านการศึกษา

๓.๒.๑ ท่านมีหลักการในการจัดการศึกษาอย่างไร

๓.๒.๒ ในด้านการศึกษา วัดท่านมีหลักการและมีวิธีการดำเนินการเกี่ยวกับหลักธรรมาภิบาลอย่างไร

๓.๒.๒.๑ หลักการมีส่วนร่วม.....

๓.๒.๒.๒ หลักความโปร่งใส.....

๓.๒.๒.๓ หลักความรับผิดชอบ.....

๓.๒.๒.๔ หลักนิติธรรม.....

๓.๒.๒.๕ หลักประสิทธิภาพ.....

๓.๒.๒.๖ หลักประสิทธิผล.....

๓.๓ การบริหารจัดการวัดด้านการเผยแผ่

๓.๓.๑ ท่านมีหลักการในการเผยแผ่อย่างไร

๓.๓.๒ ในด้านการเผยแผ่ วัดท่านมีหลักการและมีวิธีการดำเนินการเกี่ยวกับหลักธรรมมาภิบาลอย่างไร

๓.๓.๒.๑ หลักการมีส่วนร่วม.....

๓.๓.๒.๒ หลักความโปร่งใส.....

๓.๓.๒.๓ หลักความรับผิดชอบ.....

๓.๓.๒.๔ หลักนิติธรรม.....

๓.๓.๒.๕ หลักประสิทธิภาพ.....

๓.๓.๒.๖ หลักประสิทธิผล.....

๓.๔ การบริหารจัดการวัดด้านการสาธารณูปการ

๓.๔.๑ ท่านมีหลักการในการปกครองอย่างไร

๓.๔.๒ ในด้านการสาธารณูปการ วัดท่านมีหลักการและมีวิธีการดำเนินการเกี่ยวกับหลักธรรมมาภิบาลอย่างไร

๓.๔.๒.๑ หลักการมีส่วนร่วม.....

๓.๔.๒.๒ หลักความโปร่งใส.....

๓.๔.๒.๓ หลักความรับผิดชอบ.....

๓.๔.๒.๔ หลักนิติธรรม.....

๓.๔.๒.๕ หลักประสิทธิภาพ.....

๓.๔.๒.๖ หลักประสิทธิผล.....

๓.๕ การบริหารจัดการวัดด้านการศึกษาสงเคราะห์

๓.๕.๑ ท่านมีหลักการในการปกครองอย่างไร

๓.๕.๒ ในด้านการศึกษาสงเคราะห์ วัดท่านมีหลักการและมีวิธีการดำเนินการเกี่ยวกับหลักธรรมมาภิบาลอย่างไร

๓.๕.๒.๑ หลักการมีส่วนร่วม.....

๓.๕.๒.๒ หลักความโปร่งใส.....

๓.๕.๒.๓ หลักความรับผิดชอบ.....

๓.๕.๒.๔ หลักนิติธรรม.....

๓.๕.๒.๕ หลักประสิทธิภาพ.....

๓.๕.๒.๖ หลักประสิทธิผล.....

๓.๖ การบริหารจัดการวัดด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์

๓.๖.๑ ท่านมีหลักการในการปกครองอย่างไร

๓.๖.๒ ในด้านการปกครองวัดท่านมีหลักการและมีวิธีการดำเนินการเกี่ยวกับหลัก
ธรรมาภิบาลอย่างไร

๓.๖.๒.๑ หลักการมีส่วนร่วม.....

๓.๖.๒.๒ หลักความโปร่งใส.....

๓.๖.๒.๓ หลักความรับผิดชอบ.....

๓.๖.๒.๔ หลักนิติธรรม.....

๓.๖.๒.๕ หลักประสิทธิภาพ.....

๓.๖.๒.๖ หลักประสิทธิผล.....

ตอนที่ ๔ ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการบริหารจัดการวัด

.....
.....
.....

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

(พระมหาวสันต์ ญาณสิทธิ)

ผู้วิจัย

ภาคผนวก ค
ภาพการสัมภาษณ์

ภาพที่ ๑ สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมประคุณ เจ้าอาวาสวัดสระเพลง ต.ในเมือง อ.พิมาย จ. นครราชสีมา วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๖๑

ภาพที่ ๒ สัมภาษณ์ พระพิศาลปริยัติการ เจ้าอาวาสวัดศาลา เจ้าคณะตำบลดงใหญ่ เจ้าสำนักเรียนบาลีวัดดงใหญ่ ต.ดงใหญ่ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑

ภาพที่ ๓ สุมภาษณ์ พระธรรณชัย ปุณฺณาคโม ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดดงใหญ่ ต.ดงใหญ่ อ.พิมาย จ. นครราชสีมา วันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑

ภาพที่ ๔ สัมภาษณ์ พระสมุห์บุญมี ถาวโร เจ้าอาวาสวัดท่าหลวง ต.ท่าหลวง อ.พิมาย จ. นครราชสีมา วันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑

ภาพที่ ๕ สัมภาษณ์ พระครูศรีสิทธิวิธาน เจ้าอาวาสวัดตะป็น เจ้าสำนักเรียนวัดตะป็น ต.รังกาใหญ่ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๖๑

ภาพที่ ๖ สัมภาษณ์ พระทวี ปคุณธมโม เจ้าอาวาสวัดพุทธา ต.โบสถ์ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่ ๒๑ กันยายน ๒๕๖๑

ภาพที่ ๗ สัมภาษณ์ พระไพศาล ธีรปญโญ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าพิทักษ์ธรรม วัดป่าพิทักษ์ธรรม ต.นิคม อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่ ๕ ตุลาคม ๒๕๖๑

ภาพที่ ๘ สัมภาษณ์ พระใบฎีกาเอกชัย สุรสิสุโส เจ้าอาวาสวัดใหม่ประชาราม รองเจ้าคณะตำบล
โบสถ์ เขต ๒ วัดใหม่ประชาราม ต.โบสถ์ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑

ภาพที่ ๙ สัมภาษณ์ พระมหานิรุตต์ อนุตตโร เจ้าอาวาสวัดสัมฤทธิ์ตะวันออก/เจ้าสำนักเรียนวัดสัมฤทธิ์ตะวันออก วัดสัมฤทธิ์ตะวันออก ต.ธารละหลอด อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑

ภาพที่ ๑๐ สัมภาษณ์ พระครูพินิจวินยากร เจ้าคณะตำบลกระเบื้องใหญ่/เจ้าอาวาสวัดตำแย วัดตำแย ต.กระเบื้องใหญ่ อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๑

ภาพที่ ๑๑ สัมภาษณ์ พระครูสุตวรารกร รองเจ้าคณะอำเภอพิมาย/เจ้าอาวาสวัดหนองระเวียง วัดหนองระเวียง ต.หนองระเวียง อ.พิมาย จ.นครราชสีมา วันที่สัมภาษณ์ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๑

ภาพที่ ๑๓ ภาพการประชุมพิจารณางานดัชนีชี้วัดฯ ณ ห้อง ๓๐๙ อาคาร อาคาร ๑๐๐ ปีสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อจ อาสภมหาเถร) เมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๖๒

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ ฉายา/นามสกุล : พระมหาวรสันต์ ญาณสิทธิ (ยังพิมาย)
วัน เดือน ปีเกิด : ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑
ภูมิลำเนาที่เกิด : อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
การศึกษา : ป.ธ.๓, พธ.บ. (ภาษาอังกฤษ),
ร.บ. (รัฐศาสตร์), ค.ม.(บริหารการศึกษา)
ประสบการณ์การทำงาน :
ผลงานทางวิชาการ :
ตำแหน่งทางวิชาการ (ถ้ามี) :
อุปสมบท : ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๔๒
สังกัด : วัดมาบประจักษ์ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา
ตำแหน่ง : เจ้าอาวาส/เจ้าคณะตำบล
ปีที่เข้าศึกษา : ปีการศึกษา ๒๕๕๖
ปีที่สำเร็จการศึกษา : ปีการศึกษา ๒๕๖๑
ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดมาบประจักษ์ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา